

SDE AKADEMİ DERGİSİ

THE JOURNAL OF SDE ACADEMY

ISSN: 2757-7767 • E-ISSN: 2757-7481 • CİLT/VOL: 6 • SAYI/ISSUE: 3 • EYLÜL / SEPTEMBER: 2026

SDE
AKADEMİ
DERGİSİ
THE JOURNAL OF SDE ACADEMY

Cilt/Volume: 6 • Sayı/Issue: 3 • Eylül / September 2026

SDE AKADEMİ DERGİSİ

THE JOURNAL OF SDE ACADEMY

Cilt/Volume: 6 • Sayı/Issue: 3 • Eylül / September 2026
ISSN: 2757-7767 • E- ISSN: 2757-7481

Stratejik Düşünce ve Araştırma Vakfı (SDAV) Adına Sahibi/Owner: Sinan TAVUKCU
Yazı İşleri Müdürü/Managing Editor: M. Fatih SEZGİN
Tasarım/Design: Melike BAYRAK

Genel Koordinatör/General Coordinator: Alper TAN

Baş Editör/Editor-In Chief: Prof. Dr. Tevfik ERDEM
Editör Yardımcıları/ Assistant Editors: Prof. Dr. Nesrin Güllüdağ, Dr. Harun Türker KARA
İngilizce Dil Editörü/ English Language Editor: Doç. Dr. Ahmet Yusuf YILMAZ

Alan Editörleri/Section Editors

- Ekonomi ve Maliye/
Economics and Finance
Prof. Dr. Abuzer PINAR / Ankara Medipol Üniversitesi
- Maliye Politikası-Para Politikası-Uluslararası Finans/
Fiscal Policy-Monetary Policy-International Finance
Prof. Dr. Fetullah AKIN / Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi
- Yerel Yönetimler-Kentsel Alan Yönetimi-Kentleşme Politikaları/
Local Governments-Urban Area Management-Urbanization Policies
Prof. Dr. Hikmet KAVRUK / Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi
- Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi- Bürokrasi-Afet-Risk Yönetimi/
Political Science and Public Administration-Bureaucracy-Disaster-Risk Management
Prof. Dr. Nail ÖZTAŞ / Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi
- Uluslararası İlişkiler-Orta Asya-Türk Dünyası Alanları-Kimlik-Tarih/
International Relations-Central Asia-Turkic World Areas-Identity-History
Doç. Dr. Meryem HAKİM / Ankara Sosyal Bilimler Üniversitesi
- Uluslararası Siyaset-Sosyal Bilimler-Savunma ve Güvenlik-Enerji Politikaları/
International Politics-Social Sciences-Defense and Security-Energy Policy
Doç. Dr. Merve Suna Özel ÖZCAN / Kırıkkale Üniversitesi
- Uzakdoğu Çalışmaları- Uluslararası Göç-Bölgesel Çalışmalar/
Far Eastern Studies-International Migration-Regional Studies
Dr. Öğretim Üyesi Gökberk DURMAZ / Ankara Sosyal Bilimler Üniversitesi

Danışma Kurulu/Advisory Board

Prof. Dr. Erol TURAN
Prof. Dr. Ertan BEŞE
Prof. Dr. Hülya Kasapoğlu ÇENGEL
Prof. Dr. Musa YILDIZ
Prof. Dr. Mustafa ORÇAN
Prof. Dr. Recep KAYMAKÇAN
Prof. Dr. Şevket ÖKTEN
Doç. Dr. Zaher ALBAIK / Suriye

YÖNETİM YERİ/CONTACT

Aşağı Öveçler Mah. 1330 Cad. No:12 Çankaya-Ankara
Telefon/Phone: (0312) 473 80 45
E-posta/E-mail: makale@sdeakademidergisi.org
Genel Ağ/Web: www.sdeakademidergisi.org

YAYIN TÜRÜ/PUBLICATION TYPE

Yerel Süreli

BASKI/PRINT

Baskı Tarihi/Print Date: Eylül 2026
Baskı Hazırlık/Print Application: Karınca Ajans
Baskı Yeri/Print Address: Karınca Ajans

© Bu yayınlar izin alınmaksızın, ticari amaçlarla kısmen veya tamamen çoğaltılamaz, dağıtılamaz ve yayınlanamaz.

Ancak ticari amaçlar dışında, kaynak göstermek suretiyle alıntı yapılabilir.

SDE Akademi Dergisi'nde yayınlanan makalelerde görüş ve fikirler yazarına aittir. Kurumsal görüşü yansıtmaz.
SDE Akademi Dergisi 4 (dört) ayda bir yayımlanır.
Hakemli bir dergidir.

İÇİNDEKİLER

Editörden vii

Araştırma Makaleleri/Research Articles

Çin Modeli, Siyasi Meritokrasi Ve Demokrasinin Sınırları
*The China Model, Political Meritocracy, And The Limits
Of Electoral Democracy*
Kemal Aydın 321-382

Avrupa Birliği Bölgesel Gelişmişlik Standartları Işığında Türkiye’de
Bölgelerarası Eşitsizlikler: Nuts 2 Düzeyinde Çok Boyutlu Bir Analiz
*Regional Disparities In Türkiye In Light of The European Union’s Regional
Development Standards: A Multidimensional Analysis At The Nuts 2 Level*
Abdulhalik Pınar 383-408

Türkiye’nin Kritik Altyapı Güvenliği Bağlamında Siber
Caydırıcılık Stratejileri
*Cyber Deterrence Strategies In The Context Of Türkiye’s
Critical Infrastructure Security*
Kübra Betül Biçen Gören 409-442

Suçun Romantizasyonu: Medya, Popüler Kültür Ve Seri Katil Figürü
*The Romanticization Of Crime: Media, Popular Culture,
and The Figure of The Serial Killer*
Gamze Batgi 446-471

The Impact Of Digitalization On Organizational Performance:
Evidence From The Turkish Banking Sector
*Dijitalleşmenin Örgüt Performansına Etkisi: Türk Bankacılık
Sektörü Uygulaması*
Saltuk Buğra Sürüel - Ayşe Gönül Demirel 472-553

Para, Maliye Ve Makroihtiyatı Politikaların Konut Serveti
Üzerindeki Etkisi: Türkiye Üzerine Bir Analiz
*The Impact Of Monetary, Fiscal, and Macroprudential Policies on
Housing Wealth: An Analysis of Turkey*
Ferdi Paydaş - Murat Demir 534-571

Eğitim Hakkı Kapsamında Pakistan’daki Afgan Mülteci Çocukların
Eğitime Erişimi
*Education Rights In The Context Of Access To Education For Afghan Refugee
Children In Pakistan*
Abdul Satar Kawa 572-600

Yayın Kurulu/Editorial Board

Prof. Dr. Ali Asker	Doç. Dr. Kainar Kaldybay Kaldybayulu /
Prof. Dr. Bahar Güneş	Kazakistan
Prof. Dr. Hacı Musa Taşdelen	Doç. Dr. Khalid El-Awaisi / Filistin
Prof. Dr. Hasan Tahsin Fendoğlu	Doç. Dr. Hatice Güzel Mumyakmaz
Prof. Dr. Kürşat Öncül	Doç. Dr. Merve Karacaer Ulusoy
Prof. Dr. Muharrem Çetin	Doç. Dr. Murat Bürkan Serbest
Prof. Dr. Mustafa Kemal Şan	Doç. Dr. Mustafa Onur Tetik
Prof. Dr. Nihat Yılmaz	Doç. Dr. Savaş Erdoğan
Prof. Dr. Osman Köse	Doç. Dr. Tekin Avaner
Prof. Dr. Safiye Kırlar Aksu	Dr. Abdülhamid Zurnacı / Suriye
Prof. Dr. Yüksel Bayraktar	Dr. Ahmet Ateş
Doç. Dr. Abdullah Erol	Dr. Firuz Fevzi / Afganistan
Doç. Dr. Abdülkadir Öztürk	Dr. Froilan Mobo/ Filipinler
Doç. Dr. Adem Bölükbaşı	Dr. Haad Akmal / Pakistan
Doç. Dr. Akmaral Maldybek / Kazakistan	Dr. Keisuke Wakizaka/ Japonya
Doç. Dr. Atila Kartal	Dr. Mondjombo Saidi Sindani / Demokratik
Doç. Dr. Aydın Aktay	Kongo Cumh.
Doç. Dr. Demet Kardaş	Dr. Sayan Shylmambetov / Kazakistan
Doç. Dr. Gökhan Bozbaş	Dr. Süleyman Sıdal
	Dr. Zhandos Kudaibergenov / Kazakistan

EDİTÖRDEN

Değerli Okurlar,

SDE Akademi Dergisi'nin Eylül 2026 sayısını sizlerle buluşturmanın memnuniyetini taşıyoruz.

Uluslararası hakemli akademik bir dergi olarak yayın hayatımızı sürdürürken temel amacımız; farklı disiplinlerden akademik çalışmaları bir araya getirerek yalnızca mevcut bilgi birikimine katkı sunmak değil, aynı zamanda içinde yaşadığımız dünyayı anlamaya, sorgulamaya ve geleceğe ilişkin daha sağlıklı değerlendirmeler yapmaya imkân sağlayan bir düşünce zemini oluşturmaktır. Akademik yayıncılığın temel sorumluluğunu, bilginin üretilmesi kadar eleştirel düşüncenin, bilimsel merakın ve sorgulama kültürünün güçlendirilmesinde görüyoruz.

Dergimizin bu sayısında siyaset teorisinden bölgesel kalkınmaya, siber güvenlikten medya ve popüler kültüre, bankacılıkta dijital dönüşümden makroekonomik politikalara ve mülteci çocukların eğitim hakkına uzanan geniş bir konu yelpazesinde **yedi özgün makale** yer almaktadır. Birbirinden farklı görünen bu çalışmalar, aslında çağımızın temel meselelerinden biri olan **değişim karşısında devlet, toplum, ekonomi, teknoloji ve insan ilişkilerinin yeniden şekillenmesi** ortak paydasında buluşmaktadır.

Sayımızın ilk makalesi, Amasya Üniversitesi Merzifon İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi öğretim üyesi **Prof. Dr. Kemal Aydın** tarafından kaleme alınan **“Çin Modeli, Siyasi Meritokrasi ve Demokrasinin Sınırları”** başlıklı çalışmadır. Makale, Çin modelini siyasi meritokrasi kavramı üzerinden ele alırken temsili demokrasinin karşı karşıya bulunduğu yapısal sorunları da karşılaştırmalı bir perspektifle değerlendirmektedir. Çoğunluğun tiranlığı, seçmenlerin bilgi ek-

sıklığı, ekonomik açıdan güçlü grupların siyasal karar alma süreçleri üzerindeki etkisi, kısa vadeli politikaların öncelik kazanması ve temsil sorunları gibi başlıklar üzerinden demokrasi tartışmasına eleştirel bir yaklaşım getirilmektedir. Daniel A. Bell'in *The China Model* adlı çalışması merkezinde yürütülen analiz, siyasi eşitlik ile yönetim etkinliği; kamu yararı ile siyasal katılım, uzun vadeli planlama ile demokratik meşruiyet arasındaki gerilimleri siyaset teorisinin klasik ve modern tartışmaları ışığında ele almaktadır. Bu yönüyle çalışma, günümüz dünyasında farklı yönetim modellerinin başarı ve sınırlarını yeniden düşünmek açısından önemli bir tartışma alanı açmaktadır.

İkinci makalemiz, Harran Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi'nden **Dr. Abdülhalik Pınar** tarafından hazırlanan **“Avrupa Birliği Bölgesel Gelişmişlik Standartları Işığında Türkiye’de Bölgelerarası Eşitsizlikler: NUTS 2 Düzeyinde Çok Boyutlu Bir Analiz”** başlıklı çalışmadır. Türkiye’nin 26 NUTS 2 bölgesinin kişi başına GSYH, işsizlik, yükseköğretim mezunu oranı ve okuma-yazma bilmeyen nüfus oranı gibi göstergeler üzerinden karşılaştırıldığı çalışma, bölgesel gelişmişlik meselesinin yalnızca ekonomik büyüklüklerle açıklanamayacağını ortaya koymaktadır. Çalışmada en gelişmiş bölge ile en az gelişmiş bölge arasındaki gelir farkının 3,78 kata ulaşması ve bu farkın 2020-2024 döneminde anlamlı biçimde azalmaması dikkat çekici bir bulgu olarak öne çıkmaktadır. Bunun yanında az gelişmiş bölgelerin özellikle Türkiye’nin doğu ve güneydoğusunda coğrafi olarak kümelenmesi ve kişi başına gelir ile yükseköğretim oranı arasındaki çok güçlü ilişkinin ortaya konulması, beşerî sermayenin bölgesel kalkınmadaki belirleyici rolünü bir kez daha göstermektedir. Çalışma, bölgesel eşitsizliklerin giderilmesinde ekonomik politikalar kadar eğitim ve insan kaynağı politikalarının da dikkate alınması gerektiğine işaret etmektedir.

Sayımızın üçüncü makalesi, Polis Akademisi Güvenlik Bilimleri Enstitüsü Uluslararası Güvenlik Anabilim Dalı öğretim üyesi **Dr. Öğretim Üyesi Kübra Betül Biçen Gören** tarafından hazırlanan, **Türkiye’nin Kritik Altyapı Güvenliği Bağlamında Siber Caydırıcılık Kapasitesi** üzerine odaklanan çalışmadır. Enerji, finans, ulaştırma, sağlık ve telekomünikasyon gibi kritik sektörlerin gide-

rek daha fazla dijitalleşmesi, siber güvenliği yalnızca teknik bir mesele olmaktan çıkarak ulusal güvenliğin temel unsurlarından biri hâline getirmiştir. Doküman analizi yöntemiyle Türkiye'nin ulusal siber güvenlik strateji belgeleri, Siber Güvenlik Kanunu ve USOM, SOME ile Siber Güvenlik Başkanlığı gibi kurumsal yapılanmaların incelendiği çalışma, Türkiye'nin siber savunma kapasitesindeki dönüşümü çok boyutlu biçimde ele almaktadır. Çalışmanın ortaya koyduğu **“reddetme ağırlıklı hibrit caydırıcılık”** yaklaşımı; kurumsal yapılanma, yerli teknik kapasitenin geliştirilmesi ve merkezi koordinasyonun siber tehditlere karşı dayanıklılık açısından önemini göstermektedir. Dijital çağda güvenliğin sınırlarının fiziksel coğrafyanın çok ötesine taşındığı düşünüldüğünde, çalışma güncel güvenlik tartışmalarına önemli bir katkı sunmaktadır.

Dördüncü makalemiz, Mardin Artuklu Üniversitesi doktora öğrencisi **Gamze Batgi** tarafından kaleme alınan **“Suçun Romantizasyonu: Medya, Popüler Kültür ve Seri Katil Figürü”** başlıklı çalışmadır. Günümüzde suç anlatılarının dijital platformlar ve popüler kültür aracılığıyla giderek daha görünür hâle gelmesi, suçun yalnızca hukuki veya güvenlik boyutuyla değil, kültürel ve toplumsal temsil biçimleri açısından da ele alınmasını gerekli kılmaktadır. Çalışmada seri katil figürünün çağdaş ekran anlatılarında nasıl estetikleştirildiği, psikolojik olarak derinleştirildiği ve kimi zaman anlaşılabilir ya da karizmatik bir karaktere dönüştürüldüğü incelenmektedir. Failin biyografisinin, sesinin ve psikolojisinin ayrıntılı biçimde sunulmasının karşısında kurbanın yaşamının anlatısal açıdan geri plana itilmesi, çalışmanın dikkat çektiği önemli sorunlardan biridir. Kurmaca anti-kahraman, romantik suç anlatısı ve gerçek suç dramatizasyonunun aynı kodlama çerçevesinde karşılaştırılması ise makalenin özgün yönlerinden birini oluşturmaktadır. Böylece suçun romantizasyonunun yalnızca estetik bir tercih olmadığı; anlatısal yakınlık, ahlaki gerekçelendirme ve görünürlük eşitsizliğinin birlikte ürettiği karmaşık bir temsil biçimi olduğu ortaya konulmaktadır.

Beşinci makalemiz, Yeditepe Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi öğretim üyeleri **Prof. Dr. Ayşe Gönül Demirel** ve **Dr. Saltuk Buğra Sürüel** tarafından ortaklaşa hazırlanan bankacılık sektöründe dijitalleşmenin dönüşümünü

ele alan çalışmadır. Dijital bankacılık teknolojileri, Fintek yenilikleri ve otomatik karar alma sistemleri, bankaların yalnızca müşterileriyle kurduğu ilişkiyi değil, aynı zamanda operasyonel süreçlerini ve örgütsel karar alma mekanizmalarını da yeniden şekillendirmektedir. Açıklayıcı sıralı karma araştırma deseniyle gerçekleştirilen çalışma, dijitalleşmenin verimlilik, kârlılık ve rekabet gücü bakımından sunduğu fırsatların yanı sıra otomatik karar alma sistemlerinin risk değerlendirmesi ve kredi kararlarındaki artan rolünü ele almaktadır. Bununla birlikte çalışma, teknolojik dönüşümün insan unsurunu bütünüyle ortadan kaldırmadığını; özellikle kritik finansal karar süreçlerinde insan denetiminin önemini koruduğunu vurgulamaktadır. Bu çerçevede dijitalleşme, yalnızca teknolojik bir yenilik değil, sürdürülebilir örgütsel performansın stratejik bir yetkinliği olarak değerlendirilmektedir.

Altıncı makalemiz, Harran Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Maliye Bölümü öğretim üyeleri **Prof. Dr. Murat Demir** ve **Dr. Ferdi Paydaş** tarafından hazırlanan **“Para, Maliye ve Makroihtiyati Politikaların Konut Serveti Üzerindeki Etkisi: Türkiye Üzerine Bir Analiz”** başlıklı çalışmadır. Türkiye’de konutun yalnızca bir barınma aracı değil, aynı zamanda servet birikimi ve enflasyona karşı korunma aracı olarak önemli bir ekonomik işlev üstlenmesinden hareket eden çalışma; para politikası, maliye politikası ve makroihtiyati politikaları bütünlük bir **politika bileşimi (policy mix)** çerçevesinde değerlendirilmektedir. TÜİK ve TCMB tarafından yayımlanan 2010 sonrası veriler üzerinden konut satışları, konut fiyatları, enflasyon, gelir gruplarına göre konut sahipliği ve servet değişimi gibi göstergelerin incelenmesi, konut piyasasının makroekonomik politika tercihleriyle olan güçlü ilişkisini ortaya koymaktadır. Özellikle yüksek ve oynak enflasyon, sınırlı finansal derinlik ve kurumsal yapı gibi faktörlerin bulunduğu gelişmekte olan ekonomiler açısından çalışma, konut serveti ile finansal ve makroekonomik istikrar arasındaki ilişkiye dikkat çekmektedir.

Sayımızın yedinci ve son makalesi ise Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalında yüksek lisansını tamamlayan **Abdul Satar Kawa** tarafından kaleme alınan **“Eğitim Hakkı Kapsamında Pakistan’daki Af-**

gan Mülteci Çocukların Eğitime Erişimi” başlıklı çalışmadır. Afganistan’ın son elli yılda yaşadığı savaşlar, dış müdahaleler, rejim değişiklikleri, ekonomik çöküş ve siyasi istikrarsızlık, ülkeyi dünyanın en önemli zorunlu göç kaynaklarından biri hâline getirmiştir. Çalışma, Afgan mülteci çocukların Pakistan’da eğitime erişimlerini hukuki belirsizlik, belge sorunları, altyapı yetersizlikleri, ekonomik baskılar ve ayrımcılık gibi çok katmanlı engeller üzerinden incelemektedir. Eğitim hakkının yalnızca bireysel bir hak değil, aynı zamanda toplumsal bütünleşme, insan sermayesinin korunması ve gelecek kuşakların yaşam koşullarının iyileştirilmesi bakımından stratejik bir mesele olduğu düşünüldüğünde, bu çalışma zorunlu göç ile eğitim arasındaki ilişkiye önemli bir perspektif kazandırmaktadır.

Değerli Okurlar,

Eylül 2026 sayımızda yer alan yedi çalışma, konu ve yöntem bakımından birbirinden farklı olmakla birlikte önemli bir ortak noktaya sahiptir: **İçinde bulunduğumuz dönemin karmaşık sorunlarını anlamak için tek boyutlu açıklamaların yeterli olmadığı gerçeği.**

Devletlerin yönetim biçimlerinden bölgesel eşitsizliklere, siber güvenlikten dijital bankacılığa, medya kültüründen konut piyasalarına ve zorunlu göçten eğitim hakkına kadar uzanan bu çalışmalar, değişen dünyanın farklı yüzlerini akademik bir bakış açısıyla ele almaktadır.

Bu çeşitlilik, SDE Akademi Dergisi’nin disiplinlerarası yaklaşımını ve farklı bilim alanlarından üretilen nitelikli çalışmaların aynı akademik platformda buluşmasına verdiğimiz önemi de yansıtmaktadır.

Bugünün dünyasında bilgiye ulaşmak hiç olmadığı kadar kolaylaşmış; ancak **doğru bilgiyi yanlış bilgidan ayırmak, bilgiyi anlamlandırmak ve onu bilimsel bir yöntemle değerlendirmek** her zamankinden daha önemli hâle gelmiştir. Teknolojik dönüşümün hızlandığı, ekonomik ve siyasi dengelerin yeniden şekillendiği, güvenlik anlayışlarının dönüştüğü ve toplumsal sorunların giderek daha karmaşık bir nitelik kazandığı bir çağda akademik düşüncenin sorumluluğu da büyümektedir.

Bu nedenle akademik dergilerin yalnızca makalelerin yayımlandığı mecralar olmadığını düşünüyoruz. Akademik dergiler; farklı düşüncelerin karşılaşabildiği, iddiaların kanıtlarla sınındığı, mevcut kabullerin sorgulanabildiği ve yeni soruların ortaya çıkabildiği düşünsel alanlardır. **SDE Akademi Dergisi olarak bu alanın özgür, nitelikli, eleştirel ve bilimsel ölçütlere bağlı biçimde gelişmesine katkı sunmayı temel sorumluluklarımızdan biri olarak görüyoruz.**

Bu sayımızın hazırlanmasında emeği geçen değerli yazarlarımıza, çalışmaların bilimsel niteliğinin değerlendirilmesine katkı sağlayan hakemlerimize, editörlerimize ve yayın kurulu üyelerimize teşekkür ediyoruz. Akademik yayıncılığın görünmeyen fakat en önemli emeklerinden birini oluşturan hakemlik sürecinin, bilimsel bilginin güvenilirliği ve niteliği bakımından taşıdığı değeri özellikle vurgulamak isteriz.

SDE Akademi Dergisi Yayın Kurulu olarak **dergimize gönderilen her makalenin yalnızca yayımlanacak bir akademik metin olarak değil, akademik düşünce ve akademisyenlik bilincinin güçlenmesine katkı sağlayan bir düşünsel emek olarak değerlendirilmesini benimsiyoruz.** Bilimsel araştırmanın; sorgulama, eleştirel düşünme, kaynaklara ve yöneme bağlılık, farklı görüşlere saygı ve hakikati arama sorumluluğu ile birlikte yürütülmesi gerektiğine inanıyoruz. Dergimize gelen çalışmaların akademisyenlikte güçlü bir bilinç oluşturmaya, genç araştırmacıların bilimsel düşünceyle daha sağlam bağ kurmasına ve akademik üretim kültürünün gelişmesine katkı sunmasını önemsiyoruz.

SDE Akademi'nin her yeni sayısının, yalnızca akademik literatüre değil, aynı zamanda **daha nitelikli düşünmeye, daha doğru sorular sormaya ve dünyayı daha derinlikli anlamaya** katkı sağlamasını diliyoruz. Eylül 2026 sayımızın tüm okurlarımız için verimli, ufuk açıcı ve düşündürücü olmasını temenni ediyor; bilimsel düşüncenin ışığında yeni sayılarda yeniden buluşmayı diliyoruz.

Prof. Dr. Tevfik ERDEM

ÇİN MODELİ, SİYASİ MERİTOKRASİ VE DEMOKRASİNİN SINIRLARI

Kemal AYDIN*

Öz

Bu çalışmada, Daniel A. Bell tarafından kaleme alınan The China Model adlı eser üzerinden Çin modeli, siyasi meritokrasi ve temsili demokrasinin açmazları ve sınırlılıkları karşılaştırmalı olarak irdelenmektedir. Giriş kısmında, Çin'in yükselişi, devlet kapasitesi, meşruiyet ve alternatif yönetim biçimlerine ilişkin kuramsal çerçeve ortaya konulmuştur. İkinci bölümde, temsili demokrasinin yapısal sınırlılıklarından olan çoğunluğun tiranlığı, seçmenlerin bilgi eksikliği, ekonomik açıdan güçlü azınlıkların etkisi, kısa vadeli politikalar ve temsil sorunlarına yer verilmiştir. Bu bölümde ayrıca Singapur ve Çin örnekleri üzerinden farklı yönetim modelleri de karşılaştırılmaktadır. Üçüncü bölümde, siyasi meritokrasi çerçevesinde lider seçimi, liyakat, yönetsel tecrübe, entelektüel yeterlilik, sosyal beceriler ve ahlaki nitelikler ile etkili yöneticilerin nasıl yetiştirilebileceği konusuna odaklanılmıştır. Dördüncü bölümde, Bell'in siyasi meritokrasi yaklaşımı klasik siyaset teorisi ve güncel yönetim tartışmaları bağlamında ele alınmıştır. Bu çerçevede liderlik, kurumsal rasyonalite ve siyasal meşruiyet arasındaki ilişkiler irdelenmiştir. Beşinci bölümde, siyasi meritokrasinin hesap verebilirlik, meşruiyet, elit kapanması, yolsuzluk riski ve halktan kopma gibi temel açmazları değerlendirilerek meritokratik sistemlerin güçlü ve zayıf yönleri ortaya konulmaktadır. Altıncı bölümde, Xi Jinping'in konuşmaları ile demokratik meritokrasinin üç modeli birlikte değerlendirilmiş; yerel düzeyde demokrasi, orta kademedeki deneysellik ve üst düzeyde meritokrasiyi birleştiren kurumsal öneriler değerlendirilmiştir. Makalede Bell'in yaklaşımı, Çin siyasal sisteminin savunusu veya liberal demokrasinin reddi olarak görülmemekte; farklı yönetim modellerinin güçlü ve zayıf yönlerini karşılaştırmalı biçimde ele alan bu konudaki tartışmalara önemli bir kuramsal katkı olarak değerlendirilmektedir. Bu çalışma, Bell'in düşüncelerini klasik ve modern siyaset teorileri ışığında inceleyerek siyasi eşitlik, yönetim etkinliği, kamu yararı, uzun dönemli planlama, kültürel bağlam ve kurumsal tasarım arasındaki gerilimleri analitik ve eleştirel bir bakış açısıyla değerlendirmektedir.

Anahtar Kelimeler: Çin Modeli; Siyasi Meritokrasi; Liyakat, Seçim Demokrasisi; Siyasal Meşruiyet; Demokratik Meritokrasi; Yönetişim

* Prof. Dr., Amasya Üniversitesi, Merzifon İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, E-posta:kemal.aydin111@gmail.com, ORCID: 0000-0002-2013-7085
Bu makaleye atf için: Aydın, Kemal. (2026). Çin Modeli, Siyasi Meritokrasi ve Demokrasinin Sınırları, SDE Akademi Dergisi, 6(3), 321-382

THE CHINA MODEL, POLITICAL MERITOCRACY, AND THE LIMITS OF ELECTORAL DEMOCRACY

Kemal AYDIN*

Abstract

*This paper provides a comparative examination of the China model, political meritocracy, and the structural limitations of electoral democracy through an analysis of Daniel A. Bell's *The China Model*. The introductory section establishes the theoretical framework by discussing China's rise, state capacity, legitimacy, and alternative forms of governance. Section numbering should be aligned with the five numbered sections in the article. Discusses the structural limitations of representative democracy by focusing on the tyranny of the majority, voters' limited political knowledge, the influence of economically powerful minorities, short-term political thinking, and problems of representation. It also compares alternative models of governance through the cases of Singapore and China. Section III analyses political meritocracy by reviewing processes of selecting and developing effective political leaders based on criteria such as merit, administrative experience, intellectual competence, social skills, and moral qualities. Section IV evaluates Bell's approach to political meritocracy within the framework of classical political thought and contemporary debates on governance and investigates the relationships among leadership, institutional rationality, and political legitimacy. Section V delves into the fundamental dilemmas of political meritocracy, including accountability, legitimacy, elite closure, the risk of corruption, and disconnection from citizens. This section also points out both strengths and weaknesses of meritocratic systems. Section VI analyzes Xi Jinping's speeches alongside three models of democratic meritocracy and studies institutional proposals that blend local-level democracy, intermediate-level experimentation, and meritocracy at the highest level. This paper does not interpret Bell's approach either as a defense of China's political system or as a rejection of liberal democracy; rather, it considers his work as a significant theoretical contribution that comparatively evaluates the strengths and weaknesses of different governance models. By evaluating Bell's views within the framework of classical and contemporary political theories, the study critically examines the tensions among political equality, administrative efficiency, the public interest, long-term planning, cultural context, and institutional design.*

Keywords: China Model; Political Meritocracy; Merit; Electoral Democracy; Political Legitimacy; Governance; Democratic Meritocracy

Giriş

Çin Halk Cumhuriyeti son kırk yıl içinde gerçekleştirdiği büyük ekonomik dönüşüm, kurumsal yeniden yapılanma ve küresel güç projeksiyonu ile çağdaş dünya siyasetinin önemli oyuncularından biri olmuştur. Devlet, 1978 yılında verimlilik sorunlarını aşmak ve üretim kapasitesini artırmak için büyük yapısal reformlar gerçekleştirmiş ve dışa açılma sürecini başlatmıştır. Bu süreçte merkezi planlamaya dayalı ekonomiden piyasa mekanizmasının daha etkin olduğu karma bir ekonomik modele geçilmiştir. Bu model sayesinde yüz milyonlarca insan yoksulluktan kurtarılmış, modern tarihin en kapsamlı kalkınma hamlelerinden biri gerçekleştirilmiştir. Bu dönüşüm ekonomik göstergelerdeki iyileşmelerle sınırlı kalmamış; altyapı kapasitesi, kentleşme düzeyi, teknolojik kapasite ve küresel ticaret ağlarındaki konumu yönünden önemli yapısal değişimlere neden olmuştur (Jacques, 2009; Ang, 2016).

Bununla beraber, Çin'in yükselişini salt bir ekonomik dönüşüm sürecinin veya ekonomik modeldeki değişimin bir sonucu olarak değerlendirmek yanıltıcı olacaktır. Bu yükseliş, aynı zamanda tek parti yönetimi, güçlü devlet kapasitesi ve kademeli kadro seçme-terfi mekanizmaları gibi özgün siyasal kurumlarıyla bütünleşik işleyişe sahip Çin'e özgü liberal-demokratik modelden farklı bir yönetim modelinin de bir sonucudur. Bu durum, Çin'in küresel sistemdeki konumunu güç dengelerinin ötesinde normatif açıdan da tartışmaya açmaktadır. Özellikle demokrasi ile iktisadi kalkınma arasında uzun süredir kurulan zorunlu ilişkinin, Çin örneğinin ortaya koyduğu alternatif yönetim deneyimi ışığında yeniden değerlendirilmesi gerekmektedir (Bell, 2006; 2015).

Batı siyasal düşüncesinde, uzun süredir sürdürülebilir refahın ancak temsili demokratik sistemler altında sağlanabileceği yönünde genel bir kabul bulunmaktadır (Fukuyama, 1992). Meşruiyet, temsil, liyakat ve yönetim kapasitesi gibi önemli siyasal kavramların yeniden değerlendirilmesini gerektiren özgün Çin deneyimi ise kalkınma-demokrasi ilişkisinin yeniden sorgulanmasına neden olmuş, farklı kurumsal yapıların hangi koşullar altında istikrar, kalkınma ve kamusal fayda sağlayabileceği konusundaki tartışmaları yoğunlaştırmıştır (Bell, 2015).

“Çin Modeli”, Çin’in son dönemde gözlenen yüksek ekonomik performans, dış ticaret fazlası, teknoloji ve inovasyon alanındaki büyük ilerlemelerle küresel bir güç haline gelmesiyle bağlantılı olarak karşılaştırmalı siyaset ve kalkınma literatüründe sıklıkla kullanılan bir kavramdır. Belirli ekonomik politikalar, siyasal kurumlar ve yönetim mekanizmaları ile özgün bir kalkınma modelini ifade etmektedir. Çin modeli, otoriter tek parti yönetiminde güçlü bürokratik kapasiteyle istikrarlı ve kademeli reform anlayışı ve uzun vadeli stratejik planlamaya dayanan devlet merkezli bir kalkınma modelidir. Liberal-demokratik modernleşme modelinden farklı olarak liyakat esaslı kadro ve yöneticilerden oluşan güçlü merkezi bir devlet koordinasyonu altında işletilen bir piyasa mekanizmasıyla aşamalı reformlarla ekonomik kalkınma ve siyasal ve sosyal istikrara dayalı alternatif bir modernleşme yöntemi olarak değerlendirilmektedir (Ramo, 2004; Shambaugh, 2016). Çin’in ekonomik yükselişiyle birlikte bu model, Batı merkezli kalkınma paradigmalarını sorgulayan önemli bir tartışma konusu haline gelmiştir. Çin deneyimi “Beijing Consensus” yaklaşımı ile hızlı liberalizasyon yerine aşamalı reform, güçlü devlet kapasitesi ve pragmatik yönetim anlayışını temel alan bir kalkınma modelidir (Ramo, 2004).

Ayrıca, Çin tarihsel ve kültürel sürekliliği olan bir “medeniyet-devlet” olup ülkenin siyasal kurumları Batılı toplumların gelişim süreciyle aynı ölçütlere göre değerlendirilemez (Zhang, 2012). Bundan dolayı Çin Modeli, ekonomik başarıların yanı sıra devletin kapasitesi, siyasi meşruiyet ve yönetim biçimlerini bir arada barındıran karmaşık bir tartışma alanı olmuştur (Fukuyama, 2014; Jacques, 2009; Ang, 2016; Mahbubani, 2020).

Daniel A. Bell, Çin Modeli konusundaki tartışmaları yeni bir kuramsal çerçeveye taşıyarak meseleyi iktisadi kalkınma veya devlet kapasitesi eksenlerinden çıkartmıştır; bunun yerine lider seçimi, liyakat ve temsili demokrasinin sınırları bağlamında ele almıştır. Bell’e göre esas yapılması gereken, Çin’in siyasal sistemini Batılı liberal-demokratik normlara göre “eksik” ya da “otoriter” olarak bir sınıflandırmaya sokmadan, farklı siyasal sistemlerin hangi kurumsal koşullar altında daha etkili yönetim sonuçları doğurabildiğini karşılaştırmalı olarak araştırmaktır. Bu yaklaşıma göre, Çin Modeli

üzerindeki tartışmalar siyasal meritokrasi, demokratik meşruiyet ve yönetsel kapasite arasındaki ilişkiler merkezinde ve daha kuramsal tarzda yapılmalıdır (Bell, 2006; Bell & Li, 2013; Bell & Wang, 2020).

Daniel A. Bell'in Princeton Üniversitesi tarafından yayımlanan *The China Model: Political Meritocracy and the Limits of Democracy* (2015) (*Çin Modeli: Liyakat Temelli Siyaset ve Demokrasinin Sınırları*) başlıklı, henüz Türkçeye çevrilmemiş eseri bu tartışmayı sistematik bir teorik çerçeveye oturtan önemli çalışmalardan biridir. Bell, Çin'in siyasal sisteminin liberal-demokratik kıstaslara göre doğrudan değerlendirilmesinin metodolojik olarak sorunlu olduğunu; genel olarak siyasal düzenlerin kendi tarihsel ve kültürel bağlamları içinde değerlendirilmesi gerektiğini öne sürmektedir. Kitabının önsözünde de yazar çalışmasının sıklıkla "Çin propagandası" ya da "demokrasi karşıtı" bir müdahale olarak yorumlandığını ancak aslında amacının temsili demokrasiyi bütünüyle reddetmek olmayıp liberal demokrasinin tek geçerli siyasal model olduğu yönündeki varsayımları yeniden tartışmaya açmak olduğunu belirtmektedir.

Amerikan siyasal kurumlarını Konfüçyüsçü değerler temelinde reforme etmeye çalışmak ne kadar garip geliyorsa, Çin siyasal sistemini de Kantçı liberallerin normatif ilkelerine göre yeniden biçimlendirmeye çalışmak aynı ölçüde tuhaf görünmektedir. Bu nedenle Çin'in siyasal gelişimini değerlendirirken temel referans noktasının Batılı evrenselci normlar yerine kendi siyasal kültürü, tarihsel deneyimi ve kurumsal gelenekleri olması gerektiği öne sürülmektedir (Fukuyama, 1992; Bell, 2006; Bell & Wang, 2020). Böylece çalışma, sadece Çin'e dair bir inceleme olmaktan çıkmış, temsili demokrasinin normatif üstünlüğünü sorgulayan daha kapsamlı bir teorik müdahaleye dönüşmüştür (Bell, 2015: ix–xii). Bu çalışma esas olarak yukarıda zikredilen esere odaklanmakla birlikte, kitapta ileri sürülen argümanların daha geniş düşünsel bağlamı içinde değerlendirilmesi amacıyla yazarın diğer temel çalışmalarından da faydalanmıştır.

Çin Devlet Başkanı Xi Jinping'in konuşmalarını bir araya getiren *Çin'in Yönetimi* (Xi, 2014; Xi, 2017) adlı eserlerle birlikte ele alındığında bu teorik çerçeve daha somut bir analitik nitelik kazanmaktadır. Bu metin-

lerde, siyasal meşruiyetin seçim süreçlerinin yanı sıra yönetim performansı, toplumsal istikrar ve uzun vadeli kalkınma kapasitesi üzerinden de sağlanabileceği belirtilmektedir. Böylece Bell'in normatif düzeyde geliştirdiği meritokrasi tartışmasının Çin bağlamında nasıl ideolojik ve kurumsal bir söylemle desteklendiği görülebilmektedir.

Bu çalışmada, söz konusu eser yalnızca betimleyici bir incelemeyle sınırlı kalarak ele alınmamış, temsili demokrasi ile siyasi meritokrasi arasındaki gerilimi merkeze alan analitik bir değerlendirme de yapılmıştır. Bu bağlamda, makalenin birinci bölümünde Bell'in "demokrasi en az kötü siyasal sistem midir?" sorusu etrafında geliştirdiği temsili demokrasi eleştirisi incelenmekte; çoğunluğun tiranlığı, azınlığın tiranlığı, oy veren topluluğun tiranlığı ve rekabetçi bireyciliğin tiranlığı başlıkları altında demokrasinin yapısal sınırları tartışılmaktadır. İkinci bölümde siyasi meritokrasi kavramı, etkili liderlerin nasıl seçileceği meselesi üzerinden incelenmektedir. Liderlikte liyakat, entelektüel kapasite, ahlaki nitelikler, sosyal beceriler, sınavlar, terfi mekanizmaları ve performansa dayalı seçme süreçleri üzerinde durulmaktadır. Üçüncü bölümde siyasi meritokrasi sistemindeki bazı sorunlara yer verilmektedir. Bu bağlamda güç yoğunlaşması, yozlaşma, meşruiyet eksikliği, hesap verebilirlik sorunu, elitlerin kapalı bir yapı oluşturması ve meritokratik yöneticilerin halktan kopma ihtimali gibi temel riskler analiz edilmektedir. Dördüncü bölümde ise demokrasi ve meritokrasi arasında kurulmaya çalışılan sentez tartışılmakta; demokratik meritokrasinin farklı modelleri, yerel düzeyde halk katılımı, orta kademelerde deneysellik ve üst kademelerde güçlendirilmiş meritokrasiye dayalı yönetim fikri ele alınmaktadır. Bu çerçevede çalışmanın amacı, Bell'in Çin'in siyasal deneyiminden yola çıkarak geliştirdiği argümanları çağdaş siyasal teori içinde yeniden ele almaktır. Ayrıca, siyasal eşitlik, yönetsel yeterlilik, kamusal fayda ve uzun vadeli toplumsal çıkarlar arasındaki gerilim eleştirel bir şekilde irdelenmektedir.

1. Temsili demokrasinin sınırları: Eşitlik, liyakat ve kamusal fayda arasında bir değerlendirme

“Her konuda tartışıyoruz ve görünüşe göre hiçbir konuda anlaşılamıyoruz. Aslında bir konuda hemfikiriz: siyasi liderlerimizi bir kişi, bir oy ile seçmemiz gerektiği konusunda. Temsili demokrasi modern Batı toplumlarında neredeyse kutsal bir statüye sahip. Tanrı’ya olan inancımızı sorgulayabiliriz; ancak aynı hoşgörü tek kişi, tek oya olan inancı sorgulayanlara gösterilmez; neredeyse kaçınılmaz olarak ‘kötü’ otoriter rejimlerin savunucuları olmakla suçlanırlar” (Bell, 2015, s. 14).

Bell (2015: 14-15), kitabının ilk bölümüne bu değerlendirmeye başlayarak temsili demokrasinin modern siyasal düşüncede yalnızca bir yönetim biçimi değil, aynı zamanda güçlü bir normatif ve ahlaki referans noktası hâline geldiğini ileri sürmektedir. Demokrasinin “en az kötü rejim” olduğu ve siyasal meşruiyet için “bir kişi, bir oy” yani siyasal eşitlik ilkesinin temel şart olduğu yönünde yaygın bir kabul bulunmaktadır. Demokrasi çoğunluğun tahakkümü veya popülist eğilimler ortaya çıkarma potansiyeli taşıması nedeniyle sıklıkla eleştirilse de kurumsal tercih olmanın ötesinde siyasal eşitlik ilkesine dayanan ahlaki bir ideal olarak da görülmektedir.

Bu normatif üstünlük algısına rağmen temsili demokrasi tarihsel olarak oldukça yeni bir siyasal düzenleme biçimidir. Birçok ülkede henüz bir yüzyılı dahi bulmayan bu deneyim, daha uzun süreli yönetim gelenekleriyle karşılaştırıldığında sınırlı bir geçmişe sahiptir. Buna karşın siyasal liderliğin belirlenmesinde deneyim, uzmanlık ve yönetsel kapasite gibi ölçütlerin diğer kurumsal alanlarda doğal kabul edilmesine rağmen, siyasal alanda bu tür niteliklerin çoğu zaman geri planda kalması önemli bir çelişkiyi ortaya koymaktadır (Bell, 2015: 16).

Bu durum temsili demokrasinin neden bu denli güçlü bir meşruiyet ürettiği sorusunu gündeme getirmektedir. Eşit oy hakkının tarihsel mücadeleler sonucunda kazanılmış olması bu ilkeye güçlü bir sembolik değer kazandırırken, ulusal kimliğin modern dönemde merkezî hâle gelmesi siyasal katılımı bireysel onurun bir parçası olarak konumlandırmaktadır.

Ayrıca Batı'nın küresel ideolojik etkisi, temsili demokrasinin evrensel bir model olarak sunulmasına katkıda bulunmaktadır (Bell, 2015: 16-17).

Bu çerçevede demokrasi yalnızca prosedürel bir düzenleme olarak görülmez; bunun ötesinde ahlaki ve araçsal gerekçelerle savunulan bir sistem olarak görülmektedir. Bir yandan eşitlik, özerklik ve adalet gibi değerler üzerinden içsel olarak temellendirilirken, diğer yandan ekonomik refah, barış ve istikrar üretme kapasitesi üzerinden araçsal olarak meşrulaştırılmaktadır. Bell'in eseri ise bu iki savununun da sorgulanması gerektiğini ortaya koyarak demokrasinin “en az kötü rejim” olduğu varsayımını yeniden tartışmaya açmaktadır (Bell, 2015: 17-19).

Bell, temsili demokratik sisteme yönelik eleştirilerde bulunmaktadır; ancak demokrasi karşıtı bir düşünür olmayıp aksine temsili demokrasinin uygulandığı ülkelerdeki demokratik rejimlerin korunmasını kararlılıkla savunduğu gibi, seçimle işbaşına gelen yönetimlerin askerî darbeler veya otoriter müdahaleler ile devrilmesine de kesin bir şekilde karşı çıkmaktadır. Tayland ve bilhassa Mısır'da demokratik seçimle iktidara gelen Müslüman Kardeşler hükümetinin askerî bir darbe ile devrilmesini örnek göstererek, bu olayın kendisini derinden üzdüğünü ifade etmektedir. Bell, halkın seçim hakkını elde ettiği ülkelerde bu hakkın zorla elinden alınmasının çoğu zaman askerî diktatörlük ya da otoriter popülizme zemin hazırladığını ileri sürmektedir. Özetle, Bell'in yaklaşımı temsili demokrasiyi tamamen reddetmeyip sınırlılıklarını ve açmazlarını sorgulamak ve demokratik ilkeler ile liyakat esaslı yönetim anlayışının harmanlandığı kurumsal mekanizmalarla güçlendirilebilecek yeni ve hibrit modeller geliştirmektir.

Bu noktada tartışma, demokrasinin dışsal bir eleştirisi olmaktan çıkıp daha çok onun iç dinamiklerine odaklanan bir analiz olarak derinleşmektedir. Bell'in perspektifinden bakıldığında, demokrasi salt bir normatif ideal değil, belirli koşullar altında çeşitli tahakküm ilişkilerine zemin hazırlayan bir siyasal düzendir. Bu nedenle tartışma, demokrasinin içsel sınırlarını ortaya koyan en klasik sorunlardan biri olan “çoğunluğun tiranlığı” meselesiyle başlamaktadır (Bell, 2015: 17-19).

Temsili demokrasi sistemi çok eskiden beri, siyasal karar alma süreçlerinin salt çoğunluk iradesine göre şekillenmesinden dolayı tiranlığa dönüşme potansiyeli taşıdığı yönünde eleştirilere maruz kalmıştır (Tocqueville, 1835/2000; Dahl, 1989). Problem basitçe çoğunluğun sayısal üstünlüğünden kaynaklanan kaba bir baskı meselesi olmayıp kamusal kararların hangi bilişsel, ahlaki ve kurumsal koşullar altında alınacağı meselesini de içermektedir (Bell, 2015: 21-22). Bu eleştiri Platon'dan bu yana halen canlı kalmaya devam etmekte; modern demokrasilerde de yeni biçimler alarak varlığını sürdürmektedir. Platon, geniş halk kitlelerinin demagoglar tarafından kolayca yönlendirilebilmesi nedeniyle sistemi eleştirmiş; J. S. Mill ise irrasyonel çoğunlukların hem azınlık haklarını hem de uzun vadeli ortak yararı zedeleyebileceğine dikkat çekmiştir (Mill, 1861/2003). Günümüzdeki liberal-demokratik rejimler bireysel, siyasal ve sosyal hakların korunması için getirilen anayasal sınırlamalar ile bu tehlikeyi bertaraf etmeye çalışmaktadır ancak kurucu anayasanın çoğunluk tarafından değiştirilip değiştirilemeyeceği de tartışma konusudur ve büyük çoğunluk sağlandığı takdirde anayasa maddeleri de değiştirilebilmektedir; bunun yanı sıra seçmenlerin gerçekten bilgiye dayalı ve kamusal açıdan sorumlu tercihler yapıp yapmadığı meselesi halen tartışma konusudur.

Bell'in çizdiği çerçevede günümüz demokrasilerinin temel açmazlarından biri de seçmen bilgi eksikliğidir. Nüfusu çok fazla olan ülkelerde bir vatandaşın tek bir oyunun seçim sonucunu değiştirmesi mümkün değildir. Böyle bir ortamda vatandaşın ekonomi, dış politika, maliye, enerji, bilimsel düzenleme ya da karmaşık sosyal sorunlar gibi önemli konular hakkında derin bilgi edinmek için ciddi zaman ve emek harcaması mantıklı görülmemektedir; zira bilgi edinmek maliyetli olduğu gibi bireysel katkının somut etkisi de neredeyse yok gibidir (Bell, 2015: 22-24; Brennan, 2016). Bundan dolayı, seçmenler siyasal tercihlerini sistematik bilgi yerine ekseriyetle sınırlı enformasyon, gündelik izlenimler, medya mesajları veya sezgisel kanaatlerine göre yaparlar. Çoğunluk iradesinin bu şekilde ortaya çıkması demokrasinin normatif meşruiyeti ile karar alma sürecinin niteliği arasında ciddi bir gerilime sebebiyet vermektedir (Caplan, 2007).

Sorun sadece bilgi eksikliği olmayıp seçmenlerin çoğu zaman mevcut bilgiyi de tarafsız ve tutarlı biçimde işleyememesinden de kaynaklanmaktadır. Siyasal yargılar genellikle çeşitli bilişsel önyargılar tarafından biçimlenmektedir. Ekonomi politikası gibi teknik alanlarda veya bilimsel bilgiye dayalı düzenlemelerde bu tür önyargılar yalnızca bireysel değerlendirme hataları doğurmaz; demokratik karar alma sürecinin kolektif çıktısını da etkiler. Böylece çoğunluk iradesi yalnızca eksik bilginin değil, sistematik yargı hatalarının da taşıyıcısı hâline gelir (Bell, 2015: 24-29; Kahneman, 2011).

Buradan hareketle demokrasinin yalnızca “adil prosedür” temelinde savunulması yeterli görünmemektedir. Eşit oy hakkı kuşkusuz güçlü bir normatif değer taşır; ancak meşruiyetin tek zemini bu prosedürel eşitlik olacaksa, teorik olarak rastgele karar alma yöntemleri de benzer biçimde tarafsızlık iddiasında bulunabilir. Bu nedenle demokrasiyi güçlü biçimde savunabilmek için yalnızca herkesin eşit katılımına değil, bu katılımın ne tür sonuçlar ürettiğine de bakmak gerekir. Tam bu noktada seçmenin bilgi eksikliği meselesi, demokrasinin araçsal savunusunu zayıflatmaktadır. Demokrasi yalnızca herkesin dahil olduğu bir mekanizma olduğu için değil, aynı zamanda daha iyi kamusal sonuçlar ürettiği için savunuluyorsa, bilgi eksikliği ve bilişsel sapmalar bu ikinci savunuyu ciddi biçimde sarsmaktadır (Bell, 2015: 26).

Aynı mesele, kolektif bilgelik argümanını da sınırlamaktadır. Çoğu demokratik savunuda, tek tek bireylerin bilgi eksiklikleri olsa bile çok sayıda kişinin kanaatinin birleşmesinin daha dengeli ve isabetli sonuçlar doğuracağı varsayılır. Fakat bu iddia, bireysel görüşlerin en azından asgari düzeyde bilgiye dayanması halinde anlamlıdır. Eğer seçmenlerin önemli bir bölümü benzer biçimde yanlış bilgilere, yüzeysel algılara ya da sistematik önyargılara dayanıyorsa, bu görüşlerin ortalaması hakikate yaklaşmak yerine yanlışlı büyütebilir. Başka bir ifadeyle, bilgiye dayanmayan çoğunluk kendiliğinden bilgelik üretmez. Çoğunluğun sayısal büyüklüğü, epistemik güvenilirliğin yerine geçmez (Bell, 2015: 26; Surowiecki, 2004).

Seçmenlerin bilgi eksikliğine karşı bazı çözüm yolları önerilmektedir; ancak bunlar sınırlı olduğu gibi etkili de değildir. Örneğin, genellikle önerilen çözüm yollarından biri siyasal katılımın artırılması ve kamuya açık tartışmaların yaygınlaştırılmasıdır. Buna göre, bireyler siyasal süreçlere aktif katılım sağladıkları takdirde bilgi eksiklikleri giderilecek ve demokratik kararların niteliği artacaktır. Ne var ki ampirik bulgular bu görüşü doğrulamamaktadır. Siyasi süreçlere aktif olarak katılan seçmenler zaten bilgi eksikliği fazla olmayan, siyasetle ilgili kimselerdir; siyasetle ilgilenmeyen ve bilgisi eksik olan hedef kitleler ise sürece dahil olma konusunda isteksiz olup katılımları genellikle uzun süreli olmamaktadır. Kamu eğitiminin güçlendirilmesi ile bilişsel önyargıların azaltılması ikinci bir öneri olup yüksek nüfusa sahip toplumlarda kalıcı ve dönüştürücü etkiler yaratabileceği hususu tartışmalıdır. Üçüncü bir öneri ise epistokrazi, yani vatandaşa bilgi temelinde siyasal etkinin farklılaştığı bir yurttaşlık statüsü verilmesidir fakat anayasal meşruiyet, kültürel kabul ve eşit vatandaşlık ilkesi açısından bu önerinin gerçekleşmesi için ciddi engeller bulunmaktadır. Nihayetinde, demokrasinin kendi içinde ürettiği birtakım düzeltme mekanizmaları olsa da hiçbir çöğunluğun tiranlığı problemine kesin ve pratik bir çözüm getirmemektedir (Bell, 2015: 29-31).

Tartışma bu noktada şu soruya yönelmektedir: Eğer temsili demokrasi seçmen cehaleti, kısa vadeli teşvikler ve bilişsel sınırlılıklar gibi yapısal sorunlar içeriyorsa, daha iyi yönetim sonuçları üretebilecek alternatif kurumsal düzenlemeler mümkün müdür? Bu soru, meritokrazi tartışmasına ve özellikle Singapur ile Çin örneklerine uzanan karşılaştırmalı değerlendirmeyi gündeme getirmektedir. Temsili demokrasinin karar kalitesini sınırlayan sorunlar karşısında farklı yönetim modellerinin sunduğu imkânların değerlendirilmesi kaçınılmaz hâle gelmektedir (Bell, 2015: 19-21, 31-36).

Bell, temsili demokrasiye alternatif bir model olarak beş milyonluk küçük bir şehir devleti olan Singapur'u değerlendirmektedir. Singapur formel olarak seçimlerin yapıldığı bir sistemdir; ancak söz konusu seçimlerde liberal-demokratik standartlar açısından ciddi sınırlamalar bulunmaktadır.

Medya kontrol edilmekte, oy pusulaları seri numarası ile seçmenle ilişkilendirilebilir bir nitelik taşımakta, muhalefete yönelik baskılar uygulanmakta ve örgütlenme özgürlüğü kısıtlanmaktadır; bu durum sistemi klasik anlamda “özgür ve adil temsili demokrasi” olmaktan uzaklaştırmaktadır. Bu koşullarda yapılan seçimlerde yine de Halk Hareketi Partisi (HHP) ülkenin bağımsızlığını elde ettiği günden bu yana 66 yıldır kesintisiz iktidarını sürdürmektedir; bu durum modelin toplumsal rıza üretme kapasitesini göstermektedir. Ülkenin lider yönetici kadrosu, 1960’lı yıllardan itibaren demokratik süreçleri sınırlama pahasına en yetkin kadroların seçilmesini sağlayan kurumsal mekanizmaları savunmuş; kısa vadeli popülerlik yerine uzun vadeli devlet kapasitesini önceleyen bir yönetim anlayışı geliştirmişlerdir.

Singapur’un sadece beş milyon nüfusa sahip küçük bir şehir devleti olmasının bağlama özgü olduğu ve modelin genellenebilirliğini sınırlayacağı ileri sürülebilir. Ancak dünyanın en kalabalık ülkesi olan Çin’deki yöneticiler de bu modeli yakından incelemiş ve ülkelerinde uygulamışlardır. Bu uygulamalar, liyakat esasına dayalı kadro seçimi, uzun vadeli politika üretimi ve kurumsal rasyonalite gibi unsurların farklı bağlamlarda da etkili sonuçlar sağlayabileceğini göstermiştir. Bu veriler ışığında Bell, Singapur örneğini yalnızca bir tek örneğe dayalı bir deneyim olarak görmemekte; tam aksine daha geniş ölçekte tartışılacak meritokratik bir yönetim modeli olarak değerlendirmektedir (Bell, 2015: 31-36).

Çin’deki kadro seçimi ve terfi sistemi meritokratik ilkeler bakımından dikkat çekicidir. Bu sistemde siyasal elitlerin terfi alması ve yükselişi ideolojik bağlılık kadar eğitim, yönetsel deneyim ve performans gibi kıstaslar üzerinde de belirlenmektedir. Yöneticiler kariyer basamaklarını yerel düzeyde başlayıp bölgesel ve ulusal düzeyde elde ettikleri deneyimler doğrultusunda çıkmakta; bu süreçte farklı sosyoekonomik koşullarda politika uygulama kapasitesi geliştirmektedirler. Bu kademeli terfi ve yükselme modeli, teorik bilgi ile pratik yönetsel deneyimi bir araya getiren bir elit üretim mekanizmasına dönüşmektedir.

Bu sistemde dikkat çekici bir husus da deneme-yanılma esasına dayalı politika geliştirilmesine imkân sağlamasıdır. Yerel düzeyde uygulanan politikalar başarılı olduklarında daha büyük ölçeklerde uygulanmakta, başarısız olan uygulamalar ise sistemden çıkarılmaktadır. Bu yaklaşım özellikle ekonomik büyüme, yoksulluğun azaltılması ve büyük ölçekli altyapı yatırımları gibi alanlarda dikkat çekici sonuçlar ortaya koymuştur. Bu bağlamda Çin örneği, çoğunluk baskısına anlık teslimiyet yerine daha planlı ve uzun vadeli hedeflere dayalı bir yönetsel kapasitenin mümkün olduğunu göstermektedir (Bell, 2015: 63-64).

Bell, modelin sınırlılıklarını net olarak ortaya koymuş; hesap verilebilirlik, şeffaflık sorunları ve gücün azınlık bir elit grup içinde yoğunlaşmasını sistemdeki temel sorunlar olarak belirtmiştir. Sistemin meşruiyeti de vatandaşlar siyasal karar alma süreçlerine yeterince ve yaygın olarak katılmadığından dolayı sorunludur. Çin örneğinin ideal bir model olarak sunulmamasının nedeni de budur; bu deneyim temsili demokrasinin sınırlarını yansıtan, karşılaştırma için bir referans noktası olarak değerlendirilmiştir. Bell'in niyeti farklı siyasal sistemlerin hangi koşullar altında daha iyi yönetim sonuçları meydana getirdiğini analiz etmektir. Temsili demokrasi siyasal eşitlik yönünden güçlü bir normatif temel sunmaktadır; meritokratik düzenlemeler ise yönetsel kapasite ve uzun vadeli planlama bakımından belirli avantajlar sağlayabilmektedir. Bu nedenle tartışma, eşitlik ile yeterlilik ilkelerinin nasıl dengelenebileceği sorusuna odaklanmaktadır (Bell, 2015: 110-112, 136-139).

Singapur'un kurucu lideri Lee Kuan Yew'e göre, sınırlı doğal kaynaklara sahip ve etnik olarak çeşitli olan küçük bir ülkenin sürdürülebilir başarısı, sıradan bir çoğunluk yönetimi yerine iyi eğitilmiş ve yetenekli bir kadronun yönlendirici rolü ile mümkün olabilmektedir. Bu bakış açısı, siyasi liderliğin sadece halk desteğiyle değil, aynı zamanda bilgi, yetenek ve karakter gibi niteliklerle de şekillenmesi gerektiği varsayımına dayanmaktadır. Bu model, kurumsal düzeyde eğitim sisteminden başlayıp siyasi elitlerin yetiştirilmesine kadar uzanan bir meritokratik yapıya dayanmaktadır. Başarılı öğrenciler çeşitli sınav ve değerlendirme süreçlerinden geçi-

ılmekte; akademik başarı, liderlik potansiyeli ve kamu hizmetine uygunluk açısından değerlendirilmektedir. En başarılı olanların devlet burslarıyla yetiştirilmesi ve kamu yönetimine yönlendirilmesi sistemin temel mekanizmalarından biridir. Bu yapının en önemli meşruiyet kaynağı ise Singapur'un uzun yıllar boyunca sürdürdüğü ekonomik başarı olmuştur (Bell, 2015: 32-33).

Bu gerilim özellikle siyasi elitlerin ülkenin uzun vadeli çıkarlarını sıradan vatandaşlardan daha iyi değerlendirebileceği varsayımından kaynaklanmaktadır. Singapur'da dil politikası ve etnik entegrasyon gibi kritik konularda hükümetin çoğunluk taleplerine rağmen farklı kararlar alabilmesi bunun önemli örneklerinden biridir. Nüfusun büyük çoğunluğu Çin kökenli olmasına rağmen, Singapur yönetimi 1960'lı yıllarda Mandarin Çincesini tek baskın ulusal dil haline getirmek yerine İngilizceyi ortak çalışma dili olarak benimsemiştir. Lee Kuan Yew'e göre yalnızca Çin çoğunluğunun kültürel tercihleri doğrultusunda hareket edilmesi Malay ve Hint azınlıkların dışlanmasına ve etnik gerilimlerin derinleşmesine yol açabilirdi. Bu nedenle İngilizce yalnızca teknik bir iletişim aracı değil, farklı topluluklar arasında tarafsız bir ortak zemin oluşturacak ve Singapur'un küresel ekonomiyle entegrasyonunu kolaylaştıracak stratejik bir tercih olarak değerlendirilmiştir.

Meritokratik yönetim anlayışında siyasi liderler kısa vadeli popüler talepler yerine uzun vadeli toplumsal istikrara ve devlet kapasitesine öncelik vermelidirler. Bu doğrultuda kültürel politikalara ve siyasi elitlerin yetiştirilme mekanizmalarına önem verilmektedir. Singapur modeline göre siyasi liderlik demokratik sistemlerdeki gibi seçim kampanyalarında öne çıkan popüler figürlerin rekabeti olmayıp uzun yıllara yayılan yönetsel deneyim, teknik yeterlilik ve performans değerlendirmeleri üzerinden şekillenen bir süreçtir. Lee Kuan Yew'in deyişiyle ülkenin geleceği büyük ölçüde nitelikli "yaklaşık 300 kilit kişiye" bağlıdır ve devletin sınırlı kaynaklarının büyük kısmı bu kadroların yetiştirilmesi için harcanmaktadır. Bu modelin sürdürülebilirliği konusunda bazı yapısal sınırlılıklar da söz konusudur. Siyasi elitlerin yetiştirilmesinin çok uzun yıllar sürmesi, bu süre içerisinde

çok partili rekabet durumunda iktidarın sürekli el değiştirmesiyle çelişki teşkil etmektedir. Bu nedenle Singapur modelinde istikrara ve sürekliliğe öncelik verilmektedir (Bell, 2015: 32-34).

Son zamanlarda bu modelin meşruiyeti konusunda bazı aşınmalar da göze çarpmaktadır. Küreselleşmenin neden olduğu eşitsizlikler, yeni medya ortamının gelişimi ve yaygınlaşması ile alternatif görüşlerin daha görünür hâle gelmesi meritokrasiye yönelik eleştirilerin artmasına sebebiyet vermiştir. Sistem, ilk olarak fırsat eşitliği ve adil rekabet vaadiyle ortaya çıkarak tanıtılmış olsa da zamanla seçkin bir yapıya büründüğü yönünde eleştiriler almaya başlamıştır. Özellikle dezavantajlı grupların sistem içerisinde yükselme imkânlarının kısıtlı olduğu algısı giderek daha fazla güç kazanmaktadır (Bell, 2015: 35).

Bu gelişmeler, meritokratik sistemlerin de bünyesinde yeni tür eşitsizlikler ve meşruiyet sorunları yaratabileceğini göstermektedir. Singapur örneği temsili demokrasinin alternatifi olarak değil meritokrasi ile demokrasi arasındaki ilişkinin yeniden gözden geçirilmesi gereken karmaşık bir model olarak ele alınmalıdır. Bell, bu noktada tartışmayı yönetsel kapasite sorunlarından ekonomik güç ilişkilerinin siyasal süreçler üzerindeki etkisine yöneltmekte ve analizini çoğunluğun tiranlığından ekonomik açıdan güçlü azınlıkların tiranlığına doğru genişletmektedir. Yazara göre çoğunluğun tiranlığı demokrasinin klasik problemlerinden biri iken ikinci temel açmaz, ekonomik açıdan güçlü azınlıkların siyasal karar alma süreçleri üzerindeki belirleyici etkisidir. Bu çerçevede temsili demokrasi, zengin azınlığın orantısız etkisi üzerinden yeniden değerlendirilmektedir.

Özellikle devlet, adalet, ahlak ve rejim türleri üzerine getirdiği düşüncelerle klasik siyasal düşüncenin en önemli temsilcilerinden olan ve felsefesi erdem ve orta yol anlayışı üzerine kuran Aristoteles'in temel kaygısı, toplumun zenginler ve yoksullar olarak keskin biçimde kutuplaşması ve bunun siyasal düzeni çatışmaya sürükleyerek istikrarsızlaştırmasıydı. Zengin ve yoksul kesim kendi çıkarlarını kamu yararının üstünde görürlerse rejim bozulur; zenginler iktidarı ele geçirdiklerinde oligarşi ortaya çıkar ve yönetim ortak yarar yerine zenginlerin çıkarına hizmet eder. Yoksullar

çoğunluğu oluşturup yalnızca kendi çıkarları doğrultusunda hareket ettiğinde çoğunluğun yönetimi de yozlaşabilir. Bu nedenle Aristoteles'e göre, kalıcı ve adil bir rejim ne zenginlerin ne de yoksulların egemen olduğu güçlü bir orta sınıfın bulunduğu karma bir rejimdir. Yoksullar ile zenginler arasındaki gelir eşitsizliği belli bir düzeyin üzerine çıktığında yoksullar özel mülkiyete müdahaleye yönelirken, zenginler de oligarşik eğilimler gösterecektir. Bununla birlikte, son dönemde modern kapitalist demokrasilerde gelir eşitsizliğinin arttığı, orta sınıfın eridiği ve servetin giderek küçük bir azınlığın elinde toplandığı görülmektedir. Bell'in yorumuna göre Aristoteles, zenginlerin yönetiminin oligarşik yozlaşmaya yol açabileceğini kabul etmekle birlikte, modern kapitalist toplumlarda ekonomik açıdan güçlü azınlıkların demokratik süreçleri seçimler, medya ve finansman gibi mekanizmalar aracılığıyla sistematik biçimde yönlendirebileceğini öngörememiştir. Benzer şekilde Amerikan kurucu babaları da özgür basın ve birbirine yakın güçte çok sayıda toplumsal grubun bulunduğu çoğulcu bir yapının, zengin azınlığın siyasal sistemi kontrol etmesini engelleyeceğini düşünmüşlerdi. Modern kapitalist toplumlarda ekonomik kaynakların büyük ölçüde küçük bir azınlıkta toplanması bu beklentileri büyük ölçüde boşa çıkarmıştır. Günümüzün temel sorunu, halkın çoğunluğunun zenginler üzerinde baskı kurması olmayıp daha çok zengin azınlığın siyasal süreçler üzerinde yarattığı orantısız etkisidir. Ekonomik kaynakların zengin azınlıkta toplanması, siyasal etki kapasitesini de beraberinde getirerek demokratik mekanizmalarda görünmez fakat güçlü bir etki alanı meydana getirmektedir (Bell, 2015: 39-44).

Gerçekten de ABD ve diğer birçok kapitalist ülkede gelir ve servet dağılımının küçük bir zengin azınlık grupta toplandığı görülmektedir. 1979–2007 döneminde ekonomik büyümeden elde edilen kazançların büyük kısmı en zengin yüzde 1'lik kesime aktarılmıştır. 2008 finansal krizinin ardından yaşanan toparlanma sürecinde de benzer eğilimlerin devam ettiği ve eşitsizliğin yapısal bir karakter kazandığı görülmektedir. Bu tabloyu sadece piyasa dinamiklerinin doğal bir sonucu şeklinde açıklamak yetersiz kalacaktır; esas sebep varlıklı kesimlerin çıkarlarına göre şekillenen politika tercihleri ve güçlü lobi faaliyetleridir. Bu durum, ekonomik ve si-

yasal güç arasında ne denli sıkı bir bağ bulunduğunu açık bir şekilde ortaya koymaktadır.

Bell, “azınlığın tiranlığı” alt başlığında eşitsizliğin normatif sınırlarını ele almaktadır. Rawls ekonomik eşitsizliklerin ancak en dezavantajlı grupların durumunu iyileştirdiği takdirde meşru sayılabileceğini ileri sürmektedir. Bireyler arasında var olan sosyal ve ekonomik farklılıklar onların daha fazla sorumluluk alması, uzun eğitim süreçlerine katılması veya yüksek düzeyde uzmanlık kazanmasını sağladığı takdirde kabul edilebilir bir durumdur; fakat bunun toplumun genelinde ve özellikle dezavantajlı gruplara somut faydalar sağlaması şarttır. Buna karşın eğer eşitsizlikler sadece sınırlı bir elit kesimin ayrıcalıklarını artırıyor ve alt toplumsal kesimlerin yaşam koşullarını iyileştirmiyorsa, adil oldukları söylenemez. Yoksul kesimlerin yaşam koşullarının kötüleşmesi ve aşırı yoksulluğun giderek artması, bu ilkenin fiilen karşılanmadığını göstermektedir. Aynı zamanda eşitsizliğin yüksek olması toplumsal hareketliliği sınırlandırmakta, bireylerin sosyoekonomik konumlarını değiştirme fırsatlarını azaltmakta ve eşitsizliği kalıcı bir yapıya dönüştürmektedir (Bell, 2015: 44-52; Rawls, 1971).

Eşitsizlik ekonomik sonuçların yanı sıra toplumdaki stres ve gerilimi de artırmakta ve sağlık, güvensizlik, şiddet ve uyum sorunlarına da yol açmakta veya yaygınlaştırmaktadır (Aydın vd., 2025). Dolayısıyla, eşitsizlik salt bir gelir dağılımının ötesinde toplumsal bütünlüğü tehdit eden yapısal bir sorundur. Böyle olduğu halde, siyasal sistem üzerindeki etkileri çoğu zaman ya hiç sorgulanmamakta ya da sınırlı şekilde sorgulanmaktadır. Bunun temel nedenlerinden biri, seçmenlerin toplumsal hareketlilik konusundaki gerçekçi olmayan ama güçlü inançlarıdır. “Çalışarak yükselme” anlatısı, bireylerin mevcut sistemi eleştirel biçimde değerlendirmesini zorlaştırmakta; ekonomik eşitsizlikler geniş kesimler tarafından tolere edilebilir hâle gelmektedir. Bu durum demokratik sistemin istikrarını destekliyor gibi görünse de gerçekte siyasal eşitsizliğin yeniden üretilmesine katkıda bulunmaktadır (Bell, 2015: 48-52).

Bell, özellikle Amerikan siyasetinden verdiği örneklerle, modern seçim demokrasilerinde siyasetin giderek bir medya gösterisine dönüştüğünü

ileri sürmektedir. Ülkede seçim süreçleri, adeta “kırmızı takım” ile “mavi takım” arasındaki rekabetin öne çıkarıldığı, Celtics ile Lakers arasındaki bir karşılaşmayı andıran dramatik mücadeleler şeklinde sunulmaktadır. Bu rekabeti canlı tutmak için seçim gecesi yayınlarında televizyon tartışmaları, kamuoyu yoklamaları ve kampanya performansları siyasal eğlence atmosferi içinde yapılmaktadır. Seçmenler çoğu zaman liderlerin performanslarına ve kampanya tartışmalarına odaklanırken, asıl politika yapım süreçleri kamuoyunun dikkatinden uzak şekilde ilerlemektedir (Hacker & Pierson, 2010; Green, 2011).

Bell’e göre yurttaşlarda seçimler yoluyla hükümeti değiştirerek siyasal değişimin gerçekleşeceğine dair yaygın ama yanlış bir kanaat bulunmaktadır. Halbuki seçim dönemleri arasındaki uzun periyotta büyük şirketler, finans çevreleri ve güçlü çıkar gruplarının medyada görünmeksizin genellikle siyasetçiler üzerinde baskı kurarak kendi çıkarları doğrultusunda ekonomik düzenlemeler yaptırabilmektedirler. Bell, iddiasının daha iyi anlaşılması için metafor olarak ABD’de taraftarların da oy kullanarak nispeten oyuncu kadrosunun kurulmasında etkili olabildiği All-Star maçlarını örnek göstermektedir. Seçmenlerin de benzer şekilde siyasal süreç üzerinde belirleyici bir role sahip olduklarını düşündüklerini; oysa gerçekte seçmenler sonuçlar üzerinde çok sınırlı bir etkiye sahiptir; sonuçlar önemli ölçüde ekonomik güç dağılımı, kurumsal yapı ve sermaye ilişkileri tarafından belirlenmektedir (Bell, 2015: 52-55).

Bu görüşe karşı eşitsizliği meşrulaştıran klasik liberal argümanlar öne sürülebilir. Bu yaklaşıma göre serbest piyasa tam rekabet koşullarında aşırı kar oranlarını törpüleyerek kazançları makul düzeylerde dengelemeyi amaçlasa da başarı ile başarısızlık arasındaki maddi farkın varlığı bireyleri daha fazla çalışmaya, risk almaya ve yeni fikirler geliştirmeye yönelten işlevsel bir motivasyon unsuru olarak kabul edilir. Rekabetçi piyasa ekonomilerinde yenilikçilik ve girişimcilik faaliyetlerinin bu ödül mekanizmasıyla desteklenmesi, ekonomik büyüme ve dinamizmin temel itici güçlerinden biri olarak görülmektedir (Acemoglu & Robinson, 2012: 55-57).

Bu konudaki tartışmada önemli bir referans olan Daron Acemoğlu yenilikçilik açısından ABD'deki rekabetçi kapitalist sistemin, İsveç gibi daha eşitlikçi refah devletlerine göre daha fazla potansiyele sahip olduğunu ileri sürmektedir. Yazar, başarılı ve başarısız girişimciler arasındaki büyük ödül farklarının, bireyleri daha fazla risk almaya ve teknolojik yenilikler geliştirmeye yönelttiğini savunmaktadır. Bu yaklaşım, yüksek gelir eşitsizliklerini ekonomik ilerleme için gerekli bir teşvik mekanizması olarak görmektedir (Bell, 2015: 56-57; Douthat, 2013).

Ancak Bell, bu savunun bazı ciddi sorunlar barındırdığını göstermektedir. Özellikle son yıllarda gelir artışlarının büyük bir kısmının üretken sektörlerden ziyade finans alanında gerçekleşmesi, “yenilik” kavramının her zaman toplumsal fayda sağlamadığını ortaya koymaktadır. Nitekim 2007–2008 küresel finans krizinin gösterdiği gibi, karmaşık finansal araçlar çoğu zaman ekonomik verimlilikten çok spekülative kazanç sağladığı gibi olası riskleri de gizleyerek küresel ölçekte önemli kırılganlıklara sebep olabilmektedir. Bu nedenle mesele, eşitsizliğin inovasyonu teşvik edip etmediğinden çok, hangi tür yeniliklerin kimlerin yararına işlediğidir (Bell, 2015: 57-59).

Bu tartışma, daha eşitlikçi refah devletlerinin yenilik kapasitesinin zorunlu olarak daha düşük olup olamayacağı sorusunu da ortaya atmaktadır. Bell, İskandinav refah devletlerinin Amerika Birleşik Devletleri ile karşılaştırıldığında yenilik kapasitesinin daha düşük olduğu varsayımının kesin bir şekilde doğrulanmadığını belirtmektedir. Güçlü sosyal güvenlik sistemleri ile teknolojik dinamikler arasında kaçınılmaz bir çatışma olduğu görüşüne temkinli yaklaşılmakta; İskandinav ülkeleri bu konuda dikkate değer karşı örnekler olarak ele alınmaktadır. Ayrıca, Acemoğlu, ekonomik dinamizmin sürdürülebilirliği için sistemin üst kademe için vadettiği büyük ödüllerin yeterli olmayacağını, olası bir başarısızlıkta bireylerin risk alma iştahını koruyabilmesi için alt kademedeki güçlü bir sosyal güvenlik ağının da şart olduğunu kabul etmektedir. Bell'in dikkat çektiği husus tam da budur: ekonomik eşitsizlik, basitçe “yenilik için ödenmesi gereken bedel” olarak gerekçelendirilmemelidir; zira mesele salt ekonomik büyüme olma-

yıp bu büyümenin toplumsal maliyetlerinin nasıl dağıldığı ve demokratik sistemin bu süreçten ne şekilde etkilendiği meselesidir (Bell, 2015: 58-60).

Diğer önemli bir mesele de gelir eşitsizliğine yönelik uygulanan yaygın reformların etkilerinin sınırlı olmasıdır. Daha ilerici vergi politikaları uygulamak, kamu istihdamını artırmak, eğitim yatırımlarını güçlendirmek, finans sektörünü düzenlemek ve işçi örgütlerini desteklemek gibi öneriler en başta akla gelen eşitsizliği azaltabilecek araçlar olarak sayılmaktadır. Özellikle 2008 krizi sonrasında bu tür reform talepleri daha fazla gündeme gelmiştir. Bununla birlikte, sorun yalnızca hangi ekonomik politikaların uygulanacağı ile sınırlı olmayıp reformların uygulanmasını engelleyen ya da zamanla etkisiz hale getiren siyasal yapının bizzat kendisinden kaynaklanmaktadır. Bell'e göre temsili demokrasilerde ekonomik gücü bir merkezde toplayan yapısal ilişkiler değişmedikçe, eşitsizliği gidermeye yönelik reformlar genellikle sınırlı ve geçici çözümler sağlamaktadır (Bell, 2015: 60-62).

Bu bağlamda Bell, temsili demokrasinin sınırlarını tekrar tartışmaya açmaktadır. Seçimle göreve gelen hükümetler, organize sermaye gruplarının etkisini dengelemekte zorluk çekiyorsa ve seçim rekabeti kamuoyunun bu yapısal güç ilişkilerinden uzaklaşmasına neden oluyorsa, eşitsizliği azaltmaya yönelik reformların kalıcı sonuçlar elde etmesi de zorlaşmaktadır. Bu durumda, mesele sadece gelir dağılımını iyileştirmek değil; aynı zamanda gelir eşitsizliğini sürekli olarak yeniden üreten siyasal yapıları da sorgulamaktır. Bell'in analizine göre, seçim süreçleri vatandaşlara siyasi değişimin esas olarak hükümetin değiştirilmesi yoluyla gerçekleşeceği izlenimini vermekte; ancak seçimler arasındaki dönemde ekonomik açıdan güçlü aktörler siyasal karar alma süreçleri üzerinde önemli bir etkiye sahip olmaya devam etmektedirler. Demokratik rekabet, kimi zaman yapısal güç ilişkilerini görünmez hale getiren bir işleve de sahip olabilmektedir (Bell, 2015: 60-62).

Bell'in tartışması bu noktadan sonra alternatif yönetim modellerine yönelmektedir. Meritokratik unsurlar barındıran ve seçim baskısının daha az olduğu sistemlerde, siyasi liderlerin kısa vadeli popülist taleplerden ve

organize çıkar gruplarının etkisinden bağımsız hareket edebileceği savunulmaktadır. Bu noktada Bell'in, Singapur ve Çin örneklerini ideal modeller olarak sunmadığına dikkat edilmelidir. Tam aksine, özellikle Çin'de gelir eşitsizliğinin son derece yüksek seviyelere ulaştığını ve meritokratik sistemlerin de yeni elit yapılar ile kalıcı eşitsizlikler üretebildiğini açıkça ifade etmektedir. Bu durum, eşitsizliğin salt yönetim biçimi ile açıklanamayacağını; küresel ekonomik dinamiklerin, devletin kapasitesinin ve kurumsal tercihlerinin de dikkate alınması gerektiğini ortaya koymaktadır (Bell, 2015: 61-64).

Bell'in temsili demokrasinin yerine meritokratik modeli geçirmek gibi bir amacı olduğu söylenemez; asıl amacı farklı siyasal sistemlerin ekonomik güç baskısı altında ne ölçüde direnç gösterebileceğini ve hangi koşullarda daha dengeli sonuçlar ortaya koyabildiğini tartışmaya açmaktır. Tartışma bu yönüyle salt “zengin azınlığın tiranlığı” meselesiyle sınırlı kalmayıp demokrasinin kapsayıcılık iddiasına doğru genişlemektedir. Bell'in bir sonraki aşamada ele aldığı soru tam da budur: Siyasal topluluğun parçası sayılan kişiler kimlerdir ve oy verme hakkına sahip çoğunluk, bu topluluğun dışında kalanlar üzerinde nasıl bir tahakküm kurmaktadır?

“Oy veren topluluğun tiranlığı” çeşitli şekillerde kendini gösterebilir. Bazen doğrudan hak ihlalleri yaşanırken, diğer zamanlarda siyasal kararlar seçmenlerin kısa vadeli çıkarlarına göre belirlenir ve bu durum temsil edilmeyen grupların aleyhine sonuçlar doğurabilmektedir. Bu durum, demokratik sistemlerin kapsayıcılık iddiası ile pratikteki işleyişi arasında kayda değer bir gerilim oluşturmaktadır. Dolayısıyla mesele yalnızca çoğunluğun azınlıklar üzerindeki tahakkümü değil; aynı zamanda siyasal topluluğun dışında kalan ya da fiilen temsil edilmeyen kesimlerin maruz kaldığı görünmez dışlanma biçimleridir (Bell, 2015: 64-68).

Bu bağlamda dikkat çeken örneklerden biri, demokratik sistemlerde bile oy hakkı bulunmayan gruplara karşı işlenen insan hakları ihlalleridir. Bu tür uygulamalar genellikle kamuoyunun doğrudan kontrolünden uzak bir şekilde yürütülmekte ve hedeflenen gruplar siyasi temsil yetkisinden mahrum bırakılmaktadır. Böylece demokratik sistemler, kendi vatandaşla-

rına karşı daha sınırlı olan baskı araçlarını temsil edilmeyen gruplara karşı daha kolay uygulayabilmektedir (Bell, 2015: 65-66).

Göçmenler ve yabancı işçiler, bu bağlamda en kırılgan gruplardan biridir. Siyasal haklardan mahrum olan bu gruplar, demokratik süreçlere doğrudan katılmadıkları için yerel seçmenlerin ekonomik ve sosyal endişeleri doğrultusunda alınan kararların olumsuz etkilerine maruz kalabilmektedir. Bu durum, demokratik sistemlerin sadece vatandaşların çıkarlarını öncelikle ele alan sınırlı bir siyasal topluluk anlayışına kayma tehlikesini ortaya koymaktadır (Bell, 2015: 66-68).

Bununla birlikte, Bell'e göre sorunun en kritik boyutu, sadece mevcut siyasal topluluğun dışında kalanlarla değil, aynı zamanda henüz bu topluluğa dahil olmamış gruplarla da ilgilidir. Tartışma bu noktada gelecek nesillerin durumuna yönelmektedir. Gelecek nesiller, siyasi karar alma süreçlerine doğrudan katılamadıkları halde mevcut politikaların uzun vadeli sonuçlarından etkilenmektedir. Buna rağmen, mevcut siyasal süreçlerde yeterince temsil edilmemektedirler. Bu durum, demokratik sistemlerin hem mekânsal hem de zamansal açıdan kısıtlı bir kapsayıcılığa sahip olduğunu ortaya koymaktadır (Bell, 2015: 68-70).

Bell'in temsili demokrasiye yönelttiği temel eleştirilerden biri, demokratik sistemlerin kısa vadeli seçmen baskıları nedeniyle uzun vadeli toplumsal sorunlara etkili biçimde müdahale etmekte zorlanmasıdır. Özellikle seçim döngülerine dayalı siyasal rekabet, hükümetleri uzun vadede fayda sağlayabilecek ancak kısa vadede maliyet yaratacak politikalardan kaçınmaya itebilmektedir (Berggruen & Gardels, 2012). Seçmenlerin doğrudan fedakârlık yapmasını gerektiren reformlar çoğu zaman siyasal destek bulmakta zorlanırken, kısa vadeli rahatlama sağlayan politikalar daha kolay kabul görebilmektedir. Bu nedenle demokratik siyaset, Bell'e göre giderek kısa vadeli teşvikler tarafından yönlendirilen bir yapıya dönüşme riski taşımaktadır (Bell, 2015: 70-72).

Bu durum özellikle uzun vadeli maliyetlerin sürekli ertelendiği alanlarda daha görünür hâle gelmektedir. Bell bu sorunu maliye politikaları ve sosyal harcamalar üzerinden somutlaştırmaktadır. Kamu borçlarının

sürekli artması, sosyal güvenlik sistemlerinin uzun vadeli yüklerinin ertelenmesi ve bütçe disiplini gerektiren reformların seçim kaygıları nedeniyle geciktirilmesi, demokratik sistemlerin yapısal zaaflarından biri olarak değerlendirilmektedir. Çünkü siyasal aktörler çoğu zaman uzun vadeli mali sürdürülebilirliği gözetmek yerine mevcut seçmenlerin kısa vadeli taleplerine cevap vermeye yönelmektedirler. Benzer bir durum çevre politikalarında da görülmektedir. Özellikle iklim değişikliği gibi uzun vadeli kolektif sorunlarda, bugünkü seçmenlerin maliyet üstlenmeye isteksiz olması gelecekte ortaya çıkacak risklerin yeterince ciddiye alınmamasına yol açabilmektedir. Küresel ısınmayla mücadele için alınacak önlemler bugünkü kuşaklardan fedakârlık talep ederken, sağlayacağı faydaların büyük kısmı henüz doğmamış kuşaklara ait olacaktır (Bell, 2015: 71-74; Mulgan, 2006).

Bell'in de önemle üzerinde durduğu, demokratik sistemlerin sadece kısa vadeli politikalara odaklanması, bu çerçevede bir ahlaki ve siyasal probleme dönüşmektedir. Demokratik sistemler oy esasına dayandığı için sadece mevcut seçmenlerin tercihlerini yansıtmaktadır; o hâlde gelecekte doğacak bireylerin çıkarları bu sistemde siyasal süreçlerde nasıl temsil edilecektir? Bu zamansal sınırlılık gerçekten de temsili demokrasideki en ciddi problemlerden biridir. Bu durum, demokrasinin sadece bugünün çoğunluğunu temsil eden bir mekanizma olarak mı kalması, yoksa gelecek nesillerin haklarını da dikkate alan daha geniş bir siyasal sorumluluk anlayışına mı dayanması gerektiği sorusunu gündeme getirmektedir. Tartışma böylece teknik politika tercihlerinin ötesine geçerek demokratik meşruiyetin ahlaki sınırlarını sorgulayan daha geniş bir boyut kazanmaktadır (Bell, 2015: 72-75).

Bell, gelecek kuşakların çıkarlarını koruyabilecek kurumsal mekanizmalar üzerine düşünülmesi gerektiğini savunmaktadır. Bu mekanizmalar arasında, uzun vadeli etkileri değerlendirmekten sorumlu bağımsız kuruluşlar, toplumsal maliyetleri inceleyen danışma organları ya da yasa yapım süreçlerinde uzun dönemli etkileri dikkate alan denetim mekanizmaları sayılabilir. En dikkat çekici önerilerden biri ise, gelecek nesilleri temsil eden

belirli kurumsal yapılara sınırlı veto yetkisi tanınmasıdır. Bu yaklaşımın temel amacı, kısa vadeli seçmen baskılarıyla alınan kararların uzun vadede telafisi güç sonuçlar doğurmasını engellemektir (Bell, 2015: 74-76).

Bell'in tartışması bu noktada yeni bir gerilimi de gündeme getirmektedir. Doğrudan halk tarafından seçilmemiş kurumsal aktörlerin demokratik yollarla alınmış kararları durdurabilmesi ciddi bir meşruiyet sorununu beraberinde getirmektedir. Böyle bir durumda demokratik temsil ilkesi ile uzmanlığa dayalı müdahale arasında açık bir çatışma ortaya çıkmaktadır. Ayrıca hangi politikaların gerçekten gelecek kuşakları tehdit eden kararlar olarak değerlendirileceği ve veto yetkisinin sınırlarının nasıl belirleneceği de tartışmalıdır. Buna rağmen Bell, demokratik sistemlerin kısa vadeli eğilimleri dikkate alındığında uzun vadeli riskleri dengeleyebilecek kurumsal araçlara ihtiyaç duyulduğunu düşünmektedir. Dolayısıyla veto mekanizması, nihai bir çözümden çok, demokrasinin zamansal sınırlarını aşmaya yönelik daha geniş bir kurumsal reform arayışının parçası olarak değerlendirilmektedir (Bell, 2015: 75-76).

Bell'in temsili demokrasiye getirdiği bir başka eleştiri, siyasi rekabetin toplumsal çatışmayı azaltmak yerine genellikle daha da derinleştirmesidir. Seçim süreçleri, farklı toplumsal gruplar arasında bir uzlaşma sağlamak yerine, rakip siyasi tarafların sürekli olarak harekete geçmesiyle şekillenen zorlu bir mücadele alanı hâline dönüşebilir. Özellikle olumsuz kampanyaların artışı, siyasi rakiplerin düşman olarak gösterilmesi ve kimliğe dayalı kutuplaşmanın derinleşmesi, demokratik siyasetin uzlaşma anlayışını zayıflatmaktadır. Bell'in belirttiği üzere, günümüzdeki modern seçim kampanyaları genellikle farklı politika seçeneklerinin rasyonel biçimde tartışıldığı süreçlerden çok, seçmenlerin korkularını, öfkelerini ve aidiyet duygularını harekete geçiren mücadelelere dönüşmektedir.

Bell'e göre bu durum siyasi rekabetin giderek "kimlik siyaseti" hâline gelmesi gibi önemli sonuçlar doğurmaktadır. Tayland'ı bu duruma örnek göstermekte, bazı partilere sağlanan desteğin zamanla kabile aidiyeti gibi güçlü kimlikler hâline gelebildiğini belirtmektedir. Bu durumun toplumsal kutuplaşma yaratarak yönetimin istikrarı üzerinde tehdit oluşturabile-

ceğini ileri sürmektedir. Bu noktada siyasal tercihler, hangi partinin ekonomiyi daha iyi yöneteceği ya da toplumsal sorunlara daha etkili çözümler üreteceği sorusundan uzaklaşarak kamplaşmaya indirgenmektedir. Böylece siyasal tercihler, politika ve performans değerlendirmelerinden çok grup aidiyeti ve siyasal sadakat üzerinden şekillenmektedir. Bell'in "kabilecilik" (tribalism) olarak adlandırdığı olgu, demokratik rekabetin politika ekseninden kimlik eksenine kaymasını ifade etmektedir. Daha köklü liberal demokrasilerde temel hakların çoğunluk oyu ile kolayca ortadan kaldırılması mümkün olmasa da seçim süreçlerinin meydana getirdiği sert kutuplaşma uzlaşmayı neredeyse imkânsız hâle getirebilmektedir. Bell, özellikle Amerika Birleşik Devletleri'nde Cumhuriyetçiler ile Demokratlar arasındaki çatışmanın siyasal uzlaşmayı adeta "kirli" bir kavrama dönüştürdüğüne dikkat çekmektedir. Bu nedenle, temsili demokrasi barışçıl bir şekilde çeşitli toplumsal görüşleri bir arada tutmak yerine mevcut bölünmeleri artıran bir rekabet alanına dönüşebilmektedir.

Bu noktada tartışma yalnızca siyasal kurumlarla sınırlı kalmaz; daha geniş bir kültürel ve ahlaki probleme yönelir. Modern seçim demokrasileri, rekabetçi bireyciliği teşvik eden bir toplumsal mantık üretmektedir. İnsanlar ortak iyiyi birlikte inşa etmeye çalışan yurttaşlardan çok, kendi çıkarlarını maksimize etmeye çalışan rakip aktörler gibi davranmaya başlamaktadır. Bell, özellikle Konfüçyüsçü düşünceden hareketle iyi bir toplumun yalnızca bireysel özgürlükler üzerine değil, aynı zamanda uyumlu sosyal ilişkiler üzerine kurulması gerektiğini savunmaktadır. Buradaki "uyum" kavramı, farklılıkların bastırılması anlamına gelmemekte; çatışmaların toplumsal ilişkileri yıkıcı hâle gelmeden yönetilmesi anlamına gelmektedir (Confucius, 1998; Bell, 2008).

Bell'in dikkat çektiği önemli noktalardan biri de uyum fikrinin yalnızca Çin'e özgü kültürel bir değer olmadığıdır. Japonya, Güney Kore ve Vietnam gibi Doğu Asya toplumlarında benzer değerlerin güçlü biçimde varlığını sürdürdüğünü; hatta Sahra-altı Afrika'daki "Ubuntu" anlayışı ile Latin Amerika'daki "buen vivir" yaklaşımının da toplumsal uyuma özel önem verdiğini belirtmektedir. Batılı liberal bireyciliğin evrensel insan doğasını temsil ettiği varsayımına kuşkuyla yaklaşmasının sebebi de budur.

Bell'in temsili demokrasiye yönelttiği eleştiriler ve siyasi meritokrasiye verdiği önem, onun komüniteryen perspektifiyle yakından ilişkilidir. Komüniteryenizm, liberal düşüncenin bireyi toplumsal bağlamından bağımsız ve özerk bir varlık olarak ele alan yaklaşımına karşı çıkararak bireylerin kimliklerini, değerlerini ve ahlaki yönelimlerini içinde yaşadıkları aile, toplum, kültür ve tarihsel gelenekler aracılığıyla kazandığını savunmaktadır. Bu nedenle siyasal düzenin bireysel hakların korunmasının yanı sıra ortak iyiye, toplumsal dayanışmaya ve yurttaşlık erdemlerine de önem vermesi gerekmektedir (Etzioni, 1993; Sandel, 1982; Bell, 1993).

Bu yaklaşımın izleri Bell'in çalışmalarında da görülmektedir. Konfüçyüsçü düşüncenin toplumsal uyum, ahlaki eğitim, kamusal sorumluluk ve erdemli liderlik gibi başlıca değerleri Bell'de de öne çıkmaktadır. Buna göre, siyasal kurumlar evrensel ve soyut liberal ilkeler yerine toplumların tarihsel ve kültürel özellikleri dikkate alınarak değerlendirilmelidir. Bu yönüyle Çin modeli ve siyasi meritokrasi tartışmaları yönetsel etkinlik arayışının ötesine geçerek komüniteryen bir siyasal perspektifin yansıması olarak da değerlendirilmektedir (Sandel, 1982; Bell, 1993; Bell, 2008).

2. Siyasi Meritokraside Lider Seçimi ve Liyakat İlkesi

Siyasi liderin hangi kıstaslara göre seçileceği hususu siyasi meritokrasi tartışmasının tam merkezinde yer almaktadır. Bell, bu konuyu salt Çin modeline dair dar bir tartışma olarak ele almamış, aksine klasik siyaset felsefesinden modern siyasal teoriye kadar uzanan köklü bir sorun olarak değerlendirmiştir. Modern demokrasilerde “tek kişi-tek oy” ilkesi neredeyse tartışılmaz bir norm hâline gelmiş olsa da bu ilkenin her zaman en nitelikli liderleri ortaya çıkarıp çıkarmadığı konusu hâlâ tartışma konusudur (Bell & Li, 2013). Bell'in yaklaşımında da demokrasi dışlanmaz ancak temel vurgu siyasal liderliğin seçim mekanizmasıyla sınırlı olmayan bir mekanizma geliştirilerek liderde nitelik ve liyakati önceleyen bir yaklaşımla yeniden ele alınmasıdır. Dolayısıyla, bu bölüm Çin'e özgü bir yönetim modelinin savunusu gibi bir bakış açısıyla değerlendirilmemeli, liderlik kalitesi, kurumsal tasarım ve siyasal meşruiyet arasındaki ilişkileri irdeleyen daha

geniş bir teorik tartışmanın parçası olarak görülmelidir (ss. 77-80; Young, 1958).

Liyakat, demokrasi ve siyasal meşruiyet eksenindeki bu tartışmanın çağdaş dönemdeki en önemli yansımalarından biri 1990'lı yıllarda gündeme gelen "Asya değerleri" tezidir. Lee Kuan Yew gibi liderlere göre Batı tarzı liberal demokrasi evrensel bir model olmayıp Asya toplumları gibi toplumsal düzenin, uyumun, kolektif çıkarın ve kamusal disiplinin bireysel özgürlüklerden daha öncelikli olduğu toplumlarda başarısız olmaktadır (Lee, 2000). Bell bu bağlamda meritokrasiyi, ekonomik başarı ile siyasal model arasında doğrudan bağlantı kurarak bu tarz toplumlar için alternatif bir modernleşme modeli olarak öne sürmektedir. Doğu Asya ülkelerinin hızlı iktisadi büyümeyle desteklenen ekonomik performanslarının modelin meşruiyeti için kanıt teşkil ettiğini öne sürmüştür (Bell, 2000, ss. 80-83).

1990'lı yıllardaki değerler tartışması büyük ölçüde insan hakları etrafında şekillenmiştir. Bu tartışma, Batı'nın liberal demokrasilerinin normlarına dayanan insan hakları anlayışının gerçekten evrensel kabul edilip edilemeyeceği çerçevesinde yürütülmüştür. Asya toplumlarının kültürel yapılarının görece olarak daha az bireyci olduğunu dikkate alarak, bazı düşünürler Batı merkezli insan hakları normlarının her bağlama uygun olmayabileceğini ileri sürmüşlerdir. Bu yaklaşımın liberal teorinin kültürel çeşitliliği yeterince dikkate almadığına dair yaptığı eleştiri oldukça önemlidir. Öte yandan, insan haklarının gerçekten evrensel bir nitelik kazanabilmesi için farklı medeniyetlerin katkısının gerekli olduğu iddiası da tartışmanın önemli bir unsuru olarak ele alınmıştır (ss. 83-86).

Singapur örneği, insan haklarının evrenselliğini doğrudan reddetmeksizin demokrasinin evrenselliğini sorgulaması ile bu tartışmaya özgün bir katkıda bulunmuştur (Bell, 2000; Bell, 2006). Ülkenin liderleri, "iyi demokrasi-kötü otoriterlik" şeklindeki basit ayrımı benimsememiş, bunun yerine kendi siyasal sistemlerini meritokrasi kavramı üzerinden tanımlamışlardır. Bu doğrultuda, sınırlı nüfus ve sınırlı kaynaklara sahip bir ülkede yönetimin en yetkin ve ahlaki açıdan en nitelikli liderler tarafından yürütülmesi gerektiği yaklaşımını benimseyerek liyakat esaslı bir siyasal model önermişlerdir (ss. 86-88).

Bu tez gerek teorik gerekse pratik yönleriyle önemli eleştiriler almıştır. İlk olarak, “Asya” oldukça zengin bir çeşitliliğe sahip bir kıta alanı olduğundan Konfüçyüsçülük, Budizm, Hinduizm, İslam ve Hristiyanlık gibi birçok farklı dini gelenek bulunmaktadır. Ayrıca Asya’nın tarihi deneyimleri değişkenlik gösterirken, birbirinden belirgin biçimde ayrılan siyasi kurumlar da mevcuttur. Tüm bu unsurları tek bir kültürel çerçeve içinde değerlendirmek analitik açıdan zorlayıcıdır. İkincisi, 1997 Asya finans krizi sonrasında bölgenin ekonomik performansına dayanan üstünlük iddiası belirgin bir şekilde zayıflamıştır. Kim Dae Jung gibi Asyalı liderler, liberal demokrasinin yalnızca Batı’ya ait bir kurum olmadığını, evrensel olarak savunulabilen bir siyasi ideal olduğunu belirterek bu görüşe açıkça itiraz etmişlerdir. Böylece “Asya değerleri” konusundaki tartışmalar büyük ölçüde göz ardı edilmiş olsa da siyasal kurumların biçimlenmesinde kültürel ve tarihsel bağlamın ne derecede etkili olduğu sorusu hâlâ önemli bir mesele olarak kalmıştır (ss. 88-91).

Bu yaklaşım tartışmayı kültürel özcülükten çıkararak kurumsal tasarım meselesine yönelterek önemli bir katkı yapmıştır. Böylece evrensel bir siyasal sistem geliştirmekten çok, etkili ve nitelikli liderlerin hangi kurumsal mekanizmalarla üretilebileceği konusuna odaklanılmıştır (ss. 86-92).

Tartışma böylece modern siyaset teorisinin uzun süredir göz ardı ettiği “liderlik sadece meşruiyetle mi ilgilidir, yoksa kalite ve yetkinlik açısından da mı değerlendirilmelidir?” sorusunu tekrar gün yüzüne çıkarmıştır. Demokratik sistemde liderliğin meşruiyeti geniş katılımı yapılan seçimler yoluyla olmakta fakat bu süreçte liderlik pozisyonuna gelen liderler her zaman nitelikli olmayabilirler. Meritokratik mekanizmalar ise yönetsel kapasitesi yüksek daha nitelikli elitler üretebilse de bu kez de meşruiyet ve hesap verebilirlik sorunları gündeme gelmektedir. Bu nedenle, siyasal liderin seçiminde temsil ve yeterlilik konusunda iki unsuru da uzlaştıracak ve gerilimi ortadan kaldıracak mekanizmaların oluşturulması gerekmektedir (ss. 92-95).

Singapur, meritokrasi sistemini benimseyen ülkelerden biri olarak bu tartışmaların en somut ve işlevsel örneklerinden biridir. Siyasal liderler de-

mokratik seçimler yerine liyakat esasına dayalı kıstaslara göre belirlendiği gibi, yönetim anlayışı da sistematik biçimde kurumsallaşmıştır. Modelin varsayımına göre, modern ve karmaşık toplumlar yüksek bilişsel kapasiteye, teknik yetkinliğe, kamu hizmeti bilincine ve yolsuzluktan uzak bir karaktere sahip olan liderler tarafından yönetilmelidir. Bu nedenle siyasal liderlik, popülerlik yarışından çok yetenek, disiplin ve karakter meselesi çerçevesinde ele alınmaktadır (ss. 95-98).

Bu yaklaşımın kurumsal yansımaları Singapur örneğinde özellikle eğitim sistemi ve kamu yönetiminde görülmektedir. Ülkenin en başarılı öğrencileri belirlenerek erken yaşlardan itibaren çeşitli sınavlar ve değerlendirme süreçlerinden geçirilmekte, yoğun bir eğitim sürecine tabi tutularak kamu hizmetine yönlendirilmektedir. Bu sistemde akademik başarı, kişisel başarının yanı sıra entelektüel kapasitenin de ölçülebilir bir göstergesidir. Bu model, karmaşık ekonomik ve siyasi sorunları etkili bir şekilde yönetebilecek liderlerin, ortalamadan daha yüksek analitik becerilere sahip olması gerektiği düşüncesi varsayımına dayanmaktadır (ss. 97-99).

Bununla birlikte, Singapur modelinde sistem yöneticilerden, yüksek bilişsel kapasiteye sahip olmalarının yanı sıra dürüstlük, kamuya karşı sorumluluk ve hesap verebilirlik de talep etmektedir. Dolayısıyla, siyasi elitler “temiz yönetim” ilkesine göre de belirlenmektedir. Bu ilke kapsamlı bir etik anlayışının yerine yolsuzluk yapmamayı, kamu gücünü şahsi çıkarlar için kullanmamayı ve devlete bağlılık göstermeyi öncelikli davranış kriterleri olarak ele almaktadır. Bu şekilde, modelin hem zeki ve bilgili hem de dürüst yönetici seçimlerini sağlayan bir kurumsal yapı oluşturması amaçlanmıştır (ss. 99-101).

Singapur deneyimi aynı zamanda siyasi meritokrasinin potansiyelini ve sınırlarını eş zamanlı olarak gösteren bir laboratuvar niteliğindedir. Akademik başarıya güçlü bir şekilde vurgu yapılması, zamanla siyasal seçkinlerin daha dar toplumsal çevrelerden gelmesi riskini de beraberinde getirmiştir. Üst düzey eğitim imkânlarına erişimdeki eşitsizlikler nedeniyle meritokrasi, kimi zaman mevcut toplumsal avantajları yeniden üreten bir yapıya dönüşebilmektedir. Bu durum, başlangıçta öne çıkan toplumsal hareketlilik

idealinin zamanla zayıfladığı yönündeki tartışmaları da yoğunlaştırmıştır (ss. 101-103).

Yüksek performans ve teknik yeterliliğe dayanan bu yapıda, siyasi elit ile toplumun çeşitli kesimleri arasındaki mesafenin artması gibi ciddi riskler de ortaya çıkarmaktadır; zira yeterli teknik bilgiye sahip ve iyi eğitim görmüş yöneticiler, sıradan vatandaşların günlük yaşantılarından kopabilirler. Bu durum, temsil sorununu daha belirgin hâle getirmektedir. Bağımsızlık sonrası elde edilen ekonomik başarı, uzun bir süre boyunca rejimin meşruiyetini artırmış ve bu sorunu arka plana itmiştir. Yakın zamandaki gelir dağılımındaki eşitsizliğin artması, sosyal hareketliliğin azalması ve artan siyasi katılım talepleri bu modelin toplumsal sınırlarını daha belirgin hâle getirmiştir (ss. 103-105).

Dikkat çeken bir konu da Singapur yönetiminin bu eleştirileri tamamen reddetmemesi ve sistemi “şefkatli meritokrasi” fikrine doğru yenilemeye çalışmasıdır. Bu yaklaşım liderlik seçiminde sadece en parlak beyinleri seçmenin yeterli olmayacağını kabul etmekte; liderlerin toplumsal kırılğanlıklara duyarlı, yoksulların ve orta sınıfın sorunlarını anlayabilen, empati kurabilen ve daha kapsayıcı bir siyasi tahayyüle sahip olmaları gerektiğini savunmaktadır (ss. 105-106).

Söz konusu dönüşüm meritokrasinin içkin sınırlılıkları olduğunu göstermektedir. Salt sınav ve akademik başarı esaslı bir sistem, liderlik için oldukça önemli olan sosyal beceri ve ahlaki duyarlılığı yeterli düzeyde ölçmemektedir. Analitik düşünme yeteneğini ölçmede bu tür sınavlar faydalı olsa da empati, iletişim becerileri, müzakere yeteneği ve sosyal farkındalık gibi özellikleri etkili bir şekilde değerlendirmede yetersiz kalmaktadır. Dolayısıyla, meritokrasi sisteminde lider adayları seçilirken düşünsel ölçütlere olduğu kadar uzun vadeli başarı kıstaslarına ve çeşitli durumlarda sergilenen davranışları da değerlendiren daha karmaşık mekanizmalara gereksinim duyulmaktadır (ss. 106-108).

Özetle Singapur deneyiminden çıkarılacak ders çift yönlüdür. Etkin ve nitelikli liderler kurumsal olarak tasarlanmış liyakat mekanizmaları yoluyla da üretilabilmektedir; ancak meritokrasinin tek başına yönetim

sorunlarını çözmede etkili olamayacağı da açık bir şekilde görülmektedir. Meritokrasinin sosyal eşitsizlikleri derinleştirip toplum ve elitler arasındaki mesafeyi artırması uzun vadeli meşruiyetini zayıflatabilir. Bu nedenle sürdürülebilir bir siyasi meritokrasi, yetenek seçiminin yanı sıra, toplumsal kapsayıcılık ve etik sorumluluk ilkelerine de dayanmak zorundadır (ss. 101-108).

Siyasi meritokrasinin tarihsel kökenlerine bakıldığında Çin'de çok eski dönemlerden beri uygulandığı görülmektedir. Meritokrasi bu itibarla aslında modern bir kavram olmayıp köklü bir siyasal ve düşünsel geçmişe sahiptir. Çin siyasal düşüncesinde, aristokratik ayrıcalıklara dayalı yönetici anlayışına alternatif olarak nitelikli ve erdemli liderlerin yönetime gelmesini esas alan bir yönetim anlayışı çok erken dönemlerden itibaren gelişmiştir. Bu çerçevede meritokrasi, teknik bir yönetim sorunu olmanın ötesine geçmekte; siyasi meşruiyetin nasıl sağlanacağına dair normatif bir tartışmanın önemli bir boyutunu oluşturmaktadır (ss. 108-111).

Bu konuda iki farklı görüş ön plana çıkmaktadır. Konfüçyüsçü yaklaşıma göre yöneticiler öncelikli olarak ahlaki sorumluluğa, özdenetime ve kamusal görev bilincine sahip olmalıdırlar. Etkili yönetim yöneticinin kişisel karakteriyle doğrudan ilişkilidir. Legalist geleneğe göre ise yönetsel etkinlik, ölçülebilir başarı ve performans kriterlerine göre belirlenmelidir. Buna göre, yöneticinin ahlaki nitelikleri ikinci derecede önemlidir; asıl önemli olan devletin düzenini sağlayabilme ve hedeflenen sonuçları üretebilme kapasitesidir. Böylece Çin siyasal düşüncesinde meritokrasi kurumu hem ahlaki hem de araçsal boyutları içeren çift yönlü bir yapı kazanmıştır (ss. 111-114; Confucius, 1998).

İmparatorluk sınav sistemi bu teorik ayrımın en somut örneği olarak ortaya çıkmıştır. Yaklaşık on üç asır boyunca uygulanan bu sistemle, kamu görevlilerinin büyük bir kısmı rekabetçi sınavlar yoluyla kadrolara seçilmiştir. Bunda amaç, aristokratik ayrıcalıkların sınırlandırılarak farklı toplumsal kesimlerden gelen bireylere de yükselme fırsatı sunmaktır. Bu yönüyle sistem yönetici seçme işlevinin yanı sıra devlet ile yerel toplum arasında bağ kuran önemli bir kurumsal araç olarak da işlev görmüştür. Si-

yasal teorinin odağını “egemenlik kime aittir?” sorusundan “en yetkin yöneticiler nasıl seçilir?” sorusuna kaydırması bakımından da özel bir önem taşımaktadır (ss. 114-118).

İmparatorluk sınav sisteminin ideal bir yöntem olduğunu söylemek yine de abartılı bir yaklaşım olacaktır. Sistem belli bir düzeyde toplumsal hareketliliğe katkı sağlamış olsa da hiçbir zaman tam anlamıyla eşit fırsatlar sunan bir düzen oluşturamamıştır. Aile bağlantıları, yerel ağlar, maddi imkânlar ve siyasal himaye pratikte etkili olmaya devam etmiştir. Sınavların büyük ölçüde klasik metinlere dayanması da yaratıcı düşünme ve pratik yönetim becerilerinin geri planda kalmasına sebebiyet vermiştir. Bu nedenle sınav sistemi adalet ve yeterlilik meydana getiren bir araç olsa da ölçülmesi zor olan yönetsel nitelikleri göz ardı etmiştir. Burada çıkan temel sonuç şudur: siyasal meritokrasi hiçbir zaman yalnızca sınava indirgenemez (ss. 118-121).

Bu tarihsel mirasın modern Çin’de farklı bir biçimde yeniden kurumsallaştırılmaya çalışıldığı görülmektedir. Özellikle Kültür Devrimi sonrasında siyasal ve kurumsal krizlerin yaşanması, daha nitelikli kadroların seçilmesi ve yetiştirilmesi meselesini yeniden merkezî hâle getirmiştir. Reform döneminde Çinli yöneticiler, ülkenin uzun vadeli kalkınmasını devam ettirebilmesi için daha eğitilmiş, daha teknik ve daha rasyonel karar alma kapasitesine sahip bir liderlik yapısına gereksinim duyulduğunu fark etmişlerdir. Bu doğrultuda sınav, performans değerlendirmesi, kademeli yükselme, eğitim süreçleri ve parti içi tavsiye mekanizmalarını birleştiren çok katmanlı bir sistem geliştirilmiştir (ss. 121-124).

Modern Çin’de liderlik kariyeri genellikle uzun bir bürokratik süreç içinde şekillenmektedir. Bireyler ilk aşamada farklı idari kademelerde görev alarak deneyim kazanırlar, performansları düzenli şekilde değerlendirildikten sonra başarılı olurlarsa terfi alabilirler. Eğitim geçmişi, teknik uzmanlık ve yönetsel başarı bu sistemin temel kriterleri arasında yer almaktadır (Fukuyama, 2014). Bu yapı, kısa vadeli popülerlikten ziyade uzun vadeli performansa dayalı bir liderlik seçimi hedeflemektedir (ss. 124-126).

Bell'in de vurguladığı gibi bu sistem ideal bir meritokrasi olmaktan uzaktır. Kadroların seçimi ve terfi süreçleri sadece yetenek, performans ve ahlaki değerlere dayanmamakta; siyasi sadakat, parti içi ilişkiler, aile geçmişi, sosyal bağlantılar ve bazen de patronaj ağları önemli rol oynamaktadır. Bunun yanı sıra, yolsuzluk, makamların gayri resmî yollarla dağıtılması, görevlerin satın alınması ve performans kriterlerinin yüzeyselleşmesi bu düzenin başlıca sorunları arasında yer almaktadır. Bu durum, meritokrasinin yalnızca teknik ya da kurumsal bir konu olmadığını; şeffaflık, hesap verebilirlik, kurumsal güven ve hukukun üstünlüğü gibi daha geniş siyasal koşullarla yakından ilişkili olduğunu ortaya koymaktadır (ss. 126-129).

Çin deneyimi, siyasi meritokrasinin hem potansiyelini hem de açmazlarını açıkça ortaya koymaktadır. Sistem uzun vadeli planlama kapasitesine sahip teknik açıdan donanımlı bir yönetici elit üretme olanağı sunuyor olsa bile meşruiyet, temsil ve etik sorunları da beraberinde getirmektedir. Bu nedenle analiz, Çin'i ideal bir model olarak sunmak yerine meritokrasinin pratikte nasıl işlediğini ve hangi sorunlarla karşılaştığını anlamaya yöneliktir; kısacası önemli olan etkili bir siyasi meritokrasinin nasıl tasarlanması gerektiğidir (ss. 129-132).

Meritokrasi fikri Batı siyasal düşüncesine de bütünüyle yabancı değildir. Platon'un filozof-kral modeli, siyasal yönetimin bilgi ve yetkinlik sahibi seçkinler tarafından yürütülmesi gerektiği düşüncesinin en bilinen örneklerinden biridir. Thomas Jefferson'ın "doğal aristokrasi" kavramı ise doğum ya da servetten ziyade yetenek ve karaktere dayalı bir seçkinler anlayışına işaret eder. Benzer biçimde John Stuart Mill ve Alexis de Tocqueville de demokrasi ile nitelikli siyasal liderlik arasındaki gerilim ve denge sorunuyla yakından ilgilenmişlerdir (ss. 132-135).

Yirminci yüzyılın ikinci yarısından itibaren Batı siyaset teorisinde lider seçimine ilişkin tartışmalar büyük ölçüde kapanmıştır. Bunun temel nedeni, siyasal karar alma yetkisine sahip liderlerin "tek kişi, tek oy" ilkesine dayalı seçimlerle belirlenmesi gerektiği yönünde güçlü bir uzlaşının oluşmasıdır. Liberal demokrasilerde uzmanlar idari ve teknik alanlarda önemli roller üstlendikleri de nihai otorite demokratik olarak seçilmiş liderlerde

kalmakta ve uzmanlar dolaylı biçimde bu liderlere karşı sorumlu kabul edilmektedir (ss. 135-137). Bu çerçevede liderlerin sahip olması gereken niteliklerin tartışılması meşru kabul edilse de, bu nitelikleri garanti altına alacak seçim dışı mekanizmalar geliştirme fikri büyük ölçüde dışlanmıştır. Oysa tarihsel olarak daha erdemli ve yetkin liderleri seçmeye yönelik farklı yöntemler tartışılmıştır. Modern dönemde ise üstün niteliklere sahip liderlerin nasıl seçileceği sorusu siyaset teorisinin merkezinden uzaklaşmış ve seçimler neredeyse tek meşru belirleme yöntemi olarak kabul edilmiştir (ss. 137-138). “Üstün yetenek ve ahlaka sahip liderleri seçim dışı mekanizmalarla nasıl kurumsallaştırırız?” sorusu zamanla siyaset teorisinin merkezinden uzaklaşmıştır. Bell’in katkısı, bu unutulmuş soruyu yeniden gündeme taşıması ve seçimlerin tek başına iyi liderlik sorununu çözüp çözemeyeceğini sorgulamasıdır (ss. 138-139).

Benzer biçimde İslam siyaset düşüncesinde de yöneticinin “ehliyet” ve “emanet” ilkelerine sahip olması gerektiği vurgulanır. Farabi ideal yöneticiyi akli ve ahlaki yetkinlikle tanımlarken, Nizamülmülk yönetsel kapasite ile adalet arasında güçlü bir bağ kurmaktadır. Osmanlı modelinde devşirme sistemi gibi modern meritokratik uygulamaların ilk örnekleri bulunabilir. Devşirme sistemi ile seçilenler küçük yaştan itibaren yoğun bir eğitimden geçirildikten sonra zekâ, disiplin, yetenek ve başarılarına göre farklı görevlere yönlendirilir; en başarılı ve yetkin olanlar ise Enderun Mektebinde yetiştirilerek sadrazamlığa kadar yükselebilirdi. Bu sistemde doğuştan gelen aristokratik ayrıcalıklar yerine kişisel yetenek ve başarı ön plandadır. Sistem belirli dönemlerde Çin sisteminden bile daha fazla yüksek toplumsal hareketlilik sağlamıştır. Osmanlı’nın kurumsal sürekliliğinde en önemli unsurlardan biri de en yetkin bireyleri sürekli biçimde seçebilme kapasitesidir (McCarthy, 1997; Imber, 2009).

Bu tarihsel örnekler, meritokrasinin evrensel ve tek biçimli bir model olmadığını; farklı bağlamlarda farklı ölçütlerle işlediğini göstermektedir. Tartışma bu yüzden teknik bir model önerisine geçerek normatif bir sorgulamaya yönelmektedir: İyi liderlik hangi niteliklere dayanmalıdır ve bu nitelikler nasıl ölçülebilir? Demokratik seçimler meşruiyet sağlar; ancak

her zaman en nitelikli lideri üretmeyebilir. Meritokratik mekanizmalar kaliteyi artırabilir; fakat bu kez meşruiyet ve hesap verebilirlik sorunları doğurabilir. Tartışmanın önemi, bu gerilimi görünür kılmada yatmaktadır (ss. 138-139).

Bell, çağdaş literatürde yaygın olan “liderlik evrenseldir” varsayımına eleştirel yaklaşmaktadır. İş dünyası ile siyaset arasındaki farkların yeterince dikkate alınmadığını belirtmektedir. Davos’ta gerçekleştirilen Dünya Ekonomik Forumu toplantısında Fortune 500 CEO’larının “liderlik liderliktir” anlayışıyla siyasal ve kurumsal liderlik arasında esaslı bir ayrım yapmaması, bu yaklaşımın dikkat çekici örneklerinden biridir. Liderlik üzerine yapılan popüler araştırmalar genellikle ilham verme, güçlü ekip kurma ve eleştiriye açıklık gibi ortak özellikler üzerinde dururken, siyasal alanın kendine özgü yapısal koşullarını çoğu zaman arka planda bırakmaktadır. Bu yaklaşımın sorunlu yönü, siyaset ile iş dünyasının amaçlarını yeterince ayırt etmemesidir. İş dünyasında rekabet, kâr ve verimlilik merkezi konumdadır; siyasette ise güvenlik, özgürlük, eşitlik ve sosyal uyum gibi çoğu zaman birbiriyle çatışan hedefler birlikte gözetilmek zorundadır. Bu nedenle iş dünyasında makul görülebilecek agresif rekabetçilik ve dışlayıcı uygulamalar, siyasal liderlikte ciddi sorunlar yaratabilir. Nitekim iş dünyasından siyasete geçen Donald Trump veya Silvio Berlusconi gibi örnekler tartışmalı sonuçlar üretmiş; ters yöndeki geçişler de her zaman başarılı olmamıştır (ss. 139-143).

İki liderlik arasındaki bu farklılığın teorik temelleri klasik siyaset düşüncesinde de bulunabilir. Modern düşünürler, özellikle de John Rawls, siyasal düzende öncelikle refahı artırılması gerekenlerin en dezavantajlı gruplar olduğunu savunmaktadır (Rawls, 1971). Daha erken bir gelenekte ise Mencius, yöneticilerin halkın refahını ön planda tutmalarını ve zayıfları korumasını temel bir etik sorumluluk olarak görmektedir (Mencius, 2003). Benzer biçimde İslam siyaset düşüncesinde de yöneticiler hem düzeni sağlamakla görevli bir otorite hem de adaleti korumakla yükümlü ahlaki bir figür olarak da değerlendirilmektedir. Farabi ideal yöneticiyi akli yetkinlik ile ahlaki erdemin birleşimi olarak tanımlamaktadır. Nizamül-

mülk ise devlet yönetiminin temel amacının halkın korunması ve adaletin sürdürülmesi olduğunu belirtmektedir (Farabi, 2023; Nizamülmülk, 2003). Bu yaklaşımlar, kâr maksimizasyonuna dayalı iş dünyası mantığından köklü biçimde ayrılmaktadır. Siyasal liderlik başarı ve performans kıstasları kadar, ahlaki sorumluluk ve zayıfları koruma yükümlülüğüyle de tanımlanmaktadır (ss. 143-145).

Sonuç olarak iş dünyası modellerinin siyasete doğrudan aktarılması hem teorik hem de pratik açıdan sorunludur. Siyasal liderlik etkin yönetimin yanı sıra farklı toplumsal çıkarları uzlaştırma, kamusal sorumluluk üstlenme, toplumsal kırılganlıkları gözetme ve özellikle en zayıf kesimleri koruma kapasitesi de gerektirmektedir. Bu nedenle iyi liderlik, yalnızca zeki ve başarılı kişilerin yönetime gelmesi değil, aynı zamanda ahlaki ve toplumsal duyarlılığa sahip kişilerin seçilebilmesi meselesidir (ss. 145-146).

Max Weber ve Meslek Olarak Siyaset

Siyasi liderlik, toplumun farklı kesimlerini ve farklı çıkar gruplarını bir orkestra gibi yönetmeyi, çıkar çatışmalarını uzlaştırmayı, kriz anlarında doğru ve etkili karar almayı ve uzun vadeli toplumsal sonuçları gözetmeyi gerektirdiğinden çok boyutlu yetkinlikler gerektiren bir meslek dalıdır. Dolayısıyla bir liderin sadece teknik kapasiteye sahip olması yeterli değildir; aynı zamanda sosyal, ahlaki ve kişisel niteliklere de sahip olmalıdır. Bu konuyu özellikle Max Weber'in Meslek Olarak Siyaset (Weber, 2004) başlıklı klasik denemesiyle tartışmak yerinde olacaktır (ss. 147-149).

Weber'e göre siyaset, yüksek düzeyde kişisel sorumluluk gerektiren bir faaliyet alanı olmasıyla diğer mesleklerden ayrılmaktadır. Weber siyasetçi ile bürokrat arasında keskin bir ayrım da yapmaktadır. Bürokrat sadece kendisine verilen görevleri yerine getiren ve sınırlı sorumluluk sahibi bir uygulayıcıdır. Siyasetçi ise karar alma süreçlerinin merkezinde yer alan, verdiği kararların toplumsal sonuçlarından doğrudan sorumlu olan bir aktördür. Bu nedenle modern siyasal sistemlerde liderlik yalnızca teknik bir uzmanlık meselesi olarak görülemez (s. 153). Siyasetçinin “siyaset için

yaşayan” biri olması gerektiğinin altını çizen Weber’e göre gerçek siyasal liderlik, bir davaya bağlılık ve bu dava uğruna uzun süre mücadele edebilme kapasitesi gerektirmektedir (ss. 148-150).

Weber’e göre ideal bir politikacıda bulunması gereken başlıca nitelikler tutku, sorumluluk duygusu ve ölçülülüktür. Tutku bu bağlamda basit bir heyecan ya da geçici bir coşku anlamında değil, davaya yönelik bilinçli ve sürekli bağlılığı ifade eden bir kavramdır. Liderin eylemlerinin sonuçlarını hesaba katması ve bu sonuçların yükünü üstlenmesi sorumluluk duygusudur. Olaylara soğukkanlı yaklaşabilmek, duygusal tepkilerden kaçınarak dengeli kararlar alabilmek ise ölçülülüktür. Bu üç unsurun dengeli bir şekilde bir liderde bulunması gerekmektedir; bu dengenin bozulması halinde siyaset kişisel güç arzusuna indirgenebilir, sorumsuzluk ve kibir gibi tehlikelere yol açabilir (ss. 149-151).

Weber’in siyaset anlayışında etik üzerinde de önemle durulmaktadır. Siyasal eylem, nihai amaçlar etiği ve sorumluluk etiği olmak üzere iki farklı etik çerçeve üzerinden analiz edilmektedir. Birincisi, bireyin doğru olduğuna inandığı ilkelere koşulsuz bağlılığı, ikincisi ise eylemlerin doğuracağı sonuçları dikkate almayı ifade etmektedir. Siyaset alanı sadece iyi niyetle yürütülebilecek bir alan değildir; güç, çatışma ve zaman zaman zor kullanımı içeren karmaşık bir yapısı bulunmaktadır. Bundan dolayı etkili bir siyasetçi, bu iki etik yaklaşımı birlikte gözetmelidir; zira sadece ilkelere bağlı kalmak eylemlerin doğurabileceği olumsuz sonuçları göz ardı etme riskini beraberinde getirirken, yalnızca sonuçlara odaklanmak ise etik ihlallerine yol açabilmektedir (ss. 151-153; Aydın, 2018).

Bell, Weber’in bu klasik çerçevesini yeniden değerlendirerek literatüre önemli bir katkıda bulunmuştur. Weber özellikle karizmatik liderlik üzerinde durduğu için geliştirdiği model de sadece belirli tarihsel ve siyasal bağlamlara özgüdür; bundan dolayı evrensel bir model olarak kabul edilemez. Karizmatik liderlik sadece savaş, kriz ve toplumsal çalkantı dönemlerinde işlevsel olabilir; ancak kurumsallaşmış ve istikrarlı toplumlarda liderlik nitelikleri farklılaşmaktadır. Bu tür toplumlarda siyasal liderlik, bireysel karizmadan çok kurumsal süreçler, eğitim mekanizmaları ve meritokratik değerlendirmeler üzerinden şekillenmektedir (ss. 153-155).

Bu durum özellikle Çin örneği üzerinden açıklanmaktadır. Bu bağlamda kolektif liderlik öne çıkmaktadır ve uzun vadeli kurumsallaşma güçlüdür. Bu nedenle, model Weber'in özellikle üzerinde durduğu karizmatik özelliklerden ziyade bürokratik ve meritokratik niteliklere dayanmaktadır. Liderler belirlenirken uzun dönem bürokratik kariyerler, kademeli yükselme süreçleri ve çok aşamalı değerlendirme mekanizmaları önemli rol oynamaktadır. Farklı yönetim düzeylerinde deneyim kazanmakta, performansları sürekli olarak izlenmekte ve kurumsal kriterlere göre değerlendirilmektedir. Dolayısıyla liderlik, karizmatik bir sıçramadan çok kurumsal olarak inşa edilen bir süreç hâline gelmektedir (ss. 154-156; Cheng, 2001).

Bu durum Weber'in siyasetçi ile bürokrat arasında yaptığı ayrımın da her bağlamda geçerli olmadığını göstermektedir. Çin örneğinde bürokratlar aynı zamanda siyasal karar alma süreçlerinin aktif aktörleridir. Böylece liderlik, bürokratik uzmanlık ile siyasal karar alma kapasitesinin iç içe geçtiği bir yapı kazanmaktadır. Bu çerçevede modern siyasal sistemlerde liderlik, kişisel niteliklerin yanı sıra kurumsal düzenlemeler bağlamında da değerlendirilmelidir (ss. 155-156).

Evrensel etkili liderlik nitelikleri bağlam ve özgün koşullarından kopararak belirlenmemelidir çünkü farklı siyasal sistemler ve tarihsel koşullarda, farklı liderlik nitelikleri öne çıkmaktadır. Örneğin, kriz dönemlerinde karizma ve hızlı karar alma kapasitesi, istikrarlı dönemlerde ise kurumsal uyum, teknik bilgi ve yönetsel deneyim nitelikleri daha fazla önem kazanmaktadır. Dolayısıyla etkili liderlik, evrensel ve değişmez bir özellikler kümesi yerine bulunduğu bağlama göre değişen dinamik bir yapı olarak değerlendirilmelidir (ss. 156-157).

Weber'in analizi, siyasal liderlik niteliklerini etik, sorumluluk ve kişisel özellik boyutlarıyla net bir şekilde ortaya koymuştur. Belli ise bu yorumu genişletmiş; liderlik niteliklerinin bireysel özelliklerin yanı sıra kurumsal süreçler ve meritokratik mekanizmalarla da değerlendirilmesi gerektiğini savunmuştur. Bu minvalde siyasal liderlik, karizma ile kurum, etik ile performans ve bireysel nitelik ile yapısal düzenlemeler arasındaki etkileşim içinde yeniden tanımlanmaktadır (ss. 153-157).

Bell'in siyasi meritokrasi konusundaki en önemli katkılarından biri, siyasal liderlik için gerekli nitelikleri sistematik bir çerçeve içinde yeniden tanımlamasıdır. Modern ve büyük ölçekli toplumlarda etkili bir siyasi lider, şu üç temel özelliği bünyesinde barındırmalıdır: entelektüel kapasite, sosyal beceriler ve ahlaki karakter. Bu üç unsur, liderliğin yalnızca teknik bir yeterlilik veya yalnızca etik bir ideal olarak değil, çok boyutlu bir kapasite olarak anlaşılması gerektiğini göstermektedir (ss. 157-159).

Siyasal Liderlikte Entelektüel Yeterlilik

Entelektüel kapasite, modern siyasal liderliğin vazgeçilmez bileşenlerinden biridir. Günümüz dünyasında siyasal karar alma süreçleri ekonomi, uluslararası ilişkiler, çevre, teknoloji, bilim ve sosyal politika gibi birbirine bağlı alanları kapsamaktadır. Bu nedenle liderlerin karmaşık sorunları analiz edebilme, farklı bilgi kaynaklarını değerlendirebilme ve alternatif politikaların sonuçlarını öngörebilme kapasitesine sahip olması gerekir. Ancak siyasal liderlik akademik parlaklıkla özdeşleştirilemez. Bir liderin görevi teorik fizikçi gibi özgün soyut düşünceler üretmek ya da akademisyen gibi sürekli eleştirel mesafe almak değildir. Siyasi liderlik daha çok bilgiyi işleme, neyin iyi bir argüman olduğunu anlama, farklı uzman görüşlerini bir araya getirme ve sonuç üretme kapasitesine dayanır. Bir liderin her alanda en zeki kişi olması gerekmez; ancak kendisine sunulan bilgi ve önerileri ayıklayabilecek, karmaşık durumlarda makul yargıya ulaşabilecek bir zihinsel düzeye sahip olması gerekir (ss. 159-161).

Bu nedenle Bell, sınavların bütün kusurlarına rağmen tamamen gözden çıkarılamayacağını savunur (Elman, 2000). Sınavlar hangi bilginin ve hangi yeteneğin ölçüleceği konusunda tartışmalar doğurur; sınav görevlilerinin kimler olacağı, içeriğin nasıl belirleneceği ve adaletin nasıl sağlanacağı her zaman sorundur. Buna rağmen büyük ve karmaşık toplumlarda temel analitik yeterlilikten yoksun adayları elemek için işlevsel olabilirler. Özellikle üst düzey siyasi karar alma süreçlerinde tamamen bilgisiz ya da ciddi bilişsel eksiklikleri olan kişilerin yalnızca popüler oldukları için iktidara gelmesi ciddi bir risk olarak görülmektedir. Bu nedenle sınav meka-

nizmaları, mükemmel olmasalar da entelektüel kapasitenin asgari düzeyde güvence altına alınması bakımından önem taşır (ss. 161-163).

Bununla beraber, entelektüel yetenek siyasi liderlik için önemli olsa da en belirleyici nitelik değildir. Siyaset, bireysel zekâ ile karar vermekten daha çok kolektif karar alma süreçlerinin yönetimidir. Bir lider konunun tüm uzmanlarını bir araya getirmeli, farklı kurumsal aktörleri koordine etmeli, çatışan çıkarlar arasında denge kurmalı ve ikna üretmelidir. Bu noktada liderliğin ikinci temel niteliği olan sosyal beceriler öne çıkmaktadır (ss. 163-164).

Siyasal Liderlikte Sosyal Beceriler

Sosyal beceriler, siyasi liderliğin ilişkisel boyutunu oluşturur. Siyaset aynı zamanda farklı aktörler arasında ilişki kurma, güven oluşturma, müzakere etme ve çatışmaları yönetme süreci olarak da tanımlanmaktadır. Liderler bürokrasiyle olduğu kadar halkla, medya organlarıyla, yerel elitlerle ve uluslararası aktörlerle de sürekli iletişim ve etkileşim halinde olmak zorundadırlar. Bundan dolayı, empati kurabilme, öz farkındalık, etkili iletişim, ikna etme ve iş birliği geliştirme kapasitesi siyasi liderlik açısından kritik rol oynamaktadır (Goleman, 1998). Bu beceriler “ikincil” ya da “yumuşak” nitelikler değil, yönetişimin başarısını doğrudan etkileyen unsurlar arasında yer almaktadır (ss. 164-166).

Burada yapılan ince ayırım oldukça önemlidir; zira demokratik seçimler halkla temas kurmak, kendilerini anlatmak ve destek alabilmek için sosyal becerileri kısmen ortaya çıkarmaktadır; ancak bu mekanizma çoğu zaman yüzeysel karizma, slogan siyaseti ve popülist iletişim lehine işlemektedir. Buna karşılık, sınav esasına dayalı meritokratik sistemler entelektüel kapasiteyi ölçmekte daha başarılı olsalar da sosyal becerileri güvenilir biçimde ölçemezler. Yazılı sınavlar empatiyi, güvenilir ilişki kurma kapasitesini ya da çatışma yönetimini ölçmekte yetersizdir. Bu nedenle iyi bir siyasi meritokrasi, lider adaylarını yalnızca sınavlarla değil, uzun süreli gözlem, farklı görevlerde performans takibi ve çok boyutlu değerlendirme süreçleriyle test etmek zorundadır (ss. 166-168).

Siyasal Liderlikte Ahlaki Değerler

Bell'in üçüncü ve en temel niteliği ahlaki karakterdir. Yüksek zekâ ve güçlü sosyal beceriler, eğer kamusal amaçlara yönelmemişse, siyasal sistem için fayda kadar zarar da üretebilir. Araçsal akıl ile ikna yeteneği birleşip kamusal sorumluluk duygusundan yoksun kaldığında ortaya yalnızca daha etkili bir manipülasyon kapasitesi çıkar. Bu nedenle halka hizmet etme arzusu, kamusal sorumluluk hissi, gücü kötüye kullanmama ve ahlaki özdenetim siyasi liderlik için vazgeçilmezdir. Burada Weber'in sorumluluk etiği ile de örtüşen bir yaklaşım söz konusudur: Lider yalnızca niyetleriyle değil, eylemlerinin sonuçlarıyla da değerlendirilmelidir (ss. 168-170).

Ahlaki karakterin değerlendirilmesi, kabul edildiği üzere, bu üç nitelik arasında en zor olanıdır. Sınavlar bu niteliği ölçemez; kısa süreli seçim kampanyaları ise çoğu zaman yanıltıcıdır. Bu nedenle ahlaki kapasiteyi değerlendirebilmek için daha uzun zaman ufkuna yayılan kurumsal mekanizmalara ihtiyaç vardır. Farklı görevlerde gösterilen davranışların izlenmesi, akran değerlendirmeleri, üst ve alt kademe geri bildirimleri, yaşam tarzı ve karar alma örüntülerinin gözlenmesi bu açıdan daha işlevsel olabilir. Kusursuz bir çözüm sunulmasa da siyasi meritokrasinin yalnızca bilişsel başarıya dayanan dar bir model olarak tasarlanmasının ciddi bir eksiklik olacağı açıktır (ss. 170-171).

Bölümün en güçlü sonuçlarından biri, bu üç niteliğin birbirleriyle hiyerarşik bir ilişki içinde düşünülmesidir. Siyasi liderlerin her boyutta mutlak zirvede olması beklenmez. Teorik fizikçiler daha yüksek entelektüel yeteneğe, iş dünyası liderleri daha gelişmiş sosyal becerilere, dini liderler ise daha güçlü fedakârlık ve ahlaki yönelime sahip olabilir. Siyasi lideri farklı kılan şey, bu üç boyutun her birinde ortalamanın üzerinde olmasıdır. Bununla birlikte bu nitelikler eşit ağırlıkta değildir. Bell'in ima ettiği sıralamada ahlak vazgeçilmezdir; sosyal beceriler ikinci, entelektüel kapasite ise gerekli fakat göreceli olarak üçüncü sıradadır. Çünkü iyi danışmanlar eksik özgünlüğü telafi edebilir; ancak kamusal sorumluluk duygusunun yokluğunu hiçbir teknik uzmanlık telafi edemez (ss. 171-173).

Bu hiyerarşide tarihsel koşullara göre değişiklik görülmekte; farklı koşullarda farklı niteliklere daha fazla önem verilmektedir. Nitekim Çin'de reform döneminin ilk evrelerinde temel öncelik ekonomik büyüme olduğundan iş bitirme kapasitesi yüksek ve sonuç üretebilen kadrolar daha değerli görülmüştür. Yolsuzlukların yaygınlaşması ve siyasal sistem için ciddi bir tehlike arz etmesiyle ahlaki karaktere daha fazla önem verilmeye başlanmıştır. Bu nedenle yöneticilerin niteliklerine ve karakterine verilen önem dönem dönem değişebilmektedir; ancak yine de asgari düzeyde bir ahlaka sahip olmaları her zaman için zorunludur (ss. 173-174).

Analizin ulaştığı temel sonuç, demokrasi ile meritokrasi arasında basit bir tercih yapılamayacağıdır. Demokratik seçimlerin en önemli özelliği geniş katılım yoluyla seçim olduğundan güçlü bir meşruiyet sağlamasıdır; fakat her zaman yetkin liderler üretemez. Meritokratik mekanizmalar ise tam tersine yetkin liderler üretebilirken meşruiyet ve hesap verebilirlik konusunda sorunlar ortaya çıkarmaktadırlar. Bundan dolayı iki yaklaşım birbirine karşıt modeller olarak görülmemelidir; her birinin güçlü yönlerini bir araya getiren hibrit kurumsal düzenlemeler ve mekanizmalar geliştirilmelidir (ss. 174-175).

Demokratik katılım ile meritokratik seçim mekanizmalarının ayrı ayrı değil de birlikte değerlendirilmesi gerek meşruiyet gerekse etkin lider ve yönetim sorununa daha dengeli bir çözüm sunmaktadır. Son kertede, modern siyaset teorisinin uzun süredir göz ardı ettiği “iyi lider kimdir, hangi niteliklere sahip olmalıdır ve bu liderleri seçme olasılığını artıran kurumlar nasıl tasarlanabilir?” soruları yeniden gündeme gelmiştir (ss. 175-176).

Sonuç olarak siyasi meritokrasi tartışması sadece Çin ya da Singapur gibi örnekler üzerinden yürütülen dar bir alanda yapılan bir rejim tartışması değildir. Bu tartışma, siyasal liderliğin mahiyeti, meşruiyeti ve yönetim kapasitesinin nasıl artırılabilceği gibi daha geniş kuramsal meseleleri de içermektedir. İkinci bölüm Çin savunusu ya da demokrasinin toptan reddi niteliğinde olmayıp esas olarak çağdaş dünyada iyi liderliğin ne anlama geldiğini yeniden sorgulamakta ve siyasal liderliği normatif ve kurum-

sal boyutlarıyla birlikte ele alan daha bütüncül bir çerçeve sunmaktadır (ss. 176-177).

3. Siyasi Meritokrasinin Açmazları

Meritokrasi kavramı, normatif niteliğinden dolayı ilk bakışta oldukça cazip gelmektedir. Hiçbir vatandaş yozlaşmış yöneticiler tarafından yönetilmek istemez; bu nedenle liderlerin üstün yetenek ve ahlaki niteliklere sahip bireyler arasından seçilmesi fikri oldukça cazip görünmektedir. Pratik uygulamalarda ise bu yaklaşımın ciddi açmazları olduğu ortaya çıkmıştır. Çin'in yakın tarihindeki Büyük İleri Atılım ve Kültür Devrimi gibi deneyimler, iyi niyetli ve ideolojik olarak motive edilmiş projelerin bile yıkıcı sonuçlar doğurabileceğini göstermiştir. Esas tartışılması gereken husus, meritokrasinin doğru olup olmamasından çok nasıl güvenli, denetlenebilir ve sürdürülebilir hâle getirileceğidir. Temsili demokrasi sistemi aynı şekilde bazı açılardan kusurlu olsa da bu sistemde kötü performans sergileyen yöneticilerin görevden alınması mümkündür. Buna karşılık meritokratik sistemlerde seçim mekanizması sınırlı olduğunda bu düzeltme mekanizması da zayıf kalmaktadır. Gücü denetleyecek kurumsal araçlar yeterince gelişmemişse meritokrasi kolaylıkla kapalı ve hesap vermez bir elit yönetimine dönüşebilir. Bu sorun siyaset teorisinde uzun süredir tartışılmaktadır. Platon'un filozof-kral modeli liyakat esasına dayalı yönetimin radikal bir versiyonunu sunarken, Michael Young modern meritokrasinin yeni bir ayrıcalıklı sınıf üretebileceğini eleştirel biçimde göstermiştir. Bell, bu çerçevede siyasi meritokrasinin üç temel açmazını vurgular: gücün kötüye kullanımı, elitlerin daralması ve meşruiyet sorunu (ss. 110-112).

Sistemde en başta gelen ve en kritik açmaz yolsuzluktur. Demokratik sistemlerde herhangi bir yolsuzluk ortaya çıktığında yöneticiler seçim yoluyla değiştirilebilir; bu durum asgari bir hesap verebilirlik sağlamaktadır. Meritokratik sistemler ise zaten en baştan “nitelikli yöneticiler üretme” iddiasına dayanmaktadır; ortaya çıkan yolsuzluk olayları sistemin normatif temelini doğrudan erozyona uğratmaktadır. Singapur gibi bazı örneklerde yolsuzluk olayları pek fazla görülmez; bu durum bu ülkelerde güçlü

kurumlar olmasına bağlanmaktadır. Çin’de ise yolsuzluk yaygın olarak görülmektedir ve sadece yönetsel bir sorun olarak değil, sistemin meşruiyetini de zedeleyen yapısal bir kriz olarak nitelendirilmektedir. Yolsuzluğun sebepleri arasında bağımsız denetim eksikliği, ekonomik dönüşümün yarattığı rant alanları ve düşük kamu maaşları yer almaktadır. Bell’e göre cezalandırma tek çözüm olmayıp şeffaflık, kurumsal denetim ve etik kültürün hepsi birlikte güçlendirilmelidir (ss. 113-123).

Meritokrasinin ikinci önemli açmazı süreç içerisinde “kemikleşmesi”-dir. Sistem teoride her kesime açık gibi görünüyorsa da pratikte zaman içinde belli sosyal gruplara avantaj sağlayan kapalı elit yapılar haline gelebilmektedir. Fransa’daki ENA (École Nationale d’Administration /Ulusal İdare/Yönetim Okulu) bu duruma tipik bir örnek olarak sunulmaktadır. Liyakat esasına dayalı bir yapı olarak başlayan bu kurum ilerleyen süreçte toplumdan kopuk elit bir sınıf üreten bir merkeze dönüşmüştür (Bourdieu, 1996). Resmî olarak herkesin eşit erişimine açık olan sınav sistemi, eğitim ve kültürel sermaye bakımından avantajlı grupların üstünlüğünü güçlendirmiştir. Bu deneyimler meritokrasinin temel açmaz ve çelişkilerini açık biçimde göstermektedir: sistemler başta eşitlik iddiası ile yola çıkmış, ilerleyen süreçte eşitsizliği daha da artırmıştır. Bunun sonucunda ortaya çıkan homojen elit yapı, toplumsal çeşitliliği yeterince yansıtamamakta ve karar alma süreçlerinde temsil sorunlarına yol açmaktadır (ss. 124-129).

Kemikleşmenin öteki alt boyutu liyakat kriterlerinin daraltılması, yani başarının birkaç kritere göre belirlenmesidir; bu durum yaratıcılık ve uyum kapasitesi düzeyini azaltmaktadır. Çözüm ise esnek ve çoğul bir liyakat anlayışında aranmalıdır. Farklı sosyal gruplar için kariyer yollarını ve yerel deneyimleri çeşitlendirmek temsili sistemin canlılığını korumak açısından kritik önemdedir. Çin’de yerel düzeyde yapılan politika deneyleri bu açıdan dikkat çekici bir örnek sunmaktadır (ss. 129-136).

Son ve en derin açmaz ise meşruiyet sorunudur. Meşruiyet, yönetilenlerin yönetenleri haklı ve kabul edilebilir görmesi anlamına gelir ve çoğu zaman kriz anlarında görünür hâle gelir. Modernleşme teorileri uzun süre Çin’in kaçınılmaz olarak liberal demokrasiye yöneleceğini öngörmüş olsa

da Çin deneyimi alternatif meşruiyet biçimlerinin de mümkün olduğunu göstermektedir (Nathan, 2003). Bell'e göre siyasi meritokrasinin sürdürülebilirliği iki temel koşula bağlıdır: yolsuzluğun etkili biçimde sınırlandırılması ve elit daralmasının önlenmesi (ss. 136-149). Bu koşullar sağlanmadığında meritokrasi kendi normatif iddiasını taşıyamaz ve kapalı bir elit yönetimine dönüşür. Buna karşılık kendini yenileyebilen, esnek ve denetlenebilir bir meritokratik sistem modern dünyada alternatif bir yönetim modeli olarak varlığını sürdürebilir.

Bu değerlendirmeler, siyasi meritokrasinin normatif bir ideal olamayacağını ve ciddi kurumsal ve toplumsal riskler barındıran bir yönetim modeli olduğunu göstermektedir. Bununla beraber, Çin bağlamında meritokrasi kurumsal bir düzenlemenin ötesine geçmiş, ideolojik ve söylemsel düzeyde inşa edilen bir yönetim anlayışı olmuştur. Bu nedenle bir sonraki bölümde Çin siyasal sisteminin kendisini nasıl tanımladığı ve hangi kavramsal çerçeveler üzerinden meşruiyet ürettiği, Xi Jinping'in konuşmaları üzerinden incelenecektir.

4. Çin Modelinin Resmî Söylemi: Xi Jinping Konuşmaları Üzerinden Bir Değerlendirme

Daniel A. Bell'in "Çin modeli" incelemesi esas olarak meritokrasi ile demokrasinin bağdaştırılması üzerine normatif bir tartışmadan ibarettir. Modelin pratikte dayandığı esaslar ve modeli meşrulaştırmak için yapılan söylemler de ele alınmaktadır. Bu noktada Xi Jinping'in söylemleri—Türkçede *Çin'in Yönetimi* başlığıyla yayımlanan derlemelerde yer alan metinler—Çin siyasal sisteminin bizzat ilk elden nasıl tanımlandığını ve hangi kavramsal çerçevelerle meşruiyet sağlamaya çalıştığını anlamada önemli birincil kaynak oluşturmaktadır (Xi, 2014; 2017). Bu metinlerde belirli politika tercihleri ve Çin Komünist Partisi'nin yönetim anlayışını şekillendiren daha geniş bir siyasal ve ideolojik çerçeve de ortaya konulmaktadır.

Xi Jinping'in konuşmalarında özellikle üzerinde durduğu husus, liyakat esasına dayalı kadro sistemidir. Lider seçiminde halk desteğinin yanı

sıra uzun soluklu ve nitelikli bir eğitim süreci, performans değerlendirmeleri ve kademeli terfi süreçleri de önemli rol oynamaktadır. Meritokratik liderlik modeli gereğince liyakatli kadrolarda teknik yeterlilik tek başına yetmemekte; disiplin, sorumluluk ve ideolojik bağlılık gibi unsurlar da aranmaktadır. Bu yaklaşım, meritokratik liderlik modelinin uygulamadaki yansımasıdır.

Konuşmalarda önemle üzerinde durulan ikinci husus, meşruiyetin seçim yerine yönetimin somut başarısından geldiğini savunan “halk için yönetim” anlayışıdır. Bu başarının somut göstergeleri ise ekonomik büyüme, yoksulluğun azaltılması, altyapı yatırımları ve sosyal istikrardır. Xi’nin şu ifadesi, “halkın daha iyi bir yaşam arzusu bizim mücadelemizin hedefidir”, yönetişimin nihai amacının doğrudan sosyal refah ile ilişkilendirildiğini göstermektedir. Bu da performansa dayalı meşruiyet anlayışını desteklemektedir (Xi, 2017). Bu anlayış Bell’in analizinde de oldukça fazla işlenen performansa dayalı meşruiyet kavramını andırmaktadır.

Üzerinde en fazla durulan üçüncü konu ise istikrar ve uzun vadeli planlamadır. Batı demokrasilerindeki kısa vadeli ve seçim odaklı politika üretimi yerilmiş, Çin modelinin hızlı karar alma kapasitesi, kurumsal sürekliliği ve stratejik yönetim kapasitesi övülmüştür. Temsili demokrasinin yapısal sınırlılıkları eleştirilmiştir.

Bununla birlikte, söylemlerde meritokratik sistem ile parti kontrolü arasında bir gerilim olduğu da anlaşılmaktadır. Formel olarak Çin devletindeki siyasal yükselme ve terfi süreçlerinin performans kriterlerine dayalı olduğu iddia edilmektedir; ancak nihai değerlendirme ve atamalarını Çin Komünist Partisi yapmaktadır. Meritokrasinin tamamen şeffaf ve rekabetçi bir sistem olmadığı, parti içinde işleyen bir filtreleme mekanizmasıyla sınırlandırıldığı açıkça görülmektedir. Dolayısıyla liyakat ile siyasal sadakat arasındaki sınır her zaman net çizgilerle belli değildir.

Xi’nin söylemleri ile Bell’in yaklaşımı arasında güçlü bir paralellik bulunmaktadır. Söylemlerin meritokrasinin liyakat, performans ve uzun vadeli yönetim gibi olumlu yönlerini öne çıkararak sistemi açık şekilde desteklediği görülmekte; ancak meritokrasinin kurumsal ve ideolojik çer-

çeveler tarafından nasıl sınırlanabileceği de görülmektedir. Meritokrasi bu manada, teknik bir seçim aracı olmanın ötesine geçerek güç ilişkileri doğrultusunda şekillenen politik bir uygulamaya da dönüşmektedir.

Xi Jinping'in söylemleri, Çin modelinin yönetsel düzenleme olmasının yanı sıra güçlü bir ideolojik temele dayanan kapsamlı bir siyasal proje olduğunu da ortaya koymaktadır. Çin siyasal düzeni, "yol (path), teori (theory) ve sistem (system)" bütünlüğü içinde tanımlanırken, Çin modeli kurumsal yapısının ötesinde, tarihsel deneyim, teorik çerçeve ve kurumsal sürekliliğin etkileşimiyle şekillenen bütüncül bir yönetim modeli olarak sunulmaktadır (Xi, 2014; 2017).

Benzer biçimde, "Çin'e özgü sosyalizm" ve "Çin tarzı modernleşme" kavramları, Batı merkezli liberal-demokratik modelin evrenselliğine yönelik açık bir eleştiriyi de içermektedir. Çin modeli bu söylemde evrensel bir norm olmaktan çok tarihsel ve kültürel bağlama özgü alternatif bir kalkınma ve yönetim yolu olarak konumlandırılmaktadır. Bu yaklaşım, bağlamsal siyaset anlayışıyla uyumlu görünmekte ve siyasal sistemlerin kendi özgül koşulları içinde değerlendirilmesi gerektiği yönündeki argümanı güçlendirmektedir.

Sonuç olarak bu söylemler, Çin modelinin normatif iddialarını ve meşruiyet stratejilerini anlamak açısından önemli bir analitik zemin sağlamaktadır. Meritokrasiye dayalı bir yönetim anlayışını meşrulaştırırken aynı zamanda modelin sınırlarını da ortaya koymaktadır. Performansa dayalı meşruiyet ekonomik ve sosyal başarıya bağlı olarak güçlense bile denetim mekanizmalarının zayıf olduğu durumlarda sistemin kendi hatalarını düzeltme kapasitesi sınırlı kalabilir. Bu nedenle Çin modeli, saf bir meritokrasi ya da basit bir otoriterlikten ziyade; kurumsal kapasite, ideolojik yönlendirme ve sınırlı katılımın iç içe geçtiği karmaşık bir yönetim biçimi olarak değerlendirilebilir.

Bu çerçevede Xi Jinping'in söyleminde, meritokrasinin ideolojik olarak inşa edilen bir meşruiyet biçimi olduğu ve kurumsal tasarımın ötesine geçen bir işlev üstlendiği açıkça belirtilmektedir. Bununla birlikte bu söylem, meritokratik sistemin pratikte nasıl işlemesi gerektiği sorusuna tam

bir yanıt vermediği gibi, demokrasi ile liyakat arasındaki ilişkinin hangi kurumsal düzenlemeler aracılığıyla dengelenebileceği sorusunu daha da belirginleştirmektedir. Bu tartışmadan hareketle, bir sonraki bölümde demokrasi ile meritokrasiyi farklı düzlemlerde birleştirmeyi amaçlayan kuramsal modeller ele alınacaktır.

5. Demokratik Meritokrasinin Üç Modeli

Siyasal sistemin üstün yetenek ve ahlaki niteliklere sahip liderleri seçmesi gerektiği fikri, yani liyakat, köklü bir entelektüel geleneğe dayanmaktadır. Konfüçyüsçü yönetim anlayışı ve Platon'un filozof-kral modelinde siyasal liderliğin sıradan halk katılımı yerine bilgi, erdem ve yetkinlik temelinde şekillenmesi gerektiği savunulmuştur. Modern dünyada ise siyasal meşruiyetin temel kaynağı halkın yönetime katılımı olarak görülmektedir. Bu nedenle günümüzde anti-demokratik bir sistemin uzun vadede meşruiyet üretmesi oldukça zordur (ss. 178-180). Seçimle iş başına gelen bir lider coğrafya, tarih, ekonomi, uluslararası ilişkiler veya kamu yönetimi gibi konularda yeterli bilgiye sahip olmayabilir. Buna karşılık, yeterli bilgiye sahip olup ahlaki bakımdan sorunlu veya temel siyasal meseleleri kavramaktan uzak bir liderlik altında yönetim de ciddi riskler doğurabilir. Bell bu noktada şu temel soruyu sormuştur: Demokrasi ile liyakat nasıl bağdaştırılabilir? Bu soruya üç model üzerinden cevap vermiştir: seçmen düzeyinde demokrasi–liyakat birleşimi, kurumsal düzeyde yatay sentez ve yönetsel hiyerarşi içinde dikey demokratik meritokrasi (ss. 180-181; Bell & Wang, 2020).

Birinci modelde, seçmenler arasında siyasal ağırlık farkı oluşturmak hedeflenmektedir. Bu modelin en bilinen örneği John Stuart Mill'in çoğul oy önerisidir. Mill, oy hakkının genişletilmesini savunmakla birlikte, daha eğitilmiş bireylerin oylarına daha fazla ağırlık verilmesini makul görmüştür. Benzer şekilde Lee Kuan Yew de aile kurmuş, daha istikrarlı ve sorumluluk sahibi görülen bireylere ek oy verilmesi fikrini tartışmaya açmıştır. Bu modelin temel sorunu, modern demokrasilerde “bir kişi, bir oy” ilkesinin yalnızca teknik bir kural değil, ahlaki eşitliğin sembolü olmasıdır. Kimin daha bilgili, daha rasyonel ya da daha kamusal düşünebildiğine karar ver-

me yetkisi, kaçınılmaz olarak dışlanan kesimler tarafından meşruiyet ihlali olarak görülecektir. Bu nedenle seçmen düzeyinde liyakat fikri teorik olarak ilginç olsa da pratikte demokratik eşitlik duygusuyla bağdaşması zordur (ss. 181-185).

İkinci modelde, demokrasi ile meritokrasinin aynı siyasal sistem içinde fakat farklı kurumlar aracılığıyla birleştirilmesi amaçlanmaktadır. Sun Yat-sen'in beş erkli anayasa tasarımı bu yaklaşımın önemli örneklerinden biridir. Bu modelde yasama, yürütme ve yargının yanında kamu görevlilerini sınavla belirleyen bir sınav sistemi (imperial examination) ve denetim işlevi gören ayrı bir organ öngörülmüştür. Ne var ki bu model ciddi bir gerilim yaratmaktadır. Halkın yüksek oyla seçtiği bir liderin, liyakat esasına dayalı bir kurum tarafından yeterli bulunmadığı gerekçesiyle engellenmesi büyük bir siyasal kriz doğurabilmektedir. Hayek'in iki meclisli sistem önerisi ya da İngiltere'deki Lordlar Kamarası örneği de benzer sorunlara yol açmaktadır: Demokratik meşruiyeti olmayan üst kurumlar zamanla seçilmiş organların gölgesinde kalmaya mahkûmdur. Bell bu noktada kendi önceki iki meclisli demokratik-meritokratik modelinin de uzun vadede sürdürülebilir olmadığını kabul eder (ss. 185-191).

Bu çıkmaz üçüncü model olan dikey demokratik meritokrasiye zemin hazırlamaktadır. Çin'in son otuz yıldaki gelişiminin de bizzat fiilî bir örneği olan bu modelde, demokrasi ve meritokrasi yönetsel hiyerarşinin farklı kademelerinde konumlandırılmaktadır. Yerel düzeyde demokratik seçimler yapılırken, üst düzey yönetimin seçimi ve terfi süreçlerinde liyakat, deneyim ve performans değerlendirmeleri daha belirleyici hâle gelmektedir. Buna rağmen, bu sistemde de yolsuzluk, eşitsizlik, çevresel tahribat, ifade özgürlüğü üzerindeki sınırlamalar ve insan hakları ihlalleri gibi birtakım sorunlar ortaya çıkmaktadır. Bu sorunların şeffaflığın, denetimin ve kurumsal hesap verebilirliğin artırılması ve alt düzeylerde katılım mekanizmalarının güçlendirilmesiyle giderilebileceği ya da azaltılabileceği öne sürülmektedir (ss. 191-198).

Bu modeldeki en kritik sorun ise meşruiyettir. Üst düzey liderlerin doğrudan halk tarafından seçilmemesi hâlinde halk bu sisteme onay verdi-

ğini nasıl gösterecektir? Bell bu noktada referandum mekanizmasını tartışmaktadır. Halk, liderleri doğrudan seçmese bile genel siyasal modelin veya anayasal tercihlerin onaylanması yoluyla sisteme meşruiyet kazandırabilir. Çin özelinde referandum sistemi liderin seçilmesi yerine esas olarak siyasal sistemin genel yöneliminin halk tarafından onaylanması anlamına gelebilmektedir. Bell'e göre açık rızaya dayalı meşruiyetin olması uzun vadede baskıya dayalı yönetime göre her zaman için daha sürdürülebilir olmaktadır (ss. 198-201).

Sonuç olarak "Çin modeli"ni ekonomik liberalleşme ile siyasal baskının basit birleşimi olarak nitelendirmek yanlış olacaktır. Çin, reform sonrasında devlet gücü, piyasa mekanizmaları, yerel seçimler, politika deney-selliği ve üst düzey meritokratik kadro sisteminin birlikte işlediği karma bir sistem oluşturmuştur. Yerel seçimler sınırlı da olsa hesap verebilirlik sağlamakta; orta düzeydeki politika deneyleri sisteme esneklik kazandırmakta; üst düzey meritokratik kadro sistemi ise uzun vadeli planlama kapasitesini güçlendirmektedir (ss. 191-201).

Bu modelin olumsuz bir yönü de normatif sınırlarının net çizgilerle belirlenmemesidir. Çin'e bağlı Sincan ve Tibet özerk bölgelerindeki uygulamalar bunun açık örnekleridir; nitekim bölgede Çin tarafından ağır insan hakları ihlalleri ve yaygın gözetim sistemleri söz konusudur. Kültürel baskılar ve ifade özgürlüğüne yönelik kısıtlamalar meritokratik yönetimlerde meşruiyet sorununu yeniden gündeme getirmiştir. Bell'e göre bu tür sorunları aşmak için ileri düzeyde meritokrasi uygulamaları yeterlidir; ancak uygulamalar bu görüşü doğrulamamaktadır. Meritokratik sistemler devlet gücünün merkezileştiği bir yapıda ancak etkili denge ve denetim mekanizmaları sisteme entegre edildiğinde etkin işleyebilir; aksi durumda hak ihlallerinin artmasıyla neticelenecektir. Dolayısıyla Çin modeli ekonomik performans ölçütlerinin yanı sıra, insan hakları, hukukun üstünlüğü ve siyasal hesap verebilirlik ilkelerinin ne kadar uygulandığına göre de değerlendirilmelidir. Meritokrasi yönetsel kaliteyi artırabilir; ancak etkin denetim mekanizmaları olmadığında kapalı elit yönetiminin oluşmasına ve gücün belli bir kesimde yoğunlaşmasına zemin hazırlayarak toplumsal baskıya sebebiyet verebilmektedir (ss. 196-201).

Sonuç

Daniel A. Bell'in Çin modeli yaklaşımı, liberal demokrasinin evrensel ve tek meşru siyasal sistem olduğu yönündeki yaygın kabulü sorgulaması bakımından önemli bir teorik müdahaledir. Bell'in temel iddiası, iyi yönetişimin yalnızca "tek kişi, tek oy" ilkesine indirgenemeyeceği ve büyük, karmaşık toplumlarda siyasal liderliğin niteliğinin en az demokratik prosedürler kadar önemli olduğudur (ss. 14-19; 202-204). Bugün Çin sömürgeleştirilmiş bir ülke değildir; zengin ve çeşitli siyasal geleneğe sahip, gururlu ve giderek güçlenen bir ülkedir. Liderler, reformist düşünürler, entelektüeller ve geniş halk kitleleri ilham almak için giderek daha fazla kendi geleneklerine başvurmaktadır. Bu nedenle Bell'e göre Çin'in siyasal gerçekliğini yalnızca Batılı normatif kriterlerle değerlendirmek önemli sınırlamalar içermektedir. Batılı demokratların niyetleri ne kadar iyi olursa olsun, Çin ile bağ kurarken bu ülkenin siyasi kültürünün temel değerlerini kavramaya ve bir nebze de olsa empati göstermeye çalışmazlarsa, ilişkileri sorunlu olacaktır. Bell'e göre yükselen bir Çin ile barış içinde yaşamak isteniyorsa başka bir alternatif de görünmemektedir.

Bell'in önerdiği dikey demokratik meritokrasi modeli, demokrasiyi tamamen dışlamamakla birlikte yerel düzeyle sınırlandırmakta ve üst düzey yönetim için liyakat, deneyim ve performansa dayalı lider seçimini öne çıkarmaktadır. Çin'de meritokrasi düşüncesinin kökleri imparatorluk dönemine kadar gitmekte, uzun bir tarihsel ve düşünsel geleneğe dayanmaktadır. Bunun en önemli örneği yetenekli yöneticilerin imparatorluk memuriyet sınav sistemi aracılığıyla seçilmesi uygulamasıdır. Bu uygulama, Çin siyasal kültüründe yüzyıllar boyunca tartışılmış ve farklı biçimlerde uygulanmıştır. Dolayısıyla, modern Çin'deki meritokratik eğilimler mevcut yönetim seçeneği olmasının dışında tarihsel sürekliliğe sahip bir siyasi mirasın sürdürüldüğü bir durum olarak da görülmektedir (ss. 108-121).

Çin deneyimi bu konuda önemli bir örnek teşkil etmektedir. Reform sonrası dönemde Çin kendine özgü bir hibrit sistem geliştirmiştir; bu sistem yerel düzeyde sınırlı seçimler yapıp orta düzeyde politikaların yerel düzeyde denenmesine ve üst düzeyde meritokratik kadro seçilmesine

dayanmaktadır. Bu şekilde sistem ideal bir meritokrasi olmaktan uzaktır. Yolsuzluk, elitlerin kendini yeniden üretmesi, şeffaflık eksikliği, hesap verebilirlik sorunları ve siyasi sadakatın liyakatin önüne geçmesi modelin en ciddi zayıflıklarıdır. Ayrıca Sincan Uygur Özerk Bölgesi ve Tibet'teki baskıcı güvenlik politikaları ile kültürel asimilasyon eleştirileri, meritokratik yönetim modelinin normatif sınırlarını gün yüzüne çıkarmıştır. Bell, yine de çözümün temsili demokrasiyi geliştirmek yerine, daha kapsayıcı, uzun vadeli düşünebilen ve kamusal yararı önceleyen bir meritokratik yönetim anlayışında olduğunu savunmaktadır. Bu nedenle yaklaşımı, demokrasi ile meritokrasiyi belirli ölçülerde birleştirmeyi amaçlayan karma bir yönetim arayışı olarak değerlendirilebilir (ss. 149-201).

Bu çalışmadan çıkartılabilecek en önemli sonuç, Çin modelinin kuresuz bir alternatif sunmadığı, ancak modern siyaset teorisinin sınırlarını genişleten bir tartışma zemini oluşturduğudur. Meşruiyet kaynağı salt seçimler olmamalı; performans, ahlaki yönetim ve kamusal yarar da meşruiyet için bir kıstas olmalıdır. Bununla birlikte “Zayıf bir denetim mekanizmasına sahip bir meritokrasi modeli gerçekten kamusal fayda üretebilir mi yoksa sadece kendini meşrulaştıran kapalı bir elit yönetimine mi dönüşür?” sorusu, cevaplanmayan önemli bir soru olarak kalmaya devam etmektedir (ss. 202-205).

Bu tartışmaların salt Çin'e özel bir siyasal model arayışı olmadığına da dikkat edilmelidir; tam aksine farklı tarihsel ve kurumsal koşulları olan toplumlar için de yönetim sorunlarını yeniden ele almaya olanak sağlayan daha geniş bir teorik çerçeve niteliğindedir. Modeldeki güçlü unsurlar olan uzun vadeli planlama, kadro yetiştirme ve devlet kapasitesinin güçlendirilmesi gibi konularda Türkiye özelinde de bazı önemli çıkarımlar yapılabilir. Bununla birlikte, Türkiye'nin kurumsal yapısı kuruluşundan itibaren Batı demokratik standartlarla uyum arayışı içinde şekillendiğinden ülkenin yönetim anlayışında ülkeye özgü koşullara uygun bir denge kurulması gerekmektedir. Nitekim tarihsel süreçte, özellikle uzun vadeli kalkınma stratejileri, kurumsal kapasite inşası ve kritik politika tasarımı gibi alanlarda kısa vadeli siyasal dalgalanmalardan etkilenmeden bağımsız

işleyebilecek kurumsal mekanizmalara gereksinim duyulduğu anlaşılmaktadır. Bununla beraber, bu tür düzenlemeler yapılırken demokratik hesap verebilirlik, şeffaflık ve denetim ilkelerine de dikkat edilmelidir.

Bell'in Çin modeli üzerine yaptığı projeksiyonda meşruiyetin uzun vadede salt ekonomik büyüme ile sağlanamayacağı öngörülmüştür. Her siyasal sistemde hatalar olması makul karşılanmaktadır; ancak asıl önemli olan sistemin bu hataları tanıyıp düzeltebilme yeteneğine sahip olmasıdır. Buradan hareketle, sürdürülebilir ekonomik başarı sağlaması Çin modelinin sağlam bir sistem olduğunu tek başına göstermez; en az onun kadar diğer bir önemli husus da yönetim sistemlerinin değişen koşullara uyum sağlayabilme yeteneği ve ortaya çıkan sorunlara etkili çözümler geliştirme kapasitesidir. Nitekim söz konusu modelde görülen ve sistemin sürdürülebilirliğini tehdit eden yolsuzluk, eşitsizliklerin derinleşmesi, çevresel sorunlar gibi sonuçlara çözüm getirilmesi ve yönetime katılım taleplerinin karşılanması gerekmektedir. Bell, bilhassa meritokratik sistemlerde ortaya çıkabilecek yolsuzluk olgusunun daha yıkıcı etkiler meydana getirebileceğini özellikle vurgulamaktadır. Bundan dolayı, siyasal meşruiyetin korunması için şeffaflık, hesap verebilirlik ve hukukun üstünlüğü gibi hususlara özellikle önem verilmelidir. Batı tarzı liberal demokrasiye geçmek yerine liderlerin seçiminde meritokratik mekanizmalar korunmalı, yerel düzeylerde katılımın artırılması, istişare kanallarının genişletilmesi ve temel hakların daha güçlü biçimde güvence altına alınması için kapsamlı reformlar yapılmalıdır. Bu şekilde, meritokrasi ile temsili demokrasinin güçlü yönlerinin entegre edildiği karma bir yönetim modeli geliştirilmesi en uygun çözüm olacaktır.

Kaynakça

Acemoglu, D., & Robinson, J. A. (2012). *Why nations fail: The origins of power, prosperity, and poverty*. Crown Business.

Ang, Y. Y. (2016). *How China escaped the poverty trap*. Cornell University Press.

Aydın, K. (2018). Max Weber's theory of inequality and social stratification. *Journal of Economy Culture and Society*, 57.

Aydın, K., Karaboğa, H. A., Yıldız, N. G., & Özalp, H. (2025). Inter-generational social mobility: Basic concepts, measurement methods and comparative social mobility studies. *SDE Akademi*, 5(1), 1–50.

Bell, D. A. (1993). *Communitarianism and its critics*. Oxford University Press.

Bell, D. A. (2000). *East meets West: Human rights and democracy in East Asia*. Princeton University Press.

Bell, D. A. (2006). *Beyond liberal democracy: Political thinking for an East Asian context*. Princeton University Press.

Bell, D. A. (2008). *China's new Confucianism: Politics and everyday life in a changing society*. Princeton University Press.

Bell, D. A. (2015). *The China model: Political meritocracy and the limits of democracy*. Princeton University Press.

Bell, D. A., & Li, C. (Eds.). (2013). *The East Asian challenge for political meritocracy*. Cambridge University Press.

Bell, D. A., & Wang, P. (2020). *Just hierarchy: Why social hierarchies matter in China and the rest of the world*. Princeton University Press.

Berggruen, N., & Gardels, N. (2012). *Intelligent governance for the 21st century: A middle way between West and East*. Polity Press.

Bourdieu, P. (1996). *The state nobility: Elite schools in the field of power*. Stanford University Press.

- Brennan, J. (2016). *Against democracy*. Princeton University Press.
- Caplan, B. (2007). *The myth of the rational voter: Why democracies choose bad policies*. Princeton University Press.
- Cheng, L. (2001). *China's leaders: The new generation*. Rowman & Littlefield.
- Confucius. (1998). *The analects* (D. C. Lau & R. T. Ames, Trans.). Penguin Books.
- Dahl, R. A. (1989). *Democracy and its critics*. Yale University Press.
- Elman, B. A. (2000). *A cultural history of civil examinations in late imperial China*. University of California Press.
- Etzioni, A. (1993). *The spirit of community: Rights, responsibilities, and the communitarian agenda*. Crown Publishers.
- Fârâbî. (2023). *İdeal devlet (El-Medînetü'l-Fâzıla)* (M. C. Ilgaroğlu & L. H. Yaqoob, Çev.). Divan Kitap.
- Fukuyama, F. (1992). *The end of history and the last man*. Free Press.
- Fukuyama, F. (2014). *Political order and political decay: From the Industrial Revolution to the globalization of democracy*. Farrar, Straus and Giroux.
- Goleman, D. (1998). *Working with emotional intelligence*. Bantam Books.
- Green, J. E. (2011). *The eyes of the people: Democracy in an age of spectatorship*. Oxford University Press.
- Hacker, J. S., & Pierson, P. (2010). *Winner-take-all politics: How Washington made the rich richer—and turned its back on the middle class*. Simon & Schuster.
- Imber, C. (2009). *The Ottoman Empire, 1300–1650: The structure of power (2nd ed.)*. Palgrave Macmillan.
- Jacques, M. (2009). *When China rules the world: The end of the Western world and the birth of a new global order*. Penguin Press.

Kahneman, D. (2011). *Thinking, fast and slow*. Farrar, Straus and Giroux.

Lee, K. Y. (2000). *From third world to first: The Singapore story, 1965–2000*. HarperCollins.

Mahbubani, K. (2020). *Has China won? The Chinese challenge to American primacy*. PublicAffairs.

McCarthy, J. (1997). *The Ottoman Turks: An introductory history to 1923*. Longman.

Mencius. (2003). *Mencius* (D. C. Lau, Trans.). Chinese University Press.

Mill, J. S. (2003). *Considerations on representative government*. Yale University Press. (Original work published 1861)

Mulgan, T. (2006). *Future people: A moderate consequentialist account of our obligations to future generations*. Oxford University Press.

Nathan, A. J. (2003). Authoritarian resilience. *Journal of Democracy*, 14(1), 6–17.

Nizamülmülk. (2003). *Siyasetnâme: Siyeru'l-mülûk* (N. Bayburtlugil, Çev.). Dergâh Yayınları.

Platon. (2015). *Devlet* (S. Eyüboğlu & M. A. Cimcoz, Çev.). Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.

Ramo, J. C. (2004). *The Beijing consensus*. Foreign Policy Centre.

Rawls, J. (1971). *A theory of justice*. Harvard University Press.

Sandel, M. J. (1982). *Liberalism and the limits of justice*. Cambridge University Press.

Schumpeter, J. A. (2010). *Kapitalizm, sosyalizm ve demokrasi* (H. İlhan, Çev.). Alter Yayıncılık.

Shambaugh, D. (2016). *China's future*. Polity Press.

Surowiecki, J. (2004). *The wisdom of crowds*. Doubleday.

Tocqueville, A. de. (2000). *Democracy in America* (H. C. Mansfield & D. Winthrop, Trans.). University of Chicago Press. (Original work published 1835–1840)

Weber, M. (2004). *Meslek olarak siyaset*. İletişim Yayınları.

Xi, J. (2014). *The governance of China (Vol. 1)*. Foreign Languages Press.

Xi, J. (2017). *The governance of China (Vol. 2)*. Foreign Languages Press.

Young, M. (1958). *The rise of the meritocracy, 1870–2033: An essay on education and equality*. Thames and Hudson.

Extended Summary

The objective of this paper is to evaluate the theoretical merits of Daniel A. Bell's *The China Model: Political Meritocracy and the Limits of Democracy* (2015) through a critical and analytical lens with respect to the contributions he makes to today's discussions regarding governance, political legitimacy, electoral democracy, and political meritocracy. This paper is not a descriptive review of Bell's arguments; it places his book within the larger body of comparative political theory and provides an assessment of the strengths and weaknesses of his theoretical development. Bell questions the universalized assumption that liberal electoral democracy is the sole valid model of governance and suggests that alternative institutional models deserve serious academic scrutiny. Therefore, this paper approaches *The China Model* not as a defense of the Chinese political system but as an important theoretical contribution to debates concerning effective governance, state capacity, and institutional design.

The first section of this paper discusses Bell's critique of electoral democracy. Bell sees electoral democracy as the dominant normative framework in contemporary political thought, particularly in Western societies. Bell, however, argues that democratic legitimacy cannot be reduced merely to competitive elections. While electoral democracies have numerous advantages, they also present several significant structural disadvantages. These include an extreme focus on short-term policies, high levels of political polarization, populism, the influence of wealthy interest groups, the tyranny of the majority, and the inability to adequately represent future generations. Bell therefore questions whether electoral competition alone can consistently produce competent political leadership capable of addressing increasingly complex social, economic, and environmental challenges. Rather than rejecting democracy, he encourages a more comprehensive evaluation of institutional performance and governing capacity.

The article then analyzes Bell's concept of political meritocracy, which is the core theory of *The China Model*. Bell explains that political

meritocracy is a system in which leaders are selected based on their competence, experience, moral qualities, and proven results rather than on how many votes they can receive from the public. Bell traces this tradition to Confucian political philosophy, where effective governance depends largely upon the ethical and intellectual qualities of public officials. Within the Chinese political system, local administrative experience, gradual promotion through different levels of government, continuous performance evaluation, and institutional learning are regarded as mechanisms that encourage the emergence of capable political leaders. Bell argues that these institutional arrangements may strengthen state capacity by promoting long-term policy planning, administrative continuity, and effective governance.

The article goes into depth about how Bell uses comparative analysis to explain where Singapore fits into his overall argument. While Singapore holds elections like other electoral democracies, Bell argues that it is unique in placing greater emphasis on merit-based recruitment, administrative competence, and long-term policy planning than many liberal democracies. In this context, the rigorous education process for selecting leaders, the systematic development of leadership, and the high level of accountability and performance evaluation of civil servants have created a system in which both electoral legitimacy and administrative effectiveness are achieved. However, Bell does not portray Singapore as a model that can be applied universally; rather, he portrays it as empirical evidence that systems that emphasize state capacity and competence can function effectively if they operate under appropriate historical and political circumstances.

Although meritocracy's positive attributes are emphasized by Bell, the author recognizes a number of possible drawbacks to meritocratic systems as well. Therefore, this article identifies and analyzes some of the most significant critiques that have been made concerning meritocratic political systems, such as limited democratic accountability, insufficient transparency, concentration of political power, elite closure, corruption, and difficulties in maintaining political legitimacy. Since political

leadership is not directly held accountable via competitive election cycles, there are concerns about citizen involvement, institutional monitoring of administration, and the protection of individual rights. Thus, Bell recognizes that for meritocratic governance to be successful, an appropriate set of constitutional and institutional controls must exist to prevent abuse of power while maintaining the ability to make competent decisions.

Bell's most significant contribution is that he has sought a way to reconcile democratic participation with merit-based governance through the concept of democratic meritocracy. Instead of advocating either pure electoral democracy or pure political meritocracy, Bell proposes three alternative institutional models designed to combine the advantages of both systems.

The first is a vertical democratic meritocracy that utilizes local-level electoral democracy to enable citizens to take part directly in the decision-making process about issues in their community. In contrast, leadership positions at higher levels of government are based upon merit, experience, and administrative performance. Bell views this as the most suitable model for modern-day China due to its fit with the developmental history and institutional structure of contemporary China.

The second proposal is a horizontal democratic meritocracy, where democratically elected institutions coexist with meritocratically selected advisory or supervisory bodies composed of experts and experienced public officials. Such institutions are expected to improve the quality of policymaking without eliminating democratic participation.

The third proposal is a plural voting model, under which all citizens retain their right to vote; however, those voters deemed to be more knowledgeable about politics, better educated, or possessing greater civic competencies are entitled to multiple votes. As such, this is presented by Bell primarily as a thought-provoking academic device to stimulate debate regarding the relationship between political equality and governance effectiveness, rather than as a practical institutional reform.

The article claims that, instead of being considered final answers to political issues, these models are meant to be examples of different systems of governance that could help in finding a balance between the effectiveness of governance and the democratization of participation. These represent Bell's broader objective of moving beyond the traditional dichotomy between liberal democracy and authoritarian rule by encouraging innovative thinking about institutional design.

From a broader theoretical viewpoint, Bell's work has implications for several key themes related to political legitimacy, political institutions, institutional capacity, and the selection of leaders. The article argues that contemporary systems of government are now facing complex challenges—economic inequality, technological transformation, demographic change, environmental sustainability, and public health crises—which require both democratic legitimacy and competent administration. Thus, Bell shifts the focus away from ideological disputes toward pragmatic inquiries into the quality of governance and the organizational requirements needed to produce effective leadership.

This article's importance comes from the author's clearly stated position that Bell's work does not serve to endorse China's communist government or to dismiss liberal democratic societies. Rather, Bell challenges the assumption that a single institutional design can meet the governance needs of every society regardless of its historical experience, political tradition, and cultural context. Additionally, the author stresses the benefits of developing a comparative model for evaluating political systems with established criteria, such as legitimacy, accountability, state capacity, administrative effectiveness, and long-term policy effectiveness.

In conclusion, the article asserts that *The China Model* makes an important contribution to contemporary comparative political theory. Bell's work examines the strengths and weaknesses of electoral democracies while broadening the discussion of governmental legitimacy, institutional design, and state capacity. He does not present the Chinese model as an ideal political system or as one worthy of emulation. Instead, he encourages

scholars to consider how institutional structures can contribute to more competent, responsible, and effective governance. Bell's work provides a valuable theoretical foundation for understanding the relationship between democracy, meritocracy, legitimacy, and state capacity in the twenty-first century. It also opens new avenues for debate on the future of democratic governance.

AVRUPA BİRLİĞİ BÖLGESEL GELİŞMİŞLİK STANDARTLARI IŞIĞINDA TÜRKİYE'DE BÖLGELERARASI EŞİTSİZLİKLER: NUTS 2 DÜZEYİNDE ÇOK BOYUTLU BİR ANALİZ

Abdulhalik PINAR*

Öz

Türkiye'de bölgeler arasındaki gelişmişlik farkı, uzun yıllardır varlığını sürdüren yapısal bir sorundur. Bu farklılıklar bugüne kadar pek çok çalışmada genellikle tek bir gösterge üzerinden ele alınmıştır. Bu çalışma ise söz konusu farkı Avrupa Birliği'nin bölgesel istatistik altyapısıyla uyumlu olan İstatistiki Bölge Birimleri Sınıflaması'nın 2. Düzeyinde (NUTS 2) ele almakta ve ülkenin 26 bölgesini dört farklı gösterge üzerinden karşılaştırmaktadır. Bu göstergeler şunlardır: kişi başına gayrisafi yurt içi hasıla, işsizlik oranı, yükseköğretim mezunu oranı ve okuma-yazma bilmeyen nüfus oranı. Söz konusu göstergeler, gelişmişliğin yalnızca ekonomik değil aynı zamanda istihdam ve beşerî sermaye boyutlarını da kapsayacak biçimde seçilmiştir. Veriler TÜİK, Eurostat ve UNDP kaynaklarından derlenmiştir. Analiz aşamasında betimsel istatistik, varyasyon katsayısı, K-ortalamalar kümeleme yöntemi ve koropleit haritalama teknikleri Python programlama dili aracılığıyla uygulanmıştır. Çalışma üç temel bulguya ulaşmıştır. İlk olarak, en gelişmiş bölge ile en az gelişmiş bölge arasındaki gelir farkı 3,78 kata ulaşmakta ve bu fark 2020-2024 döneminde anlamlı biçimde azalmamaktadır. İkinci olarak, az gelişmiş bölgeler ülkenin doğu ve güneydoğusunda bitişik bir küme oluşturmaktadır. Bu durum, eşitsizliğin rastgele değil belirgin bir coğrafi kalıpla dağıldığını göstermektedir. Üçüncü olarak, kişi başına gelir ile yükseköğretim oranı arasında çok güçlü bir ilişki ($r = 0,90$) saptanmıştır. Bu bulgu, beşerî sermayenin bölgesel gelişmişlik üzerindeki belirleyici rolünü ortaya koymaktadır. Buna karşılık işsizlik oranı, gelişmişliğin tek başına güvenilir bir göstergesi olmaktan uzak kalmıştır. Kümeleme analizi 26 bölgeyi ileri, gelişmiş, gelişmekte ve az gelişmiş olmak üzere dört gruba ayırmış; bu gruplar coğrafi olarak da net bir batı-doğu sıralaması sergilemiştir. Sonuç olarak çalışma, neoklasik büyüme kuramının öngördüğü kendiliğinden yakınsamanın Türkiye'de gerçekleşmediğini ve bölgelerin kendi başlarına birbirine yaklaşmadığını göstermektedir. Bölgesel eşitsizliğin azaltılması ise beşerî sermayeye öncelik veren ve tekil iller yerine bölge kümeleri ölçeğinde tasarlanan etkin politikalarla mümkün olabilecektir.

Anahtar Kelimeler: Bölgesel Eşitsizlik, NUTS 2, Bölgesel Kalkınma, Beşerî Sermaye, Kümeleme Analizi.

* Arş. Gör. Dr., Harran Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Şanlıurfa/Türkiye, E-posta: abdulhalik.pinar@harran.edu.tr, ORCID: 0000-0002-1716-5114
Bu makaleye atf için: Pınar, Abdulhalik. (2026). Avrupa Birliği Bölgesel Gelişmişlik Standartları Işığında Türkiye'de Bölgelerarası Eşitsizlikler: Nuts 2 Düzeyinde Çok Boyutlu Bir Analiz, SDE Akademi Dergisi, 6(3), 383-408

REGIONAL DISPARITIES IN TÜRKİYE IN LIGHT OF THE EUROPEAN UNION'S REGIONAL DEVELOPMENT STANDARDS: A MULTIDIMENSIONAL ANALYSIS AT THE NUTS 2 LEVEL

Abdulhalik PINAR

Abstract

The development gap between regions in Türkiye is a structural problem that has persisted for many years. So far, most studies have addressed these disparities through a single indicator. This study, by contrast, examines the gap at the second level of the Statistical Regions Classification (NUTS 2), which is aligned with the European Union's regional statistical framework, and compares the country's 26 regions across four different indicators. These indicators are gross domestic product per capita, the unemployment rate, the share of higher-education graduates and the illiteracy rate. They were chosen so as to capture not only the economic dimension of development but also its employment and human-capital dimensions. The data were compiled from TurkStat, Eurostat and the UNDP. The analysis was carried out in the Python programming language using descriptive statistics, the coefficient of variation, K-means clustering and choropleth mapping. The study arrives at three main findings. First, the income gap between the most developed and the least developed region reaches 3.78-fold, and this gap did not narrow meaningfully over the 2020-2024 period. Second, the least developed regions form a contiguous cluster in the east and southeast of the country, which shows that inequality is not randomly distributed but follows a clear geographic pattern. Third, a very strong relationship ($r = 0.90$) was found between per-capita income and the share of higher-education graduates, which points to the decisive role of human capital in regional development. The unemployment rate, by contrast, did not turn out to be a reliable indicator of development on its own. The clustering analysis divided the 26 regions into four groups, labelled advanced, developed, developing and least developed, and these groups also display a clear west-to-east ordering on the map. Overall, the study shows that the spontaneous convergence predicted by neoclassical growth theory has not taken place in Türkiye and that the regions are not moving closer together on their own. Reducing regional inequality will therefore require effective policies that give priority to human capital and are designed at the scale of regional clusters rather than individual provinces.

Keywords: Regional Inequality, NUTS 2, Regional Development, Human Capital, Cluster Analysis.

Giriş

Bölgelerarası gelişmişlik farklılıkları hem gelişmiş hem de gelişmekte olan ülkelerin ortak ve kalıcı sorunlarından biridir. Bir ülkenin ulusal düzeydeki ekonomik başarısı, çoğu zaman o ülkenin tüm bölgelerine eşit biçimde yansımamakta; kaynaklar, üretim ve nitelikli işgücü belirli merkezlerde yoğunlaşırken, çevresel (periferik) bölgeler geride kalmaktadır. Bu durum yalnızca bir ekonomik verimlilik sorunu değil, aynı zamanda toplumsal adalet, göç, kentleşme ve siyasal istikrar açısından da önem taşıyan bir olgudur. Nitekim Türkiye’de bölgesel eşitsizlik, daha 1960’lı yıllarda Keleş (1963) tarafından kentleşme ve kalkınma bağlamında dikkat çekilen, köklü bir mesele olmuştur.

Türkiye, bölgesel gelişmişlik farklılıklarının en belirgin biçimde gözleendiği ülkeler arasındadır. Ülkenin batısı ile doğusu arasındaki gelir, istihdam ve eğitim uçurumu, cumhuriyet tarihinin büyük bölümünde gündemde kalmış; çok sayıda kalkınma planı, teşvik politikası ve kurumsal düzenlemeye konu olmuştur. Bu çerçevede özellikle önemli bir dönüm noktası, Türkiye’nin Avrupa Birliği’ne katılım sürecinde benimsediği İstatistiki Bölge Birimleri Sınıflaması’dır (İBBS). 2002 yılında resmen kabul edilen bu sistem, ülkeyi AB’nin NUTS sınıflandırmasıyla uyumlu biçimde 12 Düzey 1, 26 Düzey 2 ve 81 Düzey 3 bölgesine ayırmış; böylece bölgesel verilerin AB ülkeleriyle karşılaştırılabilir hâle gelmesini ve bölgesel kalkınma politikalarının bu birimler üzerinden tasarlanmasını mümkün kılmıştır.

Bu çalışma, Türkiye’nin 26 NUTS 2 bölgesini Avrupa Birliği’nin bölgesel gelişmişlik değerlendirme çerçevesiyle uyumlu biçimde ele almakta ve bölgelerarası eşitsizliği çok boyutlu bir bakış açısıyla incelemektedir. Analizin NUTS 2 düzeyinde yapılmasının iki temel gerekçesi vardır. Birincisi, bu düzey Avrupa Birliği’nin bölgesel kohezyon politikasında planlama ve fon dağıtımının yapıldığı temel birimdir; dolayısıyla Türkiye bölgelerinin Avrupa ülkeleriyle karşılaştırılabilmesi ancak bu düzeyde mümkün olmaktadır. İkincisi, 81 il düzeyinde yapılan analizler aşırı parçalanma nedeniyle bölgesel kalıpları belirsizleştirirken, 26 bölgeyi NUTS 2 düzeyi hem yeterli

istatistiksel ayrıntıyı korumakta hem de doğu ile batı ekseninde belirginleşen yapısal kalıpların daha net görülmesine olanak tanımaktadır. Çalışmanın temel sorusu şudur: Türkiye’de bölgelerarası gelişmişlik farkları hangi göstergelerde ne ölçüde belirginleşmektedir, bu farklar zaman içinde azalmakta mıdır ve bölgeler gelişmişlik düzeylerine göre nasıl bir mekânsal kalıp oluşturmaktadır? Bu sorulara yanıt ararken çalışma, ekonomik (kişi başına GSYİH), istihdam (işsizlik oranı) ve beşerî sermaye (yükseköğretim ve okuryazarlık) boyutlarını bir arada değerlendirmekte; betimsel istatistik, eşitsizlik ölçümü, makine öğrenmesi temelli kümeleme ve mekânsal görselleştirme yöntemlerini birlikte kullanmaktadır.

Türkiye’de bölgesel eşitsizliği inceleyen önemli çalışmalar bulunmaktadır. Karaca (2004) ve Filiztekin (1998) yakınsama meselesini gelir göstergesi üzerinden ele almış; Gezici ve Hewings (2004) ile Yıldırım, Öcal ve Özyıldırım (2009) eşitsizliğin mekânsal bağımlılığına dikkat çekmiş; Karaalp-Orhan (2020) ise sosyoekonomik göstergeleri birlikte değerlendirmiştir. Bununla birlikte bu çalışmaların önemli bir bölümü ya tek bir göstergeye, genellikle gelire, odaklanmakta ya da eşitsizliği klasik istatistiksel yöntemlerle ölçmektedir. Çok boyutlu göstergeleri makine öğrenmesi temelli kümeleme ile birleştiren ve sonuçları mekânsal olarak görselleştiren güncel verili bir analiz ise sınırlı sayıda kalmaktadır. Bu çalışma, dört göstergeyi K-ortalamar kümelemesi aracılığıyla birleştirip 2024 yılı verileriyle koroplet haritalar üzerinden değerlendirerek söz konusu boşluğa katkı sunmayı amaçlamaktadır.

Çalışmanın literatüre katkısı üç noktada toplanabilir. Birincisi, güncel (2024) verileri kullanarak bölgesel eşitsizliğin en son durumunu ortaya koymasıdır. İkincisi, gelişmişliği tek bir göstergeyle değil, dört göstergeyi birleştiren bir yaklaşımla ölçmesi ve bölgeleri K-ortalamar kümeleme yöntemiyle nesnel biçimde sınıflandırmasıdır. Üçüncüsü ise bulguları koroplet haritalar aracılığıyla görselleştirerek eşitsizliğin coğrafi kalıbını somut biçimde gözler önüne sermesidir. Çalışma, Avrupa Birliği’nin bölgesel kohezyon hedefleri çerçevesinde, Türkiye’nin bölgesel kalkınma politikalarına yönelik çıkarımlarla sonuçlanmaktadır.

1. Kavramsal Çerçeve ve Literatür

1.1. Bölgesel Eşitsizliğin Kuramsal Temelleri

Bölgelerarası gelişmişlik farklılıklarının nasıl ortaya çıktığı ve zaman içinde nasıl evrildiği, iktisat kuramında uzun süredir tartışılan bir konudur. Neoklasik büyüme kuramı, Solow'un (1956) öncü çalışmasında biçimlenen sermayenin azalan getirisi varsayımına dayanır. Bu yaklaşıma göre, sermayenin görece kıt olduğu az gelişmiş bölgelerde getiri oranı daha yüksek olacağından, sermaye bu bölgelere yönelecek ve zaman içinde bölgeler arasında bir yakınsama (convergence) gerçekleşecektir. Bu öngörü, bölgesel eşitsizliğin kalkınma ilerledikçe kendiliğinden azalacağını ileri sürer. Kalkınma iktisadının erken dönem yaklaşımları da, örneğin Kurihara'nın (1959) post-Keynesyen kalkınma kuramında olduğu gibi, sermaye birikiminin az gelişmiş ekonomilerin dönüşümündeki merkezi rolünü vurgulamıştır.

Ancak bu iyimser öngörü, gerçek dünyada her zaman doğrulanmamıştır. Williamson (1965: 45), kalkınmanın erken aşamalarında bölgesel eşitsizliğin önce arttığını, ancak ileri aşamalarda azaldığını öne sürerek eşitsizlik ile kalkınma arasında ters U biçiminde bir ilişki tanımlamıştır. Eşitsizliğin azalmaması ya da artması olasılığını öne çıkaran kuramsal yaklaşımlar ise farklı mekanizmalara işaret etmiştir. Krugman'ın (1991) “yeni ekonomik coğrafya” kuramı, ölçek ekonomileri ve taşıma maliyetlerinin etkileşimi sonucunda üretimin belirli merkezlerde yoğunlaştığını ve ülkelerin içsel olarak bir sanayileşmiş “merkez” ile tarımsal bir “çevre” hâline ayrıştığını göstermiştir. Bu yaklaşıma göre eşitsizlik, piyasa güçlerinin doğal bir sonucu olarak kendi kendini pekiştirebilmektedir.

Beşeri sermayenin rolünü öne çıkaran içsel büyüme kuramı ise, Lucas'ın (1988) çalışmasında, bölgesel gelişmişlik farklarının açıklanmasında eğitim ve nitelikli işgücü birikiminin merkezi önemde olduğunu vurgulamıştır. Bu çerçevede, beşeri sermayenin yoğunlaştığı bölgeler sürekli olarak bir avantaj elde etmekte, beşeri sermaye açığı olan bölgeler ise geri kalmaya devam etmektedir. Bu kuramsal yaklaşım, çalışmamızda eğitim göstergelerinin gelişmişlik ölçümüne dâhil edilmesinin teorik gerekçesini

oluşturmaktadır. Ulusal ve bölgesel kalkınmanın birbirini nasıl etkilediği konusunda Davies ve Hallet (2002) de, ulusal politikaların bölgesel dengeler üzerindeki belirleyici etkisine dikkat çekmektedir.

1.2. Avrupa Birliği'nde Bölgesel Politika ve Kohezyon

Avrupa Birliği, bölgesel eşitsizliği yalnızca kuramsal bir mesele olarak değil, doğrudan bir politika alanı olarak ele almaktadır. Birliğin kohezyon politikasının temel hedefi, üye ve aday ülkeler arasındaki ve bunların kendi içlerindeki bölgesel farklılıkları azaltmaktır. Bu hedefe ulaşmada en önemli araç, az gelişmiş bölgelere kaynak aktaran Yapısal Fonlardır. Bununla birlikte, bu fonların etkinliği konusunda literatürde bir uzlaşma bulunmamaktadır. Oktayer (2007), yapısal fonların yakınsama sağlamadaki başarısının teorik ve ampirik çalışmalarda çelişkili sonuçlar verdiğini belirtmektedir. Benzer biçimde Boldrin ve Canova (2001), Avrupa bölgesel politikalarının yakınsama üzerindeki etkisinin sınırlı olduğunu, fonların büyük ölçüde yeniden dağıtım işlevi gördüğünü ileri sürmüştür.

Rodríguez-Pose ve Fratesi (2004) ise yapısal fonların özellikle altyapı ve doğrudan üretken yatırımlara yönelen kısmının beklenen büyüme etkisini yaratmadığını, en yüksek getirinin eğitim ve beşeri sermaye yatırımlarında gözlemlendiğini ortaya koymuştur. Daha güncel bir değerlendirmede Rauhut ve Humer (2024)", AB'nin ekonomi politikalarının büyük kentleri ve büyük kentlere sahip bölgeleri kayırdığını, çevresel bölgelerin bu politikalardan sınırlı ölçüde yararlanabildiğini vurgulamaktadır. Bu literatür, çalışmamız açısından iki bakımdan önemlidir. Birincisi, Türkiye'nin AB ile uyumlu NUTS 2 düzeyinde analiz edilmesinin, bölgeleri AB kohezyon politikasının değerlendirme çerçevesine yerleştirilmesini sağlamasıdır. İkincisi, beşeri sermaye yatırımlarının bölgesel kalkınmadaki belirleyici rolüne ilişkin bulguların, çalışmamızın eğitim odaklı bulgularıyla doğrudan ilişkili olmasıdır.

1.3. Türkiye'de Bölgesel Eşitsizlik Üzerine Yapılan Çalışmalar

Türkiye'de bölgelerarası gelişmişlik farklılıkları, geniş bir ampirik lite-

ratürün konusu olmuştur. Bu literatürün önemli bir bölümü, neoklasik kuramın öngördüğü yakınsamanın Türkiye’de gerçekleşip gerçekleşmediğine odaklanmıştır. Karaca (2004), bölgelerarası gelir farklılıklarını inceleyerek Türkiye’de iller arasında bir yakınsama bulunmadığını, aksine farkların korunduğunu saptamıştır. Filiztekin (1998), 1975-1995 dönemine ilişkin analizinde, gelişmiş ülkelerde gözlenen mutlak yakınsamanın aksine Türkiye’de yalnızca koşullu bir yakınsamanın söz konusu olduğunu; bölgelerin farklı durağan durumlara yöneldiğini ve bu durumların büyük ölçüde başlangıç koşulları tarafından belirlendiğini göstermiştir.

Bölgesel eşitsizliğin mekânsal boyutunu vurgulayan çalışmalar da bulunmaktadır. Gezici ve Hewings (2004), 1980-1997 dönemi için yaptıkları analizde Türkiye’de iller ve işlevsel bölgeler arasında yakınsama gözlemediklerini; ayrıca yüksek düzeyde mekânsal bağımlılık tespit ettiklerini belirtmiştir. Buna göre bir bölgenin büyüme performansı komşu bölgelerden güçlü biçimde etkilenmekte ve doğu ile batı arasındaki ayrım belirginliğini korumaktadır. Yıldırım vd. (2009) ise gelir eşitsizliğini mekânsal etki analizi yöntemiyle inceleyerek, Türkiye’de bölgesel gelirlerin coğrafi olarak kümelandığını; zengin bölgelerin zengin, yoksul bölgelerin ise yoksul komşularla çevrili olduğunu ortaya koymuştur. Bu mekânsal kümelенmenin ölçülmesinde, Anselin’in (1995) geliştirdiği yerel mekânsal ilişki göstergeleri (LISA) yaklaşımı, literatürde yaygın olarak kullanılan bir yöntemsel temel sağlamaktadır.

Daha güncel çalışmalar da benzer kalıpları doğrulamaktadır. Karalp-Orhan (2020), 2007 sonrası dönem için ekonomik, demografik ve sosyal göstergeleri birlikte değerlendirerek İstanbul’un Türkiye’nin başat gelişmiş bölgesi olduğunu, doğu-batı ve kıyı-iç bölge ayrımlarının sürdüğünü göstermiştir. Aydemir Dev (2023) ise illerin sosyoekonomik gelişmişlik düzeylerini çok değişkenli yöntemlerle inceleyerek benzer bir kutuplaşmaya işaret etmiştir. Devlet Planlama Teşkilatı’nın (2003) illerin ve bölgelerin sosyoekonomik gelişmişlik sıralamasına ilişkin çalışması da, bu alandaki resmî sınıflandırmaların temelini oluşturması bakımından önemli bir başvuru kaynağıdır. Mevcut çalışma, bu yerleşik bulguları güncel ve-

rilerle sınımayı amaçlamaktadır. Bununla birlikte, söz konusu literatürün önemli bir bölümünde gelişmişlik tek boyutlu gelir ölçütü üzerinden ele alınmış; çok boyutlu göstergeleri makine öğrenmesi temelli yöntemlerle birleştiren ve sonuçları mekânsal olarak görselleştiren güncel verili çalışmalar ise sınırlı sayıda kalmıştır. Bu çalışma, gelişmişliği gelirin yanı sıra istihdam ve beşerî sermayeyi de kapsayan çok boyutlu bir çerçevede ele alarak, bölgeleri K-ortalamlar kümeleme yöntemiyle nesnel biçimde sınıflandırarak ve sonuçları koroplet haritalar üzerinden görselleştirerek söz konusu boşluğa katkı sunmayı amaçlamaktadır.

2. Veri ve Yöntem

2.1. Araştırmanın Veri Seti

Bu çalışma, Türkiye'deki bölgesel gelişmişlik farklılıklarını İstatistiki Bölge Birimleri Sınıflaması'nın (İBBS) 2. Düzeyinde (NUTS 2) ele almaktadır. Avrupa Birliği'nin bölgesel istatistik altyapısıyla uyumlu olan bu düzey, Türkiye'yi 26 bölgeye ayırmakta ve bölgelerarası karşılaştırmalar için Eurostat'ın da temel aldığı analiz birimini oluşturmaktadır. Düzey 2'nin tercih edilmesinin nedeni, hem AB kohezyon politikasının planlama biriminin bu düzey olması hem de il bazlı verilerin barındırdığı aşırı parçalanmanın önüne geçerek bölgesel kalıpların daha belirgin biçimde görülebilmesidir.

Analizde dört temel gösterge kullanılmıştır: kişi başına gayrisafi yurt içi hasıla (GSYİH), işsizlik oranı, yükseköğretim mezunu nüfus oranı ve okuma-yazma bilmeyen nüfus oranı. Bu göstergeler, gelişmişliğin yalnızca ekonomik değil aynı zamanda istihdam ve beşerî sermaye boyutlarını da kapsayacak biçimde, çok boyutlu bir değerlendirme imkânı sunacak şekilde seçilmiştir. Verilerin kaynakları ve özellikleri Tablo 1'de özetlenmiştir.

Tablo 1. Çalışmada Kullanılan Veri Kaynakları ve Göstergeler

Gösterge	Kaynak	Düzy / Dönem	Birim
Kişi başına GSYİH	TÜİK	NUTS 2, 2020-2024	ABD doları
İşsizlik oranı	Eurostat (lfst_r_lfu3rt)	NUTS 2, 2010-2025	Yüzde
Bölgesel GSYİH	Eurostat (nama_10r_2gdp)	NUTS 2 (AB karşı.)	Milyon avro / SAGP
Eğitim durumu	TÜİK	İl, 2024	Kişi / oran
İnsani Gelişme Endeksi	UNDP (HDR 2025)	Ulusal	Endeks (0–1)

Kaynak: TÜİK (2025b), Eurostat (2026b) ve UNDP (2025) verileri esas alınarak yazar tarafından oluşturulmuştur.

Tablo 1, çalışmanın veri altyapısını göstermektedir. Görüldüğü üzere veri seti, ulusal istatistik kurumu (TÜİK) ile AB istatistik ofisinin (Eurostat) NUTS 2 düzeyindeki bölgesel serilerini bir araya getirmektedir. TÜİK ile Eurostat verilerinin birlikte kullanılması, hem Türkiye’ye özgü güncel verinin kullanılmasına hem de bölgelerin AB ortalamasıyla aynı sınıflandırma çerçevesinde karşılaştırılabilmesine olanak tanımaktadır. UNDP’nin İnsani Gelişme Endeksi ise Türkiye’nin uluslararası konumunu çerçevelemek amacıyla, ulusal düzeyde bağlamsal bir gösterge olarak değerlendirmeye dâhil edilmiştir.

2.2. Verilerin Düzenlenmesi ve Birleştirilmesi

Veri kaynaklarının farklı düzeylerde ve biçimlerde sunulması nedeniyle, analiz öncesinde bir veri düzenleme ve uyumlaştırma aşaması gerçekleştirilmiştir. Bu aşamada en önemli işlem, TÜİK’in (2025a) il bazında yayımladığı eğitim durumu verisinin NUTS 2 düzeyine toplulaştırılmasıdır. Türkiye’deki 81 il, resmî İBBS sınıflandırmasına göre 26 Düzey 2 bölgesine eşleştirilmiş; her bölgeye ait yükseköğretim mezunu ve okuma-yazma bilmeyen nüfus, ilgili illerin toplamı üzerinden hesaplanarak bölgesel oranlara dönüştürülmüştür. Örneğin TRC2 bölgesi Şanlıurfa ve Diyarba-

kır illerinin, TRB2 bölgesi ise Van, Muş, Bitlis ve Hakkâri illerinin birleştirilmesiyle oluşturulmuştur. Böylece tüm göstergeler ortak bir coğrafi birimde toplanmış ve her bölgenin tek bir satırla temsil edildiği birleşik bir veri matrisi elde edilmiştir.

Eurostat ve TÜİK verilerindeki bölge kodları (TR10, TR21, ..., TRC3) ortak anahtar olarak kullanılmış, göstergeler bu kodlar üzerinden eşleştirilerek tek bir analiz tablosunda toplanmıştır. Eksik gözlem bulunmadığından herhangi bir veri tamamlama (imputation) işlemine ihtiyaç duyulmamıştır.

2.3. Analiz Yöntemleri

Çalışmanın analiz tasarımı, birbirini tamamlayan üç aşamadan oluşmaktadır: bölgesel eşitsizliğin ölçülmesi, bölgelerin gelişmişlik düzeylerine göre sınıflandırılması ve mekânsal kalıpların görselleştirilmesi.

Eşitsizliğin ölçülmesi. Bölgelerarası gelir eşitsizliğinin düzeyini ve zaman içindeki seyrini saptamak amacıyla varyasyon katsayısı (coefficient of variation) hesaplanmıştır. Williamson'ın (1965) bölgesel eşitsizlik çalışmasında temellendirdiği bu ölçüt, standart sapmanın ortalamaya oranı olarak tanımlanır ve bölgeler arasındaki göreceli dağılımın bir göstergesidir. Eşitsizliğin ayrıştırılabilir bir biçimde ölçülmesinde yaygın olarak kullanılan bir diğer araç olan Theil (1967: 91) entropi endeksi de bu çerçevede kuramsal bir dayanak sunmaktadır. Varyasyon katsayısı 2020-2024 dönemi için yıllık olarak hesaplanarak eşitsizliğin azalıp azalmadığı, yani bölgeler arasında bir yakınsamanın yaşanıp yaşanmadığı incelenmiştir.

Gelişmişlik düzeyine göre sınıflandırma. Bölgeleri çok boyutlu göstergeler temelinde gruplandırmak için K-ortalamalar (K-means) kümeleme yöntemi uygulanmıştır. Bu yöntem, gözlemleri birbirine benzeyenler aynı grupta toplanacak biçimde, önceden belirlenen sayıda kümeye ayıran denetimsiz bir öğrenme tekniğidir. Dört gösterge farklı ölçeklerde olduğundan, kümeleme öncesinde tüm değişkenler standartlaştırılmış (z-skoruna dönüştürülmüş); böylece büyük sayısal değerlere sahip GSYİH'nin

diğer göstergeleri baskılaması önlenmiştir. Küme sayısı, AB'nin bölgesel gelişmişlik sınıflandırmasında kullandığı kademeli yapıyla uyumlu olacak biçimde dört olarak belirlenmiş ve elde edilen kümeler ortalama GSYİH değerlerine göre “İleri”, “Gelişmiş”, “Gelişmekte” ve “Az Gelişmiş” şeklinde etiketlenmiştir.

Kümeleme analizini tamamlamak üzere, her bölge için bir bileşik gelişmişlik skoru oluşturulmuştur. Bu skor, dört göstergenin standartlaştırılmış değerlerinin, gelişmişlikle pozitif ilişkili göstergeler (GSYİH, yükseköğretim oranı) artı, negatif ilişkili göstergeler (işsizlik, okuma-yazma bilmeyen oranı) eksi işaretle toplanması ve ortalamasının alınmasıyla hesaplanmıştır. Skorun yüksek olması, bölgenin daha yüksek bir gelişmişlik düzeyine sahip olduğunu göstermektedir.

Mekânsal görselleştirme. Bölgesel kalıpların coğrafi dağılımını ortaya koymak amacıyla, bölgelere ait göstergeler harita üzerinde renk yoğunluğuyla gösterilen koroplet (choropleth) haritalar biçiminde görselleştirilmiştir. Türkiye'nin NUTS 2 sınırlarına ait coğrafi veri, Eurostat'ın GISCO referans veri tabanından (NUTS 2021 sürümü) elde edilmiş ve gösterge verileriyle bölge kodları üzerinden eşleştirilmiştir.

Yazılım. Tüm veri düzenleme, analiz ve görselleştirme işlemleri Python programlama dili (sürüm 3) ile gerçekleştirilmiştir. Veri işleme için pandas, mekânsal veri işleme ve haritalama için geopandas, kümeleme ve standartlaştırma için scikit-learn ve grafiklerin üretiminde matplotlib kütüphanelerinden yararlanılmıştır.

3. Bulgular

3.1. Bölgesel Gelişmişliğin Genel Görünümü

Türkiye'nin 26 NUTS 2 bölgesine ait dört temel göstergenin betimsel değerleri, bölgelerarası farkın boyutunu açıkça ortaya koymaktadır. 2024 yılı itibarıyla kişi başına GSYİH'nin bölgesel ortalaması yaklaşık 12.807 ABD doları olmakla birlikte, bu ortalamanın ardında oldukça geniş bir dağılım yer almaktadır. En yüksek değere sahip İstanbul (24.452 dolar) ile en düşük değerdeki Şanlıurfa-Diyarbakır bölgesi (6.468 dolar) arasında-

ki fark 3,78 kata ulaşmaktadır. Benzer bir kutuplaşma diğer göstergelerde de gözlenmektedir: yükseköğretim mezunu nüfus oranı Ankara'da yüzde 21,4 iken Van-Muş-Bitlis-Hakkâri bölgesinde yüzde 7,3'e gerilemekte; okuma-yazma bilmeyen nüfus oranı ise Antalya bölgesinde yüzde 2'nin altındayken Şanlıurfa-Diyarbakır bölgesinde yüzde 8,6'ya yükselmektedir.

Tablo 2. Seçilmiş Göstergelerin Bölgesel Uç Değerleri (2024)

Gösterge	En Yüksek Bölge	Değer	En Düşük Bölge	Değer
Kişi başına GSYİH (\$)	İstanbul	24.452	Şanlıurfa-Diyarbakır	6.468
Yükseköğretim oranı (%)	Ankara	21,4	Van-Muş-Bitlis-Hakkâri	7,3
İşsizlik oranı (%)	Van-Muş-Bitlis-Hakkâri	15,2	Kastamonu-Çankırı-Sinop	4,7
Okuma-yazma bilmeyen (%)	Şanlıurfa-Diyarbakır	8,6	Antalya-Isparta-Burdur	2,0

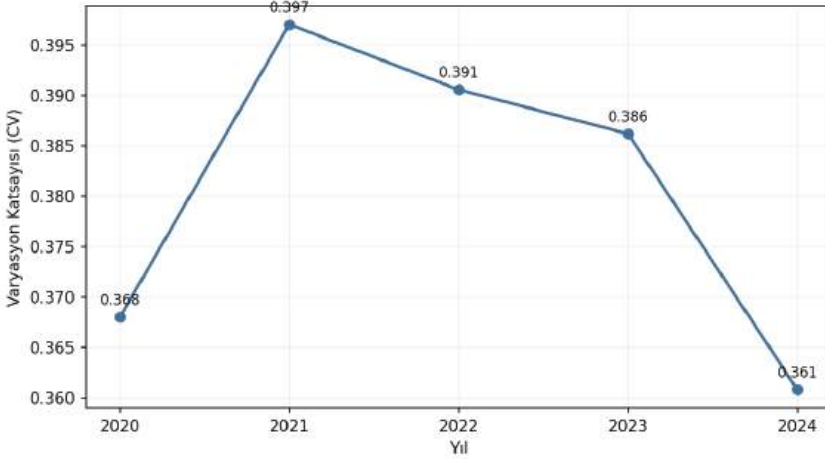
Kaynak: Eurostat (2026b) TÜİK, (2025a, 2025b) verileri esas alınarak yazar tarafından oluşturulmuştur.

Tablo 2, dört göstergenin uç değerlerini karşılaştırmalı olarak sunmaktadır. Tablodaki en dikkat çekici bulgu, ekonomik ve beşeri sermaye göstergelerinde en olumlu konumda yer alan bölgelerin tamamının Türkiye'nin batısında ve orta kesiminde (İstanbul, Ankara, Antalya), en olumsuz konumdaki bölgelerin ise istisnasız doğu ve güneydoğusunda (Şanlıurfa ile Diyarbakır, Van bölgesi) toplanmasıdır. İşsizlik göstergesi ise bu kalıbın bir istisnasını içermektedir. En düşük işsizlik oranı, görece az gelişmiş bir bölge olan Kastamonu, Çankırı ve Sinop bölgesinde gözlenmektedir. Bu durum, düşük işsizliğin tek başına gelişmişlik göstergesi olmadığını, göç yoluyla işgücünün bölgeden ayrılması gibi etkenlerin de düşük işsizlik oranı üretebileceğini düşündürmektedir.

3.2. Bölgesel Gelir Eşitsizliğinin Zaman İçindeki Seyri

Bölgelerarası gelir eşitsizliğinin yalnızca büyüklüğü değil, zaman içindeki yönü de politika açısından belirleyicidir. Eşitsizliğin azalması neoklasik büyüme kuramının öngördüğü bölgesel yakınsamaya işaret ederken, sabit kalması ya da artması eşitsizliğin yapısal bir nitelik taşıdığını gösterir. Şekil 1’de 2020-2024 dönemi için hesaplanan varyasyon katsayısının seyri sunulmaktadır.

Şekil 1. Bölgesel Gelir Eşitsizliğinin Zaman İçindeki Seyri (2020-2024)

Kaynak: TÜİK (2025b) verileri esas alınarak yazar tarafından oluşturulmuştur.

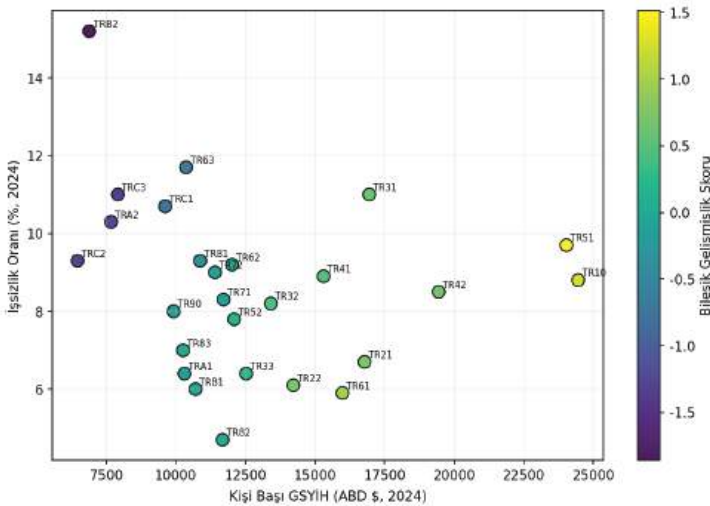
Şekil 1, kişi başına GSYİH’nin varyasyon katsayısının beş yıllık seyrini göstermektedir. Katsayı 2020 yılında 0,368 düzeyindeyken 2021 yılında hafifçe yükselmiş, izleyen yıllarda ise 0,361 düzeyine kadar sınırlı bir geri-leme göstermiştir. Beş yıllık dönemde gözlenen bu cüzi değişim, bölgelerarası gelir eşitsizliğinin neredeyse hiç azalmadığını ortaya koymaktadır. Başka bir deyişle, incelenen dönemde Türkiye’de bölgeler arasında anlamlı bir yakınsama yaşanmamıştır. Bu bulgu, Gezici ve Hewings’in (2004) 1980 ile 1997 arası döneme ilişkin yakınsama gözlemediği saptamasıyla örtüşmekte

ve bölgesel eşitsizliğin kısa dönemli dalgalanmalardan bağımsız, kalıcı ve yapısal bir nitelik taşıdığını göstermektedir.

3.3. Göstergeler Arası İlişkiler

Gelişmişlik boyutlarının birbiriyle ne ölçüde ilişkili olduğunu saptamak amacıyla göstergeler arası korelasyonlar incelenmiştir. Kişi başına GSYİH ile yükseköğretim oranı arasında çok güçlü ve pozitif bir ilişki ($r = 0,90$), GSYİH ile okuma yazma bilmeyen oranı arasında ise güçlü ve negatif bir ilişki ($r = -0,79$) bulunmuştur. Buna karşılık GSYİH ile işsizlik oranı arasındaki ilişki zayıf ve negatiftir ($r = -0,20$). Şekil 2, GSYİH ile işsizlik arasındaki bu zayıf ilişkiyi, bölgelerin bileşik gelişmişlik skoruyla renklendirilmiş biçimde göstermektedir.

Şekil 2. Kişi Başı GSYİH ile İşsizlik İlişkisi

Kaynak: TÜİK ve Eurostat verileri esas alınarak yazar tarafından oluşturulmuştur (Eurostat, 2026a; TÜİK, 2025b).

Şekil 2, yatay ekseninde kişi başına GSYİH'yi, dikey ekseninde işsizlik oranını göstermekte ve her bölge bileşik gelişmişlik skoruna göre renklendiril-

mektedir. Grafikte noktaların belirgin bir doğrusal eğilim oluşturmaması, gelir ile işsizlik arasındaki ilişkinin zayıflığını görsel olarak doğrulamaktadır. Bu bulgu önemli bir yorumu beraberinde getirmektedir. Bölgesel gelişmişlik farkı, esas olarak gelir ve beşeri sermaye ekseninde belirginleşmekte, işsizlik ise gelişmişliğin tek başına güvenilir bir ölçütü olmaktan uzak kalmaktadır. Nitekim bazı az gelişmiş bölgelerde düşük işsizlik oranları görülürken, görece gelişmiş bazı bölgelerde (örneğin İzmir) işsizlik yüksek seyretmektedir. Dolayısıyla beşeri sermaye birikiminin, bölgesel gelişmişliği açıklamada işsizlikten çok daha belirleyici bir değişken olduğu söylenebilir.

3.4. Bölgesel Gelişmişlik Düzeylerinin Mekânsal Dağılımı

Bölgesel gelişmişliğin coğrafi kalıbını ortaya koymak amacıyla iki harita üretilmiştir. Şekil 3, kişi başına GSYİH'nin mekânsal dağılımını; Şekil 4 ise K-ortalamalar kümeleme analizinden elde edilen gelişmişlik gruplarının dağılımını göstermektedir.

Şekil 3. NUTS 2 Bölgelerine Göre Kişi Başı GSYİH (2024)

Kaynak: TÜİK (2025b) verileri ve Eurostat GISCO (2021) coğrafi verisi esas alınarak yazar tarafından oluşturulmuştur.

Şekil 3, kişi başına GSYİH'nin bölgelere göre dağılımını sarı tonundan (yüksek) koyu mor tonuna (düşük) uzanan bir renk ölçeğiyle sunmaktadır. Harita, Türkiye'nin batısından doğusuna doğru kesintisiz bir gelir gradyanı sergilemektedir. Marmara ve Ege bölgeleri ile İstanbul, Ankara

ve Kocaeli çevresi yüksek gelir düzeyini temsil eden açık tonlarla, Doğu ve Güneydoğu Anadolu bölgeleri ise en düşük geliri gösteren koyu tonlarla işaretlenmiştir. Bu görünüm, bölgesel eşitsizliğin rastgele dağılmadığını, aksine belirgin bir doğu ile batı ekseninde kümелendiğini göstermektedir.

Şekil 4. K-Ortalamalar Kümeleme ile Bölgesel Gelişmişlik Sınıflandırması

Kaynak: (Eurostat, 2026b; Eurostat-GISCO, 2021; TÜİK, 2025b, 2025a) esas alınarak yazar tarafından oluşturulmuştur.

Şekil 4, dört göstergiyi bir arada değerlendiren K-ortalamlar kümeleme analizinin sonuçlarını haritalamaktadır. Analiz, 26 bölgeyi dört gruba ayırmıştır. İleri grupta İstanbul, Ankara ve İzmir; gelişmiş grupta Kocaeli, Bursa, Tekirdağ, Antalya, Balıkesir ve Aydın bölgeleri; gelişmekte olan grupta Orta Anadolu'nun büyük bölümü ile Karadeniz bölgeleri; az gelişmiş grupta ise Şanlıurfa ile Diyarbakır, Van bölgesi, Ağrı bölgesi, Mardin bölgesi, Gaziantep bölgesi ve Hatay bölgesi yer almaktadır. Haritanın en çarpıcı yönü, az gelişmiş grubun tamamının coğrafi olarak bitişik bir bütün hâlinde ülkenin doğu ve güneydoğusunda toplanmasıdır. Bu mekânsal bitişiklik, az gelişmişliğin yalnızca tekil bölgelere özgü bir durum olmadığını, komşu bölgelerin birbirini etkilediği ve bölgesel ölçekte kümelenen yapısal bir olgu olduğunu düşündürmektedir.

3.5. Bölgesel Gelişmişlik Sıralaması

Bölgelerin bütüncül gelişmişlik düzeyini tek bir ölçüt üzerinden karşılaştırmak amacıyla hesaplanan bileşik gelişmişlik skoru, en yüksek değerden en düşüğe doğru sıralandığında doğu ile batı arasındaki ayrımı sayısal olarak da doğrulamaktadır. Sıralamanın ilk üç sırasında Ankara (1,51), İstanbul (1,26) ve Antalya bölgesi (1,00) yer alırken, son üç sırada Mardin bölgesi (-1,36), Şanlıurfa ile Diyarbakır (-1,29) ve en sonda Van, Muş, Bitlis ve Hakkâri bölgesi (-1,86) bulunmaktadır.

Tablo 3. Bölgesel Gelişmişlik Grupları ve Bölge Sayıları

Gelişmişlik Grubu	Bölge Sayısı	Temsil Edilen Bölgelere Örnekler
İleri	3	İstanbul, Ankara, İzmir
Gelişmiş	6	Kocaeli, Bursa, Antalya, Tekirdağ
Gelişmekte	11	Konya, Adana, Kayseri, Samsun
Az Gelişmiş	6	Van, Şanlıurfa-Diyarbakır, Ağrı, Mardin

Kaynak: Eurostat, (2026b) TÜİK (2025a, 2025b) verileri esas alınarak yazar tarafından oluşturulmuştur.

Tablo 3, kümeleme analizinden elde edilen dört gelişmişlik grubunun bölge dağılımını özetlemektedir. Bölgelerin büyük bölümünün (11 bölge) orta düzeydeki gelişmekte olan grupta toplanması, Türkiye'nin bölgesel yapısında geniş bir orta kademe bulunduğunu göstermektedir. Bununla birlikte, dağılımın iki ucunda yer alan ileri (3 bölge) ve az gelişmiş (6 bölge) gruplar, gelişmişlik skalasının uçlarındaki kutuplaşmayı yansıtmaktadır. Özellikle az gelişmiş grubun altı bölgeyle hatırı sayılır bir büyüklüğe sahip olması ve bu bölgelerin ülke nüfusunun önemli bir kısmını barındırması, bölgesel eşitsizliğin yalnızca istatistiksel değil aynı zamanda toplumsal ölçekte de ciddi bir sorun olduğunu ortaya koymaktadır

4. Tartışma ve Politika Önerileri

4.1. Bulguların Değerlendirilmesi

Çalışmanın bulguları, Türkiye’de bölgelerarası gelişmişlik farklılıklarının üç temel niteliğini ortaya koymaktadır: derinlik, kalıcılık ve mekânsal kümelenme.

Eşitsizliğin derinliği, en gelişmiş bölge ile en az gelişmiş bölge arasındaki 3,78 katlık gelir farkında ve bunu pekiştiren eğitim göstergelerinde açıkça görülmektedir. Bu farkın yalnızca gelirle sınırlı olmaması, bölgesel eşitsizliğin tek boyutlu bir ekonomik sorun değil, ekonomik ve beşeri sermaye boyutlarının birbirini güçlendirdiği çok katmanlı bir olgu olduğunu göstermektedir. Nitekim kişi başına GSYİH ile yükseköğretim oranı arasındaki çok güçlü ilişki ($r = 0,90$), Lucas’ın (1988) içsel büyüme kuramında öne çıkardığı beşeri sermaye-gelir bağıntıyı ampirik olarak doğrulamaktadır. Eğitim düzeyi yüksek bölgeler aynı zamanda en yüksek geliri üreten bölgelerdir; bu durum, beşeri sermaye birikiminin bölgesel gelişmişliğin hem nedeni hem de sonucu olabileceği bir döngüye işaret etmektedir.

Eşitsizliğin kalıcılığı, 2020-2024 döneminde varyasyon katsayısının neredeyse hiç değişmemesinde somutlaşmaktadır. Bu beş yıllık durağanlık, neoklasik kuramın (Solow, 1956) öngördüğü kendiliğinden yakınsamanın Türkiye’de gerçekleşmediğini göstermektedir. Bulgu, Karaca’nın (2004) ve Filiztekin’in (2018) daha önceki dönemler için ulaştığı yakınsama bulunmadığı ya da yalnızca koşullu yakınsama olduğu yönündeki saptamalarıyla tutarlıdır. Eşitsizliğin kendiliğinden azalmadığı bu tabloda, piyasa güçlerinin Krugman’ın (1991) tarif ettiği biçimde merkez ile çevre ayrışmasını pekiştirdiği; dolayısıyla aktif bir bölgesel politika müdahalesi olmaksızın farkların kapanmasının beklenemeyeceği anlaşılmaktadır.

Eşitsizliğin mekânsal kümelenmesi ise belki de bulguların en çarpıcı yönüdür. Hem GSYİH haritası hem de kümeleme haritası, az gelişmiş bölgelerin coğrafi olarak bitişik bir bütün hâlinde ülkenin doğu ve güneydoğusunda toplandığını göstermektedir. Bu görünüm, Gezici ve Hewings (2004) ile Yıldırım, Öcal ve Özyıldırım’ın (2009) saptadığı mekânsal ba-

gımlılık olgusuyla örtüşmektedir: bir bölgenin az gelişmişliği, komşularının da az gelişmiş olmasıyla birlikte ortaya çıkmaktadır. Bu durum, bölgesel kalkınma politikalarının tekil bölgeler yerine bitişik bölge kümelerini bir bütün olarak hedef alması gerektiğini düşündürmektedir.

4.2. Politika Önerileri

Bulgulardan hareketle birkaç politika çıkarımı öne çıkmaktadır. Bu öneriler, kesin reçeteler olmaktan çok, bulguların işaret ettiği yönelimler olarak değerlendirilmelidir.

Birincisi, beşeri sermayeye öncelik verilmesidir. Eğitim göstergeleri ile gelir arasındaki güçlü ilişki ve Rodríguez-Pose ile Fratesi'nin (2004) yapısal fonların en yüksek getiriyi eğitim yatırımlarında ürettiği yönündeki bulgusu birlikte değerlendirildiğinde, az gelişmiş bölgelerde yükseköğretime erişimin artırılması ve okuryazarlık açığının kapatılması, bölgesel kalkınmanın en etkili kaldıraçlarından biri olarak öne çıkmaktadır.

İkincisi, politikaların bölge kümeleri ölçeğinde tasarlanmasıdır. Az gelişmişliğin coğrafi olarak kümelendiği dikkate alındığında, tekil illere yönelik dağıtık teşvikler yerine, Doğu ve Güneydoğu Anadolu'yu bütünleşik bir kalkınma havzası olarak ele alan, komşu bölgeler arasındaki bağlantıları (ulaşım, ticaret, işgücü hareketliliği) güçlendiren bölgesel ölçekli programlar daha etkili olabilir.

Üçüncüsü, yapısal fon deneyiminden ders çıkarılmasıdır. AB literatürünün gösterdiği gibi (Oktayer, 2007; Boldrin ve Canova, 2001), kaynak aktarımının kendi başına yakınsama sağlamadığı; kaynağın nasıl ve nereye yönlendirildiğinin belirleyici olduğu görülmektedir. Bu nedenle Türkiye'deki bölgesel teşvik ve kalkınma ajansı uygulamalarının, salt kaynak miktarı üzerinden değil, ürettikleri kalkınma sonuçları üzerinden düzenli olarak değerlendirilmesi önem taşımaktadır.

Sonuç

Bu çalışma, Türkiye'nin 26 NUTS 2 bölgesini Avrupa Birliği'nin bölgesel gelişmişlik çerçevesiyle uyumlu biçimde, ekonomik, istihdam ve beşeri sermaye boyutlarını bir arada değerlendirerek incelemiştir. TÜİK, Eurostat ve UNDP kaynaklarından derlenen güncel veriler; betimsel istatistik, varyasyon katsayısına dayalı eşitsizlik ölçümü, K-ortalamlar kümeleme ve koroplet haritalama yöntemleriyle analiz edilmiştir.

Bulgular, Türkiye'de bölgelerarası gelişmişlik farklılıklarının derin, kalıcı ve coğrafi olarak kümelenmiş olduğunu ortaya koymaktadır. En gelişmiş ve en az gelişmiş bölgeler arasındaki gelir farkı 3,78 kata ulaşmakta; bu fark 2020-2024 döneminde anlamlı biçimde azalmamakta; az gelişmiş bölgeler ise istisnasız olarak ülkenin doğu ve güneydoğusunda bitişik bir küme oluşturmaktadır. Kümeleme analizi bölgeleri dört gelişmişlik grubuna ayırmış ve bu sınıflandırma, AB'nin bölgesel kademelendirme mantığıyla uyumlu net bir doğu ile batı yönünde bir gradyan sergilemiştir. Eğitim ile gelir arasındaki güçlü ilişki ise beşeri sermayenin bölgesel gelişmişlikteki merkezi rolünü vurgulamıştır.

Çalışmanın bazı sınırlılıkları bulunmaktadır. Analiz, dört temel göstergeyle sınırlıdır; sağlık, altyapı ve dijital erişim gibi diğer gelişmişlik boyutları kapsam dışında kalmıştır. Ayrıca eğitim verisi tek bir yıla (2024) ait olduğundan, beşeri sermayenin zaman içindeki değişimi değerlendirilememiştir. Bunun yanı sıra, kullanılan göstergelerin bölgesel gelişmişliği temsil etme kapasitesine ilişkin metodolojik bir sınırlılık da bulunmaktadır. Bölgesel gelişmişlik; gelir, istihdam ve beşeri sermayenin ötesinde sağlık, altyapı, dijital erişim, çevresel sürdürülebilirlik ve kurumsal kapasite gibi pek çok boyutu kapsamaktadır. Dolayısıyla dört göstergeyle kurulan bu çerçevenin söz konusu çok katmanlı yapının tümünü yansıtmadığı dikkate alınmalıdır. Ayrıca seçilen göstergelerin ağırlıklı olarak nicel sonuç değişkenlerine odaklanması, bölgesel gelişmişliğin yönetim kalitesi ve kurumsal performans gibi sürece ilişkin boyutlarının ölçülmesine olanak tanımamakta; bu durum bulguların kuramsal yorumunu kısmen sınırlandırmaktadır. Gelecek çalışmalar, daha geniş bir gösterge setiyle, mekânsal

otokorelasyon (Moran's I, LISA) gibi ileri mekânsal yöntemleri kullanarak ve daha uzun bir zaman boyutunda analizi derinleştirebilir. Bununla birlikte mevcut çalışma, güncel verilerle ve çok boyutlu bir yaklaşımla, neoklasik büyüme kuramının öngördüğü kendiliğinden yakınsamanın Türkiye için geçerli olmadığını ve bölgesel eşitsizliğin yapısal niteliğini ampirik düzeyde doğrulamaktadır. Bu bulgular, söz konusu sorunun ancak beşerî sermaye odaklı ve bölge kümeleri ölçeğinde tasarlanmış etkin politikalarla aşılabileceğine işaret etmektedir.

Kaynakça

- Anselin, L. (1995). Local indicators of spatial association—LISA. *Geographical analysis*, 27(2), 93-115.
- Aydemir Dev, M. (2023). Türkiye'deki illerin sosyoekonomik gelişmişlik düzeylerinin analizi. *Bulletin of Economic Theory and Analysis*, 8(2), 333-355.
- Boldrin, M., & Canova, F. (2001). Inequality and convergence in Europe's regions: Reconsidering European regional policies. *Economic policy*, 16(32), 206-253.
- Davies, S., & Hallet, M. (2002). *Interactions between national and regional development* (HWWA Discussion Paper No. 207). Hamburg Institute of International Economics.
- DPT. (2003). *İllerin ve bölgelerin sosyo-ekonomik gelişmişlik sıralaması araştırması*. DPT Bölgesel Gelişme ve Yapısal Uyum Genel Müdürlüğü.
- Eurostat. (2026a). *Gross domestic product (GDP) at current market prices by NUTS 2 region [nama_10r_2gdp veri seti]* [Veri kümesi]. Avrupa Komisyonu. <https://ec.europa.eu/eurostat>
- Eurostat. (2026b). *Unemployment rates by educational attainment level and NUTS 2 region [lfst_r_lfu3rt veri seti]* [Veri kümesi]. Avrupa Komisyonu. <https://ec.europa.eu/eurostat>
- Eurostat-GISCO. (2021). *NUTS 2021 administrative units / statistical units (referans coğrafi veri)* [Veri kümesi]. Avrupa Komisyonu.
- Filiztekin, A. (1998). Convergence across industries and provinces in Turkey. *Ekonomi-tek*, 7(3), 1-32.
- Gezici, F., & Hewings, G. J. (2004). Regional convergence and the economic performance of peripheral areas in Turkey. *Review of Urban & Regional Development Studies*, 16(2), 113-132.
- Karaalp-Orhan, H. S. (2020). Regional disparities in Turkey: A socio-economic perspective. *European Journal of Sustainable Development*, 9(3), 103-115.
- Karaca, O. (2004). *Türkiye'de bölgelerarası gelir farklılıkları: Yakınsama var mı?* (Tartışma Metni No. 2004/7). Türkiye Ekonomi Kurumu.

Krugman, P. (1991). Increasing returns and economic geography. *Journal of political economy*, 99(3), 483-499.

Kurihara, K. K. (1959). *The Keynesian theory of economic development*. Rutger University.

Lucas, R. E. (1988). On the mechanics of economic development. *Journal of Monetary Economics*, 22(1), 3-42.

Oktayer, N. (2007). Regional policy and structural funds in the European Union: The problem of effectiveness. *Ankara Review of European Studies*, 7(1), 113-130.

Rauhut, D., & Humer, A. (2024). Regional inequalities. İçinde M. Lundahl, D. Rauhut, & N. Hatti (Ed.), *Inequality: Economic and social issues*. Routledge.

Rodriguez-Pose, A., & Fratesi, U. (2004). Between development and social policies: The impact of European Structural Funds in Objective 1 regions. *Regional studies*, 38(1), 97-113.

Solow, R. M. (1956). A contribution to the theory of economic growth. *The Quarterly Journal of Economics*, 70(1), 65-94.

Theil, H. (1967). *Economics and information theory* (s. 96). North-Holland.

TÜİK. (2025a). *Eğitim durumu istatistikleri, 2024* [Veri kümesi]. TÜİK.

TÜİK. (2025b). *Kişi başına gayrisafi yurt içi hasıla, İstatistiki Bölge Birimleri Sınıflaması 2. Düzey, 2020-2024* [Veri kümesi]. TÜİK.

United Nations Development Programme (UNDP). (2025). *Human Development Report 2025: Statistical Annex, Table 1: Human Development Index and its components*. UNDP.

Williamson, J. G. (1965). Regional inequality and the process of national development: A description of the patterns. *Economic development and cultural change*, 13(4, Part 2), 1-84.

Yıldırım, J., Öcal, N., & Özyıldırım, S. (2009). Income inequality and economic convergence in Turkey: A spatial effect analysis. *International Regional Science Review*, 32(2), 221-254.

Extended Summary

This study looks at how unevenly development is spread across Türkiye's regions, and it does so at the NUTS 2 level, the territorial unit the European Union uses when it builds and assesses its own regional statistics. The choice of this level is deliberate. It keeps the analysis comparable with the rest of Europe, and it also smooths out some of the noise that appears when one works with all 81 provinces at once. Türkiye is divided into 26 NUTS 2 regions, and these 26 regions form the units of the whole analysis.

The aim is fairly straightforward. We wanted to find out where the gaps between regions are widest, whether those gaps have been getting smaller over time, and whether the less developed regions sit next to one another on the map or are scattered around the country. To answer these questions we did not rely on income alone. Development is not only about how much a region produces, so we brought together four indicators that, taken together, give a fuller picture: gross domestic product per capita, the unemployment rate, the share of the population holding a higher-education degree, and the share of the population that cannot read or write.

The data come from three sources. Per-capita GDP figures and the education data are from TurkStat, the unemployment series is from Eurostat, and the Human Development Index, which we use only to place Türkiye in an international context, is from the UNDP's 2025 Human Development Report. One step took some care. The education data are published by province, not by region, so we matched all 81 provinces to their NUTS 2 regions and aggregated the figures up to the regional level before anything else was done. Once every indicator sat in the same geographic frame, we merged them into a single table in which each region is represented by one row. There were no missing values, so no data had to be filled in or estimated.

The analysis itself has three parts. First, to measure inequality and track its direction, we calculated the coefficient of variation of per-capita GDP for each year between 2020 and 2024. This is the same logic Williamson

used in his classic work on regional inequality: it is simply the standard deviation divided by the mean, and it tells us how spread out the regions are relative to the average. Second, to group the regions by their overall level of development, we used K-means clustering, a method that sorts cases into a set number of groups so that regions resembling one another end up together. Because the four indicators are measured on very different scales, we standardised them first, otherwise GDP would have swamped everything else. We set the number of clusters at four, in line with the tiered way the EU classifies regional development, and labelled the resulting groups, from the top down, as advanced, developed, developing and least developed. Alongside the clustering we also built a single composite development score for each region. Finally, we mapped the results so that the geographic pattern would be visible at a glance. The whole procedure was carried out in Python, using pandas for the data work, scikit-learn for the clustering, and geopandas and matplotlib for the maps and figures.

The findings are clear, and in some ways sobering. The gap between the richest and the poorest region is large: İstanbul's per-capita GDP is about 3.78 times that of the Şanlıurfa-Diyarbakır region. The same divide shows up in education. The share of higher-education graduates is highest in Ankara and lowest in the Van-Muş-Bitlis-Hakkâri region, and the illiteracy rate is lowest along the Antalya coast and highest in the southeast. More striking than the size of the gap, though, is its persistence. Over the five years we examined, the coefficient of variation barely moved, which means the regions are not converging. The optimistic prediction of neoclassical growth theory, that poorer regions catch up on their own, does not hold here, and our result lines up with what Gezici and Hewings, Karaca, and Filiztekin found in earlier periods.

The maps add a further point. The least developed regions are not scattered. They form one continuous block in the east and southeast of the country, which suggests that backwardness is not a problem of isolated regions but something that clusters geographically, with neighbouring regions pulling in the same direction. We also found a very strong link

between income and education (a correlation of about 0.90), while the link between income and unemployment turned out to be weak. In other words, human capital explains regional development far better than the unemployment figures do. Some poorer regions even post low unemployment, most likely because people leave them for work elsewhere.

Taken together, the results point to a particular kind of policy response. Because the gaps are not closing by themselves and because they are concentrated in one contiguous part of the country, scattered province-by-province incentives are unlikely to do much. What the evidence favours instead is active policy, built around human capital and designed at the scale of regional clusters rather than single provinces. The study has its limits, of course. It rests on four indicators and leaves out health, infrastructure and digital access, and the education data cover only a single year. Even so, working with current data and a multidimensional approach, it confirms once more that regional inequality in Türkiye is a structural feature rather than a passing one, and that closing it will take deliberate, education-centred intervention.

TÜRKİYE’NİN KRİTİK ALTYAPI GÜVENLİĞİ BAĞLAMINDA SİBER CAYDIRICILIK STRATEJİLERİ

Kübra Betül BİÇEN GÖREN*

Öz

Bu çalışmanın temel amacı, Türkiye’nin kritik altyapı güvenliği bağlamındaki siber caydırıcılık kapasitesini kuramsal yaklaşımlar ve ulusal politika belgeleri ışığında çok boyutlu bir perspektiften analiz etmektir. Dijitalleşme süreçlerinin hızlanmasıyla birlikte enerji, finans, ulaştırma, sağlık ve telekomünikasyon gibi kritik sektörlerde artan dijital bağımlılık, siber tehditlerin ulusal güvenlik mimarisindeki stratejik önemini büyük ölçüde artırmıştır. Çalışma, bu bağlamda uluslararası siber caydırıcılık literatüründeki temel modelleri (ceza, reddetme ve normatif caydırıcılık) Türkiye’nin özgün koşulları çerçevesinde değerlendirmektedir. Yöntem olarak doküman analizi kullanılmıştır. Türkiye’nin ulusal siber güvenlik strateji belgeleri, Siber Güvenlik Kanunu ve kurumsal yapılanmaları (USOM, SOME ve Siber Güvenlik Başkanlığı) sistematik biçimde incelenmiştir. Elde edilen bulgular, Türkiye’nin “reddetme ağırlıklı hibrit caydırıcılık” modeli çerçevesinde, kurumsal düzenlemeler, yerli teknik kapasite gelişimi ve merkezi koordinasyon aracılığıyla siber savunma kapasitesini önemli ölçüde güçlendirdiğini göstermektedir.

Anahtar Kelimeler: Siber Güvenlik, Siber Caydırıcılık, Kritik Altyapılar, Ulusal Güvenlik, Türkiye

* Dr. Öğr. Üyesi, Polis Akademisi, Güvenlik Bilimleri Enstitüsü Uluslararası Güvenlik Anabilim Dalı, E-posta: betulbicen@hotmail.com, ORCID: 0000-0002-1145-7642
Bu makaleye atıf için: Biçen Gören, Kübra Betül. (2026). Türkiye’nin Kritik Altyapı Güvenliği Bağlamında Siber Caydırıcılık Stratejileri, SDE Akademi Dergisi, 6(3), 409-442

CYBER DETERRENCE STRATEGIES IN THE CONTEXT OF TÜRKİYE’S CRITICAL INFRASTRUCTURE SECURITY

Kübra Betül BİÇEN GÖREN

Abstract

The primary objective of this study is to analyze Türkiye’s cyber deterrence capacity within the context of critical infrastructure security from a multidimensional perspective, guided by theoretical approaches and national policy documents. Accelerated digitalization and the subsequent increase in digital dependency across critical sectors—such as energy, finance, transportation, healthcare, and telecommunications—have significantly elevated the strategic importance of cyber threats within the national security architecture. In this regard, the study evaluates the fundamental models established in international cyber deterrence literature (deterrence by punishment, deterrence by denial, and normative deterrence) within the framework of Türkiye’s unique circumstances. Document analysis was employed as the research methodology. Türkiye’s national cybersecurity strategy documents, the Cybersecurity Law, and its institutional structures (USOM, SOME, and the Presidency of Cybersecurity) were systematically examined. The findings demonstrate that Türkiye has substantially enhanced its cyber defense capabilities through institutional frameworks, the development of domestic technical capacity, and centralized coordination, operating under a “denial-oriented hybrid deterrence” model.

Keywords: Cybersecurity, Cyber Deterrence, Critical Infrastructure, National Security, Türkiye

Giriş

Dijitalleşme süreçlerinin küresel ölçekte hız kazanması; enerji, finans, ulaştırma, sağlık ve iletişim gibi kritik altyapı sektörlerinin bilgi ve iletişim teknolojilerine olan bağımlılığını kaçınılmaz bir boyuta taşımıştır (Vesić & Bjelajac, 2023: 77). Bu yapısal dönüşüm, siber güvenliği salt teknik bir koruma alanı olmaktan çıkararak ulusal güvenlik politikalarının merkezi haline getirmiştir (Cavelty & Egloff, 2019: 38). Kritik altyapıların işleyişinde meydana gelebilecek olası bir siber kesinti veya manipülasyon, dijital hizmetlerin aksamasına yol açabileceği gibi aynı zamanda ekonomik sürekliliğin kırılmasına, kamu düzeninin bozulmasına ve doğrudan toplumsal güvenlik zafiyetlerine yol açabilecek stratejik bir tehdit potansiyeli barındırmaktadır (Geers, 2010: 298). Siber alanın yapısal niteliklerinden kaynaklanan anonimlik, düşük giriş maliyeti, coğrafi sınır tanımama ve çok aktörlü asimetrik yapı gibi temel özellikler, bu altyapıların korunmasını geleneksel askeri ve fiziki güvenlik mekanizmalarına kıyasla çok daha karmaşık ve dinamik bir düzleme taşımaktadır (Betz & Stevens, 2011:730).

Bu karmaşık tehdit ekosisteminde siber caydırıcılık, devletlerin saldırgan aktörlerin motivasyonlarını ve fayda-maliyet analizlerini etkileyerek kritik altyapıların sürdürülebilirliğini korumak amacıyla başvurduğu en temel stratejik yaklaşımlardan biri haline gelmiştir (Freedman, 2017: 47). Ancak siber uzayın doğası, Soğuk Savaş döneminde şekillenen ve rasyonel aktör varsayımına dayanan klasik ceza temelli nükleer caydırıcılık kuramının bu alana doğrudan uyarlanması yapısal olarak engellemektedir (Schelling, 1966:220). Uluslararası siber güvenlik literatüründe uzun süredir tartışılan ceza, reddetme ve normatif caydırıcılık modellerinin her biri, dijital ortamda farklı avantajlar ve operasyonel sınırlılıklar üretmektedir (Nye, 2017: 44-71). Bu bağlamda, bir ülkenin siber caydırıcılık kapasitesinin ve stratejik yöneliminin bütüncül olarak anlaşılabilmesi, söz konusu teorik modellerin ülkenin kendi kurumsal yapılanması, yasal mevzuatı ve jeopolitik tehdit ortamı bağlamında analitik bir süzgeçten geçirilmesini zorunlu kılmaktadır (Libicki, 2009: 75).

Türkiye; artan dijital bağımlılığı, kritik jeopolitik konumu, bölgesel rekabet dinamikleri ve asimetrik çatışma alanlarına yakınlığı nedeniyle kü-

resel ölçekte çok çeşitli ve sofistike siber tehditlere en fazla maruz kalan ülkeler arasında yer almaktadır (Tümer & Yıldırım, 2021, s. 78). Devlet destekli gelişmiş kalıcı tehdit (APT) gruplarından organize siber suç şebekelerine, ideolojik motivasyonlu hacktivist oluşumlardan kritik tedarik zinciri zafiyetlerine uzanan geniş ve karmaşık tehdit yelpazesi (Lindsay & Gartzke, 2020: 750) Türkiye'nin ulusal kritik altyapı ekosisteminin dayanıklılığını doğrudan ve sürekli bir biçimde test etmektedir.

Bu çalışma, Türkiye'nin kritik altyapı güvenliği bağlamındaki siber caydırıcılık kapasitesini kuramsal yaklaşımlar, yasal mevzuat ve ulusal strateji belgeleri üzerinden bütüncül ve karşılaştırmalı bir yaklaşımla değerlendirmeyi amaçlamaktadır. Bu doğrultuda araştırmanın temel sorusu şu şekilde belirlenmiştir: Türkiye'nin mevcut siber caydırıcılık kapasitesini şekillendiren, güçlendiren ve sınırlayan ulusal/uluslararası unsurlar nelerdir ve bu kapasite kritik altyapı güvenliği ekseninde stratejik olarak nasıl konumlanmaktadır?

Siber caydırıcılık literatüründeki “ileri savunma” doktrinlerine ve inandırıcı bir cezalandırma tehdidinin inşasına odaklanmaktadır (Fischerkelles & Harknett, 2018: 381). Bu baskın ceza merkezli paradigmlar; siber alandaki atıf belirsizliği, Proxy aktör kullanımı ve gri alan faaliyetlerinin sürekliliği gibi kısıtlar nedeniyle devletler için siber caydırıcılığın pratikte oldukça sınırlı veya işlevsiz olduğu sonucuna varmaktadır (Rid & Buchanan, 2015: 4). Ancak bu karamsar yaklaşım, siber alanda devasa bir saldırgan misilleme kapasitesine sahip olmayan veya bu tür tırmandırma politikalarını siyasi/jeopolitik riskleri nedeniyle tercih etmeyen orta ölçekli devletlerin siber güvenlik davranışlarını ve stratejik mantıklarını açıklamakta yetersiz kalmaktadır.

İşte bu noktada Türkiye örneği, literatürdeki söz konusu analitik boşluğu doldurabilecek alternatif bir stratejik rasyonaliteye işaret etmektedir. Türkiye; cezalandırma tehdidinin inşasından ziyade, potansiyel saldırganın başarı olasılığını ve operasyonel maliyetini sistematik olarak yükseltmeyi amaçlayan; teknik dayanıklılık, kurumsal koordinasyon ve normatif entegrasyonun eş zamanlı işletildiği çok katmanlı bir güvenlik mimarisi geliştir-

mektedir (Özker, 2022). Çalışmada “reddetme ağırlıklı hibrit caydırıcılık” olarak kavramsallaştırılan bu model, siber caydırıcılığı dar bir askeri misilleme çerçevesinden çıkararak; devlet kapasitesi, siber yönetim mekanizmaları, teknolojik yerleşme ve kurumsal bağışıklık üzerinden işleyen genişletilmiş bir analitik perspektifle ele almaktadır (Gartzke & Lindsay, 2017: 37). Bu yönüyle model, benzer jeopolitik kısıtlara sahip diğer devletlerin siber güvenlik yaklaşımlarıyla kavramsal bir paralellik sergilemekte ve literatüre ülke odaklı özgün bir ampirik katkı sunmayı hedeflemektedir.

Çalışmanın temel katkısı, Türkiye’nin siber güvenlik yaklaşımını uluslararası caydırıcılık kuramının üç temel sacayağı (ceza, reddetme, normatif) üzerinden sistematik biçimde incelemesi, yeni kurulan Siber Güvenlik Başkanlığı (SGB) ve 7545 Sayılı Siber Güvenlik Kanunu gibi aktüel gelişmeleri kuramsal düzleme entegre etmesi ve ulusal stratejinin analitik olarak hangi modelle daha fazla örtüştüğünü ortaya koymasıdır. Böylece bu çalışma, Türkiye’nin siber güvenlik politika mimarisine açıklık getirmekte ve uluslararası politik araştırmalar literatürüne siber alanda savunmadan caydırıcılığa geçiş süreçlerini anlamlandırmaya yönelik güncel bir model sunmaktadır.

1. Kuramsal Çerçeve ve Yöntem

Bu araştırma, nitel araştırma yaklaşımı çerçevesinde tasarlanmış betimsel–analitik bir çalışmadır. Araştırmanın temel amacı, Türkiye’nin kritik altyapı güvenliği bağlamındaki siber caydırıcılık kapasitesini kuramsal yaklaşımlar ile ulusal siber güvenlik yönetişimini şekillendiren hukuki ve kurumsal belgeler üzerinden incelemektir. Çalışma, devletin siber caydırıcılık mimarisini oluşturan kurumsal yapıların, hukuki düzenlemelerin ve stratejik politika belgelerinin sistematik olarak değerlendirilmesini amaçlamaktadır.

Araştırmada temel veri toplama yöntemi olarak doküman analizi kullanılmıştır. Doküman analizi; basılı veya elektronik belgelerin sistematik biçimde incelenmesi, değerlendirilmesi ve yorumlanmasına dayanan nitel

bir araştırma yöntemidir (Creswell, 2025). Özellikle kamu politikaları, güvenlik çalışmaları ve yönetim araştırmalarında resmî belgelerin analizinde yaygın biçimde kullanılmaktadır. Bowen (2009), doküman analizinin yalnızca mevcut belgelerin özetlenmesinden ibaret olmadığını; belgelerin araştırma soruları doğrultusunda sistematik olarak kodlanması, karşılaştırılması ve yorumlanmasını içeren analitik bir süreç olduğunu belirtmektedir (Bowen, 2009). Bu çalışma doküman analizi yaklaşımına uygun olarak dört aşamada yürütülmüştür: Veri kaynaklarının belirlenmesi, analitik kodlama çerçevesinin oluşturulması, tematik içerik analizinin gerçekleştirilmesi, bulguların kuramsal çerçeve ile karşılaştırmalı olarak yorumlanması şeklindedir.

1.1. Veri Kaynakları

Araştırmanın evrenini Türkiye'nin kritik altyapı güvenliği ve siber caydırıcılık politikalarını düzenleyen ulusal hukuki ve kurumsal belgeler oluşturmaktadır. Araştırmada olasılıklı örnekleme yerine nitel araştırmalarda yaygın olarak kullanılan amaçlı örneklem yöntemi tercih edilmiştir. Amaçlı örneklem, araştırma problemini en iyi açıklayabilecek bilgi açısından zengin veri kaynaklarının seçilmesine dayanmaktadır (Patton, 2015).

Bu kapsamda analiz edilen temel belgeler şunlardır:

- 7545 Sayılı Siber Güvenlik Kanunu (2025)
- Ulusal Siber Güvenlik Stratejisi ve Eylem Planı (2024–2028)
- USOM ve SOME Tebliği
- Avrupa Siber Suçlar Sözleşmesi (Budapeşte Sözleşmesi)
- Siber Güvenlik Başkanlığına ilişkin mevzuat

Belgelerin seçiminde üç temel ölçüt esas alınmıştır: Türkiye'nin ulusal siber güvenlik politikasını doğrudan düzenlemesi, kritik altyapı güvenliğiyle doğrudan ilişkili olması, siber caydırıcılığın kurumsal veya hukuki boyutuna ilişkin düzenleme içermesi.

1.2. Veri Analizi

Araştırmada elde edilen veriler tümdengelimsel tematik içerik analizi yöntemiyle analiz edilmiştir. Tematik analiz, nitel veriler içerisinde tekrar eden anlam örüntülerini belirlemeyi ve bunları sistematik biçimde sınıflandırmayı amaçlayan güvenilir bir analiz tekniğidir (Braun & Clarke, 2006). Kodlama süreci araştırmanın kuramsal çerçevesinden hareketle önceden belirlenen analitik kategoriler üzerine kurulmuştur. Bu doğrultuda üç temel tema oluşturulmuştur: ceza yoluyla caydırıcılık, reddetme yoluyla caydırıcılık, normatif caydırıcılık şeklindedir.

Analiz sürecinde öncelikle seçilen hukuki ve stratejik belgeler araştırma sorusu doğrultusunda bütüncül olarak okunmuş, ardından metinlerde siber caydırıcılık kapasitesini yansıtan politika araçları, kurumsal düzenlemeler ve hukuki hükümler belirlenmiştir. Elde edilen veriler, araştırmanın kuramsal çerçevesini oluşturan ceza yoluyla caydırıcılık, reddetme yoluyla caydırıcılık ve normatif caydırıcılık temaları esas alınarak sınıflandırılmıştır. Her belge, bu üç analitik kategori bakımından karşılaştırmalı olarak değerlendirilmiştir. Benzer ve farklı yönler sistematik biçimde analiz edilerek Türkiye'nin siber caydırıcılık mimarisinin hangi kuramsal modele daha fazla yaklaştığı yorumlanmıştır. Analiz sürecinde doğrudan belge içeriklerinden hareket edilmiş, yorumlar uluslararası siber caydırıcılık literatürüyle ilişkilendirilerek bulguların kuramsal tutarlılığı sağlanmaya çalışılmıştır. Böylece çalışma, yalnızca betimleyici bir belge incelemesi olmanın ötesine geçerek kuramsal temelli karşılaştırmalı bir politika analizi niteliği kazanmıştır.

1.3. Analitik Çerçeve

Çalışmada kullanılan analiz matrisi üç temel kuramsal boyut üzerine kurulmuştur.

Analitik Boyut	Analiz Ölçütleri
Ceza Yoluyla Caydırıcılık	Misilleme kapasitesi, yaptırım araçları, stratejik sinyal verme
ReddetmeYoluyla Caydırıcılık	Teknik dayanıklılık, kritik altyapı koruması, USOM, SOME, yerli teknoloji
Normatif Caydırıcılık	Hukuki düzenlemeler, uluslararası sözleşmeler, norm üretimi, uluslararası iş birliği

Bu analiz matrisi bütün belgelerin aynı kavramsal ölçütlerle değerlendirilmesini sağlamış; farklı politika belgelerinin benzer ve ayrışan yönlerinin sistematik biçimde karşılaştırılmasına olanak vermiştir.

1.4. Geçerlilik ve Güvenirlilik

Nitel araştırmalarda geçerlilik ve güvenirliliği artırmak amacıyla farklı veri kaynaklarının birlikte kullanılması önerilmektedir. Doküman analizinde farklı resmî belgelerin birlikte değerlendirilmesi araştırmanın inandırıcılığını artırmaktadır (Bowen, 2009). Ayrıca araştırma sürecinin ayrıntılı biçimde raporlanması ve analiz aşamalarının açık şekilde açıklanması, çalışmanın denetlenebilirliğini güçlendirmektedir (Bowen, 2009). Bu doğrultuda araştırmada farklı belge türleri birlikte analiz edilmiş, tüm dokümanlar aynı kodlama şeması kullanılarak değerlendirilmiş ve analiz süreci ayrıntılı biçimde raporlanmıştır. Böylece araştırmanın şeffaflığı, izlenebilirliği ve metodolojik tutarlılığı artırılmıştır. Nitel araştırmanın şeffaflığı ve izlenebilirliği ilkesi gereği, çalışmanın temel analiz birimini oluşturan hukuki ve stratejik dokümanlar ile bunların analizdeki kavramsal işlevleri Tablo 1’de özetlenmiştir.

Tablo 1. Analize Dâhil Edilen Temel Dokümanlar ve Kavramsal İşlevleri

Belge Adı	Yılı	Analizdeki İşlevi ve Tematik Kodu
7545 Sayılı Siber Güvenlik Kanunu	2025	Kritik altyapı tanımı, Siber Güvenlik Başkanlığı'nın (SGB) yasal zemini, devletin müdahale kapasitesi (<i>Ceza ve Normatif Caydırıcılık</i>)
Ulusal Siber Güvenlik Stratejisi ve Eylem Planı	2024–2028	İnsan odaklı güvenlik, teknolojik egemenlik hedefleri, proaktif savunma doktrini (<i>Reddetme Ağırlıklı Caydırıcılık</i>)
Avrupa Siber Suçlar Sözleşmesi (Budapeşte)	2001	Bilişim suçlarının uluslararası uyumu, sınır aşan veri muhafazası ve adli iş birliği (<i>Normatif Caydırıcılık</i>)
USOM ve SOME Kuruluş/Çalışma Usulleri Tebliği	2013	Katmanlı siber savunma, olay müdahale süreçleri, erken tespit ve SİP koordinasyonu (<i>Reddetme Caydırıcılığı / Savunma Kapasitesi</i>)

Kaynak: Yazar tarafından oluşturulmuştur

Seçilen dokümanlar analiz sürecinde, caydırıcılık modelleri bağlamında hangi kapasite türüne (ceza, reddetme, normatif) ağırlık verdiği, kurumsal koordinasyon düzeyi ve stratejik sinyal üretme biçimi açısından değerlendirilmiştir. Bu yaklaşım, Türkiye'nin siber caydırıcılık mimarisinin yalnızca normatif beyanlar üzerinden değil, kurumsal yapı ve politika araçları üzerinden karşılaştırmalı olarak çözümlenmesine imkân sağlamıştır. Araştırmanın evreni, Türkiye'nin kritik altyapı güvenliği bağlamındaki siber güvenlik yönetişimi ve caydırıcılık mimarisi olarak tanımlanmış olup örneklem bu evreni temsil eden ulusal strateji belgeleriyle sınırlandırılmıştır.

Çalışma, ulusal güvenlik stratejilerinin siber tehditler bağlamındaki işleyişini anlamak amacıyla Uluslararası İlişkiler literatürünün temel öğelerinden biri olan caydırıcılık teorisine dayanmaktadır. Klasik caydırıcılık

anlayışı özellikle nükleer strateji ve askeri güç dengesi çerçevesinde şekillenmiş olsa da (Schelling, 1966: 220), siber alanın anonimlik, düşük maliyet, çok aktörlü tehdit yapısı ve teknik belirsizlikleri klasik modellerin uygulanmasını karmaşık hâle getirmektedir (Libicki, 2009: 91). Bu nedenle siber caydırıcılık, geleneksel kavramların dijital ortamın özgün dinamikleriyle yeniden yorumlanmasını gerektiren, hibrit ve katmanlı analizlere ihtiyaç duyan bir alana dönüşmüştür.

2. Klasik Caydırıcılık Modelleri: Ceza, Reddetme ve Normatif Yaklaşımlar

Klasik teoride ceza yoluyla caydırıcılık, saldırganın maliyetini artırmayı veya misilleme tehdidi oluşturarak saldırıyı önlemeyi hedeflemektedir (Schelling, 1966, s.221). Ancak siber saldırıların failini kesin olarak tespit etmenin güçlüğü, bu yaklaşımın siber alandaki inandırıcılığını zayıflatmaktadır (Rid, 2020). Özellikle atıf zorluğu, devletlerin açık misilleme politikalarını sınırlamakta ve ceza yoluyla caydırıcılığı pratikte uygulanabilir olmaktan uzaklaştırmaktadır (Valeriano & Jensen, 2018, s. 1132).

Reddetme yoluyla caydırıcılık ise saldırganın başarı ihtimalini düşürmeye odaklanmaktadır. Bu yaklaşım, güçlü savunma kapasitesi, ağ segmentasyonu, çok katmanlı güvenlik, olay müdahale ekipleri ve hızlı tespit mekanizmaları gibi teknik ve kurumsal tedbirleri içermektedir (Libicki, 2009). Literatürde reddetme modelinin siber alanda en uygulanabilir caydırıcılık türü olduğu ve devletlerin pratikte çoğunlukla bu modele yöneldiği belirtilmektedir (Nye, 2017: 50).

Normatif caydırıcılık ise uluslararası hukuk, davranış normları ve kurumlar arası mutabakatların devlet davranışını sınırlandırıcı etkisine dayanmaktadır (Nye, 2017: 47). Tallinn Manual gibi doktrinler devletlerin siber operasyonlarda hukuki çerçeve geliştirmesini desteklemekle birlikte, bu normların bağlayıcılık düzeyi hâlen sınırlıdır. Devlet için tamamlayıcı bir caydırıcılık mekanizması olmaktan öteye geçmemektedir (Schmitt, 2017:170).

Siber suç ekosisteminin giderek karmaşıklaşması, bu modeller arasındaki farkları daha görünür hâle getirmektedir. Veri hırsızlığı, fidye yazılımı saldırıları, kimlik bilgilerinin ticareti ve tedarik zinciri istismarları gibi tehdit türleri, bireyleri, kritik altyapıları ve ulusal güvenliği doğrudan etkilemektedir (Valeriano & Maness, 2015, s.76). Sağlık, finans, enerji ve üretim sektörlerinde ortaya çıkan saldırıların ekonomik ve toplumsal etkileri bulunmaktadır. Kritik altyapı güvenliğinin salt teknik bir sorunun ötesinde devlet kapasitesi, kurumlar arası koordinasyon ve stratejik yönetimle yakından ilişkili bir güvenlik konusudur (Rid, 2020).

2.1. Hibrit ve Çapraz Alan Siber Caydırıcılığın Kuramsal Çerçevesi

Klasik caydırıcılık teorileri büyük ölçüde askeri güç projeksiyonu ve nükleer denge bağlamında şekillenmiştir. Bu çerçevede caydırıcılık, saldırı-
nın rasyonel maliyet-fayda hesabını etkileyerek davranış değişikliği üretmeyi amaçlayan stratejik bir mekanizma olarak tanımlanmaktadır (Freedman, 2017: 47). Ceza ve reddetme ikiliği, bu teorik yapının merkezinde yer almaktadır. Ceza temelli caydırıcılık, saldırganın karşılaşacağı maliyetleri artırarak geri adım atmasını hedeflerken; reddetme temelli caydırıcılık saldırının başarı ihtimalini düşürerek saldırganın beklenen kazancını azaltmayı amaçlamaktadır (Snyder, 1961: 8).

Ancak siber alan, bu klasik çerçeveyi zorlayan yapısal özelliklere sahiptir. İlk olarak, siber operasyonların düşük maliyetli ve asimetrik doğası, geleneksel askeri güç dengesine dayalı caydırıcılık mantığını zayıflatmaktadır. İkinci olarak, devlet-dışı aktörlerin ve vekil yapıların etkinliği, aktör kimliğini bulanıklaştırmakta ve doğrudan misillemeye dayalı caydırıcılığı siyasal açıdan riskli hale getirmektedir (Rid & Buchanan, 2015). Üçüncü olarak ise siber alan, açık kriz anlarından ziyade sürekli düşük yoğunluklu rekabet biçiminde işlemektedir. Bu durum, klasik kriz-tırmanma-misilleme modelinin öngördüğü doğrusal stratejik döngüyü belirsizleştirmektedir (Fischerkeller & Harknett, 2018).

Bu yapısal dönüşüm karşısında literatürde “çapraz alan caydırıcılığı” yaklaşımı geliştirilmiştir. Bu modele göre, bir alandaki saldırıya verilen

karşılık aynı alanda olmak zorunda değildir. Siber bir saldırı ekonomik yaptırımlar, diplomatik izolasyon, hukuki süreçler veya askeri güç gösterisi yoluyla karşılanabilir (Nye, 2017). Böylece caydırıcılık, tekil bir askeri kapasite olmaktan çıkarak çok alanlı ve çok araçlı bir stratejik portföye dönüşmektedir.

Çapraz alan yaklaşımının temel varsayımı, saldırganın maliyet hesabının yalnızca teknik karşılık üzerinden değil, bütüncül bir güç bileşimi üzerinden etkilenebileceğidir. Bu durum, caydırıcılığı salt askeri misilleme tehdidi olmaktan çıkarıp siyasi irade, ekonomik kapasite ve diplomatik konumla birlikte değerlendirilmesi gereken çok katmanlı bir stratejik süreç haline getirmektedir (Libicki, 2009).

Bununla birlikte, siber alanın atıf sorunu ceza temelli caydırıcılığı yapısal olarak sınırlamaktadır. Teknik izlerin manipüle edilebilir olması ve operasyonların çoğu zaman örtük yürütülmesi, saldırının kesin biçimde bir devlete atfedilmesini zorlaştırmaktadır (Rid & Buchanan, 2015). Atıf belirsizliği, misillemenin meşruiyetini ve inandırıcılığını tartışmalı hale getirebilir. Bu nedenle literatürde, siber caydırıcılığın yalnızca cezaya değil, dayanıklılığa dayalı reddetme stratejilerine yaslanması gerektiği savunulmaktadır (Gartzke & Lindsay, 2017).

Bu noktada hibrit caydırıcılık kavramı teorik bir sentez sunmaktadır. Hibrit model, reddetme kapasitesini temel alırken, gerektiğinde çapraz alan karşılık opsiyonlarını stratejik bir sinyal unsuru olarak muhafaza etmektedir. Böylece caydırıcılık, teknik savunma kapasitesi, siyasi kararlılık ve normatif konumlandırmanın birlikte işlediği çok boyutlu bir yapı haline gelmektedir. Uluslararası normlar ve hukuk çerçevesi de bu yapının önemli bir bileşenidir. Zira normlar doğrudan yaptırım üretmese de, devletlerin hangi karşılıkları meşru kabul edeceğini belirleyen çerçeveyi şekillendirmektedir (Finnemore & Hollis, 2016: 430). Bu çalışmada reddetme ağırlıklı hibrit caydırıcılık, cezalandırma kapasitesini tamamen dışlamayan ancak caydırıcılığı esas olarak saldırı başarısını düşüren kurumsal ve teknik kapasite inşasına dayandıran model olarak tanımlanmaktadır

Dolayısıyla hibrit ve çapraz alan siber caydırıcılığı, klasik ceza–reddetme ikiliğinin siber alanın yapısal gerçeklikleri doğrultusunda yeniden yorumlanmış bir versiyonu olarak değerlendirilebilir. Bu yaklaşım, caydırıcılığı yalnızca askeri güç projeksiyonuna indirgemeyen; teknik kapasite, kurumsal dayanıklılık, siyasi irade ve normatif meşruiyeti birlikte ele alan genişletilmiş bir kuramsal çerçeve sunmaktadır.

2.3. Siber Alanda Caydırıcılığın Yapısal Sorunları

Siber caydırıcılık, klasik caydırıcılık teorisinin temel varsayımlarını dijital çatışma ortamına uyarlama girişiminden doğan, ancak bu uyarılmanın önemli sınırlılıklarla karşılaştığı bir alandır (Kruse et al., 2017: 3). Geleneksel caydırıcılık teorisi, Schelling’in (1966: 3–18) ortaya koyduğu biçimiyle rasyonel aktör modeline, misilleme kapasitesine ve maliyet artırma stratejilerine dayanmaktadır. Buna karşın siber uzayın dinamikleri klasik caydırıcılığın mantıksal zeminini doğrudan sarsmaktadır (Betz & Stevens, 2011: 730). Bu nedenle literatür, siber alanın caydırıcılık teorisini “basit bir aktarma” ile taşımanın mümkün olmadığı konusunda geniş bir uzlaşıya sahiptir. Rid (2020: 15), siber alanın sürekli çatışma hâli yarattığını ve bu nedenle caydırıcılığın kriz anına özgü geleneksel mantığının dijital ortama tam olarak uyarlanamayacağını savunur.

Caydırıcılık literatüründe özellikle iki temel model öne çıkmaktadır: ceza yoluyla caydırıcılık ve reddetme yoluyla caydırıcılık. Ceza yoluyla caydırıcılık, saldırgana misilleme veya siyasi, ekonomik ve teknik maliyet yükleme tehdidine dayanmaktadır. Ancak atıf güçlüğü ve çok aktörlü yapı nedeniyle bu model siber alanda sınırlı etki üretmektedir. Buna karşılık reddetme yoluyla caydırıcılık, saldırının başarı ihtimalini düşürerek caydırıcılığı güçlendirmeyi amaçlamaktadır. Çok katmanlı savunma, hızlı tespit–yanıt kapasitesi, ağ segmentasyonu ve kritik altyapıların yedekli mimarilerle korunması bu yaklaşımın temel unsurlarıdır (Libicki, 2009: 78). Literatürde reddetmenin siber alanda uygulanabilirliği konusunda güçlü bir konsensüs bulunmaktadır (Nye, 2017: 47–50). Finnemore ve Hollis (2016) ise uluslararası hukuk, norm üretimi ve devlet davranışını sınırla-

yan beklentilerin oluşturduğu “normatif caydırıcılık” yaklaşımının siber alanda teknik unsurlar kadar önemli olduğunu göstermektedir.

Kritik altyapıların dijitalleşmesi, siber caydırıcılığın yapısal sorunlarını daha görünür kılmaktadır. Enerji iletim hatları, finansal sistemler, ulaşım ağları, su yönetimi ve haberleşme altyapıları giderek daha fazla birbirine bağımlı hâle gelmekte ve bu durum çok boyutlu bir kırılganlık yaratmaktadır. Geers (2010) kritik altyapılara yönelik saldırıların yalnızca bilgi kaybı değil, fiziksel tahribat ve geniş çaplı toplumsal aksamalara neden olabileceğini vurgulamaktadır. Devlet destekli aktörlerin özellikle enerji ve finans sektörlerinde stratejik avantaj sağlamak amacıyla saldırılar düzenlemesi caydırıcılık mekanizmalarının güvenilirliğini daha da zorlaştırmaktadır (Cavelty & Egloff, 2019: 37–57). Organize suç grupları ise fidye yazılımının ekonomik ekosisteminden güç alarak ulusötesi aktörler hâline gelmiştir (Lindsay & Gartzke, 2020: 22).

Siber caydırıcılığın başarısı, devletlerin siber güç kapasitesiyle doğrudan ilişkilidir. Nye (2017: 55), siber gücü teknik kapasite, kurumsal yönetim, insan kaynağı ve teknolojik bağımsızlık gibi çok boyutlu unsurların birleşimi olarak tanımlamaktadır. Kurumsal yönetim; ulusal stratejiler, kriz yönetimi mekanizmaları ve kamu–özel sektör iş birliklerini içermektedir (Kuehl, 2009: 7). İnsan kaynağındaki küresel açık, caydırıcılığın sürdürülebilirliğini tehdit eden yapısal bir sorundur. Teknolojik bağımsızlık ise yabancı donanım ve yazılıma duyulan bağımlılığı azaltarak ulusal caydırıcılık kapasitesinin güvenilirliğini artırmaktadır (Geers, 2010: 300).

Asimetrik aktörlerin düşük maliyetli teknolojilerle yüksek etki yaratabilmesi, siber caydırıcılığın en temel kırılganlıklarından biridir. Valeriano ve Maness (2015:1132), bu durumun caydırıcılığı öngörülemez hâle getirdiğini ve devletleri sürekli uyarlanabilir stratejiler geliştirmeye zorladığını belirtmektedir. Tedarik zinciri güvenliği ise reddetme yoluyla caydırıcılığın etki alanını doğrudan sınırlandırmaktadır. Trujillo (2014:50), yabancı tedarikçilere bağımlılığın arka kapılar ve zafiyet ekosistemleri üzerinden ulusal savunma mimarisini içeriden kırılganlaştırdığını ve bu nedenle teknolojik yerleşmenin stratejik bir zorunluluk olduğunu vurgulamaktadır.

Özker (2022) ise yerli teknolojinin kritik altyapı güvenliğinde caydırıcılığı artırıcı bir faktör olduğunu göstermektedir.

Siber caydırıcılık, teknik savunma tedbirleri ve stratejik iletişim, norm üretimi, tedarik zinciri güvenliği ve teknolojik bağımsızlık gibi çok boyutlu faktörlere bağlıdır (Kolokotronis & Shiales, 2021). Tehditlerin karmaşılaştığı bir ortamda, kriptografi ve bütüncül güvenlik mekanizmaları teknik birer araç olmaktan çıkıp caydırıcılığın çekirdek bileşenlerine dönüşmektedir (Vesić et al., 2023:77).

Küresel siber güvenlik mimarisinde ‘atıf belirsizliği’ ve asimetrik aktörlerin yükselişi geleneksel caydırıcılık teorilerini aşındırırken, bu durum özellikle stratejik fay hatları üzerinde yer alan ülkeler için benzersiz güvenlik açıkları üretmektedir. Türkiye; jeopolitik konumu, bölgesel çatışma alanlarına olan yakınlığı ve kritik altyapılarındaki yüksek dijitalleşme hızı nedeniyle, literatürde tartışılan bu yapısal krizlerin en yoğun hissedildiği aktörlerden biridir. Dolayısıyla, siber caydırıcılığın kuramsal zorlukları Türkiye bağlamında salt teorik bir sorun olmaktan çıkmakta; enerji, finans ve ulaştırma gibi sektörlerin günlük operasyonel güvenliğini ve devletin bekasını doğrudan etkileyen bir ulusal güvenlik meselesine dönüşmektedir.

3. Türkiye’nin Kritik Altyapı Ekosistemi ve Tehdit Ortamı

Türkiye, siber güvenliğin ulusal güvenliğin temel bileşeni olduğu bilinciyle 2010’lu yılların başından itibaren kurumlarını yeniden yapılandırmış ve kritik altyapıların korunmasına yönelik kapsamlı bir yönetim modeli geliştirmiştir. Kritik altyapılar, işledikleri bilginin gizlilik, bütünlük ve erişilebilirlik ilkelerinin ihlali hâlinde fiziksel hasara, can kaybına, ekonomik çalkantıya veya kamu düzeninin bozulmasına yol açabilecek telekomünikasyon, enerji, finans, sağlık ve ulaştırma gibi sektörleri kapsamaktadır. Bu tanım uluslararası literatürle uyumludur. Örneğin Dunn Cavelti ve Suter (2009) kritik altyapıları “toplumsal işleyişi devam ettiren zorunlu sistemler” olarak tanımlamaktadır.

Türkiye’nin kurumsal siber güvenlik kapasitesi, Bilgi Teknolojileri ve İletişim Kurumu bünyesinde 2013 yılında kurulan Ulusal Siber Olaylara

Müdahale Merkezi (USOM) etrafında şekillenmiştir (Ulusal Siber Olaylara Müdahale Merkezi, 2014). USOM, ulusal ve uluslararası düzeyde Türkiye'nin siber temas noktası olarak görev yapmaktadır. Tehdit istihbaratı üretme, zafiyet tespiti yapma ve kriz anlarında koordinasyon sağlama sorumluluğunu yürütmektedir. USOM'un en kritik işlevlerinden biri, Türkiye genelinde Sektörel ve Kurumsal SOME birimlerini koordine etmesidir. Bu yapı, Libicki'nin (2009) reddetme yoluyla caydırıcılık modellerinde belirttiği üzere, etkili caydırıcılığın temelini oluşturan çok katmanlı savunma ve hızlı müdahale kapasitesiyle uyum göstermektedir.

USOM–SOME arasında güvenli veri akışını sağlamak amacıyla oluşturulan SOME İletişim Platformu (SİP), tehdit istihbaratı, zafiyetler, sıfırıncı gün açıklıkları ve güncel saldırı kampanyalarına ilişkin bilgilerin çift yönlü paylaşımını sağlamaktadır (BTK, 2013). SİP'in kapalı devre yapısı, kritik altyapıların bütünsel bir savunma ekosistemi içinde korunmasına imkân tanımaktadır. Bu yönetim modeli, literatürde “ulusal siber bağımsızlık” olarak kavramsallaştırılan merkezî müdahale kapasitesine karşılık gelmektedir (Nye, 2017: 55).

Bu kurumsal ve stratejik gelişmeler, siber caydırıcılık literatüründeki teorik tartışmalar bağlamında değerlendirildiğinde farklı bir anlam kazanmaktadır. Türkiye'nin siber güvenlik stratejileri incelendiğinde, 2013 sonrası dönemde savunma odaklı bir kurumsal konsolidasyon sürecinin belirginleştiği görülmektedir. Ulusal Siber Olaylara Müdahale Merkezi (USOM) ve sektörel SOME yapılanmalarının yaygınlaştırılması, merkezi koordinasyon kapasitesinin artırılması ve kritik altyapı koruma mekanizmalarının kurumsallaştırılması, caydırıcılığın reddetme boyutunun sistematik biçimde inşa edildiğini göstermektedir. Bu süreç, misilleme kapasitesinin açık biçimde vurgulanmasından ziyade, saldırı yüzeyinin daraltılması ve müdahale süresinin kısaltılması üzerinden güvenlik üretme mantığına dayanmaktadır. Benzer biçimde yerli siber güvenlik ürünlerinin geliştirilmesi ve kamu ağlarında yerlilik oranının artırılması yönündeki politika tercihleri, yalnızca teknoloji politikası değil; aynı zamanda dışa bağımlılığı azaltarak yapısal kırılganlıkları düşürmeye yönelik bir caydırıcılık stratejisi

olarak okunabilir. Bu çerçevede Türkiye'nin yaklaşımı, cezalandırma tehdidinin görünür inşasından ziyade, saldırganın maliyet-fayda hesaplamasını olumsuz etkileyecek kapasite birikimine dayanmaktadır.

Verizon'un 2024 Data Breach Investigations Report'una göre doğrulanmış veri ihlallerinin %68'inde insan unsuru etkili olmaktadır. Bu bulgu, Türkiye'nin insan odaklı güvenlik kültürünü ve siber farkındalık politikalarını güçlendirmesinin kritik altyapı güvenliği açısından stratejik önem taşıdığını göstermektedir. Bu vurgu, Kuehl'ün (2009: 7) siber gücü "teknik kapasite kadar yönetişimsel kapasite ve nitelikli insan kaynağı" olarak tanımlayan yaklaşımıyla uyumludur.

Türkiye'nin kritik altyapıları, yüksek derecede dijital bağımlılık ve yoğun sektörler arası etkileşim nedeniyle çok katmanlı bir kırılganlık alanı teşkil etmektedir. Elektrik üretim ve iletiminde kullanılan SCADA sistemlerinin hedef alınması yalnızca enerji arzında kesinti yaratmakla kalmamakta; finansal sistemler, telekomünikasyon hizmetleri ve ulaştırma altyapıları zincirleme biçimde etkilenmektedir. Bu durum literatürde "kritik altyapı kümelenmesi" olarak adlandırılmakta ve modern devletlerde güvenlik risklerinin birbirini tetikleyen karakterine işaret etmektedir (Dunn Cavelty & Suter, 2009: 181).

Son yıllarda Türkiye açısından kritik öneme sahip, tedarik zinciri saldırılarıdır. SolarWinds örneği, tedarik zinciri ihlallerinin yalnızca hedef kurumu değil, onunla bağlantılı tüm dijital ekosistemi etkilediğini göstermiştir (Lindsay & Gartzke, 2020: 750). Türkiye'nin yazılım ve donanım ekosisteminde dışa bağımlı olması, arka kapı yerleştirme, manipüle edilmiş firmware bileşenleri ve güncelleme paketlerine sızma gibi riskleri artırmaktadır.

Bu çerçevede Türkiye'nin ulusal siber güvenlik politikası, teknik kapasitenin artırılması, yönetişimsel koordinasyon sağlanması ve yerli teknolojinin geliştirilmesi üzerinedir. Ağırlıklı olarak reddetme eksenli hibrit bir caydırıcılık modeli olarak değerlendirilebilir. Ancak caydırıcılığı daha dengeli ve sürdürülebilir bir yapıya kavuşturmak için iki unsur kritik görünmektedir: atıf kapasitesinin güçlendirilmesi ve misilleme stratejilerinin

görünür biçimde kurumsallaştırılması. Bu iki unsur, Türkiye'nin caydırıcılık mimarisinin gelecekte daha etkili bir stratejik bütünlük kazanmasına katkı sağlayacaktır.

4. Türkiye'nin Siber Caydırıcılık Kapasitesi: Stratejiler ve Politika Analizi

Türkiye, kritik altyapı güvenliği perspektifinden siber caydırıcılık stratejisi geliştirme sürecinde önemli kurumsal kapasite ve teknik kabiliyet inşa etmiştir. Teknik kapasite açısından Türkiye, yerli yazılım ve siber savunma araçları geliştirme yönünde stratejik bir çizgi izlemektedir. USOM tarafından geliştirilen Avcı, Azad, Kasırga, Atmaca ve Kule gibi yerli araçlar, milli kaynak kullanımını ve teknolojik bağımsızlık hedefini desteklemektedir. Erken tespit, sürekli tarama ve saldırı öncesi sinyal verme becerisini güçlendirmektedir (Ulaştırma ve Altyapı Bakanlığı, 2013).

Kurumsal ve stratejik çerçevede, Türkiye'nin Ulusal Siber Güvenlik Stratejileri ve Eylem Planları, siber caydırıcılığın kurumsal ve stratejik eksenlerini tanımlamaktadır. 2024–2028 Stratejisi, “proaktif siber savunma ve caydırıcılık” ifadesiyle insan odaklı güvenlik, teknolojik egemenlik ve uluslararası iş birliği hedeflerini vurgulamaktadır (BTK, 2013). Ancak Şenol (2016) belirttiği gibi, caydırıcılığın etkinliği devletin misilleme iradesinin görünür biçimde sinyallemesine bağlıdır. Mevcut stratejik belgeler bu iradeyi her zaman yeterince açık şekilde göstermemektedir.

Hukuki çerçeve de Türkiye'nin siber caydırıcılık kapasitesinde kritik bir rol oynamaktadır. 2025'te yürürlüğe giren Siber Güvenlik Kanunu (Kanun No. 7545), USOM ve SOME'leri yasal zemine kavuşturmuş, kritik altyapı tanımını netleştirmiş ve devletin müdahale kapasitesini güçlendirmiştir. Bu düzenleme, caydırıcılığın normatif boyutunu desteklerken, aynı zamanda hukuki yaptırım ve misilleme potansiyelini güvence altına almaktadır. Bununla birlikte, mevzuatın sahada uygulanması ve özel sektörle koordinasyon hâlâ iyileştirilmesi gereken alanlardır.

İnsan kaynağı ve kapasite geliştirme açısından Türkiye, USOM'un FE-TİH projesi gibi programlar aracılığıyla nitelikli siber güvenlik uzmanları

yetiştirmeyi hedeflemektedir. Üniversitelerde açılan siber güvenlik bölümleri ve araştırma merkezleri, insan kaynağı eksikliğini azaltmaya yönelik stratejik adımlar olarak öne çıkmaktadır (Çakır & Taşer, 2023). Ancak hızlı değişen tehdit ortamı karşısında uzman yetiştirme kapasitesinin yeterli olup olmadığı hâlâ kritik bir sorundur.

Siber caydırıcılık stratejisinde sürdürülebilirlik, bazı yapısal sorunlarla sınırlanmaktadır. Gelişmiş kalıcı tehdit (APT) gruplarının stratejik sektörlerde artan etkinliği, saldırıların uzun süreli ve tespit edilemez olmasına yol açmaktadır (CISA, 2021). Tedarik zinciri bağımlılığı ise Türkiye'nin caydırıcılık kapasitesini sınırlayan en kritik faktörlerden biridir; kamu kurumları ve özel sektör büyük ölçüde yabancı menşeli yazılım, donanım ve hizmetlere bağımlıdır. Bu durum, ulusal sertifikasyon, tedarikçi şeffaflığı ve güvenilirlik denetimlerinin kurumsallaştırılmasını zorunlu kılmaktadır.

Kamu-özel sektör iş birliği de caydırıcılığın etkinliğinde belirleyici bir unsurdur. Mevcut durumda, bilgi paylaşımı, standart uyumu ve olay müdahale süreçleri hâlâ tam anlamıyla kurumsallaşmamıştır. Bu durum hem reddetme hem de misilleme temelli caydırıcılığı sınırlandırmaktadır. Buna karşın, sektör SOME'lerinin yaygınlaşması, USOM'un merkezi koordinasyon rolü ve rehberlik dokümanları önemli ilerlemeler sağlamıştır.

Politika önerileri kapsamında, Türkiye'nin stratejik caydırıcılık kapasitesini güçlendirmek için öncelikle misilleme kapasitesinin ve stratejik sinyal verme mekanizmalarının ulusal strateji belgelerinde daha görünür hâle getirilmesi gerekmektedir. USOM ve SOME'lerin teknik kapasitesinin yanı sıra yönetim rolünün güçlendirilmesi, özel sektör ve kritik altyapı operatörleriyle stratejik bilgi paylaşımının artırılması, caydırıcılığın etkinliğini yükseltecektir. İnsan kaynağı geliştirme stratejilerinin uzun vadeli ve sürdürülebilir biçimde planlanması, özellikle üniversite-sanayi iş birliği ile siber güvenlik eğitim ve araştırma kapasitesinin artırılması da kritik önemdedir. Türkiye'nin uluslararası norm üretimi ve diplomasi yoluyla normatif caydırıcılık kapasitesini artırması, NATO, AB ve bölgesel ortaklarla iş birliği içinde siber norm inşasına aktif katkı sunması, stratejik caydırıcılığın teknik ve diplomatik boyutunu güçlendirecektir.

Türkiye’de 2024 itibarıyla kurulan Siber Güvenlik Başkanlığı (SGB), ulusal siber güvenlik politikasının teknik savunma ekseninden çıkarılarak doğrudan stratejik caydırıcılık çerçevesine yerleştirilmesi açısından kritik bir kurumsal dönüşüme işaret etmektedir. SGB’nin tesis edilmesi, Türkiye’nin siber tehditleri yalnızca operasyonel riskler olarak değil, ulusal güvenliği etkileyen ve siyasi karşılık üretilmesi gereken stratejik tehditler olarak konumlandığını göstermektedir. SGB’nin kuruluşu, Türkiye’nin siber güvenlik mimarisinde operasyonel savunmadan stratejik caydırıcılığa geçişin en somut kurumsal adımıdır (Cumhurbaşkanlığı Dijital Dönüşüm Ofisi, 2024). Bu yeni yapıda USOM ve SOME’ler teknik olaylara müdahale ve proaktif savunmanın merkezinde kalmaya devam ederken; SGB, devletin çapraz alan karşılık opsiyonlarını yönetecek, uluslararası aktörlere stratejik sinyalizasyon üretecek ve gerektiğinde inandırıcı bir cezalandırma iradesini koordine edecek olan ‘stratejik aklı’ temsil edecektir. Bu yönüyle Başkanlık, daha önce ağırlıklı olarak reddetme yoluyla caydırıcılık temelinde işleyen USOM–SOME yapısını, ceza ve normatif caydırıcılık unsurlarıyla tamamlayabilecek merkezi bir yönetim ve karar alma mekanizması sunmaktadır.

Literatürde siber caydırıcılığın en zayıf halkalarından biri olarak değerlendirilen stratejik sinyal verme ve misilleme kapasitesi, ancak bu tür üst düzey kurumsal yapılanmalar aracılığıyla inandırıcı hâle gelebilmektedir (Libicki, 2009). SGB’nin kritik altyapı güvenliği açısından önemi ise enerji, finans, sağlık ve ulaştırma gibi sektörlerde mevcut olan parçalı yönetim yapısını bütünleştirme ve ortak güvenlik standartlarını merkezi biçimde belirleme potansiyelinden kaynaklanmaktadır (Dunn Cavelty & Suter, 2009). Bununla birlikte, Başkanlığın caydırıcılık kapasitesine gerçek anlamda katkı sunabilmesi; yetki sınırlarının netleştirilmesine, mevcut kurumlarla (USOM, BTK) koordinasyonun açık biçimde tanımlanmasına ve özel sektörle güvene dayalı bir iş birliği modelinin kurulmasına bağlıdır (Schmitt, 2017). Bu çerçevede SGB, Türkiye’nin siber alanda savunmadan caydırıcılığa geçiş sürecinin kurumsal ön koşulu olarak değerlendirilebilir.

- **Ampirik Vaka Analizi: 2015 Finans Altyapısı Saldırıları ve Reddetme Kapasitesinin Operasyonelleşmesi**

Türkiye'nin siber güvenlik mimarisinde “reddetme ağırlıklı hibrit caydırıcılık” modelinin teorik bir hedeften operasyonel bir gerçekliğe dönüşmesi, büyük ölçüde 2015 yılının sonlarında ulusal kritik altyapılara yöneltilen ve devletin siber güvenlik aygıtı için bir “stres testi” niteliği taşıyan geniş çaplı siber saldırılarla ivme kazanmıştır. 14 Aralık 2015'te Orta Doğu Teknik Üniversitesi (ODTÜ) yönetimindeki “nic.tr” sunucularını ve ardından Türkiye'deki önde gelen kamu ve özel sektör bankalarının dijital altyapılarını hedef alan, hacmi 400 Gbps seviyelerine ulaşan Dağıtılmış Hizmet Aksatma (DRDoS/DDoS) saldırıları gerçekleştirilmiştir (Ercan vd., 2021: 28). Yaklaşık 14 gün süren ve 400.000'den fazla .tr uzantılı web sitesini çevrimdışı bırakarak perakende bankacılık hizmetlerini geçici olarak durduran bu saldırılar (Freedom House, 2016), siber alandaki atıf sorununun caydırıcılık üzerindeki kısıtlayıcı etkisini somut biçimde ortaya koymuştur. Saldırının faili olarak ulusötesi hacktivist gruplar öne çıkmış görünse de, saldırının ölçeği, senkronizasyonu ve karmaşıklığı devlet destekli aktörlerin dâhilini güçlü biçimde gündeme getirmiştir (IJ, 2016: 5).

Bu karmaşık tehdit tablosunda, failin kesin hukuki ve teknik delillerle tespit edilememesi ve tırmandırma risklerinin yüksekliği nedeniyle klasik ceza temelli bir misilleme stratejisi uygulanamamıştır. Ancak Türkiye bu asimetrik tehdide karşı, makalede çerçevesi çizilen “reddetme kapasitesini tahkim etme” stratejisini hızla devreye sokmuştur. Kriz anında USOM'un merkezi koordinasyonunda, yurt dışı kaynaklı internet trafiği geçici olarak sınırlandırılarak ve yurt içi bankacılık işlemleri Ulusal Akademik Ağ (ULAKNET) ve yerel ağlara yönlendirilerek saldırı yüzeyi daraltılmıştır (Ercan vd., 2021: 29). Bu müdahale, devletin açık bir misilleme yapmadığı durumlarda dahi, ağ segmentasyonu ve ulusal yönlendirme mekanizmalarıyla saldırganın “beklenen faydasını” ve operasyonel başarısını sıfırlayabildiğini göstermektedir.

Saldırının hemen ardından başlayan süreçte ise reddetme stratejisi, kurumsal bir bağımsızlık politikasına dönüştürülmüştür. Bankacılık Düzen-

leme ve Denetleme Kurumu (BDDK) ve BTK'nın eşgüdümlü regülatif adımlarıyla finans sektörü başta olmak üzere kritik altyapı operatörlerine çok katmanlı savunma ve veri yerelleştirme standartları zorunlu kılınmıştır. Bu durum, Türkiye'nin teknik savunma araçlarını yapısal bir «regülatif caydırıcılık» unsuruna dönüştürdüğünü kanıtlamaktadır. 2015 vakası, Türkiye'nin siber uzayda dramatik bir cezalandırma tehdidinden ziyade; saldırganın maliyetini artıran, kurumsal koordinasyonu merkeze alan ve kritik altyapıların esnekliğini önceleyen hibrit caydırıcılık modelini sahada nasıl kurumsallaştırdığını açıkça teyit etmektedir.

2015 DDoS saldırıları ağ seviyesindeki reddetme kapasitesinin inşası için bir dönüm noktası olurken, 2020 sonrası dönemde siber tehdit vektörleri yön değiştirmiş; SolarWinds vakasında küresel ölçekte tecrübe edildiği gibi doğrudan tedarik zinciri zafiyetlerine ve kritik altyapı odaklı fidye operasyonlarına kaymıştır. Türkiye'nin özellikle enerji dağıtım şebekeleri (SCADA sistemleri) ve telekomünikasyon altyapılarında kullanılan donanım ve yazılımlardaki dışa bağımlılığı, Gelişmiş Kalıcı Tehdit (APT) grupları için geniş bir saldırı yüzeyi sunmaktadır. Türkiye, dışa bağımlılığın getirdiği bu asimetrik riske karşı klasik misilleme stratejileri yerine 'regülatif caydırıcılık' aracını devreye sokmuştur. Cumhurbaşkanlığı Dijital Dönüşüm Ofisi tarafından yürürlüğe konan *Bilgi ve İletişim Güvenliği Rehberi*, kritik altyapı operatörleri için veri yerelleştirmesi, kapalı ağ mimarileri ve yerli ürün kullanımını zorunlu kılarak, makalede öngörülen hibrit caydırıcılık modelinin kurumsal bağışıklık boyutunu sahada tahkim etmiştir.

4.1. Normatif Boyut ve Hibrit Caydırıcılık: Avrupa Siber Suçlar Sözleşmesi Bağlamında Türkiye

Hibrit ve çapraz alan siber caydırıcılık yaklaşımları, caydırıcılığı yalnızca askeri veya teknik kapasiteye indirgememekte; normatif çerçeve üretimini de stratejik denklemin parçası olarak değerlendirmektedir. Siber alanın sınır aşan doğası, ulusal hukukun tek başına yeterli olmadığı bir güvenlik ortamı yaratmıştır. Bu durum, siber uzayın klasik egemenlik anlayışını zorlayan bir yapıya sahip olduğunu göstermektedir (Brenner,

2006: 189). 23 Kasım 2001 tarihinde imzaya açılan Avrupa Siber Suçlar Sözleşmesi (Budapeşte Sözleşmesi), yalnızca bir ceza hukuku metni değil; uluslararası siber düzenin normatif altyapısını oluşturan temel belgelerden biri olarak değerlendirilmektedir (Nezgitli & Benzer, 2020: 10). Sözleşmenin temel amacı, taraf devletlerin maddi ceza hukuku hükümlerini uyumlaştırmak ve sınır ötesi dijital delillere hızlı erişim sağlayacak adli iş birliği mekanizmaları kurmaktır (Aliusta & Benzer, 2018: 36). Özellikle enerji, finans, sağlık ve ulaştırma gibi ulusal sınırları aşan dijital ağlara yüksek oranda bağımlı olan kritik altyapılara yönelik saldırılarda, faillerin genellikle yabancı ülkelerde konumlanması veya uluslararası vekil sunucular kullanması atıf sorununu derinleştirmektedir. Bu noktada Budapeşte Sözleşmesi'nin sunduğu 7/24 uluslararası adli iş birliği ve hızlı veri muhafazası mekanizmaları, kritik altyapı operatörlerini hedef alan sınır ötesi organize siber suç şebekelerine karşı yürütülecek caydırıcılık stratejisinin hukuki omurgasını oluşturmaktadır. Sözleşmenin en yenilikçi yönü, dijital delillerin korunması ve hızlı veri muhafazası mekanizmasını kurumsallaştırmasıdır. Bu mekanizma, klasik adli yardımlaşma süreçlerinin yavaşlığını aşarak zamanın kritik olduğu siber soruşturmalarda operasyonel etkinlik sağlamayı hedeflemektedir (Clough, 2011). Böylece sözleşme, teknik kapasite ile hukuki iş birliği arasında kurumsal bir köprü kurmaktadır. Normatif perspektiften bakıldığında, uluslararası hukuk ve norm üretimi siber caydırıcılığın meşruiyet boyutunu şekillendirmektedir. Normlar doğrudan yaptırım üretmese de, hangi davranışların kabul edilebilir olduğuna dair ortak beklenti üretir ve devletlerin karşılık verme eşliğini belirlemektedir (Finnemore & Hollis, 2016: 430). Bu yönüyle Budapeşte Sözleşmesi, normatif caydırıcılık altyapısının önemli bir bileşeni olarak işlev görmektedir. Türkiye'nin sözleşmeye katılım süreci bu normatif boyutun somut bir örneğidir. Türkiye, sözleşmeyi 10 Kasım 2010 tarihinde imzalamış; iç hukuk onay sürecini 2014 yılında tamamlayarak 29 Eylül 2014 itibarıyla bağlayıcılık kazanmasını sağlamıştır (Aliusta & Benzer, 2018: 37). Hibrit caydırıcılık perspektifinden değerlendirildiğinde, Budapeşte Sözleşmesi Türkiye'nin siber güvenlik stratejisinin normatif ayağını güçlendiren bir unsur olarak ortaya çıkmaktadır. Türkiye'nin reddetme ağırlıklı siber gü-

venlik yaklaşımı, teknik dayanıklılık kapasitesiyle birlikte uluslararası hukuki uyum ve iş birliği mekanizmaları üzerinden desteklenmektedir. Böylece caydırıcılık, yalnızca saldırının teknik olarak engellenmesi değil; aynı zamanda sınır aşan suçların uluslararası iş birliği yoluyla soruşturulabilir ve cezalandırılabilir hale getirilmesi üzerinden de üretilmektedir. Dolayısıyla Budapeşte Sözleşmesi'ne katılım, Türkiye açısından yalnızca hukuki bir uyum süreci değil; kritik altyapıları hedef alan hibrit ve çapraz alan siber caydırıcılığın normatif boyutunun kurumsallaştırılması anlamına gelmektedir. Bu durum, siber caydırıcılığın teknik, hukuki ve diplomatik araçların bütünleştiği çok katmanlı bir stratejik yapı olduğunu göstermektedir

Sonuç

Son on yılda Türkiye, kritik altyapı güvenliği ve siber caydırıcılık alanında salt teknik bir savunma anlayışından, stratejik bir ulusal güvenlik vizyonuna doğru kapsamlı bir kurumsal dönüşüm geçirmiştir. Ulusal Siber Olaylara Müdahale Merkezi (USOM) ile Sektörel Siber Olaylara Müdahale Ekipleri (SOME) etrafında şekillenen mimari, yerli siber güvenlik teknolojilerinin teşvik edilmesi ve 2025 yılında yürürlüğe giren Siber Güvenlik Kanunu, bu dönüşümün temel yapı taşlarını oluşturmuştur. Bu stratejik adımlar, enerji, finans, sağlık ve ulaştırma gibi kritik altyapı sektörlerinde asgari güvenlik standartlarını yaygınlaştırmıştır. Erken tespit, hızlı müdahale ve kurumsal koordinasyon mekanizmalarının etkinliğini artırarak Türkiye'nin reddetme yoluyla caydırıcılık kapasitesini belirgin ölçüde tahkim etmiştir.

Çalışmada kamu kurumları, kritik altyapı işletmecileri veya siber güvenlik uzmanlarıyla görüşmeler yapılmamış, ampirik saha verileri kullanılmamıştır. Ayrıca analiz, Türkiye örneği üzerine odaklandığından elde edilen sonuçların farklı ülkelerin siber güvenlik mimarilerine doğrudan genellenmesi mümkün değildir. Siber güvenlik alanının hızla değişen yapısı nedeniyle yeni hukuki düzenlemeler, kurumsal yapılanmalar ve tehdit dinamikleri gelecekte farklı değerlendirmeleri gerekli kılabilir. Bu doğrultuda ileride gerçekleştirilecek araştırmalarda karşılaştırmalı ülke analizleri-

nin yapılması, uzman görüşmelerinin ve nicel performans göstergelerinin analize dâhil edilmesi, Türkiye'nin siber caydırıcılık kapasitesinin daha kapsamlı ve çok boyutlu biçimde değerlendirilmesine katkı sağlayacaktır.

Çalışmanın ortaya koyduğu en temel bulgu; siber alanda atıf belirsizliği, gri alan rekabeti ve sürekli düşük yoğunluklu asimetrik faaliyetler gibi yapısal kısıtların, klasik ceza temelli caydırıcılık modellerini sınırlandırdığıdır. Türkiye, dayanıklılık, kurumsal koordinasyon ve seçici çapraz alan araçları üzerinden işleyen “reddetme ağırlıklı hibrit caydırıcılık” modelini benimsemiştir. Bu yaklaşım, saldırının cezalandırılma ihtimalinden çok, saldırının başarı olasılığının ve operasyonel maliyetinin sistematik biçimde artırılmasına dayanmaktadır. Ayrıca Avrupa Siber Suçlar Sözleşmesi (Budapeşte Sözleşmesi) gibi normatif mekanizmalara entegrasyon, bu hibrit modelin diplomatik ve hukuki meşruiyet zeminini oluşturarak sınır aşan kritik altyapı tehditlerine karşı adli iş birliği kapasitesini artırmıştır. Bu kurumsal ve stratejik evrimin en güncel kırılma noktası ise Siber Güvenlik Başkanlığı'nın (SGB) kurulmasıdır. SGB, daha önce ağırlıklı olarak operasyonel düzeyde işleyen USOM–SOME modelini; politika üretimi, stratejik eşiklerin belirlenmesi ve kurumlar arası üst düzey koordinasyonla tamamlayan bir üst yönetim katmanı olarak sisteme dâhil olmuştur. Bu yönüyle Başkanlık, Türkiye'nin siber caydırıcılık mimarisinde eksikliği hissedilen “stratejik sinyal verme” ve gerektiğinde “cezalandırma/misilleme” kapasitesinin daha görünür ve inandırıcı hâle gelmesi için gerekli doktrinel çerçeveyi sunma potansiyeline sahiptir. Orta ve uzun vadede Türkiye'nin siber caydırıcılığını daha dengeli, bütüncül ve inandırıcı bir yapıya kavuşturabilmesi için üç temel politika eksenine odaklanması gerekmektedir: Stratejik Sinyalizasyon ve Doktrin İnşası: Siber saldırılara verilecek diplomatik, ekonomik veya karşı-siber karşılıkların eşiklerini ve araçlarını net biçimde tanımlayan, dışa dönük ve tutarlı bir stratejik iletişim doktrininin oluşturulması. Tedarik Zinciri Güvenliği: Kritik altyapılarda dışa bağımlılıktan kaynaklanan sistemik kırılganlıklara karşı, ulusal donanım/yazılım sertifikasyon süreçlerinin, düzenli denetimlerin ve güvenilir tedarikçi mekanizmalarının katı bir biçimde kurumsallaştırılması. Bütünleşik Yönetişim Modeli: Kamu ve özel sektör (kritik altyapı operatörleri) arasında

yalnızca gönüllülük esasına dayanmayan, karşılıklı hukuki yükümlölükleri ve veri paylaşım standartlarını açık biçimde tanımlayan bağlayıcı bir siber güvenlik yönetim modelinin tesis edilmesi.

Sonuç olarak, siber alanın sürekli evrilen, çok aktörlü ve dinamik doğası, caydırıcılığın statik bir durum değil, sürekli güncellenmesi gereken bir süreç olduğunu göstermektedir. Türkiye'nin "reddetme ağırlıklı hibrit caydırıcılık" yaklaşımı, misilleme kapasitesinin görünürlüğünün sınırlı olduğu veya jeopolitik nedenlerle doğrudan tırmandırmanın tercih edilmediği asimetrik çatışma ortamlarında, kapasite inşası ve yönetim temelli alternatif bir caydırıcılık mimarisinin teorik ve pratik olarak mümkün olduğunu kanıtlamaktadır. Bu yönüyle Türkiye deneyimi, uluslararası siber güvenlik literatürüne kavramsal ve ampirik açıdan özgün bir katkı sunmaktadır.

Kaynakça

Aliusta, C., & Benzer, R. (2018). Avrupa siber suçlar sözleşmesi ve Türkiye'nin dâhil olma süreci. *Uluslararası Bilgi Güvenliği Mühendisliği Dergisi*, 4(7), 35–42. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/ubgmd/article/512829>.

Avrupa Konseyi. (2001). *Convention on cybercrime* (ETS No. 185). Budapeşte. <https://www.europarl.europa.eu/cmsdata/179163/20090225AT-T50418EN.pdf>.

Betz, D. J., & Stevens, T. (2011). Cyberspace and the changing nature of deterrence. *Journal of Strategic Studies*, https://www.researchgate.net/publication/345705816_Cyberspace_and_the_State_Toward_a_Strategy_for_Cyber-power.

Bilgi Teknolojileri ve İletişim Kurumu (BTK). (2013). *Siber olaylara müdahale ekiplerinin kuruluş, görev ve çalışmalarına dair usul ve esaslar hakkında tebliğ*. Resmî Gazete.

Bowen, G. A. (2009). Document analysis as a qualitative research method. *Qualitative Research Journal*, 9(2), 27–40. <https://doi.org/10.3316/QRJ0902027>.

Brenner, S. W. (2006). Cybercrime jurisdiction. *Crime, Law and Social Change*, 46(4–5), 189–206. doi:10.1007/s10611-007-9063-7.

Cavelty, M. D., & Egloff, F. (2019). *The politics of cyber security*. Oxford University Press. https://css.ethz.ch/content/dam/ethz/special-interest/gess/cis/center-for-securities_studies/pdfs/Dunn_Cavelty_Egloff_2019%20STAIR%20Issue%2015.1.pdf,

Center for Internet Security. (2024). *Initial access brokers: How they're changing cybercrime*. CIS Report, <https://www.cisecurity.org/insights/blog/initial-access-brokers-how-theyre-changing-cybercrime>.

Clough, J. (2010). Principles of Cybercrime. Cambridge University Press. 978-1-107-03457-0.

Coventry, L., & Branley, D. (2018). Cybersecurity in healthcare: A narrative review of trends, threats and ways forward. *Maturitas*, 113, 48–

52. <https://doi.org/10.1016/j.maturitas.2018.04.008>.

Cumhurbaşkanlığı Dijital Dönüşüm Ofisi. (2024). *Ulusal siber güvenlik stratejisi ve eylem planı (2024–2028)*. Resmî Gazete (Sayı: 32655).

Çakır, H., & Taşer, M. (2023). Türkiye’de yapılan siber güvenlik faaliyetlerinin ve eğitim çalışmalarının değerlendirilmesi. *Gazi Üniversitesi Fen Bilimleri Dergisi Part C*, 11(2), 347–366. <https://doi.org/10.29109/gujsc.1165131>.

Creswell, J. W. (2025). *Nitel araştırma yöntemleri: Beş yaklaşıma göre nitel araştırma ve araştırma deseni* (M. Bütün, Çev.; 8. bs.). Siyasal Kitabevi.

Dunn Cavelty, M., & Suter, M. (2009). Public-private partnerships are no silver bullet: An expanded governance model for critical infrastructure protection. *International Journal of Critical Infrastructure Protection*, 2(4), 179–187. <https://doi.org/10.1016/j.ijcip.2009.08.006>.

Europol. (2025). *European Union serious and organised crime threat assessment (EU-SOCTA) 2025*. Publications Office of the European Union.

Europol. (2025). *Internet organised crime threat assessment (IOCTA 2025)*. Publications Office of the European Union.

Finnemore, M., & Hollis, D. B. (2016). Constructing norms for global cybersecurity. *American Journal of International Law*, 110(3), 425–479. <https://www.ijl.org/wp-content/uploads/2017/01/Finnemore-Hollis-Constructing-Norms-for-Global-Cybersecurity.pdf>.

FireEye. (2020). *M-Trends 2020: Insights from the front lines*. <https://cloud.google.com/blog/topics/threat-intelligence/mtrends-2020-insights-from-the-front-lines/>.

Fischerkeller, M. P., & Harknett, R. J. (2018). Deterrence is not a credible strategy for cyberspace. *Orbis*, 62(3), 381–393. <https://doi.org/10.1016/j.orbis.2018.05.003>.

Freedman, L. (2017). *The evolution of nuclear strategy* (3. Baskı). Palgrave Macmillan.

Gartzke, E., & Lindsay, J. R. (2017). Thermonuclear cyberwar. *Journal of Cybersecurity*, 3(1), 37–48. <https://doi.org/10.1093/cybsec/tyw017>.

Geers, K. (2010). The challenge of cyber attack deterrence. *Computer Law & Security Review*, 26(3), 298–303. <https://doi.org/10.1016/j.clsr.2010.03.003>.

Jensen, B. M., Valeriano, B., & Maness, R. C. (2019). Fancy bears and digital trolls: Cyber strategy with a Russian twist. *Journal of Strategic Studies*, 42(2), 212–234. <https://doi.org/10.1080/01402390.2018.1559152>.

Kiraz, O. Z. (2021). Siber Güvenlik Bağlamında Yeni Tehdit Algılamalarının Türkiye'nin Güvenlik Politikalarına Etkileri. *Journal of Management Theory and Practices Research*, 2(2), 69-88, <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/3115090>.

Kolokotronis, N., & Shiaeles, S. (Ed.). (2021). *Cyber-security threats, actors, and dynamic mitigation*. Springer. ISBN: 978-0-367-43331-4.

Kruse, C. S., Frederick, B., Jacobson, T., & Monticone, D. K. (2017). Cybersecurity in healthcare: A systematic review of modern threats and trends. *Technology and Health Care*, 25(1), 1–10. <https://doi.org/10.3233/THC-161263>.

Kuehl, D. T. (2009). From cyberspace to cyberpower: Defining the problem. F. D. Kramer, S. H. Starr, & L. K. Wentz (Ed.), *Cyberpower and national security* içinde. National Defense University Press Libicki, M. C. (2009). *Cyber deterrence and cyberwar*. RAND Corporation. <https://www.rand.org/pubs/monographs/MG877.html>.

Lindsay, J. R., & Gartzke, E. (2020). Politics by many other means: The comparative strategic advantages of operational domains. *Journal of Strategic Studies*, 45(5), 727–757. <https://doi.org/10.1080/01402390.2020.1768372>.

Nezgitli, S., & Benzer, R. (2020). Avrupa Birliği siber güvenlik kanunu. *Journal of Information Systems and Management Research*, 2(1), 10–17. <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/1186942>.

Nye, J. S. (2017). Deterrence and dissuasion in cyberspace. *International Security*, 41(3), 44–71. https://doi.org/10.1162/ISEC_a_00266.

Özbek, M. (2015). Avrupa siber suçlar sözleşmesinin Türk ceza hukukuna etkileri. *Articleletter*, 73–88, https://www.goksusafisik.av.tr/pdf/Articleletter/2015_Summer/GSI_Articleletter_2015_Summer_Article6.pdf.

Özker, U. (2022). *Türkiye’de kritik altyapı ve siber güvenlik*. Konrad-Adenauer-Stiftung / EDAM, https://www.kas.de/documents/283907/283956/KAS+x+EDAM_%C3%96zker_T%C3%BCrkiye%27de+Kritik+Alt-yap%C4%B1+ve+Siber+G%C3%BCvenlik.pdf/d9da96b2-8bdf-36d3-96d9-012b929c9a88?version=1.1&t=1669892363991.

Resmî Gazete. (2025, 19 Mart). *Siber Güvenlik Kanunu (Kanun No. 7545)*. Resmî Gazete (Sayı: 32846).

Rid, T. (2020). *Active measures: The secret history of disinformation and political warfare*. Farrar, Straus and Giroux, ISBN 978 1 78816 074 2.

Rid, T., & Buchanan, B. (2015). Attributing cyber attacks. *Journal of Strategic Studies*, 38(1–2), 4–37. <https://doi.org/10.1080/01402390.2014.977382>.

Schelling, T. C. (1966). *Arms and influence*. Yale University Press, 9780300246742.

Schmitt, M. (Ed.). (2017). *Tallinn manual 2.0 on the international law applicable to cyber operations*. Cambridge University Press. <https://doi.org/10.1017/9781316822524>.

Snyder, G. H. (1961). *Deterrence and defense: Toward a theory of national security*. Princeton University Press.

Şenol, M. (2016). Siber güçle caydırıcılık ama nasıl? *Uluslararası Bilgi Güvenliği Mühendisliği Dergisi*, 2(2), <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/290469>.

Trujillo, C. (2014). The limits of cyberspace deterrence. *Joint Force Quarterly*, 75(4), 43–52, https://ndupress.ndu.edu/Portals/68/Documents/jfq/jfq-75/jfq-75_43-52_Trujillo.pdf.

Ulusal Siber Olaylara Müdahale Merkezi (USOM). (2024). *Kurumsal yapı ve faaliyetler*. <https://www.usom.gov.tr/>.

Valeriano, B., & Maness, R. C. (2015). *Cyber war versus cyber realities: Cyber conflict in the international system*. Oxford University Press. <https://doi.org/10.1093/acprof:oso/9780190204792.001.0001>.

Valeriano, B., Jensen, B., & Maness, R. C. (2018). *Cyber strategy: The evolving character of power and coercion*. Oxford University Press. doi:[10.1093/oso/9780190618094.001.0001](https://doi.org/10.1093/oso/9780190618094.001.0001).

Vesić, S., & Bjelajac, M. (2023). Cyber security of a critical infrastructure. *Pravo – Teorija i Praksa*, 40(2), 77–88, doi: 10.5937/ptp2302077V.

World Economic Forum. (2025). *Global cybersecurity outlook 2025*. <https://www.weforum.org/publications/global-cybersecurity-outlook-2025>.

Extended Summary

The rapid acceleration of global digitalization has deepened the reliance of critical infrastructure sectors on complex information technologies, positioning cybersecurity as a paramount pillar of national security policy. Cyberspace is characterized by anonymity, minimal barriers to entry, and an asymmetric landscape featuring multiple state and non-state actors. These unique attributes render the defense of digital infrastructures substantially more complicated than conventional physical security paradigms. Furthermore, these structural complexities fundamentally impede the direct application of classical deterrence theory, historically predicated on the rational actor model and the explicit threat of punitive retaliation. Against this backdrop, the primary objective of this research is to comprehensively analyze Türkiye's cyber deterrence capabilities concerning critical infrastructure security. Employing a multidimensional perspective, this analysis is grounded in established theoretical frameworks and is contextualized through national policy documents and the nation's distinct geopolitical realities. Given its escalating digital interdependency and strategic proximity to asymmetric conflict zones, Türkiye emerges as highly vulnerable to sophisticated global cyber threats.

Theoretical Framework and Methodology

This descriptive-analytical investigation adopts a qualitative research methodology, utilizing rigorous document analysis as the principal mechanism for data collection. Core primary sources encompass the Cybersecurity Law No. 7545 (2025), the National Cybersecurity Strategy and Action Plan (2024–2028), the foundational USOM and SOME Communiqué, and the Convention on Cybercrime. Information extracted from these legislative texts underwent deductive thematic content analysis, categorized under the theoretical paradigms of punishment, denial, and normative deterrence. Acknowledging the inherent limitations of traditional deterrence literature in the digital realm the study builds its foundation on the premise that states are increasingly gravitating toward

the “deterrence by denial” model. This paradigm strategically prioritizes defensive resilience to explicitly reduce an adversary’s probability of executing a successful cyber operation.

Türkiye’s Cybersecurity Architecture and Hybrid Deterrence Model

Findings reveal that rather than cultivating a posture reliant on dramatic threats of direct punishment, Türkiye has embraced a “denial-oriented hybrid deterrence” model. This approach systematically elevates operational costs for potential attackers while neutralizing their likelihood of success. The model functions through a multi-layered security architecture synchronizing technical resilience, inter-agency coordination, and normative integration. The institutional foundation of Türkiye’s cyber capacity revolves around the National Computer Emergency Response Team (USOM) and various Sectoral and Corporate Computer Emergency Response Teams (SOME), operating under the Information and Communication Technologies Authority (BTK). Centralized coordination by USOM operationalizes early detection and rapid intervention, systematically fortifying the denial aspect of cyber deterrence.

Moreover, the asymmetric dynamics of cyberspace have catalyzed a “cross-domain deterrence” methodology, positing that malicious cyber activities can be countered through alternative vectors like economic sanctions or legal avenues. Empirically, during the massive 2015 DDoS attacks targeting Türkiye’s financial infrastructure, obscured attribution made traditional retaliation unfeasible. However, defensive entities rapidly mitigated the attack surface utilizing aggressive network segmentation, successfully converting theoretical denial capacity into operational reality. Subsequently, regulatory mandates enforcing data localization and domestic technological product utilization were instituted against Advanced Persistent Threat (APT) groups, establishing a framework of “regulatory deterrence”. Parallely, Türkiye’s active participation in the Budapest Convention has bolstered the normative foundations of its cyber deterrence strategy, ensuring streamlined access to international judicial collaboration.

The Presidency of Cybersecurity (SGB) and Institutional Transformation

A pivotal milestone in Türkiye's cyber defense evolution is the establishment of the Presidency of Cybersecurity (SGB), securing its formal legal mandate via the Cybersecurity Law No. 7545 of 2025. This signifies a profound paradigm shift, elevating national cybersecurity policy from a purely technical defense focus into the broader realm of strategic deterrence. Functioning as the designated “strategic mind” of the state, the SGB orchestrates cross-domain response options, projects deliberate strategic signaling, and coordinates credible punitive postures, supplementing the USOM-SOME framework with overarching executive governance.

Conclusion and Policy Recommendations

Ultimately, the fluid configuration of the digital domain dictates that cyber deterrence demands continuous recalibration. Through its denial-oriented hybrid model, Türkiye provides robust empirical evidence that an alternative deterrence architecture is viable in asymmetric conflict scenarios where retaliatory capabilities are constrained. To ensure this strategy remains cohesive and credible, this study recommends three primary policy axes. First, the state must develop an outward-facing doctrine for strategic signaling that unambiguously delineates thresholds for counter-responses. Second, to mitigate systemic vulnerabilities from foreign technological dependencies, it is imperative to strictly institutionalize national hardware/software certification protocols and comprehensive supply chain security mechanisms. Third, the state must forge a binding, integrated governance model that clearly articulates legal obligations and mandates standardized data-sharing protocols between public sector entities and critical infrastructure operators, transitioning beyond frameworks reliant solely on voluntary cooperation.

SUÇUN ROMANTİZASYONU: MEDYA, POPÜLER KÜLTÜR VE SERİ KATİL FİGÜRÜ

Gamze BATGI*

Öz

Suç anlatıları, dijital platformlar ve popüler kültür içinde yalnızca bilgi aktaran içerikler değil, fail ile kurban arasındaki görünürlük dengesini yeniden düzenleyen kültürel metinlerdir. Bu çalışma, seri katil figürünün çağdaş ekran anlatılarında hangi temsil stratejileriyle estetikleştirildiğini, psikolojik olarak derinleştirildiğini ve kimi zaman anlaşılabilir ya da karizmatik bir karaktere dönüştürüldüğünü incelemektedir. Araştırma, yönlendirilmiş nitel içerik analizi ve karşılaştırmalı medya metni çözümlemesine dayanmaktadır. Amaçlı ölçüt örnekleme yoluyla Dexter ve You dizilerinin ilk sezonları ile Dahmer – Monster: The Jeffrey Dahmer Story adlı sınırlı dizi seçilmiş, toplam 32 bölüm anlatısal odaklanma, psikolojik derinleştirme, şiddetin estetikleştirilmesi, failin ahlaki konumlandırılması, kurban görünürlüğü ve türsel çerçeve kategorileri doğrultusunda değerlendirilmiştir. Bulgular, üç yapının da izleyiciyi failin dünyasına yaklaştırdığını, ancak bunu farklı anlatı rejimleriyle gerçekleştirdiğini göstermektedir. Dexter, etik kod ve anti-kahraman yapısı aracılığıyla failin şiddetini seçici bir adalet söylemi içinde filtrelemekte; You, iç ses ve romantik hitap yoluyla takip, denetim ve şiddeti öznel bir sevgi anlatısına çevirmekte; Dahmer ise gerçek suçla dayalı olmanın etik yükü içinde fail merkezli bakışla kurban ve topluluk perspektifleri arasında daha çatışmalı bir yapı kurmaktadır. Ortak sonuç, failin biyografisi, sesi ve psikolojisi ayrıntılandıkça kurbanın yaşamının anlatısal işlev düzeyine indirgenebilmesidir. Çalışmanın özgün katkısı, kurmaca anti-kahraman, romantik suç anlatısı ve gerçek suç drammatizasyonunu aynı kodlama çerçevesinde karşılaştırarak romantizasyonun tek bir estetik teknikten değil, anlatısal yakınlık, ahlaki gerekçeleştirme ve görünürlük eşitsizliğinin birleşiminden doğduğunu ortaya koymasındır.

Anahtar Kelimeler: Dijital Medya, Suç Sosyolojisi, Seri Katil, True Crime, Popüler Kültür

* Doktora Öğrencisi, Mardin Artuklu Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Sosyoloji Anabilim Dalı, E-posta: gamzebatgi@gmail.com ORCID: 0000-0002-3140-5065
Bu makaleye atıf için: Batgi, Gamze. (2026). Suçun Romantizasyonu: Medya, Popüler Kültür ve Seri Katil Figürü, SDE Akademik Dergisi, 6(3), 446-470

THE ROMANTICIZATION OF CRIME: MEDIA, POPULAR CULTURE, AND THE FIGURE OF THE SERIAL KILLER

Gamze BATGI

Abstract

*Crime narratives on digital platforms and in popular culture do more than transmit information; they reorganize the visibility relationship between perpetrators and victims. This article examines the representational strategies through which the serial killer is aestheticized, psychologically deepened, and at times rendered intelligible or charismatic in contemporary screen narratives. The study employs directed qualitative content analysis and comparative media-text analysis. Through criterion-based purposive sampling, the first seasons of *Dexter* and *You* and the limited series *Dahmer – Monster: The Jeffrey Dahmer Story* were selected. A total of 32 episodes were examined through six analytical categories: narrative focalization, psychological deepening, aestheticization of violence, moral positioning of the perpetrator, victim visibility, and genre framing. The findings show that all three productions draw viewers toward the perpetrator's world, although they do so through different narrative regimes. *Dexter* filters violence through an ethical code and antihero structure; *You* transforms stalking, control, and violence into a subjective discourse of love through voice-over and romantic address; and *Dahmer* constructs a more conflictual arrangement between perpetrator-centered vision and victim- and community-oriented perspectives under the ethical burden of dramatizing real crime. Across the corpus, the detailed circulation of the perpetrator's biography, voice, and psychology can reduce the victim's life to a narrative function. The article contributes to the literature by comparing fictional antihero drama, romanticized crime narration, and true-crime dramatization within a single coding framework and by demonstrating that romanticization emerges not from one aesthetic device but from the intersection of narrative proximity, moral justification, and unequal visibility.*

Keywords: Digital Media, Sociology of Crime, Serial Killer, True Crime, Popular Culture

Giriş

Suç, modern medya düzeninde yalnızca adli kurumların tanımladığı bir ihlal olarak kalmamakta; haber, belgesel, dizi, podcast ve kısa video biçimleri içinde yeniden kurulan bir anlatı nesnesine dönüşmektedir. Suçun toplumsal anlamı bu nedenle yalnızca neyin gerçekleştiğiyle değil, olayın kimin bakış açısından anlatıldığı, hangi görüntülerin tekrarlandığı ve hangi karaktere psikolojik derinlik verildiğiyle de belirlenir. Medya temsillerinin suç algısını biçimlendirdiğini vurgulayan çalışmalar, ekranın gerçekliği yansıtan nötr bir yüzey olmadığını; seçme, dramatize etme ve tekrar yoluyla ayrı bir suç bilgisi ürettiğini göstermektedir (Surette, 2015:35; Gökalp, 2017:132).

Seri katil figürü bu temsil düzeninin en yoğun biçimde dolaşıma giren karakterlerinden biridir. Seri katillerin isimleri, yüzleri, ses kayıtları, çocukluk anlatıları ve mahkeme görüntüleri sürekli yeniden üretilirken, suçun mağdurları aynı ölçüde kalıcı bir görünürlük elde edemeyebilir. Schmid'e (2005:7) göre seri katil, Amerikan kültüründe suçlu kimliğinin ötesine geçerek şöhret ekonomisinin parçası hâline gelmiştir. Tithecott (1997:10) ise canavar olarak sunulan failin aynı zamanda medya söylemi tarafından kurulan kültürel bir karakter olduğunu belirtir. Bu ikili süreç, failin hem dışlanmasını hem de sürekli izlenebilir kılınmasını mümkün hâle getirir.

Suçun romantizasyonu burada failin masumlaştırılması ya da şiddetin açıkça onaylanması anlamına gelmez. Romantizasyon daha çok faille kurulan duygusal ve anlatısal mesafenin daralması, suçun estetik araçlarla yumuşatılması, failin travma ve yalnızlık gibi açıklayıcı repertuvarlarla derinleştirilmesi ve mağduriyetin anlatının çevresine itilmesiyle ortaya çıkar. Kamera, müzik, iç monolog, yıldız oyuncu kullanımı, karanlık mizah ve biyografik geriye dönüşler, izleyiciyi failin eylemini onaylamaya zorlamadan onun zihinsel dünyasına yerleştirebilir. Bu nedenle romantizasyon, şiddetin doğrudan övgüsünden çok, ahlaki mesafeyi bulanıklaştıran bir temsil düzenidir.

Türkiye'de yakın dönemde yayımlanan çalışmalar konunun farklı boyutlarını görünür kılmıştır. Yılmaz (2026:89), dijital medyada suç ro-

mantizasyonunu medya temsilleri, psikolojik süreçler ve psikodinamik açıklamalar ekseninde ele alan bir derleme sunmuştur. Özkantar (2023), Hannibal, Ted Bundy ve Jeffrey Dahmer anlatıları üzerinden hibristofili ve suçlu figürüne yönelen duygusal çekimi tartışmıştır. Yılmaz (2025:630) ise Ed Gein anlatısında gerçekliğin temsil döngüleri içinde nasıl mitik bir imgeye dönüştüğünü çözümlemiştir. Uluslararası literatürde seri katil şöhreti, suçun kültürel üretimi, anti-kahraman anlatısı ve true crime toplulukları ayrı ayrı incelenmiş olsa da kurmaca anti-kahraman, romantik suç anlatısı ve gerçek suç dramatizasyonunu aynı analitik kategorilerle karşılaştıran çalışmalar daha sınırlıdır.

Bu çalışma söz konusu boşluğa, üç farklı anlatı rejimini ortak bir kodlama çerçevesi içinde karşılaştırarak katkı sunmayı amaçlamaktadır. İnceleme, Dexter dizisinin ilk sezonunu kurmaca anti-kahraman anlatısının, You dizisinin ilk sezonunu romantik söylemle meşrulaştırılan fail odaklı anlatının, Dahmer – Monster: The Jeffrey Dahmer Story yapımını ise gerçek suça dayalı dramatizasyonun örneği olarak ele almaktadır. Podcastler, kısa videolar ve sosyal medya yorumları araştırmanın ampirik örneklemeine dâhil edilmemiş; yalnızca bulguların dijital dolaşım bağlamını açıklayan ikincil literatür içinde kullanılmıştır. Böylece araştırma tasarımı ile analiz edilen veri seti arasındaki sınır açık biçimde kurulmuştur.

Araştırmanın temel problemi, seri katil merkezli ekran anlatılarının fail ile kurban arasındaki görünürlük ve ahlaki yakınlık ilişkisini nasıl düzenlediğidir. Bu problem doğrultusunda üç soru izlenmektedir: (1) İncelenen yapımlar faili hangi anlatısal ve estetik stratejilerle merkeze yerleştirmektedir? (2) Kurmaca suç dizileri ile gerçek suça dayalı dramatizasyon arasında romantizasyon bakımından hangi benzerlikler ve farklılıklar bulunmaktadır? (3) Fail merkezli odaklanma kurbanın görünürlüğünü ve şiddetin etik algısını nasıl dönüştürmektedir? Çalışma, izleyicilerin gerçek duyguları ya da davranışları hakkında doğrudan bir alımlama iddiası ileri sürmemekte; medya metinlerinin izleyiciye sunduğu bakış konumlarını, ahlaki çerçeveleri ve temsil eşitsizliklerini incelemektedir.

1. Kavramsal çerçeve

1.1. Suçun gösterileştirilmesi ve seri katil şöhreti

Debord'un gösteri toplumu yaklaşımında görüntü, toplumsal ilişkiyi aktaran bir araç olmanın ötesine geçerek ilişkinin kurulma biçimini belirler (Debord, 2021:41). Suç anlatısı bu bağlamda yalnızca gerçekleşmiş bir olayı temsil etmez; şiddeti seçilmiş imgeler, ritim, müzik ve karakter örgüsü aracılığıyla seyredilebilir bir deneyime dönüştürür. Olayın adli ağırlığı devam ederken medya metni, korku ve merakı denetlenabilir bir estetik düzen içine yerleştirir. Kellner'ın medya gösterisi yaklaşımı da çağdaş kültürde siyaset, şöhet ve krizlerin yüksek görünürlüklü anlatılar hâlinde paketlenildiğini gösterir (Kellner, 2010:25).

Baudrillard'a (2010:17) göre simülasyon, temsilin gerçeği basitçe yansıtmak yerine onunla rekabet eden bir gerçeklik etkisi üretmesidir. Gerçek suç dramatizasyonlarında oyuncu yüzü, sahne tasarımı ve dramatik kurgu zamanla tarihsel failin kamusal imgesine eklemlenir. Bu nedenle izleyicinin karşılaştığı seri katil, yalnızca adli dosyanın kişisi değil, daha önceki haberlerin, filmlerin, belgesellerin ve dijital kesitlerin birbirini beslediği bir temsil toplamıdır. Monahan (2025), seri katil ikonlarının medya döngüleri içinde yeniden gündeme getirilmesinin kültürel süreklilik ürettiğini belirtmektedir.

Foucault'nun suçlunun bilgi nesnesine dönüştürülmesine ilişkin çözümlemesi bu görünürlüğün tarihsel zeminini açıklar. Modern iktidar yalnızca cezalandırmaz; faili sınıflandırır, geçmişini araştırır, bedenini okur ve kişiliğini açıklanabilir bir dosyaya dönüştürür (Foucault, 2019:312). Medya çağında bu bilgi üretimi kamusal eğlenceyle birleşir. Failin çocukluğu, aile ilişkileri, cinsel yaşamı, alışkanlıkları ve ses tonu, çözülmesi gereken ipuçları gibi dolaşıma sokulur. Böylece failin suçları korku üretirken, failin kişiliği bilgi ve merak üretir.

Kültür endüstrisi yaklaşımı, bu merakın standardize edilmiş anlatı formlarına nasıl dönüştüğünü anlamayı sağlar. Adorno ve Horkheimer'a (2010:162) göre kültürel ürünler tekrar edilebilir şemalar içinde paketlen-

nir. Seri katil anlatılarında çocukluk travması, ilk suç, yöntem, soruşturma, yakalanma ve mahkeme gibi bölümler sıklıkla benzer bir dramatik sıraya yerleştirilir. Bu tekrar, şiddeti sıradanlaştırmak zorunda değildir; ancak izleyicinin ağır bir toplumsal olayı tanıdık bir tür formu içinde tüketmesine olanak verir.

1.2. Romantizasyon, ahlaki yakınlık ve kurban görünmezliği

Romantizasyonun temel mekanizması, failin eylemini olumlamaktan çok faille kurulan anlatısal yakınlığı artırmaktır. Bir karakterin iç sesi, gündelik rutini, mizahı ve kırılganlığı görünür kılındığında izleyici onun eylemlerini reddetse bile dünyayı geçici olarak onun perspektifinden deneyimler. Donnelly (2012), Dexter'in kitlesel ölçekte benimsenen sıra dışı bir anti-kahramana dönüşmesini, karakterin suç ile adalet arasındaki sınırı kendi kodu üzerinden yeniden kurmasıyla ilişkilendirir. Bu yapı, ahlaki yargıyı ortadan kaldırmaz; yargının fail tarafından belirlenen koşullara bağlanmasına yol açar.

Ahlaki yakınlık, psikolojik derinleştirme yoluyla da kurulabilir. Travma anlatısı, yalnızlık, dışlanma ya da sevgi ihtiyacı, failin davranışlarını açıklayan bağlamlar sunar. Açıklama ile gerekçelendirme aynı şey değildir; ancak medya metni failin geçmişine geniş yer ayırıp kurbanın yaşamını kısa bir işleve indirgediğinde duygusal yatırımın yönü değişebilir. Pace (2019), popüler film ve televizyon temsillerinde seri katillerin zekâ, gizem ve olağanüstülük gibi tekrar eden niteliklerle kurulduğunu göstermektedir. Bu nitelikler failin kültürel cazibesini artıran bir istisnalık söylemi üretir.

Kurban görünmezliği yalnızca ekran süresinin azlığı değildir. Kurbanın adı, ilişkileri, gündelik yaşamı ve kaybının toplumsal sonuçları anlatının merkezinde yer almıyorsa, mağduriyet failin gelişimini sağlayan bir olay örgüsü aracına dönüşebilir. Sontag'a (2023:89) göre başkalarının acısına imgeler yoluyla tekrar tekrar bakmak, bağlama ve anlatım biçimine bağlı olarak duyarlılık kadar mesafe de üretebilir. True crime anlatılarında etik sorun, acının görünür olmasından değil, görünürlüğü faili büyütürken kurbanı anonimleştiren bir hiyerarşi içinde kurulmasından doğar.

Penfold-Mounce (2009:3) suç ile ünlülük kültürünün kesiştiği noktada failin tanınabilir bir kamusal figüre dönüştüğünü belirtir. Haggerty (2009) modern seri katil şöhretinin medya, polis söylemi ve tüketim kültürünün ortak üretimi olduğunu vurgular. Failin yüzü, adı ve sözleri kurbanların yaşam öykülerinden daha fazla dolaşıma girdiğinde temsil adaleti bozulur. Romantizasyon bu bakımdan bireysel hayranlığın ötesinde, görünürlüğün sistematik olarak eşitsiz dağıtılmasıdır.

1.3. Dijital dolaşım ve dikkat ekonomisi

Dijital platformlar, suç anlatılarının yalnızca dağıtıldığı değil, tekrar üretilerek birbirine bağlandığı ortamlardır. Zuboff'un gözetim kapitalizmi yaklaşımında kullanıcı davranışı ekonomik değere çevrilir; tıklama, duraklama ve yeniden izleme gibi izler içerik dolaşımının hammaddesidir (Zuboff, 2021:104). Korku, gizem ve yüksek duygusal yoğunluk taşıyan true crime içerikleri bu ortamda uzun izleme süreleri ve ardışık öneriler üretebilir. Bununla birlikte bu çalışmanın veri seti platform algoritmalarını doğrudan incelememektedir. Dikkat ekonomisi, bulguların dolaşım koşullarını açıklayan tartışma düzeyinde ele alınmıştır.

Crary'nin kesintisiz tüketim düzeni çözümlemesi, bir suç anlatısının tek bir yapımla sınırlı kalmamasını açıklamaya yardımcı olur (Crary, 2023:28). Dizi bölümlerini özet videoları, oyuncu röportajları, fan editleri, podcastler ve çevrimiçi tartışmalar izler. Witmer (2024), true crime podcastlerinin katılımcı gazetecilik iddialarıyla dinleyici topluluklarını harekete geçirdiğini; Fathallah (2024) ise Reddit topluluklarında fail hayranlığına karşı etik sınırlar ve kapı tutma pratikleri bulunduğunu göstermektedir. Dolayısıyla dijital dolaşım tek yönlü bir romantizasyon üretmez; fail odaklı hayranlık ile kurban merkezli etik itiraz aynı ortamda karşı karşıya gelebilir.

Han'a (2024:11) göre dijital kültürde görünürlük başlı başına bir değere dönüşür. Görünür olan içerik etkileşim üretir, etkileşim üreten içerik daha fazla görünürlük kazanır. Seri katil figürünün güçlü yüzü, adı ve dra-

matik biyografisi bu döngüye uyumlu bir içerik malzemesi oluştururken, kurbanın gündelik yaşamı aynı derecede kolay paketlenmeyebilir. Bu nedenle medya metnindeki fail merkezlik, platform dolaşımı içinde daha da güçlenme potansiyeline sahiptir.

2. Yöntem

2.1. Araştırma deseni ve analitik yaklaşım

Çalışma, yönlendirilmiş nitel içerik analizi ile karşılaştırmalı medya metni çözümlemesini birleştiren yorumlayıcı bir araştırma desenine sahiptir. Yönlendirilmiş nitel içerik analizinde başlangıç kategorileri önceki kuramsal çalışmalar doğrultusunda oluşturulur; veriyle karşılaşma sürecinde alt kategoriler geliştirilebilir (Schreier, 2012). Bu çalışmada kuramsal çerçeve, kodlama sürecinin yerine geçen soyut bir tartışma olarak değil, görsel ve anlatsal unsurların hangi sorularla inceleneceğini belirleyen bir analiz rehberi olarak kullanılmıştır.

Araştırma izleyici alımlamasını, yapımcı niyetini ya da platform algoritmalarının teknik işleyişini ölçmeyi amaçlamamaktadır. Analiz nesnesi, yapımların sunduğu anlatsal bakış, karakter konumları, görsel-ışitsel düzenlemeler ve fail-kurban görünürlük ilişkisidir. Bu nedenle “izleyici faille özdeşleşir” gibi doğrudan psikolojik sonuç cümleleri yerine, “metin izleyiciyi failin bakışına yerleştirir”, “anlatı faille duygusal yakınlık kurmaya elverişli bir konum sunar” gibi metin düzeyinde ifadeler kullanılmıştır.

2.2. Örneklem ve seçim ölçütleri

Araştırma evreni, seri katil ya da tekrarlayan öldürme eylemi etrafında kurulan çağdaş televizyon ve dijital platform anlatılarıdır. Örneklem amaçlı ölçüt örnekleme yoluyla belirlenmiştir. Seçim ölçütleri şunlardır: (a) failin anlatının merkezî karakteri olması, (b) yapımın geniş ölçekli televizyon veya dijital platform dolaşımına girmiş olması, (c) failin iç dünyasına erişim sağlayan belirgin anlatı teknikleri kullanması, (d) kurmaca

ve gerçek suça dayalı farklı türsel biçimleri karşılaştırmaya imkân vermesi ve (e) ilk sezon ya da sınırlı dizi düzeyinde tamamlanmış, yönetilebilir bir veri seti sunması.

Bu ölçütler doğrultusunda Dexter'in birinci sezonu, You'nun birinci sezonu ve Dahmer – Monster: The Jeffrey Dahmer Story adlı sınırlı dizi seçilmiştir. Dexter ve You kurmaca anlatılardır; Dahmer ise tarihsel bir suç vakasını dramatize eden gerçek suç yapımıdır. Örneklem toplam 32 bölümden oluşmaktadır. Dizilerin yalnızca ilk sezonlarının seçilmesi, karakterlerin başlangıçta nasıl kurulduğunu ortak bir karşılaştırma zemininde incelemeyi ve sonraki sezonlarda oluşan anlatısal genişlemenin etkisini sınırlamayı amaçlamaktadır.

Tablo 1. Araştırma örnekleme ve karşılaştırma mantığı

Yapım	Kapsam	Türsel konum	Analitik gerekçe
Dexter	1. sezon (12 bölüm)	Kurmaca suç draması / anti-kahraman	Etik kod, iç ses ve seçici mağduriyet üzerinden failin ahlaki yeniden konumlandırılması
You	1. sezon (10 bölüm)	Kurmaca psikolojik gerilim / romantik suç anlatısı	İç monolog ve ikinci tekil şahıs hitabıyla takip, denetim ve şiddetin sevgi dili içinde gerekçelendirilmesi
Dahmer – Monster: The Jeffrey Dahmer Story	Mini dizi (10 bölüm)	Gerçek suça dayalı dramatizasyon	Fail biyografisi ile kurban, topluluk ve kurumsal ihmal perspektifleri arasındaki etik gerilimin incelenmesi

Not. Podcastler, kısa video içerikleri ve sosyal medya yorumları ampirik örnekleme dâhil değildir; bu içerik türleri yalnızca dijital dolaşım tartışmasında ikincil literatür aracılığıyla değerlendirilmiştir.

2.3. Analiz birimi, kodlama kategorileri ve işlem basamakları

Analiz birimi, failin, kurbanın ya da şiddetin temsil biçimini anlamlı biçimde kuran sahne ve anlatı sekanslarıdır. Tek bir plan yerine olay ör-

güsü içinde bütünlük taşıyan sekansın esas alınması, iç monolog, müzik, kamera, diyalog ve karakter tepkilerinin birlikte değerlendirilmesini sağlamıştır. Kodlama çerçevesi altı ana kategoriden oluşmaktadır: (1) anlatısal odaklanma, (2) psikolojik derinleştirme, (3) şiddetin estetikleştirilmesi, (4) failin ahlaki konumlandırılması, (5) kurban görünürlüğü ve (6) türsel çerçeve.

Anlatısal odaklanma kategorisinde olayların kimin bilgisi, sesi ve bakışı üzerinden sunulduğu; psikolojik derinleştirmede travma, yalnızlık, sevgi ihtiyacı ve geçmiş anlatılarının işlevi; estetikleştirmede müzik, ışık, ritim, mizah ve ritüelleştirme; ahlaki konumlandırmada failin eylemlerini sınırlayan kod, gerekçe ya da karşı söylemler; kurban görünürlüğünde mağdurun adı, gündelik yaşamı, öznel sesi ve kaybının sonuçları; türsel çerçevede ise kurmaca ile gerçek suça dayalı anlatının etik ve anlatısal farkları incelenmiştir.

Analiz üç aşamada yürütülmüştür. İlk aşamada her yapım kendi içinde incelenmiş ve ana kategorilere karşılık gelen anlatı örüntüleri belirlenmiştir. İkinci aşamada aynı kategoriler üç yapım arasında karşılaştırılmış, benzer işlev gören fakat farklı türsel araçlarla kurulan temalar bir araya getirilmiştir. Üçüncü aşamada bulgular Debord, Foucault, Schmid, Sontag ve dijital dikkat ekonomisi literatürüyle ilişkilendirilmiştir. Nitel tasarımın amacı kodların sayısal sıklığını genellemek değil, temsil mekanizmalarının nasıl çalıştığını ve birbirinden hangi noktalarda ayrıldığını açıklamaktır.

2.4. Sınırlılıklar ve etik kapsam

Araştırmanın başlıca sınırlılığı, örneklemin üç ABD merkezli yapım ve bunların ilk sezonlarıyla sınırlı olmasıdır. Bulgular tüm true crime içeriklerine, farklı ulusal medya kültürlerine ya da izleyici gruplarına genellenemez. Çalışma izleyici yorumlarını, podcastleri, fan topluluklarını ve platformların öneri algoritmalarını veri olarak analiz etmediği için alımlama ve dolaşım hakkındaki değerlendirmeler ikincil literatür düzeyindedir. Ayrıca tek araştırmacı yorumlayıcı analiz, kodlama kararlarının kuramsal çerçeve ve açık kategori tanımlarıyla şeffaflaştırılmasını gerekli kılmaktadır.

Araştırma, kamuya açık ve yayımlanmış görsel-işitsel kültür ürünlerini incelemekte; insan katılımcılardan kişisel veri toplamamaktadır. Bu nedenle etik kurul izni gerektiren bir saha araştırması niteliğinde değildir. Bununla birlikte gerçek suç dramatizasyonunun etik hassasiyeti nedeniyle kurbanların yaşamını ayrıntılı şiddet betimlemelerine indirgemekten kaçınılmış, analiz temsil stratejileriyle sınırlandırılmıştır.

3. Bulgular ve tartışma

3.1. Failin bakışına yerleşmek: anlatısal odaklanma ve ahlaki yakınlık

Üç yapımın ortak özelliği, faili dışarıdan gözlenen kapalı bir suçlu olarak bırakmaması; onun düşünce, gündelik rutin ve gerekçelendirme biçimlerine erişim sağlamasıdır. Bununla birlikte bu erişimin işlevi yapımlar arasında farklılaşmaktadır. Dexter’da birinci şahıs iç ses, karakterin toplumsal maskesi ile şiddet dürtüsü arasındaki ayrımı sürekli açıklar. İzleyici soruşturmanın yalnızca polisiye bilgisini değil, failin neyi sakladığını ve kendi eylemini nasıl sınıflandırdığını da bilir. Bu bilgi üstünlüğü, faille anlatısal bir ortaklık kurar.

Dexter’in “kod”u, ahlaki yakınlığın temel aracıdır. Kurbanların başka suçlar işlemiş kişiler arasından seçilmesi, öldürme eylemini hukuki adaletin yerine geçen karanlık bir cezalandırma biçimi olarak çerçeveler. Kod, şiddeti ortadan kaldırmaz; fakat fail ile kurban arasındaki ahlaki eşitsizliği önceden düzenler. Böylece anlatı, izleyiciye “öldürme yanlış mıdır?” sorusundan çok “bu kişi cezayı hak etmiş midir?” sorusunu sunar. Donnelly’nin (2012) anti-kahraman tespitiyle uyumlu biçimde karakter, suçlu ve adalet sağlayıcı rollerinin kesişiminde konumlandırılır.

You’da faille kurulan yakınlık daha farklıdır. Joe Goldberg’in iç monoloğu, izleyiciyi yalnızca onun bilgisine değil, kendi kendisini masumlaştıran diline yerleştirir. İkinci tekil şahısla kurulan romantik hitap, takip ve denetimi “seni tanıyorum”, “seni koruyorum” ve “senin için yapıyorum” biçimindeki sevgi iddialarıyla örter. Joe’nun eylemleri ekranda görünür bi-

çimde şiddet içerirken, ses bandı bu eylemleri bakım, kader ve hak edilmiş yakınlık söylemi içinde yeniden adlandırır. Romantizasyon burada görsel güzelleştirmeden önce dilsel bir gerekçelendirme olarak çalışır.

Dahmer’da anlatısal odaklanma daha çatışmalıdır. Yapım, failin gündelik davranışlarına, yalnızlığına ve geçmişine geniş yer verir; yıldız oyuncunun performansı ve yakın planlar failin bedenini sürekli okunabilir bir yüzeye dönüştürür. Buna karşılık anlatı belirli bölümlerde kurbanların, ailelerin ve çevredeki siyah topluluğun bakışını öne çıkararak fail merkezliliğe karşı bir düzeltme girişiminde bulunur. Özellikle Tony Hughes’un yaşamına ayrılan anlatı ve Glenda Cleveland eksenindeki kurumsal ihmal vurgusu, gerçek suç dramatisasyonunun yalnızca fail biyografisi olmadığını gösterir. Ancak yapımın adı, ana yıldızı ve seri yapısı yine de Dahmer imgesini dolaşımın merkezinde tutar.

Bu bulgu, ilk araştırma sorusuna ilişkin olarak romantizasyonun ortak çekirdeğinin “failin iç dünyasına erişim” olduğunu göstermektedir. Dexter bu erişimi etik kodla, You romantik gerekçelendirmeyle, Dahmer biyografik ve performatif yoğunlukla kurar. Üçü de faili anlaşılabilir kılar; fakat anlaşılabilirlik ile haklılaştırma arasındaki sınırı farklı biçimlerde yönetir.

3.2. Şiddetin estetikleştirilmesi ve psikolojik derinleştirme

Şiddetin estetikleştirilmesi üç yapımda aynı görsel dile sahip değildir. Dexter, suç mahalli estetiği, karanlık mizah, ritüelleştirilmiş hazırlık ve parlak gündelik yaşam görüntüleri arasında karşıtlık kurar. Failin rutinleri düzenli, kontrollü ve profesyonel bir performans gibi sunulduğunda şiddetin kaotik niteliği yerini biçimsel ustalığa bırakabilir. Bu estetik, failin “canavar” olarak dışlanması zorlaştırır; onu işinde yetkin, planlı ve kendine özgü kuralları olan bir karaktere dönüştürür.

You’nun estetiği romantik komedi ve psikolojik gerilim kodlarını birbirine yaklaştırır. Kitapçı, kent, sosyal medya profilleri, mesajlar ve romantik buluşmalar, Joe’nun takip pratikleriyle aynı görsel evrende yer alır. Bu yakınlık, gündelik dijital gözetimi olağan ilişki davranışından ayıran sınırları

bulanıklaştırır. Joe'nun zekâsı, edebiyat bilgisi ve ironik sesi, şiddetin açık biçimde gösterildiği anlarda dahi karakterin kültürel sermayesini korur. Failin tehlikesi ile çekiciliği aynı anlatısal paketin iki unsuru hâline gelir.

Dahmer'in estetik rejimi daha ağır, sessiz ve tekinsizdir. Karanlık renkler, uzun sessizlikler ve kapalı mekânlar doğrudan romantik bir güzelleştirme üretmez. Buna rağmen psikolojik derinleştirme, failin yalnızlığını, aile ilişkilerini ve toplumsal uyumsuzluğunu açıklayıcı bir merkez hâline getirebilir. Gerçek suça dayalı yapımlarda temel etik gerilim burada ortaya çıkar: failin nasıl oluştuğunu açıklamak tarihsel bağlam sağlar, fakat anlatı zamanı ve oyunculuk yoğunluğu failin yaşamını kurbanlarınkinden daha ayrıntılı hâle getirebilir.

Üç yapımda travma ve yalnızlık, suçun tek nedeni olarak sunulmasa da failin insanlaştırılmasını sağlayan başlıca repertuvarlardır. Bauman'ın akışkan modernlikte yalnızlık ve güvensizlik vurgusu (2023:91), bu karakterlerin neden çağdaş anlatıda tanınabilir duygularla donatıldığını açıklamaya yardımcı olur. Ancak sosyolojik açıklama ile etik mazeret arasındaki ayrım korunmalıdır. Failin kırılğanlığının görünür olması, kurbanın kırılğanlığının anlatısal olarak silinmesini gerektirmez.

Bulgular, romantizasyonun yalnızca “yakışıklı oyuncu” ya da “etkileyici müzik” gibi tekil göstergelerle açıklanamayacağını ortaya koymaktadır. Estetikleştirme, psikolojik derinlik ve anlatısal odaklanma birlikte işlediğinde fail karmaşık, izlenebilir ve kültürel olarak ayrıcalıklı bir figüre dönüşmektedir.

3.3. Türsel benzerlikler ve farklılıklar: kurmaca ile gerçek suç arasında

İkinci araştırma sorusu, kurmaca yapımlar ile gerçek suça dayalı dramtizasyon arasındaki farklara odaklanmaktadır. Kurmaca anlatılar, failin iç dünyasını serbestçe kurma ve onun ahlaki mantığını uzun süreli bir karakter gelişimi içinde işleme imkânına sahiptir. Dexter'in kodu ve Joe'nun romantik iç sesi tarihsel doğruluk yükümlülüğünden bağımsız, anlatısal

olarak tasarlanmış gerekçelendirme sistemleridir. Bu nedenle kurmaca, faili anti-kahraman ya da güvenilirmez romantik özne olarak daha rahat merkezileştirir.

Gerçek suç dramtizasyonu ise yaşanmış kayıp, yaşayan aileler ve kamusal hafıza karşısında daha ağır bir etik sorumluluk taşır. Dahmer, kurban ve topluluk perspektiflerine alan açarak bu sorumluluğu görünür kılmaya çalışır. Bununla birlikte gerçeklik iddiası, anlatıyı romantizasyon riskinden otomatik olarak korumaz. Ünlü oyuncu, biyografik ayrıntı, gerilim ritmi ve failin adını taşıyan başlık, tarihsel faili yeniden bir kültürel ikona dönüştürebilir. Baudrillard'ın simülasyon yaklaşımı açısından gerçek suç dramtizasyonu, tarihsel olaya yaklaşırken aynı zamanda onun yeni ve bağımsız bir medya imgesini üretir.

Kurmaca ve gerçek suç arasındaki temel benzerlik, failin süreklilik taşıyan merkezî karakter olmasıdır. Her üç yapımda anlatı bütünlüğünü failin hareketleri etrafında kurar. Temel fark ise karşı bakışın gücünde ortaya çıkar. Dexter'da karşı bakış çoğunlukla polis soruşturması ve aile ilişkileriyle; You'da kurbanların şüpheleri ve direnciyle; Dahmer'da ise kurban aileleri, komşuluk, ırksallaştırılmış kurumsal ihmal ve kamusal yas üzerinden kurulmaktadır. Dahmer bu bakımdan daha çoğul bir etik çerçeveye sunsa da failin biyografik ağırlığını bütünüyle aşamaz.

Bu karşılaştırma, romantizasyonun türden bağımsız fakat tür tarafından biçimlendirilen bir süreç olduğunu göstermektedir. Kurmaca suç dizisi ahlaki oyunu ve öznel gerekçelendirmeyi, gerçek suç dramtizasyonu ise hakikat, temsil ve mağduriyet sorumluluğu arasındaki gerilimi öne çıkarır. Aynı temsil stratejisi farklı türlerde farklı etik sonuçlar üretir.

3.4. Kurban görünürlüğü ve temsil adaleti

Üçüncü araştırma sorusunun merkezinde, fail odaklı anlatının kurbanı nasıl konumlandığı bulunmaktadır. Dexter'da öldürülen kişiler çoğunlukla önceden suçlu olarak kodlandığı için kurbanlık statüleri ahlaki olarak zayıflatılır. İzleyici bu kişilerin gündelik yaşamına, ilişkilerine ya da

ölümün çevrelerinde yarattığı kayba sınırlı erişim elde eder. Kurban, Dexter'in kodunun çalıştığını doğrulayan bir kanıtla dönüşür. Böylece failin psikolojik derinliği artarken öldürülen kişinin insanî karmaşıklığı azalır.

You'da kurbanlar Dexter'dakinden daha görünürdür; Beck, Peach ve diğer karakterlerin kendi arzuları, ilişkileri ve itirazları vardır. Bununla birlikte anlatı sürekli Joe'nun iç sesi tarafından yeniden yorumlandığı için bu öznellik failin açıklama rejimi içinde kuşatılır. Joe, kurbanın "gerçekte ne istediğini" bildiğini iddia ederek onun sözünü geçersizleştirir. Burada kurban görünmezliği fiziksel yokluktan çok, öznel sözün fail tarafından el konulması şeklinde işler.

Dahmer, kurban görünürlüğünü artırmaya dönük daha belirgin stratejiler kullanır. Tony Hughes'a ayrılan anlatı, kurbanı yalnızca failin karşılaştığı kişi olarak değil, ailesi, işi, arzuları ve ilişkileri olan bir özne olarak kurar. Glenda Cleveland ve komşuluk hattı ise bireysel suçun ırkçılık, polis ihmali ve kurumsal duyarsızlıkla ilişkisini görünür kılar. Bu yön, gerçek suç anlatısının mağdur merkezli etik potansiyelini göstermektedir. Yine de dizinin tüm yapısal ağırlığı, failin yaşam çizgisi etrafında örgütlendiği için temsil dengesi tam olarak eşitlenmez.

Sontag'ın (2023:89) acı imgelerine ilişkin uyarısı burada önem kazanır. Kurbanın görünür kılınması tek başına etik temsil garantisi değildir; yaşamın yalnızca ölüm anı, beden ya da travma üzerinden gösterilmesi de nesneleştirici olabilir. Temsil adaleti, kurbanı şiddetin kanıtı olarak göstermekten çok, onun suç öncesi yaşamını, ilişkilerini ve kaybının toplumsal yankısını tanımayı gerektirir.

Bulgular, fail merkezliliğin kurbanı üç farklı biçimde sildiğini göstermektedir: Dexter'da kurban ahlaki olarak değersizleştirilir; You'da kurbanın sözü failin iç monoloğu tarafından ele geçirilir; Dahmer'da kurban perspektifi güçlendirilse de failin biyografik ve star merkezli görünürlüğü baskın kalır. Bu farklılık, kurban görünürlüğünün yalnızca nicel ekran süresiyle değil, anlatısal söz hakkı ve hatırlanma biçimiyle değerlendirilmesi gerektiğini ortaya koymaktadır.

3.5. Bulguların dijital dolaşım bağlamında anlamı

Analiz edilen yapımların fail merkezli özellikleri, dijital platform dolaşımı içinde ikinci bir yaşam kazanır. İç monologdan alınan kısa cümleler, karizmatik yüz ifadeleri, ritüelleştirilmiş sahneler ve gerilimli anlar, bağlamından kopararak kısa video ve fan editlerine dönüştürülmeye elverişlidir. Monahan'ın (2025) medya döngüsü yaklaşımı, seri katil imgesinin yeni yapımlar ve tekrar dolaşım yoluyla süreklilik kazanmasını açıklar. Ancak bu çalışma söz konusu içerikleri doğrudan kodlamadığı için dijital dolaşım, metinsel bulguların olası genişleme alanı olarak değerlendirilmelidir.

Dijital topluluklar romantizasyonu yalnızca yeniden üretmez; ona itiraz da eder. Fathallah'ın (2024) bulguları, true crime topluluklarında fail hayranlığının eleştirildiğini ve “kurbanları hatırla” yönündeki etik normların üretildiğini göstermektedir. Bu durum, medya metninin sunduğu fail merkezli konunun izleyiciler tarafından zorunlu olarak kabul edilmediğini hatırlatır. Metin, belirli bir bakış pozisyonu önerir; izleyici bu pozisyonu benimseyebilir, müzakere edebilir ya da reddedebilir.

Bu ayrım çalışmanın kavramsal katkısını güçlendirmektedir. Romantizasyon, yalnızca bireysel hayranlık ya da psikolojik çekim değil, medya metninin faili görünür, açıklanabilir ve alıntılanabilir kılma kapasitesidir. Dijital dikkat ekonomisi bu kapasiteyi büyütebilir; fakat alımlama araştırması yapılmadan izleyici etkisi hakkında kesin sonuç ileri sürülemez.

Sonuç

Bu çalışma, seri katil figürünün çağdaş ekran anlatılarında nasıl romantize edildiğini, üç farklı türsel örneği ortak bir kodlama çerçevesi içinde karşılaştırarak incelemiştir. Bulgular, romantizasyonun şiddetin açıkça onaylanması ya da failin masum ilan edilmesi biçiminde işlemediğini göstermektedir. Süreç daha çok failin bakışına erişim, psikolojik derinleştirme, estetik düzenleme, ahlaki gerekçelendirme ve kurban görünürlüğünün sınırlandırılması yoluyla kurulmaktadır.

Birinci araştırma sorusuna ilişkin olarak Dexter'in etik kod ve anti-kahraman yapısı, You'nun romantik iç monoloğu, Dahmer'in biyografik ve performatif yoğunluğu faili anlatının merkezine taşıyan başlıca stratejiler olarak belirlenmiştir. Bu stratejiler faili farklı biçimlerde anlaşılabilir kılmaktadır. Dexter şiddeti seçici adaletle, You sevgi ve koruma iddiasıyla, Dahmer ise geçmiş ve toplumsal uyumsuzluk anlatısıyla çerçevelemektedir. Açıklayıcı bağlam, şiddeti haklılaştırmak zorunda değildir; ancak failin yaşamına ayrılan anlatısal alan kurbanınkinden geniş olduğunda ahlaki yakınlık eşitsiz biçimde dağılır.

İkinci araştırma sorusu bakımından kurmaca ve gerçek suç anlatıları arasında hem ortaklık hem ayırım bulunmuştur. Ortaklık, anlatı sürekliliğinin fail etrafında kurulmasıdır. Ayırım ise etik karşı bakışın niteliğinde ortaya çıkmaktadır. Kurmaca yapımlar failin öznel gerekçelendirme sistemini daha serbest biçimde kurarken, gerçek suç dramatisasyonu yaşayan hafıza, kurban aileleri ve kurumsal sorumluluk karşısında hesap verme baskısı taşır. Dahmer'in kurban ve topluluk perspektiflerine alan açması önemli bir farklılık yaratmakta, fakat failin adını ve yüzünü merkezileştiren kültürel dolaşımı tamamen ortadan kaldırmamaktadır.

Üçüncü araştırma sorusuna ilişkin temel sonuç, kurban görünmezliğinin tek biçimli olmadığıdır. Dexter'da kurban ahlaki değersizleştirme yoluyla, You'da öznel sözün fail tarafından yeniden yazılması yoluyla, Dahmer'da ise karşı perspektiflere rağmen failin biyografik ağırlığı yoluyla geri plana itilmektedir. Bu nedenle temsil adaleti, yalnızca kurbanı daha fazla ekran süresi vermekle sağlanamaz. Kurbanın suç öncesi yaşamı, ilişkileri, kendi sözü ve kaybının toplumsal sonuçları anlatının kurucu unsuru olmalıdır.

Çalışmanın özgün katkısı, suç romantizasyonunu birbirinden kopuk estetik göstergelerin toplamı olarak değil, üç boyutlu bir temsil ilişkisi olarak kavramsallaştırmasıdır: anlatısal yakınlık, ahlaki çerçeveleme ve görünürlük eşitsizliği. Bu çerçeve, farklı suç dizilerinin yanı sıra belgesel, podcast ve kısa video içeriklerine de uyarlanabilir. Ancak platform içerikleri ve izleyici toplulukları üzerine yapılacak yeni araştırmaların, metin çö-

zümlemesini alımlama verileri ve algoritmik görünürlük incelemeleriyle birleştirmesi gerekmektedir.

Son olarak suç sosyolojisi, faili açıklama gereksinimi ile kurbanı görünür tutma sorumluluğu arasında eleştirel bir denge kurmalıdır. Suçu anlamak, faili mitik ya da karizmatik bir istisnaya dönüştürmek anlamına gelmez. Medya etiği açısından asıl sorun, şiddetin gösterilmesi değil, kimin yaşamının ayrıntılı bir hikâyeye, kimin kaybının ise kısa bir olay örgüsü işlevine dönüştürüldüğüdür. Suçun romantizasyonu, bu eşitsiz anlatı dağılımı görünür kılındığında daha açık biçimde çözümlenebilir.

Kaynakça

- Adorno, T. W. ve Horkheimer, M. (2010). Aydınlanmanın Diyalektiği: Felsefi Fragmanlar (N. Ülner ve E. Ö. Karadoğan, Çev.). Kabalıcı Yayınları.
- Baudrillard, J. (2010). Simülakrlar ve Simülasyon (O. Adanır, Çev.). Doğu Batı Yayınları.
- Bauman, Z. (2023). Akışkan Modernite (S. O. Çavuş, Çev.). Tellekt Yayınları.
- Berlanti, G. ve Gamble, S. (Yaratıcılar). (2018). You (1. Sezon) [Televizyon Dizisi]. Berlanti Productions; Alloy Entertainment; Warner Horizon Television.
- Crary, J. (2023). 7/24: Geç Kapitalizm ve Uykuların Sonu (N. Çatlı, Çev.). Metis Yayınları.
- Debord, G. (2021). Gösteri Toplumu (A. Ekmekçi ve O. Taşkent, Çev.). Ayrıntı Yayınları.
- Donnelly, A. M. (2012). The New American Hero: Dexter, Serial Killer for the Masses. *The Journal of Popular Culture*, 45(1), 15–26. <https://doi.org/10.1111/j.1540-5931.2011.00908.x>
- Fathallah, J. (2024). Being a Fangirl of a Serial Killer Is Not Ok: Gatekeeping Reddit's True Crime Community. *New Media & Society*, 26(10), 5638–5657. <https://doi.org/10.1177/14614448221138768>
- Ferrell, J. (1999). Cultural Criminology. *Annual Review of Sociology*, 25, 395–418. <https://doi.org/10.1146/annurev.soc.25.1.395>
- Foucault, M. (2019). Hapishanenin Doğuşu (M. A. Kılıçbay, Çev.). İmge Kitabevi Yayınları.
- Garland, D. (2001). *The Culture of Control: Crime and Social Order in Contemporary Society*. University of Chicago Press.
- Gökalp, E. (2017). Medya, Suç ve Şiddet. F. Güllüoınar (Ed.), *Suç Sosyolojisi İçinde* (ss. 128–158). Anadolu Üniversitesi Basımevi.

Haggerty, K. D. (2009). Modern Serial Killers. *Crime, Media, Culture*, 5(2), 168–187. <https://doi.org/10.1177/1741659009335714>

Han, B.-C. (2024). Şeffaflık Toplumu (H. Barışcan, Çev.). Metis Yayınları.

Kellner, D. (2010). Medya Gösterisi (Z. S. Doğruer, Çev.). Açılım Kitap.

Manos, J. (Yaratıcı). (2006). Dexter (1. Sezon) [Televizyon Dizisi]. Showtime Networks.

Monahan, B. A. (2025). Timeless Kills: Media Looping and the Cultural Production of Serial Killer Icons. *Sociological Forum*, 40, S67–S81. <https://doi.org/10.1111/socf.70011>

Murphy, R. ve Brennan, I. (Yaratıcılar). (2022). Dahmer – Monster: The Jeffrey Dahmer Story [Sınırlı Televizyon Dizisi]. Netflix.

Özkantar, M. Ö. (2023). Dijital Medyada Bir Garip Aşk: Hibristofili “Hannibal”, “Bir Katilin İfadeleri: Ted Bundy” ve “Canavar: Jeffrey Dahmer’in Hikâyesi” Dizilerine Dair Eleştirel Bir İnceleme. *Cumhuriyet 9. Uluslararası Sosyal Bilimler Kongresi İçinde* (ss. 753–762). Academy Global Publishing House.

Pace, A. N. (2019). Serial Killers in Popular Media: A Content Analysis of Depictions of Serial Killers in Film and Television [Yüksek Lisans Tezi, Eastern Kentucky University].

Penfold-Mounce, R. (2009). *Celebrity Culture and Crime: The Joy of Transgression*. Palgrave Macmillan.

Schmid, D. (2005). *Natural Born Celebrities: Serial Killers in American Culture*. University of Chicago Press.

Schreier, M. (2012). *Qualitative Content Analysis in Practice*. SAGE.

Sontag, S. (2023). Başkalarının Acısına Bakmak (O. Akınhay, Çev.). Can Yayınları.

Surette, R. (2015). *Media, Crime, and Criminal Justice: Images, Realities, and Policies* (5. bs.). Cengage Learning.

Tithecott, R. (1997). *Of Men and Monsters: Jeffrey Dahmer and the Construction of the Serial Killer*. University of Wisconsin Press.

Witmer, S. (2024). True Crime Podcasting as Participatory Journalism. *Journalism and Media*, 5(4), 1536–1554. <https://doi.org/10.3390/journalmedia5040104>

Yılmaz, E. (2025). Popüler Kültürde Seri Katil Mitinin İnşası ve Hakikatin Yitimi: Canavar: Ed Gein Hikâyesi. *Uluslararası Toplumsal Bilimler Dergisi*, 9(4), 629–649. <https://doi.org/10.30830/tobider.sayi.24.29>

Yılmaz, H. S. (2026). Dijital Medyada Suçun Romantize Edilmesi: Bir Derleme Çalışması. *İstanbul 29 Mayıs Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, 1(1), 89–98.

Zuboff, S. (2021). Gözetleme Kapitalizmi Çağı: İktidarın Yeni Sınırı ve İnsanlığın Geleceği için Mücadele (T. Uzunçelebi, Çev.). *Okuyan Us Yayınları*.

Extended Summary

Crime has become a major narrative field in contemporary media culture. Television series, streaming platforms, documentaries, podcasts, and short-form videos do not merely report criminal events; they organize the visibility of perpetrators and victims, assign psychological depth to selected characters, and frame violence through recognizable genre conventions. The serial killer is one of the most persistent figures in this field. Names, faces, voices, childhood stories, and courtroom images of offenders circulate repeatedly, whereas victims often receive less stable cultural visibility. This article approaches crime romanticization not as explicit approval of violence but as a representational process that narrows the moral distance between the audience and the perpetrator. Romanticization can emerge when the offender is granted a privileged point of view, a complex biography, aesthetic distinction, and a language of justification while the victim is reduced to a narrative function.

Recent Turkish scholarship has addressed digital crime romanticization, hybristophilia, and the cultural construction of serial-killer myths. International research has also examined serial-killer celebrity, antihero narratives, media crime, true-crime communities, and the attention economy. However, fewer studies compare fictional antihero drama, romanticized perpetrator narration, and fact-based true-crime dramatization through the same analytical categories. The present study addresses this gap by comparing the first seasons of *Dexter* and *You* with the limited series *Dahmer – Monster: The Jeffrey Dahmer Story*. The research asks three questions: Which narrative and aesthetic strategies place the perpetrator at the center? What similarities and differences exist between fictional crime series and fact-based dramatization? How does perpetrator-centered focalization transform victim visibility and the ethical perception of violence?

The study combines directed qualitative content analysis with comparative media-text analysis. The sample was selected through criterion-based purposive sampling. The inclusion criteria required

the perpetrator to be a central character, the production to have broad television or platform circulation, the narrative to provide access to the offender's inner world, and the corpus to enable comparison between fictional and fact-based forms. The final corpus consists of 32 episodes: 12 episodes from *Dexter* Season 1, 10 episodes from *You* Season 1, and 10 episodes from *Dahmer*. Podcasts, short videos, social-media edits, and audience comments were not included as empirical data. They appear only in the secondary-literature discussion of digital circulation. This distinction resolves the potential mismatch between a broad discussion of true crime culture and the actual media texts analyzed.

Scenes and narrative sequences were examined through six categories: narrative focalization, psychological deepening, aestheticization of violence, moral positioning of the perpetrator, victim visibility, and genre framing. Each production was first analyzed as a separate case. The same categories were then used to construct a cross-case comparison. The study does not make direct claims about audience psychology or reception. Instead of assuming that viewers necessarily identify with offenders, it identifies the viewing positions offered by the texts: access to the perpetrator's knowledge, voice, routines, and justifications.

The first major finding concerns perpetrator-centered focalization. *Dexter* uses first-person voice-over and an ethical code to create a narrative partnership between the audience and the killer. The victims are preclassified as offenders who escaped formal justice, which shifts the central moral question from the wrongness of killing to whether punishment is deserved. *You* creates proximity through Joe Goldberg's inner monologue and second-person romantic address. Stalking, control, and violence are repeatedly renamed as care, protection, and destiny. The images reveal the coercive nature of his actions, but the voice-over continuously produces a competing language of self-exoneration. *Dahmer* is more internally conflictual. It devotes extensive time to the offender's biography and performance, yet it also creates counter-perspectives through victims, families, neighbors, and institutional failure. The episode

centered on Tony Hughes and the narrative line surrounding Glenda Cleveland demonstrate the ethical potential of victim- and community-oriented storytelling. Nevertheless, the title, star performance, and serial structure continue to privilege Dahmer's cultural image.

The second finding is that aestheticization does not operate in one uniform way. *Dexter* uses dark humor, ritualized preparation, professional competence, and contrast between bright everyday life and controlled violence. *You* merges romantic-drama codes with surveillance and psychological thriller conventions, placing digital monitoring inside an attractive urban and literary world. *Dahmer* uses a darker and more restrained visual style, but psychological deepening and biographical detail still make the offender more narratively expansive than many victims. Across all three cases, romanticization emerges from the intersection of aesthetic form, narrative access, and moral framing rather than from a single device such as casting or music.

The third finding concerns genre. Fictional narratives can freely design a perpetrator's ethical code and subjective logic. *Dexter* and *You* therefore centralize the offender through sustained character development without the burden of historical accountability to real victims. Fact-based true-crime dramatization carries a stronger ethical obligation because the represented losses belong to public memory and living families. *Dahmer* attempts to answer this obligation by foregrounding victims and institutional racism in selected episodes. Yet realism does not automatically prevent romanticization. Star casting, serial narration, and biographical intensity can produce a new cultural icon even when the production explicitly criticizes the offender.

Victim visibility also differs across the corpus. *Dexter* morally devalues victims by presenting them as deserving targets. *You* gives victims more social and emotional presence, but Joe's voice repeatedly appropriates their words and claims to know what they truly want. *Dahmer* offers the strongest counter-perspective, although the perpetrator's life course remains the principal structural axis. These findings show that victim erasure should

not be measured only by screen time. It also involves narrative voice, subjective agency, memory, and whether the victim is represented as a life beyond the violent event.

The article concludes that crime romanticization should be conceptualized as a three-dimensional representational relationship: narrative proximity, moral framing, and unequal visibility. Digital platform circulation may intensify these features by making memorable lines, faces, and scenes easy to extract and repeat, but audience effects cannot be inferred without reception data. Future research should therefore combine media-text analysis with interviews, audience-community studies, and platform-level analyses. The ethical task for the sociology of crime is not to avoid explaining perpetrators, but to prevent explanation from becoming a structure in which the offender receives a full biography while the victim is remembered only through the moment of loss.

THE IMPACT OF DIGITALIZATION ON ORGANIZATIONAL PERFORMANCE: EVIDENCE FROM THE TURKISH BANKING SECTOR

Saltuk Buğra SÜRÜEL* - Ayşe Gönül DEMİREL**

Abstract

Digitalization has transformed the banking industry by reshaping customer interactions, operational processes, and organizational decision-making systems. The rapid adoption of digital banking technologies, FinTech innovations, and automated decision-making (ADM) applications has created new opportunities for banks to improve efficiency, profitability, and competitiveness. This study examines the impact of digitalization on organizational performance in the Turkish banking sector from a decision-making perspective. Digitalization is conceptualized through two dimensions: The growing adoption of Digital Banking Services and the use of automated decision-making systems in banking operations. An explanatory sequential mixed-method research design was employed. In the quantitative phase, secondary banking sector data covering the period from 2011 to 2025 were analyzed using the Autoregressive Distributed Lag (ARDL) approach to investigate the relationship between digitalization indicators and profitability measures. In the qualitative phase, semi-structured interviews were conducted with senior banking professionals to explore managerial perceptions regarding digital transformation and automated decision-making. The findings reveal a positive relationship between digitalization and organizational performance. Increased digital banking activities, including mobile banking usage and transaction volumes, were associated with improved profitability. Qualitative findings further indicate that digitalization enhances organizational performance through operational efficiency, customer acquisition, process automation, and improved credit decision quality. The study also highlights the growing role of ADM systems in supporting risk assessment and lending decisions while emphasizing the continued importance of human oversight. The findings contribute to the literature by integrating FinTech adoption and automated decision-making within a single framework and providing evidence from an emerging banking market. The study concludes that digitalization represents a strategic capability that supports sustainable organizational performance in the banking sector.

Keywords: Automated Decision Making, Banking, Decision Making, Digitalization, Performance, Fintech, Organizational Performance, Profitability

JEL Classification: D70, G21, M10, M13, M14

* Dr., Yeditepe Üniversitesi, E-Mail: bsuruel@gmail.com, ORCID: 0000-0003-0859-1928

** Prof. Dr., Yeditepe Üniversitesi, E-mail: gonuld@yeditepe.edu.tr, ORCID: 0000-0002-4327-8219

To cite this article: Sürüel, Saltuk Buğra – Demirel Ayşe Gönül. (2026). The Impact of Digitalization On Organizational Performance: Evidence from the Turkish Banking Sector, SDE Academy Journal 6(3), 472-533

DİJİTALLEŞMENİN ÖRGÜT PERFORMANSINA ETKİSİ: TÜRK BANKACILIK SEKTÖRÜ UYGULAMASI

Saltuk Buğra SÜRÜEL - Ayşe Gönül DEMİREL

Öz

Dijitalleşme, müşterilerin tutum ve davranışlarını, bankaların operasyonel süreçleri ve örgütsel karar alma mekanizmalarını yeniden şekillendirerek sektörü önemli ölçüde dönüştürmüştür. Dijital bankacılık teknolojilerinin, Fintek yeniliklerinin ve otomatik karar alma sistemlerinin hızlı biçimde benimsenmesi, bankaların verimliliğini, kârlılığını ve rekabet gücünü artırmaları için yeni fırsatlar yaratmıştır. Bu çalışma, dijitalleşmenin Türk bankacılık sektöründe örgütsel performans üzerindeki etkisini karar alma perspektifinden incelemektedir. Dijitalleşme, iki temel boyut üzerinden ele alınmaktadır: Dijital bankacılık faaliyet artışları ve bankacılık operasyonlarında otomatik karar alma sistemlerinin kullanımı. Çalışmada açıklayıcı sıralı karma yöntemi, araştırma deseni olarak kullanılmıştır. Nicel aşamada, 2011–2025 dönemini kapsayan ikincil bankacılık sektörü verileri, dijitalleşme göstergeleri ile kârlılık ölçütleri arasındaki ilişkiyi incelemek amacıyla Otoregresif Dağıtılmış Gecikme Modeli (ARDL) yaklaşımı kullanılarak analiz edilmiştir. Nitel aşamada ise üst düzey banka profesyonelleriyle yarı yapılandırılmış görüşmeler gerçekleştirilmiş ve yöneticilerin dijital dönüşüm ile otomatik karar alma süreçlerine ilişkin algıları araştırılmıştır. Bulgular, dijitalleşme ile örgütsel performans arasında pozitif bir ilişki olduğunu ortaya koymaktadır. Mobil bankacılık kullanımı ve işlem hacimleri başta olmak üzere dijital bankacılık faaliyetlerindeki artışın, kârlılığın iyileşmesiyle ilişkili olduğu görülmüştür. Nitel bulgular ayrıca dijitalleşmenin operasyonel verimlilik, müşteri kazanımı, süreç otomasyonu ve kredi karar kalitesinin iyileştirilmesi yoluyla örgütsel performansı artırdığını göstermektedir. Çalışma, otomatik karar alma sistemlerinin risk değerlendirmesi ve kredi verme kararlarını desteklemedeki artan rolünü de vurgulamakta; bununla birlikte insan denetiminin devam eden önemine dikkat çekmektedir. Bu çalışma, Finansal teknolojilerin uygulanarak benimsenmesi ile otomatik karar alma sistemlerinin etkisini tek bir analitik çerçevede birleştirerek ve geliştirmekte olan bir bankacılık piyasasından kanıtlar sunarak literatüre katkıda bulunmaktadır. Çalışma, dijitalleşmenin bankacılık sektöründe sürdürülebilir örgütsel performansı destekleyen stratejik bir yetkinlik olduğu sonucuna varmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Bankacılık, Dijitalleşme, Fintek, Karar Vermek, Karlılık, Otomatik Karar Verme Süreçleri, Örgüt Performansı

JEL Sınıflaması: D70, G21, M10, M13, M14

Introduction

The rapid development of digital technologies has transformed industries, business models, and organizational processes worldwide. Internet technologies, mobile applications, artificial intelligence (AI), big data analytics, cloud computing, and financial technologies (FinTech) have changed how organizations create value and interact with customers. They have also affected how firms maintain their competitive advantage. The banking industry has been one of the sectors most influenced by this transformation. This is largely because banking is highly information-intensive and strongly dependent on technological infrastructure.

Digitalization refers to the integration of digital technologies into organizational activities, processes, and business models. Its main purpose is to improve efficiency, effectiveness, and value creation (Brennen & Kreiss, 2016). Digitalization goes beyond converting analog information into digital formats. It represents a broader strategic transformation. It allows organizations to redesign their operations and develop new ways of interacting with stakeholders. In banking, digitalization has moved from being a support function to becoming a strategic necessity. It now affects customer acquisition, payment systems, credit evaluation, risk management, and decision-making.

The COVID-19 pandemic further accelerated digital transformation in financial institutions. Restrictions on physical mobility and social distancing measures changed customer behavior. Consumers increasingly preferred online and mobile banking services instead of traditional branches. As a result, banks invested heavily in digital infrastructure and alternative distribution channels. Digital banking applications became essential for maintaining customer relationships. They also helped banks ensure operational continuity during and after the pandemic.

The growth of FinTech firms has also played a significant role in the transformation of banking. FinTech companies provide innovative financial services that challenge traditional banking models. Their services are often faster, more accessible, and more customer oriented. At first,

many banks viewed FinTech firms as competitors. Over time, however, they increasingly became strategic partners. Banks began to collaborate with, acquire, or invest in FinTech companies. These partnerships helped traditional banks improve service quality, operational efficiency, and customer experience. As a result, the distinction between traditional banking and technology-based financial services has become less clear.

At the organizational level, digitalization may influence performance through several mechanisms. First, digital technologies can reduce transaction costs. They can also improve operational efficiency by automating routine processes. Second, digital platforms allow banks to serve larger customer groups. They also make services available continuously and without geographical limitations. Third, digitalization supports the collection and analysis of large amounts of customer data. This can improve both strategic and operational decision-making. Therefore, organizations that successfully integrate digital technologies into their business models may achieve better performance than those that fail to adapt.

One of the most important developments linked to digitalization is the growing use of Automated Decision-Making (ADM) systems. These systems use algorithms, machine learning models, and artificial intelligence techniques. They may support or replace human decision-making in certain processes. In banking, ADM systems are increasingly used for fraud detection, customer segmentation, risk assessment, and credit evaluation. They can process large volumes of data in real time. This allows banks to make decisions more quickly and consistently. In some cases, these decisions may also be more accurate than those based only on human judgment.

Credit decision-making is a particularly critical area for ADM systems. Lending activities are among the main sources of profitability for commercial banks. At the same time, they are also a major source of risk. Traditional credit assessment often depends on human judgment, experience, and subjective evaluation. This may create inconsistencies and biases. ADM systems offer a different approach. They use predictive algorithms and

data-driven models to assess borrower risk and creditworthiness. These systems may improve efficiency and reduce operational costs. They may also improve the quality of lending decisions.

Despite the increasing importance of digitalization and automation, their relationship with organizational performance still requires further research. Previous studies have examined digital banking, mobile banking, and FinTech adoption. Many of these studies focus on specific aspects of banking performance. However, less attention has been given to the combined effect of FinTech integration and automated decision-making on organizational performance. This gap is particularly visible in emerging economies. In addition, many studies focus on technology adoption. Fewer studies examine how digitalization affects organizational structures, decision-making processes, and profitability at the same time.

Türkiye provides a relevant setting for examining these issues. Over the past decade, the Turkish banking sector has experienced rapid growth in digital banking, mobile transactions, and FinTech activities. Regulatory developments have also supported remote customer onboarding and digital credit allocation. They have increased access to financial services as well. As a result, Turkish banks have become more dependent on digital infrastructure and technology-based decision-making systems. These developments provide an important opportunity to examine the relationship between digitalization and organizational performance.

Against this background, the present study investigates the impact of digitalization on organizational performance in the Turkish banking sector. Digitalization is examined through two related dimensions. The first is the adoption of FinTech-related internal banking activities. The second is the use of automated decision-making systems in credit processes. Organizational performance is measured through profitability indicators that are commonly used in the banking literature.

The study uses an explanatory sequential mixed-method research design. The quantitative phase examines the relationship between digitalization (taken as digital banking activity increase in terms of volume) and bank performance using secondary sector-level data. The qualitative

phase provides further insights through interviews with senior banking professionals. These interviews focus on the role of automation and digital transformation in organizational decision-making.

The study makes three main contributions to the literature. First, it examines FinTech adoption and automated decision-making within the same framework. Second, it provides empirical evidence from the Turkish banking sector. This sector represents an emerging market that has experienced rapid digital transformation. Third, the study combines quantitative and qualitative methods. This allows for a more comprehensive understanding of how digitalization affects organizational performance and managerial decision-making.

The remainder of the paper is organized as follows. The next section reviews the literature on digitalization, FinTech, organizational performance, and automated decision-making. The methodology section then explains the mixed-method research design and analytical procedures. The findings from the quantitative and qualitative analyses are presented and discussed in the following sections. Finally, the study concludes with theoretical implications, managerial recommendations, limitations, and suggestions for future research.

1. Literature Review

1.1. Digitalization in the Banking Sector

Digitalization has emerged as one of the most influential forces shaping contemporary organizations. Advances in information and communication technologies have transformed the ways organizations create value, interact with stakeholders, and compete within increasingly dynamic environments. Although the concepts of digitization, digitalization, and digital transformation are often used interchangeably, they represent distinct but related processes.

Digitization refers to the conversion of analog information into digital formats. This process primarily focuses on transforming physical

data into electronic forms without fundamentally altering organizational processes. Digitalization, on the other hand, involves the integration of digital technologies into existing business processes to improve efficiency, productivity, and customer experience (Brennen & Kreiss, 2016). Digital transformation represents the most advanced stage of this evolution and involves a comprehensive reconfiguration of organizational structures, business models, and strategic objectives through digital technologies (Fichman et al., 2014).

The banking industry has been particularly affected by digitalization due to its reliance on information processing, transaction management, and customer interactions. Historically, banking operations were heavily dependent on physical branches, paper-based documentation, and face-to-face communication. However, technological developments have gradually shifted banking services toward electronic and mobile platforms. The introduction of Automated Teller Machines (ATMs), internet banking, and mobile banking applications marked important milestones in this transition.

The acceleration of digitalization has significantly altered customer expectations and banking practices. Modern customers demand immediate access to financial services, personalized solutions, and seamless user experiences across multiple channels. Consequently, banks have been compelled to redesign their service delivery models and invest heavily in digital infrastructures. Digital banking now enables customers to perform transactions, access financial products, apply for loans, and manage investments without visiting a physical branch.

The COVID-19 pandemic further accelerated digital transformation in banking. Social distancing measures and mobility restrictions encouraged customers to rely on digital channels for financial transactions. Financial institutions responded by expanding digital capabilities, enhancing cybersecurity measures, and increasing investments in technological infrastructure. As a result, digital banking became not only a competitive advantage but also a necessity for organizational survival.

Christodoulou et al. (2022) describe digital transformation as a multi-stage process that begins with digitization, progresses through digitalization, and culminates in the development of entirely digital business models. Within the banking industry, this progression has led to the emergence of digital-only banks and branchless banking models that challenge traditional banking structures. These developments have intensified competition while simultaneously creating opportunities for operational efficiency and market expansion.

Digitalization has also transformed organizational structures within banks. Decision-making processes have become increasingly centralized, supported by integrated information systems, data analytics platforms, and artificial intelligence applications. As a result, banks have reduced their dependence on branch-based operations while increasing investments in information technology, analytics, and digital innovation units. This structural transformation reflects a broader shift toward technology-driven organizational models capable of responding more effectively to environmental uncertainty and changing customer demands.

Consequently, digitalization is no longer viewed merely as a technological initiative but rather as a strategic capability that enables organizations to enhance competitiveness, improve operational performance, and achieve sustainable growth.

1.2. FinTech and Banking Performance

The emergence of Financial Technology (FinTech) has become one of the most significant developments associated with digital transformation in the financial sector. FinTech refers to technology-enabled innovations in financial services that improve the delivery, accessibility, and efficiency of financial products and services (FSB, 2016). These innovations encompass a wide range of applications, including digital payments, peer-to-peer lending, crowdfunding, blockchain technologies, robo-advisory services, and artificial intelligence-based financial solutions.

Initially, FinTech firms were perceived as disruptive competitors threatening the traditional banking industry. Their ability to offer faster, more convenient, and cost-effective services challenged established financial institutions. Unlike traditional banks, FinTech firms typically operate with lean organizational structures, lower overhead costs, and greater technological flexibility. These characteristics enable them to respond quickly to changing market conditions and customer expectations.

However, the relationship between banks and FinTech firms has evolved from competition toward collaboration. Many banks now view FinTech firms as strategic partners capable of enhancing innovation and accelerating digital transformation. Through partnerships, acquisitions, joint ventures, and co-development initiatives, banks have integrated FinTech capabilities into their operations.

Cheng and Qu (2020) distinguish between external FinTech and internal FinTech. External FinTech refers to independent technology-based financial firms operating in the marketplace, whereas internal FinTech involves the adoption of FinTech technologies within traditional financial institutions. Both forms contribute to organizational performance through improved efficiency, enhanced customer experiences, and expanded service offerings.

Several mechanisms explain how FinTech influences banking performance. First, FinTech solutions reduce transaction costs through automation and process optimization. Automated systems replace manual activities, reduce operational errors, and improve processing speed. These efficiencies contribute directly to cost reduction and profitability enhancement.

Second, FinTech facilitates financial inclusion by expanding access to financial services. Digital onboarding processes, mobile applications, and alternative credit assessment models enable banks to reach previously underserved customer segments. Increased customer acquisition contributes to revenue growth and market expansion.

Third, FinTech enhances customer experience through personalization and convenience. Big data analytics and artificial intelligence allow banks to tailor products and services according to individual customer preferences and behavioral patterns. Improved customer satisfaction strengthens loyalty and increases the likelihood of cross-selling and long-term relationships.

Fourth, FinTech supports innovation by enabling banks to develop new products and services. The integration of digital payment systems, digital lending platforms, and embedded finance solutions creates additional revenue streams and strengthens competitive positioning.

Empirical research supports the positive relationship between FinTech adoption and organizational performance. Studies indicate that digital innovation contributes to improved efficiency, enhanced profitability, and stronger market competitiveness. Lagna and Ravishankar (2021) argue that FinTech expands the scope of financial services while simultaneously improving accessibility and operational effectiveness. Similarly, numerous studies suggest that technology-driven innovation enables financial institutions to respond more effectively to evolving customer needs and market dynamics.

Nevertheless, FinTech adoption also introduces challenges. Increased technological complexity, cybersecurity risks, regulatory compliance requirements, and competitive pressures may create new organizational vulnerabilities. Therefore, successful FinTech integration requires strategic alignment, effective governance, and continuous investment in technological capabilities.

Overall, existing evidence suggests that FinTech represents a critical driver of organizational performance within the banking sector, contributing to efficiency gains, customer acquisition, innovation, and profitability.

1.3. Digital Banking and Organizational Performance

Digital banking represents one of the most visible manifestations of digitalization within financial services. It encompasses the delivery of banking products and services through digital channels such as internet banking, mobile banking applications, self-service kiosks, and other electronic platforms. Digital banking allows customers to access financial services regardless of location or time, thereby increasing convenience and service accessibility.

From an organizational perspective, digital banking contributes to performance through several pathways. First, digital channels significantly reduce operating costs. Transactions conducted through mobile, or internet banking platforms are substantially less expensive than those performed in physical branches. Lower transaction costs enable banks to improve efficiency while maintaining service quality.

Second, digital banking expands market reach. Traditional branch networks impose geographical limitations on customer acquisition and service delivery. Digital platforms eliminate many of these barriers, enabling banks to attract customers from broader geographical areas. This increased accessibility contributes to financial inclusion and revenue generation.

Third, digital banking enhances customer engagement. Digital platforms facilitate continuous communication between banks and customers through notifications, personalized recommendations, and real-time service interactions. Improved engagement strengthens customer relationships and increases customer retention rates.

Research examining the relationship between digital banking and financial performance reports positive outcomes. Mutua (2013) found a positive association between mobile banking adoption and banking sector growth in Kenya. Njoroge (2014) similarly reported that mobile banking applications positively influenced banks' financial performance. Kathuo et al. (2015) demonstrated that mobile banking utilization contributes positively to both asset and equity returns among commercial banks.

Within the Turkish context, Korkmazgöz and Ege (2020) investigated the relationship between mobile banking usage and banking performance. Their findings revealed positive relationships between digital banking indicators and profitability measures, suggesting that increased adoption of digital banking services contributes to improved organizational performance. Canatan and İpek, 2022, research, ‘The Effects of Mobile Banking Transactions on Net Profits of Bank’, built similar model and used ARDL to assess relation and found positive relation. Another study from Ergün, 2023, ‘The interaction between digitalization and profitability in Banking : ARDL Bound Test Approach’ made similar models and find positive results. (Canatan and İpek, 2022; Ergün , 2023)

Also recent studies such as; Deniz (2023), using data for the 2011–2022 period, examined the relationship between digital banking and bank performance through regression analysis and reported a positive effect of digitalization on banking performance. Similarly, Çizgici Akyüz (2023), based on quarterly data covering 2011Q1–2023Q2, found a positive relationship between digital banking activities and sectoral performance. Adopting a more dynamic econometric approach, Kurt Cihangir, Yenice, and Uğurlu (2024) employed the ARDL methodology for the 2007Q4–2023Q3 period and investigated the relationship among financial digitalization, bank performance, and risk across banks with different ownership structures, highlighting that the effects of digitalization may vary depending on bank characteristics.

In a related contribution, Doğan (2024) introduced an alternative measurement approach to digital transformation and demonstrated that its impact on financial performance may differ across bank types. Taken together, these studies confirm the relevance of digitalization for banking performance while also indicating that its effects are not necessarily uniform across institutions or periods.

The expansion of mobile banking has been particularly significant. Mobile devices have become the primary interface between customers and financial institutions. Mobile banking applications enable users to

conduct transfers, pay bills, apply for loans, manage investments, and access customer support services. As smartphone penetration continues to increase, mobile banking has become a vital component of banking strategies worldwide.

The growth of digital banking services also influences organizational structures. Banks increasingly shift resources from traditional branch operations toward technology development, cybersecurity, analytics, and digital innovation. This transformation reflects a broader strategic orientation toward technology-enabled value creation and operational efficiency.

Consequently, digital banking is widely regarded as a key determinant of organizational performance in modern banking environments. Its ability to reduce costs, enhance customer experiences, increase operational efficiency, and support business growth positions digital banking as a critical component of competitive advantage.

1.4. Automated Decision-Making in Banking

Automated Decision-Making (ADM) has emerged as a vital component of contemporary digital transformation initiatives. ADM refers to decision processes in which algorithms, machine learning models, and artificial intelligence systems generate recommendations or decisions with limited human intervention. These systems utilize large volumes of data to identify patterns, predict outcomes, and support organizational decision-making processes.

According to Kitchen (2017), ADM should be understood not only as a technological system but also as a socio-technical phenomenon shaped by interactions among technology, institutions, and human actors. Algorithms do not operate in isolation; rather, they are embedded within broader organizational and social contexts that influence their design, implementation, and outcomes.

In the banking sector, ADM applications are increasingly used for fraud detection, anti-money laundering compliance, customer segmentation, credit scoring, and risk management. Among these applications, credit decision-making represents one of the most strategically critical areas due to its direct impact on profitability and risk exposure.

Traditionally, credit decisions have relied on human judgment, experience, and subjective evaluations. While experienced credit officers may provide valuable insights, human decision-making is often influenced by cognitive limitations and behavioral biases. Hodgkinson et al. (2002) identify several biases that may affect managerial decisions, including overconfidence, optimism bias, and loss aversion. Such biases can lead to inconsistent or suboptimal lending decisions.

ADM systems address these limitations by employing data-driven decision models. Machine learning algorithms analyze historical data, identify predictive patterns, and generate risk assessments based on objective criteria. As a result, ADM systems often provide faster, more consistent, and potentially more accurate evaluations than traditional approaches.

A significant advantage of ADM lies in its ability to enhance financial inclusion. Traditional credit assessment methods frequently exclude individuals lacking formal credit histories. Machine learning models can utilize alternative data sources, including utility payments, digital transactions, and behavioral indicators, to evaluate creditworthiness (Kumar et al., 2021). This capability enables financial institutions to serve previously underserved populations.

Despite these benefits, ADM systems also raise important ethical and regulatory concerns. Algorithmic bias remains one of the most widely discussed challenges. If training data contain historical biases, algorithms may reproduce or even amplify discriminatory outcomes. Transparency and explainability represent additional concerns, particularly when complex machine learning models operate as “black boxes” whose decision logic is difficult to interpret.

Regulatory frameworks increasingly emphasize accountability and explainability in automated decision-making. The European Union's General Data Protection Regulation (GDPR) highlights individuals' rights to receive explanations regarding decisions significantly affecting them. Consequently, financial institutions must balance efficiency gains with requirements for transparency, fairness, and accountability.

Yoo (2010) further warns that extensive use of customer behavioral data may create privacy concerns if organizations fail to ensure adequate safeguards and informed consent. As financial institutions increasingly rely on data-driven decision systems, responsible governance becomes essential for maintaining trust and regulatory compliance.

Overall, ADM represents a transformative development within banking. When appropriately designed and governed, automated decision-making systems have the potential to improve operational efficiency, reduce risk, enhance financial inclusion, and contribute positively to organizational performance.

1.5. Research Gap and Hypothesis Development

Although previous studies have demonstrated positive relationships between digital banking adoption, FinTech innovation, and financial performance, important gaps remain in literature.

First, most studies examine digital banking, FinTech adoption, or automated decision-making independently rather than within an integrated framework. Second, limited empirical evidence exists regarding how these dimensions collectively influence organizational performance. Third, research focusing on emerging economies remains comparatively scarce despite their rapid adoption of digital financial technologies.

Furthermore, while existing studies have investigated the effects of mobile banking and digital channels on profitability, fewer studies have explored how automated decision-making systems contribute to organizational performance through improved credit decision processes.

This gap is particularly important because credit activities remain one of the most significant determinants of banking profitability and risk management effectiveness.

Although the relationship between digital banking and bank performance has been examined in the Turkish literature using different methodologies and time periods, a considerable proportion of existing studies assess digitalization primarily through internet and mobile banking indicators, with their analysis periods generally ending in 2023 or earlier. Moreover, studies that simultaneously investigate the dynamic short- and long-run effects of digitalization on financial performance and the organizational implications of technological transformation driven by artificial intelligence and automation remain limited. This study seeks to extend the existing literature by examining the short- and long-run effects of digitalization on the performance of the Turkish banking sector through an ARDL approach using up-to-date quarterly data covering the 2011–2025 period.

To address these gaps, the present study examines digitalization from two complementary perspectives: FinTech-driven digital banking activities and automated decision-making systems. Organizational performance is evaluated through profitability indicators commonly used in banking research.

Accordingly, the study investigates the following research questions:

RQ1: Do the growing adoption of Digital Banking Services positively influence organizational performance in Turkish Deposit Banks ?

The qualitative phase further explores:

RQ2: Do the usage of automated decision-making systems contribute to credit decision process performance and credit assesment quality ?

Based on the literature reviewed above, the study expects that increased digitalization, reflected through digital banking services and technology-enabled decision-making processes, will contribute positively to organizational performance.

2. Methodology

2.1. Research Design

This study adopts an **explanatory sequential mixed-method research design**, which combines quantitative and qualitative approaches in two consecutive phases. Mixed-method designs are particularly useful when researchers seek both statistical evidence and contextual understanding of a phenomenon (Creswell & Plano Clark, 2011).

In explanatory sequential designs, quantitative data are collected and analyzed first, followed by qualitative data collection and analysis to provide deeper explanations and interpretations of the quantitative findings.

The rationale for employing this design is that the impact of digitalization on organizational performance cannot be fully understood through quantitative indicators alone. While financial and operational data can reveal the existence of statistical relationships, qualitative insights from banking professionals provide a richer understanding of how digitalization and automated decision-making systems influence organizational practices and performance outcomes.

Accordingly, the study consists of two distinct but interconnected phases. The first phase utilizes quantitative methods to examine the relationship between digitalization indicators and banking performance. The second phase employs qualitative methods to explore managerial perceptions regarding the role of digitalization and automated decision-making systems in banking operations. The integration of findings from both phases enables a more comprehensive understanding of the research problem.

Figure 1. Research Design- Explanatory Sequential Design Flow

The explanatory sequential design strengthens the validity of the study by allowing findings obtained through one method to be supported and elaborated through another methodological perspective.

2.2. Research Context and Population

The study focuses on the Turkish banking sector, which has undergone significant digital transformation over the last decade. The sector represents an appropriate setting for examining the relationship between digitalization and organizational performance due to the rapid adoption of mobile banking, digital customer onboarding, automated lending systems, and FinTech partnerships.

The target population of the quantitative phase consists of deposit banks operating in Türkiye under the supervision of the Banking Regulation and Supervision Agency (BRSA) and represented by the Turkish Banks Association (TBA).

Participation banks, represented by the Participation Banks Association of Türkiye (TKBB), and development-investment banks were excluded from the quantitative analysis for several reasons. First, participation banks operate under different banking principles and regulatory frameworks. Second, development and investment banks primarily focus on corporate financing activities and therefore differ from retail-oriented commercial banks. Third, comprehensive digital banking statistics are more consistently available for deposit banks, making them more suitable for longitudinal analysis.

Consequently, *the unit of analysis for the quantitative phase is the Turkish deposit banks.*

For the qualitative phase, the unit of analysis consists of senior banking professionals involved in digital transformation, strategic planning, digital banking, risk management, and credit decision-making processes.

2.3. Quantitative Phase

2.3.1. Data Collection

The quantitative phase relies on secondary data obtained from publicly available sources, primarily the Turkish Banks Association (TBA), the Banking Regulation and Supervision Agency (BRSA), and sector reports.

The dataset covers the period from the first quarter of 2011 to the fourth quarter of 2025. This period was selected because detailed digital banking statistics became publicly available beginning in 2011.

Quarterly observations were used to maximize the number of data points and improve the robustness of the econometric analysis.

The study uses profitability measures as indicators of organizational performance. Following previous banking literature, organizational performance is represented through:

Average Return on Assets (AROA)

and

Average Return on Equity (AROE)

These indicators are widely used measures of banking profitability and efficiency.

Digital Banking Services are operationalized through several indicators reflecting the intensity of digital banking activities:

- Active Mobile Banking Customers
- Mobile Transfer Volume
- Mobile Payment Volume
- Mobile Investment Transaction Volume
- Mobile Credit Card Transaction Volume

These variables represent different dimensions of digital banking usage and collectively capture the degree of digitalization within the banking sector.

2.3.2. Variables

Dependent Variables

Average Return on Assets (AROA)

AROA measures the profitability generated from the bank's asset base and is calculated as the ratio of accumulated last 4 periods of net income to average total assets.

Average Return on Equity (AROE)

AROE measures profitability from shareholders' perspectives and is calculated as the ratio of accumulated last 4 periods of net income to average shareholders' equity.

Independent Variables

The independent variables represent digitalization-related activities:

- Active Mobile Customers (ACS)
- Transfer Volume (TRN)
- Payment Volume (PYT)
- Investment Transaction Volume (INV)
- Credit Card Transaction Volume (CCD)

These variables are widely used indicators of digital banking adoption and customer engagement. Logarithms (Ln) of Mobile Banking Data have been taken to make data smoother and more fit to ROA and ROE results. **EViews 12 software is used for analysis.**

2.4. Econometric Method

To investigate the relationship between digitalization and organizational performance, the study employs the **Autoregressive Distributed Lag (ARDL) Bounds Testing Approach** developed by Pesaran et al. (2001).

The ARDL approach offers several advantages.

First, it allows variables integrated at different orders, specifically $I(0)$ and $I(1)$, to be included within the same model.

Second, ARDL performs effectively with small sample sizes.

Third, the method enables the estimation of both short-run and long-run relationships simultaneously.

Finally, ARDL helps mitigate issues associated with omitted variable bias and unobserved heterogeneity by incorporating lagged values of variables into the model.

Given these advantages and the characteristics of the dataset, ARDL was considered the most appropriate analytical technique for the study.

The general form of the ARDL model is specified as follows:

$$Y_t = \alpha + \sum_{i=1}^p \beta Y_{t-i} + \sum_{j=0}^q \gamma X_{t-j} + \varepsilon_t$$

where:

- (Y_t) represents organizational performance,
- (X_t) represents digitalization variables,
- (ε_t) denotes the error term.

2.4.1. Stationarity Tests

Prior to estimating the ARDL model, stationarity properties of the variables were examined.

Two commonly used unit root tests were applied:

- Augmented Dickey-Fuller (ADF) Test
- Phillips-Perron (PP) Test

These tests determine whether variables are stationary at levels [$I(0)$] or become stationary after first differencing [$I(1)$].

Variables integrated at order $I(2)$ are incompatible with the ARDL framework and were therefore not permitted in the analysis.

3.4.2. Lag Length Selection

The selection of optimal lag lengths is critical for ARDL estimation.

Following recommendations in the literature, lag lengths were determined using the Akaike Information Criterion (AIC).

The specification yielding the lowest AIC value was selected as the preferred model in Table 1 and 2.

Table 1. AROA AIC Lag Degree

Lag	LogL	LR	FPE	AIC	SC	HQ
0	-48.39812	NA	3.14e-07	2.052759	2.275811	2.138534
1	372.1425	729.9950	1.58e-13	-12.45821	-10.89684*	-11.85778
2	425.5878	80.67208	8.62e-14	-13.11652	-10.21684	-12.00144
3	467.2374	53.43733	8.00e-14	-13.32971	-9.091728	-11.69999
4	501.2064	35.89178	1.15e-13	-13.25307	-7.676776	-11.10870
5	569.1232	56.38375*	5.88e-14	-14.45748	-7.542871	-11.79846
6	644.4162	45.45989	3.51e-14	-15.94023	-7.687313	-12.76656
7	737.4913	35.12268	2.58e-14*	-18.09401*	-8.502778	-14.40569*

Table 2. AROE AIC Lag Degree

Lag	LogL	LR	FPE	AIC	SC	HQ
0	-170.2540	NA	3.12e-05	6.651096	6.874148	6.736871
1	248.3352	726.6077	1.69e-11	-7.786234	-6.224871*	-7.185809
2	302.9067	82.37205	8.83e-12	-8.487045	-5.587370	-7.371970
3	346.1004	55.41832	7.73e-12	-8.758505	-4.520518	-7.128780
4	381.2274	37.11538	1.06e-11	-8.725563	-3.149266	-6.581188
5	448.8124	56.10824*	5.51e-12	-9.917447	-3.002838	-7.258422
6	531.2847	49.79464	2.51e-12	-11.67112	-3.418201	-8.497447
7	629.5104	37.06628	1.52e-12*	-14.01926*	-4.428027	-10.33093*

* Indicates lag order selected by the criterion

LR: sequential modified LR test statistic (each test at 5% level) FPE: Final prediction error

AIC: Akaike information criterion. SC: Schwarz information criterion. HQ: Hannan-Quinn information criterion

After Lag determination, AIC(Akaike information criterion) tests determine best lags, which is the smallest value, (7 in our study) per variable in our equations. EViews 12 Software has selected best models for our study. For AROA model **ARDL(7,7,6,3,7,3)** and AROE model **ARDL (2,0,1,7,7,5)** model has been selected.

2.4.3. Diagnostic Tests

Several diagnostic tests were conducted to evaluate model adequacy.

Serial Correlation

The Breusch–Godfrey Serial Correlation LM Test was employed to determine whether residuals were autocorrelated.

Heteroskedasticity

The Breusch–Pagan–Godfrey Test was used to assess whether residual variances remained constant across observations.

Residuals

Jarque - Bera test was used to check residuals are normally distributed.

Model Stability

CUSUM and CUSUMSQ tests were applied to evaluate parameter stability throughout the sample period.

Functional Form

The Ramsey RESET test was employed to examine potential specification errors.

Only models satisfying these diagnostic requirements were considered suitable for interpretation.

2.4.4. Cointegration and Error Correction Analysis

Following ARDL estimation, the Bounds Testing Procedure was applied to determine whether a long-run equilibrium relationship existed between digitalization and organizational performance.

The null hypothesis states that no cointegration relationship exists among the variables.

If the calculated F-statistic exceeds the upper critical bound, the null hypothesis is rejected, indicating the existence of a long-run relationship.

When cointegration is confirmed, an Error Correction Model (ECM) is estimated to examine short-run dynamics.

The ECM coefficient reflects the speed at which deviations from long-run equilibrium are corrected.

An error correction coefficient that is negative and statistically significant indicates that short-run disequilibria converge back toward long-run equilibrium over time.

2.5. Qualitative Phase

2.5.1. Participants and Data Collection

The qualitative phase was designed to explain and enrich the findings obtained from the quantitative analysis.

Data were collected through semi-structured interviews with senior banking professionals, including executives responsible for digital banking, strategy, risk management, marketing, and credit operations.

Purposive sampling was used to select participants possessing substantial experience in digital transformation initiatives and automated decision-making systems.

Semi-structured interviews were preferred because they allow researchers to maintain consistency across interviews while also providing flexibility to explore emerging themes.

Interviews focused on:

- Digital transformation strategies
- FinTech integration

- Automated credit decision systems
- Organizational performance outcomes
- Opportunities and challenges associated with digitalization

From both Public and Private bank managers, mostly working in division of marketing and digital banking, interviews were conducted. Total of 12 managers perspectives on digitalization and its effects were taken. List about interviews summaries are given below table.

Details of Interviewees

Participant	Bank Type	Title of Interviewee	Bank Division of Interviewee	Interview Intervals
Int_#1	Public Bank	Asst.G.M.	Marketing	51:17
Int_#2	Public Bank	Head	Digital Banking	58:01
Int_#3	Public Bank	Head	Digital Transformation	01:08:15
Int_#4	Public Bank	Manager	Marketing	45:17
Int_#5	Public Bank	Head	Digital Banking	58:29
Int_#6	Private Bank	GM		57:58
Int_#7	Private Bank	Head	Digital Banking	Via Email
Int_#8	Private Bank	Head	Digital Banking	58:57
Int_#9	Private Bank	Head	Digital Banking	01:10:17
Int_#10	Private Bank	Head	Retail Credits	01:18:54
Int_#11	Digital Bank	GM		53:47
Int_#12	Digital Bank	Asst.G.M.	Digital Banking	55:44

2.5.2. Data Analysis

Interview recordings were transcribed and prepared for analysis.

The study employed **qualitative content analysis** to identify recurring patterns, concepts, and themes within the interview data (Miles & Huberman, 1994).

Coding was conducted through an iterative process involving:

1. Initial coding
2. Category development
3. Theme generation
4. Interpretation

To support systematic analysis, the data were organized and coded using **MAXQDA** software.

The qualitative findings were subsequently compared and integrated with quantitative results to provide a comprehensive interpretation of the impact of digitalization on organizational performance.

2.6. Validity, Reliability, and Trustworthiness

Several procedures were implemented to enhance the rigor of the study.

For the quantitative phase, reliability was supported using official sector data obtained from reputable institutions, including TBA and BRSA.

For the qualitative phase, credibility was strengthened through careful transcription, systematic coding procedures, and continuous comparison of emerging themes with interview data.

The integration of quantitative and qualitative findings also contributed to methodological triangulation, enhancing the overall trustworthiness and robustness of the research conclusions.

3. Findings

3.1. Quantitative Findings

3.1.1. Descriptive Statistics

Table 3 presents the descriptive statistics of the variables used in the study.

Table 3. Descriptive Statistics of Variables

VARIABLE	OBS	MEAN	STD.DEV.	MIN	MAX
AVG_ROE	60	17.40472	7.916186	9.634563	38.59037
AVG_ROA	60	1.748459	0.668974	0.91708	3.606753
VOL_LN_TRANSFER	60	12.77847	2.985945	6.950705	17.35633
VOL_LN_INVESTMENT	60	12.12003	2.83444	6.600174	16.29453
LN_ACTIVECUSTOMER	60	16.72946	1.840071	12.34737	18.65653
VOL_LN_PAYMENT	60	9.535648	3.298274	2.383694	14.23846
VOL_LN_CREDITCARD	60	10.46224	2.999814	4.251255	15.16154

The descriptive results indicate a substantial increase in digital banking activities throughout the study period. Active mobile banking customers, transfer volumes, payment transactions, investment transactions, and credit card transaction volumes demonstrated a continuous upward trend between 2011 and 2025. This growth reflects the increasing adoption of digital banking services within the Turkish banking sector.

Profitability indicators also exhibited fluctuations throughout the sample period. While periods of economic uncertainty affected profitability levels, the overall trend suggests that banks maintained positive performance despite changing market conditions.

These descriptive findings provide preliminary evidence that the expansion of digital banking activities coincided with improvements in organizational performance.

3.1.2. Unit Root Test Results

Prior to estimating the ARDL model, stationarity properties of the variables were examined using Augmented Dickey-Fuller (ADF) and Phillips-Perron (PP) tests.

The results revealed that some variables were stationary at levels [I(0)], whereas others became stationary after first differencing [I(1)]. (Table 4)

Since no variable was integrated at the second order [I(2)], the dataset satisfied the assumptions required for the application of the ARDL Bounds Testing approach.

Table 4. Unit Root tests Results of Variables

VARIABLE	Variable Proxy	UNIT ROOT
AVG_ROA(Y1)	AROA	I(1)
AVG_ROE(Y2)	AROE	I(1)
VOL_LN_TRANSFER(X1)	TRN	I(0)
VOL_LN_INVESTMENT(X3)	INV	I(0)
LN_ACTIVECUSTOMER(X5)	ACS	I(0)
VOL_LN_PAYMENT(X2)	PYT	I(0)
VOL_LN_CREDITCARD(X4)	CCD	I(1)

Therefore, ARDL estimation was considered appropriate for further analysis.

3.1.3. ARDL Long-Run Results

The ARDL Bounds Test results confirmed the existence of a long-run relationship between digitalization indicators and banking performance.

Table 5. Long Run Bounds Test AROA Equation

Variable	Coefficient	Std. Error	t-Statistic	Prob.
CREDIT_CARDS	0.991008	0.315479	3.141278	0.0072
INVESTMENTS	-1.463317	0.333619	-4.386188	0.0006
PAYMENTS	-0.365683	0.396745	-0.921707	0.3723
TRANSFERS	0.841905	0.440153	1.912757	0.0765
ACTIVE_CUSTOMER	0.054502	0.203626	0.267655	0.7929
EC = AROA - (0.9910*CREDIT_CARDS -1.4633*INVESTMENTS -0.3657*PAYMENTS + 0.8419*TRANSFERS + 0.0545*ACTIVE_CUSTOMER)				

F-Bounds Test		Null Hypothesis: No levels relationship		
Test Statistic	Value	Signif.	I(0)	I(1)
			Asymptotic: n=1000	
F-statistic	6.272464	10%	2.26	3.35
Actual Sample Size	53		Finite Sample: n=55	
		10%	2.393	3.583
		5%	2.848	4.16
		1%	3.928	5.408

Table 6. Long Run Bounds Test AROE Equation

Variable	Coefficient	Std. Error	t-Statistic	Prob.
CREDIT_CARDS	16.54887	6.785770	2.438761	0.0222
INVESTMENTS	-13.19293	4.157352	-3.173397	0.0040
PAYMENTS	-44.75263	8.311348	-5.384521	0.0000
TRANSFERS	34.98863	12.21349	2.864752	0.0083
ACTIVE_CUSTOMER	24.16769	6.342085	3.810685	0.0008
EC = AROE - (16.5489*CREDIT_CARDS -13.1929*INVESTMENTS -44.7526 *PAYMENTS + 34.9886*TRANSFERS + 24.1677*ACTIVE_CUSTOMER)				

F-Bounds Test		Null Hypothesis: No levels relationship		
Test Statistic	Value	Signif.	I(0)	I(1)
			Asymptotic: n=1000	
F-statistic	8.750986	10%	2.26	3.35
Actual Sample Size	53		Finite Sample: n=55	
		10%	2.44	3.60
		5%	2.90	4.21
		1%	3.96	5.58

The calculated F-statistic exceeded the upper critical bound value, indicating cointegration among the variables. (Table 5 and 6)

The long-run coefficients suggest that digital banking activities contribute positively to organizational performance.

Specifically:

- Active mobile banking customer growth positively influenced profitability.
- Transfer transaction volume exhibited a positive and statistically significant relationship with performance.
- Payment transaction volume contributed a negative effect to profitability.
- Credit card transaction volume showed a positive effect on performance.
- Investment transaction volume demonstrated a negative relationship with profitability.
- The reason behind negative effect of investment and payment transactions, may be these transactions do not make banks profitable as much as other banking activities. Such as when a customer buys an investment product, banks do not get commission according to competition in digital banking. And investment gain is totally a profit for customers; for payments banks do not get commission from transactions for same competition reasons.
- Furthermore, since distinct categories of mobile banking transactions are included simultaneously in the model, the negative coefficients may also reflect a composition effect, whereby increases in payment and investment transactions, relative to more revenue-generating digital activities, are associated with lower marginal profitability. This interpretation is consistent with the mixed evidence in the existing literature, where some studies report positive associations between digital banking and performance, while others identify negative or heterogeneous effects depending on bank characteristics, ownership structures, and the measures used to capture digitalization (Canatan İpek, 2022; Ergün, 2023; Çizgici Akyüz, 2023; Kurt Cihangir et al., 2024; Doğan, 2024).

- On the other hand, credit card volume transactions, transfers create current deposit in bank accounts which are cost free for banks. And Banks invest these current money on behalf of their investments. Also having more active customers via digital banking is also cost free for banks. They do not pay any operating expenses while digital on boarding. These may be the main reasons behind the statistical results.

Overall, the findings indicate that increased digital banking activity is associated with improved organizational performance.

These results support previous studies suggesting that digitalization enhances efficiency, customer acquisition, and revenue generation within the banking sector.

3.1.4. Error Correction Model (Short-Run Results)

The Error Correction Model (ECM) was estimated to examine short-run dynamics.

Table 7. ECM test for Cointeq(-1) AROA Equation

ARDL Error Correction Regression (ECM)				
Dependent Variable: D(AVG_ROA)		Selected Model: ARDL(7, 7, 6, 3, 7, 3)		
Case 3: Unrestricted Constant and No Trend		Included observations: 53		
Variable	Coefficient	Std. Error	t-Statistic	Prob.
CointEq(-1)*	-1.079518	0.151051	-7.146732	0.0000

t-Bounds Test		Null Hypothesis: No levels relationship		
Test Statistic	Value	Signif.	I(0)	I(1)
t-statistic	-7.146732	10%	-2.57	-3.86
		5%	-2.86	-4.19
		2.50%	-3.13	-4.46
		1%	-3.43	-4.79

Table 8. ECM test for Cointeq(-1) AROE Equation

ARDL Error Correction Regression (ECM)				
Dependent Variable: D(AVG_ROE)		Selected Model: ARDL (2, 0, 1, 7, 7, 5)		
Case 3: Unrestricted Constant and No Trend		Included observations: 53		
Variable	Coefficient	Std. Error	t-Statistic	Prob.
CointEq (-1)*	-0.365531	0.046050	-7.937701	0.0000

t-Bounds Test		Null Hypothesis: No levels relationship		
Test Statistic	Value	Signif.	I(0)	I(1)
<i>t-statistic</i>	-7.937701	10%	-2.57	-3.86
		5%	-2.86	-4.19
		2.50%	-3.13	-4.46
		1%	-3.43	-4.79

The error correction term was found to be negative and statistically significant, confirming the existence of a stable long-run equilibrium relationship. (Table 7 and 8)

The coefficient indicates that deviations from equilibrium are gradually corrected over time.

Short-run coefficients reveal that certain digital banking activities have an immediate impact on profitability, particularly transfer and payment transactions.

These findings suggest that digitalization influences organizational performance not only in the long term but also through short-term operational improvements.

3.1.5. Diagnostic and Stability Tests

The results of the Breusch-Godfrey, Breusch-Pagan-Godfrey, Jaque-Bera Normality, Ramsey RESET, and CUSUM tests indicate that the estimated models satisfy the necessary econometric assumptions.

Table 9. Autocorrelation test for Residuals- AROA Equation

Breusch-Godfrey Serial Correlation LM		CASE 3	AROA
<i>Null hypothesis: No serial correlation at up to 7 lags.</i>			
F-statistic (2 Lags)	3.763916	Prob. F(2,12)	*0.0538
F-statistic (7 Lags)	3.649600	Prob. F(7,7)	*0.0546

Table 10. Autocorrelation test for Residuals- AROE Equation

Breusch-Godfrey Serial Correlation LM Test:		CASE 3	AROE
<i>Null hypothesis: No serial correlation at up to 4 lags</i>			
F-statistic (2 Lags)	1.793476	Prob. F(2,23)	*0.1889
F-statistic (4 Lags)	2.692630	Prob. F(4,21)	*0.0590

Since $F > 0.05$ we state that there is no serial correlation in 2nd / 4th / 7th lag of these equations. Lags are chosen in accordance with models that have dependent variable lag lengths.

Lastly, we applied **Heteroskedasticity test**. Breusch-Pagan-Godfrey for both equations.

Table 11. Heteroskedasticity test for Residuals- AROA Equation

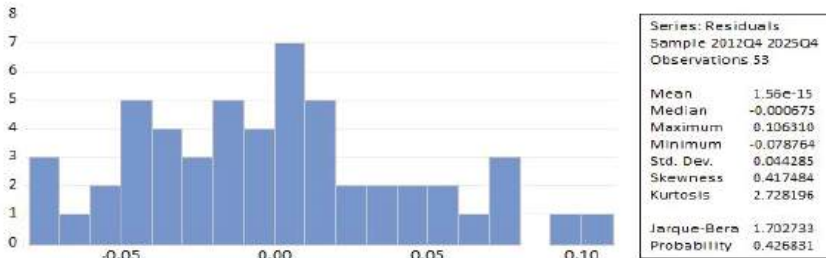
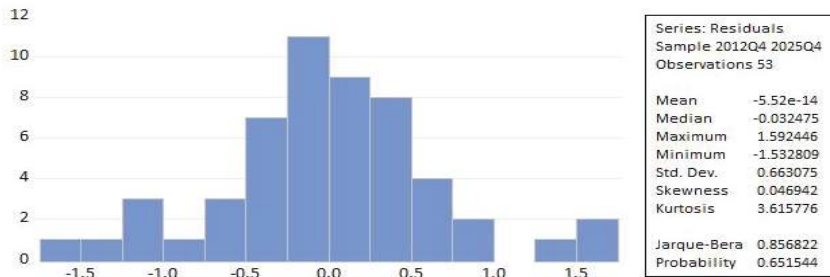
Heteroskedasticity Test: Breusch-Pagan-Godfrey		AROA	
Null hypothesis: Homoskedasticity			
F-statistic	0.743385	Prob. F(38,14)	0.7723
Obs*R-squared	35.43730	Prob. Chi-Square(38)	0.5886
Scaled explained SS	2.136624	Prob. Chi-Square(38)	1.0000

Table 12. Heteroskedasticity test for Residuals- AROE Equation

Heteroskedasticity Test: Breusch-Pagan-Godfrey		AROE	
Null hypothesis: Homoskedasticity			
F-statistic	1.003689	Prob. F(27,25)	0.4983
Obs*R-squared	27.56794	Prob. Chi-Square(27)	0.4335
Scaled explained SS	8.022379	Prob. Chi-Square(27)	0.9999

Results of both tests are $F > 0.05$. so we conclude that there is no Heteroscedasticity for both equations. These tests have established circumstances for regression analysis and have successfully passed evaluations.

For residual tests, we have normality test. Heteroskedasticity Test and Serial Correlation tests.

Table 13. Normality Distribution test for Residuals- AROA Equation**Table 14. Normality Distribution test for Residuals- AROE Equation**

For both equations Jarque-Bera test is applied. since $P>0.05$. residuals distributed normally. We have provided conditions.

Table 15. Ramsey Test Results for AROA Equation

AROA MODEL	Value	df	Probability	
t-statistic	0.856291	13	0.4073	
F-statistic	0.733235	(1. 13)	0.4073	F>0.05
Likelihood ratio	2.908081	1	0.0881	

Table 16. Ramsey Test Results for AROE Equation

AROE MODEL	Value	df	Probability	
t-statistic	0.395410	24	0.6960	
F-statistic	0.156349	(1. 24)	0.6960	F>0.05
Likelihood ratio	0.344150	1	0.5574	

Since $F> 0.05$ we conclude that according to Ramsey tests both equations are stable.

Table 17. Cusum Test Results for AROA Equat

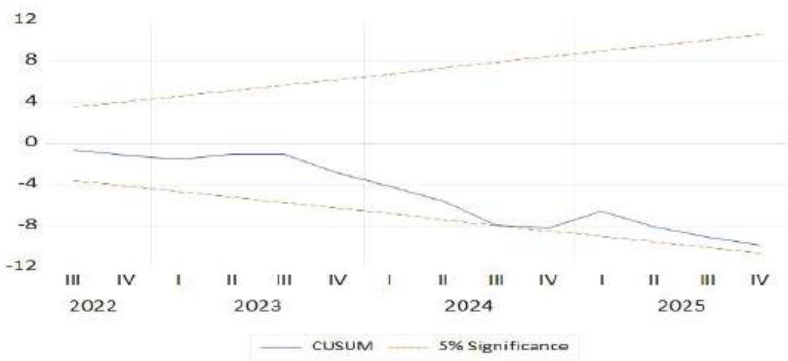
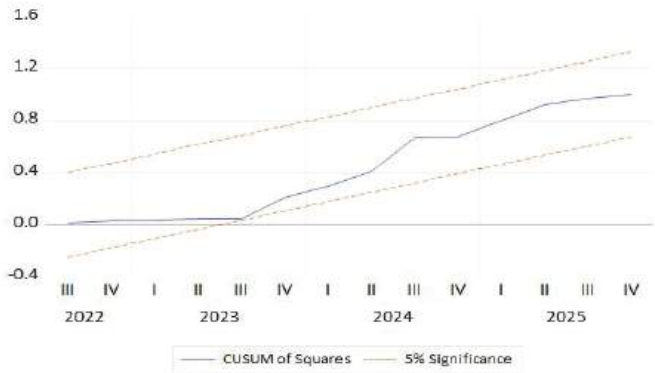

Table 18. Cusum Square Test Results for AROA Equation

Since both lines are with in corridor this AROA is stable.

Table 19. Cusum Test Results for AROE Equation

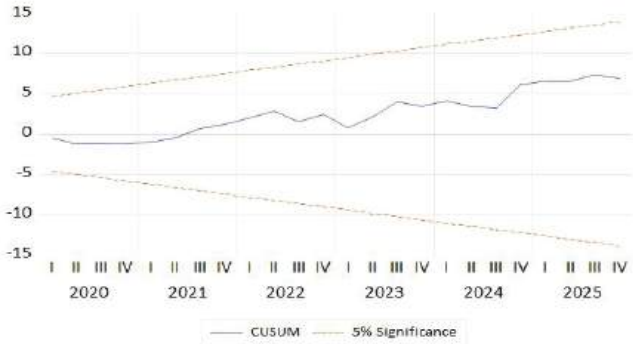
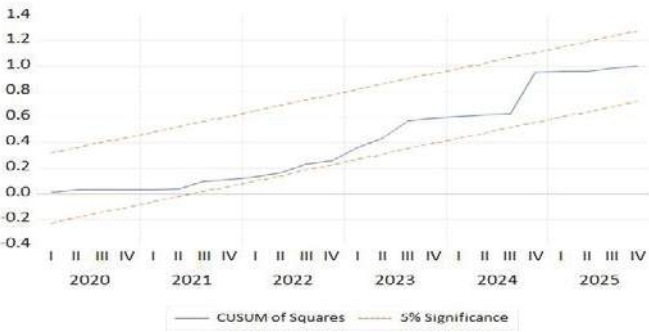

Table 20. Cusum Square Test Results for AROE Equation

Since both lines are within the corridor this AROE equation is stable.

No significant autocorrelation or heteroskedasticity problems were detected.

Furthermore, CUSUM and CUSUMSQ statistics confirmed parameter stability throughout the sample period.

Therefore, the estimated ARDL models can be considered statistically reliable and robust.

3.2. Qualitative Findings

Theme 1: Digitalization as a Strategic Necessity

A dominant theme emerging from the interviews was the perception that digitalization is no longer optional but essential for competitiveness.

Participants emphasized that customer expectations have fundamentally changed and that digital channels have become the primary point of interaction between banks and customers.

Several participants indicated that digitalization enables banks to serve larger customer bases while maintaining operational efficiency.

One senior manager explained:

“Customers now expect banking services to be available anytime and anywhere. Digitalization is no longer a competitive advantage; it is a basic requirement.”

This finding supports the quantitative evidence showing a positive relationship between digital banking activity and organizational performance.

Theme 2: FinTech as a Collaborative Partner

Contrary to earlier perceptions of FinTech firms as competitors, most participants described FinTech companies as strategic partners.

Interviewees highlighted collaborations in:

- Payment systems
- Customer onboarding
- Credit scoring
- Data analytics
- Fraud detection

Participants argued that FinTech partnerships enable banks to accelerate innovation while reducing development costs.

A frequently recurring idea was that banks no longer attempt to develop every technological solution internally.

Instead, they increasingly adopt collaborative innovation models.

Theme 3: Automated Decision-Making Improves Credit Processes

The most frequently discussed topic was the role of automated decision-making systems in credit assessment.

Participants consistently emphasized three major advantages:

1. Faster decisions
2. Greater consistency
3. Lower operational costs

Interviewees reported that automated systems significantly reduce processing times for retail credit applications.

One participant stated:

“A loan application that previously required hours or even days can now be evaluated within minutes.”

Managers also highlighted the ability of algorithms to evaluate larger volumes of customer data than human credit officers.

These findings complement the quantitative evidence by illustrating the mechanisms through which digitalization improves organizational performance.

Theme 4: Human Judgment Remains Necessary

Despite positive perceptions of ADM systems, participants rejected the idea of fully autonomous decision-making.

Interviewees emphasized the importance of human oversight, particularly for:

- Large commercial loans
- Exceptional cases
- High-risk customers
- Regulatory compliance

Several participants argued that automated systems should support rather than replace human decision-makers.

This finding suggests that hybrid decision models may represent the most effective approach for banks.

Theme 5: Challenges of Digitalization

Although participants viewed digitalization positively, several challenges were identified.

The most common concerns included:

- Cybersecurity risks
- Data privacy regulations
- Algorithmic bias
- Customer trust
- Integration costs

Participants stressed that successful digital transformation requires substantial investments in technology, governance, and employee training.

These concerns highlight the importance of balancing efficiency gains with ethical and regulatory considerations.

3.3. Integration of Quantitative and Qualitative Findings

The qualitative findings support the quantitative results.

While the quantitative phase demonstrates a statistically significant positive relationship between digitalization and organizational performance, the qualitative phase explains how this relationship emerges in practice. An important codes is given below in Figure 5.

Interview participants consistently identified:

- operational efficiency,
- customer acquisition,
- process automation,
- improved credit decisions,

as the primary mechanisms through which digitalization contributes to profitability.

Furthermore, the qualitative findings reveal that automated decision-making systems represent an increasingly important dimension of digital transformation within the banking sector. Taken together, the results suggest that digitalization contributes positively to organizational performance not only through technological adoption but also through organizational learning, process redesign, and enhanced decision-making capabilities.

Figure 3. Code Co-Occurrence (Profitability -Allocation On Time Credit Limits- Mobile Credit) Intersection - MAXQDA Output

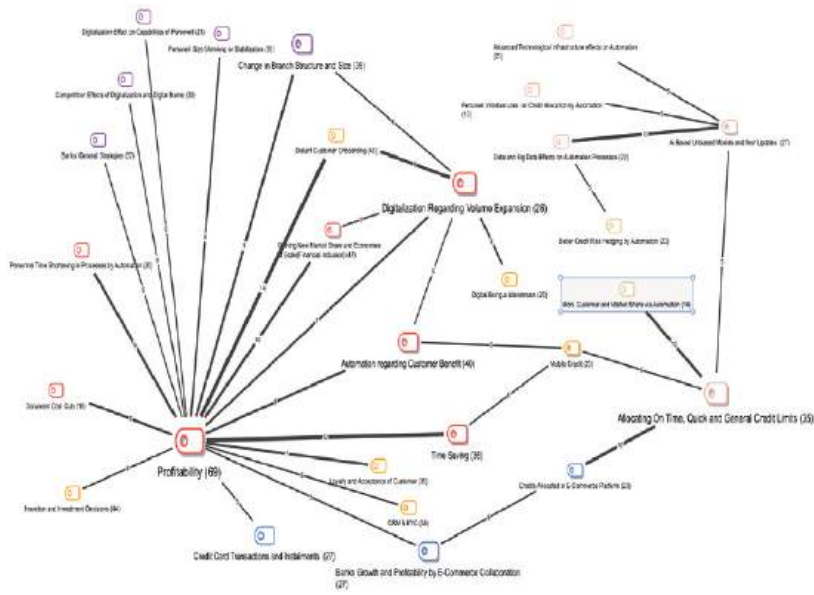

Figure 4 . Code Co-Occurrence (Profitability -Digitalization Volume- Mobile Credit-Personnel Size Shrinking) Intersection - MAXQDA Output

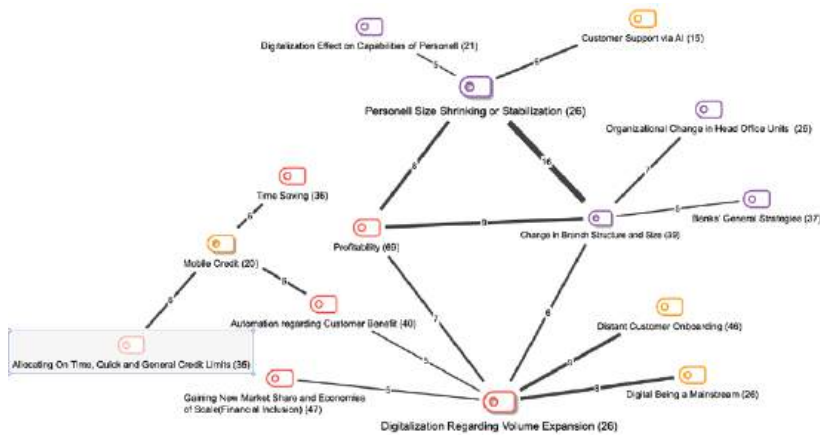

Figure 5. Code Cloud

Figures 3,4 and 5 shows some results of MAXQDA software outputs for our study. As seen from Code Cloud figure Profitability is the main concern for managers while Financial Inclusion and Distant Onboarding with Automation comes after.

Also, seen from CODE intersection graphs (Figure 3 and Figure 4) ; Automation, Volume Expansion and Profitability are seriously connected. Financial İncclusion and digital Onboarding is a way to profitability and digital expansion on instant credits given from mobile Banking. Time saving is a bridge between instant mobile credits and profitability. This is supported by Banks general strategies. As a result, digitalization and automated decision making systems helps banks to have financial inclusion, digital credit expansion and profitability. Also has effect on personnel and branch reduction which gives us a crystal clear view of how banks struggle with these volume expansions while controlling costs.

As a result, the quantitative and qualitative findings of this study demonstrate a substantial degree of convergence and complementarity, supporting the overall consistency of the mixed-method research design. The quantitative analysis provides empirical evidence regarding the relationship between digitalization and banking sector performance, while the qualitative findings offer a deeper understanding of the organizational

and operational mechanisms underlying this relationship. In particular, the experiences and observations of senior banking professionals support the quantitative evidence by emphasizing that digital transformation has contributed to improvements in operational efficiency, service accessibility, transaction speed, customer experience, and data-driven decision-making. These areas of agreement strengthen the interpretation of the quantitative results, as the qualitative evidence helps explain how and through which organizational processes digitalization may influence banking performance. Thus, rather than representing two independent strands of analysis, the quantitative and qualitative components reinforce each other and provide a more comprehensive understanding of the effects of digital transformation within the Turkish banking sector.

At the same time, the qualitative findings add important contextual dimensions that cannot be fully captured by the quantitative indicators used in the empirical model. While the quantitative analysis measures digitalization primarily through observable mobile banking indicators, the interviews reveal that banks' digital transformation also encompasses broader areas such as artificial intelligence, automation, cybersecurity investments, technological infrastructure, FinTech collaborations, and technology-related mergers and acquisitions. The convergence between the two sets of findings therefore lies primarily in their shared recognition of digitalization as an important driver of organizational and operational transformation, whereas the qualitative evidence extends the quantitative results by highlighting dimensions that remain difficult to measure because of limited and non-standardized data availability. This complementarity represents an important strength of the mixed-method approach, as the quantitative analysis identifies broader empirical patterns and relationships, while the qualitative findings provide contextual explanations and reveal mechanisms and dimensions of digital transformation that cannot be adequately represented by conventional numerical indicators alone.

4. Discussion

4.1. *Digitalization as a Driver of Organizational Performance*

The findings of this study indicate that adoption of Digital Banking services positively influences organizational performance in the Turkish banking sector. Both the quantitative and qualitative results suggest that increased digital banking activity contributes to improved profitability and operational effectiveness. These findings are consistent with previous studies that reported positive relationships between digital banking adoption and financial performance (Ahiadorme, 2018; Kathuo et al., 2015; Korkmazgöz & Ege, 2020; Canatan İpek, 2022; Ergün, 2023; Çizgici Akyüz, 2023; Kurt Cihangir et al., 2024; Doğan, 2024).

One explanation for this relationship is the ability of digital technologies to reduce transaction costs and improve operational efficiency. Traditional banking operations require extensive branch networks, physical infrastructure, and human resources. Digital channels enable banks to provide similar services at significantly lower costs while serving larger customer populations. Consequently, digitalization enhances scalability and improves resource utilization.

The findings also support the broader digital transformation literature, which argues that digital technologies create value by enabling organizations to redesign processes and improve responsiveness to environmental changes (Brennen & Kreiss, 2016; Fichman et al., 2014). Within the banking sector, digitalization appears to function not merely as a technological innovation but as a strategic capability that strengthens organizational adaptability and competitiveness.

4.2. *The Strategic Role of FinTech Integration*

A second important finding concerns the role of FinTech in enhancing organizational performance. Interview participants consistently emphasized the importance of collaboration between traditional banks and FinTech firms. This finding reflects a significant shift from earlier views that portrayed FinTech companies primarily as competitors.

The results support the argument that contemporary banking ecosystems increasingly rely on collaborative innovation. Rather than developing every technological capability internally, banks leverage the expertise and agility of FinTech firms to accelerate innovation and improve service delivery. This observation aligns with Cheng and Qu's (2020) distinction between external and internal FinTech and supports previous research suggesting that FinTech integration contributes positively to organizational effectiveness.

The findings further suggest that FinTech adoption facilitates customer acquisition, improves customer experience, and supports the development of new financial products. These benefits contribute directly to organizational performance by generating additional revenue streams and strengthening customer relationships.

From a strategic management perspective, FinTech partnerships may also be interpreted through the Resource-Based View (RBV) of the firm. FinTech collaborations provide access to technological capabilities that may be difficult or costly for banks to develop independently. Consequently, these partnerships can serve as valuable organizational resources that contribute to sustained competitive advantage.

4.3. Automated Decision-Making and Credit Performance

One of the most significant contributions of this study is its examination of Automated Decision-Making (ADM) within the context of organizational performance.

The quantitative findings demonstrate that digitalization positively influences profitability, while the qualitative findings provide insight into the mechanisms through which this effect occurs. Interview participants consistently highlighted faster decision-making, increased consistency, and improved efficiency as major benefits of ADM systems.

These findings support Kitchin's (2017) argument that ADM should be viewed as a socio-technical system rather than merely a technological

tool. The effectiveness of automated decision-making depends not only on algorithmic capabilities but also on how organizations integrate these systems into existing processes and decision structures.

In particular, the findings suggest that ADM systems improve credit decision quality by reducing reliance on subjective human judgment. Traditional credit evaluation processes are often influenced by cognitive biases, including overconfidence, optimism bias, and loss aversion (Hodgkinson et al., 2002). Automated systems mitigate these limitations by applying consistent decision rules across large datasets.

The findings also support previous studies arguing that machine learning-based credit assessment models can improve risk prediction and expand financial inclusion (Kumar et al., 2021; Mhalanga, 2021). By incorporating alternative sources of information, ADM systems enable financial institutions to evaluate customers who may have been excluded by traditional credit assessment methods.

Consequently, the positive relationship observed between digitalization and organizational performance may partly be explained by improvements in credit allocation efficiency and risk management practices.

4.4. Human Oversight and Algorithmic Governance

Although participants viewed ADM systems positively, the findings also reveal important limitations. Most interviewees rejected the notion of fully autonomous decision-making and emphasized the continued importance of human oversight.

This finding supports emerging research suggesting that hybrid decision-making models may be more effective than either purely human or purely algorithmic approaches. While algorithms excel at processing large volumes of information and identifying patterns, human decision-makers remain valuable in situations involving ambiguity, ethical considerations, and exceptional cases.

The results therefore challenge simplistic assumptions that digital transformation necessarily leads to complete automation. Instead, they suggest that successful digitalization requires a balance between technological efficiency and human judgment.

The importance of this balance becomes particularly evident when considering issues of transparency, accountability, and explainability. Financial institutions operate within highly regulated environments where decisions affecting customers must often be justified and documented. Human oversight helps ensure compliance with regulatory requirements while maintaining customer trust.

4.5. Ethical and Regulatory Implications

The findings also highlight several ethical and regulatory challenges associated with digitalization and ADM systems.

Participants expressed concerns regarding cybersecurity, data privacy, algorithmic bias, and customer trust. These concerns are consistent with previous literature emphasizing the risks associated with increased reliance on data-driven technologies.

Yoo (2010) warned that the growing use of customer behavioral data raises significant privacy concerns, particularly when customers are unaware of how their information is collected and utilized. Similarly, algorithmic bias remains a major concern because machine learning systems may reproduce historical inequalities embedded within training datasets.

These issues have become increasingly important considering regulatory frameworks such as the General Data Protection Regulation (GDPR), which emphasize transparency and accountability in automated decision-making processes. Financial institutions must therefore balance efficiency gains with ethical responsibilities and legal obligations.

The findings suggest that effective governance mechanisms will become increasingly important as banks continue expanding the use of artificial

intelligence and automated decision systems. Transparency, explainability, and fairness should be viewed not merely as compliance requirements but as strategic necessities for maintaining organizational legitimacy and customer trust.

4.6. Theoretical Contributions

This study contributes to the literature in several ways.

First, it extends existing research by examining digitalization through two interconnected dimensions: Digital banking activities and automated decision-making systems. Previous studies have focused on these phenomena separately. The present findings demonstrate that both dimensions contribute to organizational performance and should be examined within an integrated framework.

Second, the study contributes empirical evidence from an emerging economy characterized by rapid digital transformation. Much of the existing literature focuses on developed financial markets, creating a need for evidence from different institutional contexts.

Third, the explanatory sequential mixed-method design provides a more comprehensive understanding of the relationship between digitalization and organizational performance. While quantitative analysis establishes the existence of a positive relationship, qualitative findings explain the organizational mechanisms underlying this relationship.

Finally, the study supports the view that digitalization should be understood not solely as a technological process but as an organizational transformation involving structural change, process redesign, and new forms of decision-making.

Conclusions

The purpose of this study was to investigate the impact of Digital Banking Services adoption on organizational performance in the Turkish banking sector. Specifically, the study examined digitalization from two complementary perspectives: the adoption of digital banking and the increasing use of Automated Decision-Making (ADM) systems in banking operations, particularly credit assessment processes.

To achieve this objective, an explanatory sequential mixed-method research design was employed. The quantitative phase examined the relationship between digitalization indicators and organizational performance using sector-level secondary data and ARDL analysis, while the qualitative phase explored managerial perceptions through semi-structured interviews with senior banking professionals.

The quantitative findings revealed a positive and statistically significant relationship between digitalization and organizational performance. Indicators of digital banking activity, including mobile banking customer growth and transaction volumes, were associated with improved profitability measures. These findings suggest that digitalization contributes to banking performance by increasing efficiency, reducing operating costs, and expanding customer access to financial services.

The qualitative findings further supported these results and provided deeper insights into the mechanisms underlying this relationship. Participants consistently emphasized that digitalization has become a strategic necessity rather than a discretionary choice. Interviewees highlighted the role of digital technologies in improving customer experience, accelerating service delivery, enhancing operational efficiency, and supporting organizational agility.

The findings also demonstrate that FinTech firms have evolved from being perceived as a competitive threat to becoming an important strategic partner for traditional banks. Collaborative relationships between banks and FinTech firms appear to facilitate innovation, improve service quality, and strengthen organizational capabilities.

Most importantly, the study revealed the growing significance of Automated Decision-Making systems within banking operations. Participants reported that ADM systems contribute to faster, more consistent, and more data-driven credit decisions. These systems improve operational efficiency while supporting more effective risk assessment and customer evaluation processes.

Overall, the findings suggest that digitalization positively influences organizational performance through multiple channels, including process automation, customer acquisition, innovation, operational efficiency, and enhanced decision-making capabilities. Consequently, digitalization should be viewed as a strategic organizational capability that contributes directly to long-term competitiveness and performance.

Managerial Implications

The findings of this study generate several important implications for banking executives and decision-makers.

First, managers should recognize that digitalization is no longer limited to technology departments. Instead, digital transformation should be integrated into organizational strategy and supported by senior leadership. Successful digitalization requires alignment between technological investments, organizational structures, and business objectives.

Second, banks should continue investing in digital banking platforms and customer-facing technologies. The positive relationship identified between digital banking activities and organizational performance suggests that investments in mobile banking, digital onboarding, and self-service technologies can generate substantial organizational benefits.

Third, financial institutions should strengthen collaboration with FinTech firms. Strategic partnerships allow banks to access innovative technologies more rapidly and efficiently than developing all capabilities internally. Such collaborations may accelerate digital transformation while reducing implementation risks and costs.

Fourth, managers should consider expanding the use of Automated Decision-Making systems, particularly in operational areas where large volumes of structured decisions are required. Credit assessment, fraud detection, customer segmentation, and risk management represent areas where ADM systems may generate significant efficiency gains.

However, managers should avoid viewing automation as a complete substitute for human expertise. The findings indicate that hybrid decision-making systems, combining algorithmic capabilities with human oversight, may provide the most effective approach. Human judgment remains critical for addressing exceptional cases, ethical dilemmas, and complex strategic decisions.

Finally, organizations should establish robust governance mechanisms to manage risks associated with artificial intelligence and automated decision-making. Transparency, explainability, fairness, and accountability should be incorporated into digital transformation strategies to maintain customer trust and regulatory compliance.

Policy Implications

The findings also carry implications for regulators and policymakers.

As digital banking and automated decision-making become increasingly widespread, regulatory frameworks must evolve accordingly. Policymakers should encourage innovation while simultaneously ensuring consumer protection, privacy, and fairness.

Particular attention should be given to issues related to algorithmic transparency and accountability. Regulatory authorities may need to develop clearer guidelines regarding the use of artificial intelligence in financial decision-making processes.

The results further suggest that digitalization contributes to financial inclusion by expanding access to financial services. Policymakers should therefore continue supporting digital financial ecosystems and regulatory environments that encourage innovation while safeguarding public interests.

In addition, cooperation among regulators, financial institutions, technology firms, and academic researchers may help develop best practices for responsible AI adoption within the banking sector.

Limitations of the Study

Despite its contributions, the study has several limitations.

First, the quantitative analysis was conducted using sector-level data rather than individual bank-level data. Although sector-level indicators provide valuable insights, bank-specific analyses may reveal additional variations across institutions.

Second, the study focused primarily on deposit banks operating in Türkiye. Consequently, the findings may not be directly generalizable to participation banks, development banks, investment banks, or financial institutions operating in different regulatory environments.

Third, organizational performance was measured through profitability indicators. While profitability represents an important dimension of performance, future studies may incorporate additional measures such as customer satisfaction, innovation performance, operational efficiency, or sustainability outcomes.

Fourth, the qualitative phase relied on interviews with a limited number of senior banking professionals. Although participants possessed substantial expertise, broader stakeholder perspectives may provide additional insights into digital transformation processes.

Fifth, the rapidly evolving nature of digital technologies means that the effects of artificial intelligence, machine learning, and FinTech innovation may continue to change over time. Therefore, the findings should be interpreted within the specific technological and institutional context of the study period.

Finally, main limitations of this study concerns the measurement of digitalization. Due to data availability constraints, digital banking is

primarily proxied by indicators related to mobile banking activities. Although mobile banking represents an important dimension of digital transformation in the banking sector, it captures only a limited part of the broader digitalization process. Other significant components, including investments in artificial intelligence, cybersecurity technologies, digital infrastructure, FinTech partnerships, mergers and acquisitions involving technology-oriented firms, and the acquisition of FinTech companies, could not be incorporated into the empirical analysis because consistent and comparable time-series data are not publicly available. In addition, banks do not disclose sufficiently detailed and standardized information regarding the scale, composition, and allocation of their technology investments. This makes it difficult to distinguish between different forms of digital investment and to classify expenditures according to their specific technological purposes. Consequently, the digitalization variable used in this study should be interpreted as a partial proxy rather than a comprehensive measure of banks' overall digital transformation. Future research (explained in detail in next section) could address this limitation by developing broader digitalization indices that combine mobile and internet banking indicators with firm-level data on technology expenditures, artificial intelligence adoption, cybersecurity investments, and FinTech-related strategic activities.

Directions for Future Research

Several opportunities exist for future research.

First, future studies could examine individual banks rather than sector-level aggregates to identify differences in digital transformation strategies and performance outcomes. This may include investments on digitalization(if given in annual reports of banks and financial firms) , merger /acquisitions to fintech firms or small sized banks and more granule data for digitalization index forced by authorities to banks and financial institutions. These studies also give ideas and new diversified strategies to bank upper management on their decision making on investing to digitalization and digital firms.

Second, comparative studies across countries could investigate how institutional environments influence the relationship between digitalization and organizational performance.

Third, researchers may explore the impact of digitalization on non-financial dimensions of performance, including customer satisfaction, employee productivity, innovation capacity, and organizational resilience.

Fourth, future research could investigate specific applications of artificial intelligence, such as explainable AI, machine learning-based credit scoring, fraud detection systems, and generative AI tools within financial services.

Fifth, longitudinal studies could examine how digital transformation strategies evolve over time and how organizations adapt to emerging technologies and regulatory requirements.

Finally, future research may explore the ethical implications of automated decision-making in greater depth, particularly regarding algorithmic fairness, transparency, accountability, and customer trust.

Final Statement

In conclusion, this study demonstrates that digitalization represents a significant driver of organizational performance within the banking sector. Through the integration of digital banking technologies, FinTech innovations, and automated decision-making systems, banks can enhance operational efficiency, strengthen customer relationships, improve decision quality, and increase profitability. As digital transformation continues to reshape financial services, organizations that successfully combine technological innovation with effective governance and human expertise are likely to achieve sustainable competitive advantage in an increasingly digital economy.

This study has Ethic Approval taken from Yeditepe University on 27.06.2024. No.53 decision permission and complies with the research and publication ethics.

The authors declare that they have contributed equally to the article.

There is no potential conflicts of interest in this study.

References

- Agarwal, B. (2018). *Gender equality, food security and the sustainable development goals*. *Current Opinion in Environmental Sustainability*, 34, 26–32.
- Araujo, T., Helberger, N., Kruikemeier, S., & De Vreese, C. H. (2020). In AI we trust? Perceptions about automated decision-making by artificial intelligence. *AI & Society*, 35(3), 611–623.
- Brennen, S., & Kreiss, D. (2016). Digitalization. In *The International Encyclopedia of Communication Theory and Philosophy*.
- Canatan, B., & İpek, E. (2022). Mobil Bankacılık İşlemlerinin Banka Net Karlarına Etkileri. *Bankacılar Dergisi*, 120, 6-17.
- Cheng, M., & Qu, Y. (2020). Does bank FinTech reduce credit risk? Evidence from China. *Pacific-Basin Finance Journal*, 63, 101398.
- Christodoulou, P., et al. (2022). Digital transformation in financial services: A systematic review. *Journal of Financial Innovation*, 8(1), 1–23.
- Creswell, J. W. (2013). *Qualitative inquiry and research design: Choosing among five approaches* (3rd ed.). Sage.
- Creswell, J. W., & Plano Clark, V. L. (2011). *Designing and conducting mixed methods research* (2nd ed.). Sage.
- Çizgici Akyüz, G. (2023). İnternet ve mobil bankacılık uygulamalarının bankacılık sektörüne etkisi. *Anadolu İktisat ve İşletme Dergisi*, 7(2), 74–94. <https://doi.org/10.59293/anadoluiid.1360102>
- Deniz, F. (2023). Dijital bankacılık hizmetlerinin banka performansına etkisi. *Üçüncü Sektör Sosyal Ekonomi Dergisi*, 58(3), 2654–2669. <https://doi.org/10.15659/3.sektor-sosyal-ekonomi.23.09.2257>
- Doğan, S. (2024). The impact of digital transformation on financial performance in public banks, development banks, and private banks in Türkiye. *Eastern Journal of European Studies*, 15(2), 231–256. <https://doi.org/10.47743/ejes-2024-0212>

Ergün, T.(2023). Dijitalleşme ile bankacılık kârlılık arasındaki etkileşim: Ardl sınır testi yaklaşımı. *Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (34), 206-227.

Fichman, R. G., Dos Santos, B. L., & Zheng, Z. (2014). Digital innovation as a fundamental and powerful concept in the information systems curriculum. *MIS Quarterly*, 38(2), 329–343.

Financial Stability Board. (2016). *Financial stability implications from FinTech*.

Gillespie, T. (2014). The relevance of algorithms. In T. Gillespie et al. (Eds.), *Media technologies: Essays on communication, materiality, and society* (pp. 167–194). MIT Press.

Hodgkinson, G. P., Bown, N. J., Maule, A. J., Glaister, K. W., & Pearman, A. D. (2002). Breaking the frame: An analysis of strategic cognition and decision making. *Strategic Management Journal*, 23(10), 949–976.

Kitchin, R. (2017). Thinking critically about and researching algorithms. *Information, Communication & Society*, 20(1), 14–29.

Korkmazgöz, S., & Ege, İ. (2020). The impact of mobile banking on bank performance: Evidence from Turkey. *Journal of Banking Studies*, XX(X), XX–XX.

Kumar, A., et al. (2021). Artificial intelligence and financial inclusion: Credit assessment and underserved populations. *Journal of Financial Services Research*, 59(2), 201–220.

Kurt Cihangir, Ç., Yenice, S., & Uğurlu, E. (2024). Finansal dijitalleşme ve sahiplik yapısına göre banka finansal performansına ve risk düzeyine etkileri: Türk bankacılık sektöründe bir araştırma. *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Meslek Yüksekokulu Dergisi*, 27(2), 726–745.

Lagna, A., & Ravishankar, M. N. (2021). Making the world a better place with FinTech research. *Information Systems Journal*, 31(1), 61–102.

Miles, M. B., & Huberman, A. M. (1994). *Qualitative data analysis: An expanded sourcebook* (2nd ed.). Sage.

Pesaran, M. H., Shin, Y., & Smith, R. J. (2001). Bounds testing approaches to the analysis of level relationships. *Journal of Applied Econometrics*, 16(3), 289–326.

Yoo, C. S. (2010). The changing patterns of internet usage and privacy concerns. *Information Society*, 26(3), 200–215.

Genişletilmiş Özet

Bu alışma, dijitalleşmenin Türk bankacılık sektörü üzerinde örgütsel performans etkisini, karar alma süreçleri perspektifinden, incelemektedir. Günümüzde bankacılık sektörü, dijital teknolojilerin hızlı gelişimiyle birlikte önemli bir dönüşüm sürecinden geçmektedir. Mobil bankacılık, internet bankacılığı, FinTech uygulamaları, yapay zekâ destekli sistemler ve otomatik karar alma mekanizmaları bankaların hem müşterileriyle kurdukları ilişkiyi hem de i operasyonel süreçlerini yeniden şekillendirmektedir. Bu dönüşüm, bankaların daha hızlı, daha verimli ve daha rekabetçi hizmet sunmalarına olanak tanımakta; aynı zamanda kârlılık, müşteri kazanımı, süreç otomasyonu ve karar kalitesi gibi örgütsel performans göstermeleri üzerinde etkili olmaktadır.

Çalışmanın temel amacı, dijitalleşmenin bankaların örgütsel performansını nasıl etkilediğini ortaya koymaktır. Bu amaç doğrultusunda dijitalleşme iki ana boyut üzerinden ele alınmıştır. İlk boyut, artan dijital bankacılık faaliyetleridir. Bu kapsamda mobil bankacılık kullanımı, dijital işlem hacimleri ve dijital kanallar aracılığıyla gerçekleştirilen bankacılık faaliyetleri dikkate alınmıştır. İkinci boyut ise bankacılık operasyonlarında kullanılan otomatik karar alma sistemleridir. Özellikle kredi değerlendirme, risk analizi, müşteri profilleme ve kredilendirme kararları gibi alanlarda kullanılan algoritmik ve veri temelli karar mekanizmaları bu boyut içerisinde değerlendirilmiştir. Böylece alışma, yalnızca dijital bankacılık hizmetlerinin yaygınlaşmasına değil, aynı zamanda karar alma süreçlerinde dijital sistemlerin artan rolüne de odaklanmaktadır.

Araştırmanın kapsamı Türk bankacılık sektörü ile sınırlandırılmıştır. Türkiye gibi gelişmekte olan bir ekonomide bankacılık sektörünün dijital dönüşüm sürecini incelemek, çalışmanın önemli katkılarından birini oluşturmaktadır. Türk bankacılık sektörü, son yıllarda dijital bankacılık uygulamalarının yaygınlaşması, mobil bankacılık kullanıcı sayısının artması ve FinTech ekosisteminin gelişmesiyle dikkat çekmektedir. Bu nedenle çalışma, dijitalleşmenin yalnızca teknolojik bir yenilik değil, aynı zamanda örgütsel performansı destekleyen stratejik bir yetkinlik olduğunu göstermeyi amaçlamaktadır.

Çalışmada açıklayıcı sıralı karma yöntem araştırma deseni kullanılmıştır. Bu yöntem, önce nicel verilerin analiz edilmesini, ardından elde edilen bulguların nitel verilerle daha ayrıntılı biçimde açıklanmasını içermektedir. Araştırmanın nicel aşamasında, 2011–2025 dönemini kapsayan ikincil bankacılık sektörü verileri analiz edilmiştir. Bu dönemin seçilmesi, dijital bankacılık uygulamalarının Türkiye’de önemli ölçüde geliştiği ve bankacılık sektöründe dijital dönüşümün hız kazandığı yılları kapsamı bakımından önemlidir. Nicel analizde Otoregresif Dağıtılmış Gecikme Modeli, yani ARDL yaklaşımı kullanılmıştır. ARDL yöntemi, dijitalleşme göstergeleri ile kârlılık ölçütleri arasındaki kısa ve uzun dönemli ilişkileri incelemek amacıyla tercih edilmiştir. Bu aşamada dijital bankacılık faaliyetleri ile bankaların kârlılık performansı arasındaki ilişki araştırılmıştır.

Araştırmanın nitel aşamasında ise üst düzey bankacılık profesyonelleriyle yarı yapılandırılmış görüşmeler gerçekleştirilmiştir. Bu görüşmelerin amacı, nicel bulguları desteklemek ve bankacılık sektöründeki yöneticilerin dijital dönüşüm, FinTech uygulamaları ve otomatik karar alma sistemlerine ilişkin algılarını daha derinlemesine anlamaktır. Yarı yapılandırılmış görüşme yöntemi, katılımcılara belirli temalar etrafında görüşlerini açıklamaya fırsatı sunmuş ve dijitalleşmenin örgütsel performansa nasıl yansıdığı konusunda daha kapsamlı bilgiler elde edilmesini sağlamıştır. Bu aşamada özellikle operasyonel verimlilik, uzaktan müşteri kazanımı, süreç otomasyonu, kredi karar kalitesi ve personel ile şube verimliliği denetiminin önemli gibi konular öne çıkmıştır.

Çalışmanın bulguları, dijitalleşme ile örgütsel performans arasında pozitif bir ilişki olduğunu göstermektedir. Nicel analiz sonuçlarına göre, mobil bankacılık kullanımı ve dijital işlem hacimlerindeki artış, bankaların kârlılık göstergeleriyle olumlu yönde ilişkilidir. Bu durum, dijital kanalların bankalar için yalnızca alternatif hizmet sunum araçları olmadığını, aynı zamanda finansal performansı destekleyen önemli unsurlar olduğunu ortaya koymaktadır. Dijital bankacılık faaliyetleri, işlem maliyetlerini azaltmakta, hizmet hızını artırmakta ve müşteri erişimini kolaylaştırmaktadır. Bu gelişmeler de bankaların verimlilik ve kârlılık düzeylerine katkı sağlamaktadır.

Nitel bulgular ise dijitalleşmenin örgütsel performansı çeşitli mekanizmalar aracılığıyla güçlendirdiğini göstermektedir. Bankacılık profesyonellerine göre dijitalleşme, operasyonel süreçleri hızlandırmakta, manuel iş yükünü azaltmakta ve hizmet kalitesini artırmaktadır. Ayrıca dijital kanallar sayesinde bankalar daha geniş müşteri kitlelerine ulaşabilmekte ve müşteri deneyimini iyileştirebilmektedir. Otomatik karar alma sistemleri ise özellikle risk değerlendirmesi ve kredi kararlarında daha hızlı ve veri temelli kararlar alınmasına katkı sağlamaktadır. Bununla birlikte çalışma, bu sistemlerin tamamen insan kararının yerini almaması gerektiğini de vurgulamaktadır. Uzman görüş ve müdahale, etik değerlendirme, şeffaflık ve sorumluluk açısından hâlâ kritik öneme sahiptir. Özetle hibrit bir kredi tahsis ve kullandırım yönetimi öne çıkmaktadır.

Sonuç olarak bu çalışma, dijitalleşmenin Türk bankacılık sektöründe örgütsel performansı destekleyen önemli bir stratejik yetkinlik olduğunu ortaya koymaktadır. Dijital Bankacılık Hizmetleri ve otomatik karar alma sistemlerinin birlikte ele alınması, çalışmanın literatüre katkısını güçlendirmektedir. *Araştırma, dijitalleşmenin yalnızca teknolojik bir dönüşüm değil, aynı zamanda bankaların sürdürülebilir performans elde etmelerinde etkili olan yönetsel ve stratejik bir nitelik olduğunu göstermektedir.*

PARA, MALİYE VE MAKROİHTİYATİ POLİTİKALARIN KONUT SERVETİ ÜZERİNDEKİ ETKİSİ: TÜRKİYE ÜZERİNE BİR ANALİZ

Ferdi PAYDAŞ* - Murat DEMİR**

Öz

Bu çalışma, Türkiye’de para politikası, maliye politikası ve makroihtiyati politikaların konut serveti üzerindeki etkilerini bütünsel bir politika bileşimi (policy mix) çerçevesinde incelemektedir. Konut, Türkiye’de yüksek ve oynak enflasyon, sınırlı finansal derinlik ve kurumsal yapı nedeniyle yalnızca bir barınma aracı değil, aynı zamanda temel bir servet birikim ve enflasyona karşı korunma aracı olarak öne çıkmaktadır. Çalışmada, TÜİK ve TCMB tarafından yayınlanan 2010 sonrası döneme ait veriler kullanılarak konut satışları, konut fiyat-enflasyon oranı, gelir dilimlerine göre konut sahipliği ve servet değişimi gibi göstergeler betimsel analiz yöntemiyle incelenmekte; bu göstergeler ile para politikası, maliye politikası ve makroihtiyati politikalar arasındaki ilişkiler değerlendirilmektedir. Elde edilen bulgular, Türkiye’de para politikasının konut serveti üzerinde özellikle kredi kanalı aracılığıyla güçlü ve hızlı, ancak kamu bankalarının aktif rolü nedeniyle dönemsel ve asimetrik bir etkiye sahip olduğunu göstermektedir. Maliye politikasının vergi indirimleri ve TOKİ uygulamaları yoluyla ağırlıklı olarak talep ve fiyat destekleyici bir rol oynadığı; makroihtiyati araçların ise konut kredisi büyümesini sınırlamada etkili olmakla birlikte, etkinliğinin büyük ölçüde para ve maliye politikalarıyla uyumuna bağlı olduğu ortaya konmaktadır. Bulgular ayrıca konut servetindeki artışın dönemler itibarıyla farklı gelir gruplarını farklı biçimde etkilediğini; özellikle 2020–2022 döneminde nominal servet artışının konut sahibi olmayan düşük gelirli hanehalklarını dışlayarak servet eşitsizliğini derinleştirdiğini göstermektedir. Çalışma, Türkiye örneği üzerinden, konut servetinin sürdürülebilir ve finansal istikrarla uyumlu bir biçimde şekillenebilmesi için para, maliye ve makroihtiyati politikaların eşgüdümlü ve uzun vadeli bir perspektifle tasarlanması gerektiğini ortaya koymaktadır. Bu yönüyle çalışma, gelişmekte olan ekonomilerde konut serveti, makroekonomik politikalar ve finansal istikrar ilişkisine yönelik literatüre özgün bir katkı sunmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Konut Piyasası, Konut Serveti, Konut Sahipliği, Konut Servetinin Dağılımı

* Dr., Harran Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Maliye Anabilim Dalı, E-posta: ferdipaydas@paykonutinsaat.com, ORCID: 0000-0002-7113-8026

** Prof. Dr., Harran Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Maliye Bölümü, E-posta: mdemir@harran.edu.tr, ORCID: 0000-0002-1466-1104

Bu makaleye atıf için: Paydaş, Ferdi – Demir, Murat. (2026). Para, Maliye ve Makroihtiyati Politikaların Konut Serveti Üzerindeki Etkisi: Türkiye Üzerine Bir Analiz, SDE Akademi Dergisi, 6(3), 534-571

THE IMPACT OF MONETARY, FISCAL, AND MACROPRUDENTIAL POLICIES ON HOUSING WEALTH: AN ANALYSIS OF TURKEY

Ferdi PAYDAŞ - Murat DEMİR

Abstract

This study examines the effects of monetary, fiscal, and macroprudential policies on housing wealth in Turkey within an integrated policy-mix framework. In Turkey, due to high and volatile inflation, limited financial depth, and the institutional structure, housing stands out not only as a means of shelter but also as a fundamental means of wealth accumulation and hedging against inflation. Using post-2010 data published by the Turkish Statistical Institute and the Central Bank of the Republic of Turkey, the study applies descriptive analysis to housing sales, the housing price-to-inflation ratio, homeownership rates, and housing-wealth changes by income quintile, evaluating their relationship with the three policy areas. The findings indicate that monetary policy has a strong and rapid impact on housing wealth, mainly through the credit channel, although transmission becomes asymmetric when public banks play an active role. Fiscal policy operates mainly as a demand- and price-supportive instrument through tax reductions and TOKİ-led housing projects, while macroprudential tools slow credit-driven price growth but lose effectiveness without coordination with monetary and fiscal policy. The distributional impact of rising housing wealth varies across periods, with the nominal wealth gains of 2020–2022 excluding non-owning low-income households and deepening wealth inequality. The study reveals that for housing wealth to develop sustainably and in line with financial stability, monetary, fiscal, and macroprudential policies must be designed with a coordinated, long-term perspective. In this respect, the study offers an original contribution to the literature on housing wealth, macroeconomic policies, and financial stability in developing economies.

Keywords: *Housing Market, Housing Wealth, Homeownership, Distribution of Housing Wealth*

Giriş

Konut piyasası ve konut serveti, modern ekonomilerde hanehalkı refahı, makroekonomik istikrar ve servet dağılımı açısından giderek daha merkezi bir rol üstlenmektedir. Konut, çoğu ülkede hanehalklarının en büyük varlık kalemini oluşturmakta; konut fiyatlarındaki dalgalanmalar yalnızca bireysel serveti değil, aynı zamanda tüketim, tasarruf, borçlanma ve finansal istikrar dinamiklerini de etkilemektedir (Case, Quigley, ve Shiller, 2005; Iacoviello, 2005). Bu nedenle konut serveti, para politikası, maliye politikası ve makroihtiyati düzenlemelerin etkileşimli sonuçlarının gözlemlenebildiği temel bir araştırma alanı haline gelmiştir.

2008 küresel finansal krizi sonrasında, özellikle uzun süreli düşük faiz ortamı ve genişleyici politikalar, konut fiyatlarında hızlı artışlara ve varlık temelli servet birikiminin yoğunlaşmasına yol açmıştır. Bu süreç, para politikasının yalnızca enflasyon ve büyüme değil, aynı zamanda varlık fiyatları ve servet dağılımı üzerindeki etkilerini de tartışmaya açmıştır (Borio, 2014; BIS, 2021). Aynı dönemde, maliye politikaları aracılığıyla uygulanan vergi indirimleri ve sübvansiyonlar ile makroihtiyati düzenlemeler arasındaki uyum veya uyumsuzluk, konut piyasalarının seyrini belirleyen kritik bir unsur olarak öne çıkmıştır.

Bu küresel tartışma çerçevesi içinde Türkiye, konut serveti dinamikleri açısından özgün bir örnek oluşturmaktadır. Türkiye’de konut, yalnızca bir barınma aracı değil; aynı zamanda yüksek ve oynak enflasyon ortamında servet saklama, enflasyona karşı korunma ve nesiller arası aktarım işlevi gören temel bir varlık olarak konumlanmaktadır (Aysan ve Dişli, 2019). Finansal derinliğin sınırlı olması ve uzun vadeli tasarruf araçlarının görece zayıf kalması, hanehalklarını konut yatırımlarına yönlendirmiş; bu durum konut servetinin toplam servet içindeki payını belirgin biçimde artırmıştır.

Türkiye’de para politikası, konut piyasasını büyük ölçüde kredi kanalı üzerinden etkilemektedir. Politika faizindeki değişimler, bankacılık sistemi aracılığıyla konut kredisi faizlerine hızlı biçimde yansımakta; özellikle kamu bankalarının aktif rol üstlendiği dönemlerde kredi arzı konut talebini güçlü şekilde yönlendirmektedir. Nitekim pandemi döneminde uygu-

lanan düşük faizli konut kredisi kampanyaları, kısa sürede konut talebini ve fiyatlarını artırarak konut servetinde hızlı bir genişlemeye yol açmıştır (TCMB, 2021). Bu gelişmeler, para politikasının konut serveti üzerindeki etkisinin Türkiye’de asimetrik ve dönemsel olarak güçlenen bir yapıya sahip olduğunu göstermektedir.

Maliye politikası açısından bakıldığında ise Türkiye’de konut sektörüne yönelik uygulamaların ağırlıklı olarak teşvik edici nitelikte olduğu görülmektedir. KDV indirimleri, tapu harcı düşüşleri ve kamu destekli konut projeleri, kısa vadede erişilebilirliği artırmayı hedeflese de, uzun vadede konut fiyatlarını yukarı çekerek konut servetinin belirli gruplarda yoğunlaşmasına yol açmaktadır (OECD, 2021; IMF, 2022). Buna karşın emlak vergisi ve servet vergilerinin sınırlı kapsamı, konut servetinin yenisinden dağıtım mekanizmaları yoluyla dengelenmesini zorlaştırmaktadır.

Makroihtiyati politikalar ise Türkiye’de 2011 sonrası dönemde konut kredisi büyümesini ve finansal kırılganlıkları sınırlamak amacıyla uygulanmıştır. Kredi-Değer Oranı (KDO) sınırları ve vade kısıtları, kredi genişlemesini dönemsel olarak yavaşlatmış olsa da, bu araçların etkinliği çoğu zaman para ve maliye politikalarıyla olan uyumuna bağlı kalmıştır. Gevşek para ve maliye politikalarının eşlik ettiği dönemlerde, makroihtiyati düzenlemelerin konut serveti artışını sınırlayıcı etkisinin zayıfladığı gözlemlenmektedir (TCMB, 2023).

Bu çalışma, Türkiye’de para, maliye ve makroihtiyati politikaların konut serveti üzerindeki etkileşimli etkilerini bütünsel bir çerçevede incelemeyi amaçlamaktadır. Mevcut literatür çoğunlukla bu politika alanlarını ayrı ayrı ele almakta; konut serveti üzerindeki toplam ve karşılıklı etkilerini sınırlı ölçüde analiz etmektedir. Türkiye özelinde ise bu üç politika alanını aynı ampirik çerçevede değerlendiren çalışmalar oldukça sınırlıdır.

Çalışmanın temel katkıları üç başlık altında toplanmaktadır. İlk olarak, konut serveti dinamikleri politika karması perspektifinden ele alınarak para, maliye ve makroihtiyati politikalar arasındaki etkileşim analiz edilmektedir. İkinci olarak, Türkiye’nin yüksek enflasyon, sınırlı finansal derinlik ve kamu bankalarının belirgin rolü gibi kurumsal özellikleri, konut

serveti bağlamında sistematik olarak değerlendirilmektedir. Üçüncü olarak ise konut serveti artışı, yalnızca büyüme açısından değil, finansal istikrar ve servet birikiminin niteliği açısından da ele alınmaktadır.

Makalenin İkinci bölümünde konuya ilişkin literatür özeti yapılmaktadır. Üçüncü bölümde Türkiye’de konut piyasasının yapısı ve servet niteliği tartışılmaktadır. Dördüncü bölümde TÜİK verileri kullanılarak uygulanan politikaların servet etkisi analiz edilmektedir. Sonuçlar ve politika önerileri son bölümde tartışılmaktadır.

1.Literatür İncelemesi

Konut serveti, modern ekonomilerde hem hanehalkı refahının hem de makroekonomik istikrarın temel bileşenlerinden biri haline gelmiştir. Özellikle 2000’li yıllar sonrası dönemde konut fiyatlarındaki hızlı artışlar, para politikası, maliye politikası ve makroihtiyati düzenlemelerin varlık fiyatları ve servet dağılımı üzerindeki etkilerini inceleyen geniş bir literatürün oluşmasına yol açmıştır. Bu bölümde literatür; (i) konut serveti ve para politikası, (ii) maliye politikası ve konut serveti, ve (iii) makroihtiyati politikalar ve konut piyasası olmak üzere üç ana eksenle ele alınmaktadır.

2.1. Para Politikası ve Konut Serveti

Para politikası ve konut serveti arasındaki ilişki, temelde servet etkisi ve kredi-teminat kanalı üzerinden açıklanmaktadır. Yaşam boyu gelir hipotezine dayanan erken dönem çalışmalar, varlık fiyatlarındaki artışların tüketimi ve refahı artırabileceğini ileri sürmüştür (Modigliani ve Brumberg, 1954). Bu çerçevede konut, hanehalkının en büyük varlık kalemi olması nedeniyle para politikasının reel ekonomi üzerindeki etkilerinde merkezi bir rol oynamaktadır. Ampirik literatür, konut servetinin tüketim üzerindeki etkisinin finansal servete kıyasla daha güçlü olabileceğini göstermektedir. Case, Quigley ve Shiller (2005), ABD ve OECD ülkeleri için yaptıkları çalışmada, konut fiyatlarındaki artışların tüketimi istatistiksel olarak anlamlı ve kalıcı biçimde artırdığını ortaya koymuştur. Benzer

şekilde Carroll, Otsuka ve Slacalek (2011), konut servetinin özellikle kredi erişimi kısıtlı olan hanhalkları için daha güçlü bir servet etkisi yarattığını göstermektedir.

Para politikası açısından bakıldığında, düşük faiz oranları konut talebini ve dolayısıyla konut fiyatlarını artırarak servet birikimini teşvik etmektedir. Iacoviello (2005), ipotekli borçlanma modeli çerçevesinde, konut fiyatlarının para politikası şoklarına güçlü tepki verdiğini ve bu etkinin borçlu hanhalkları üzerinden reel ekonomiye etkileşime girdiğini göstermektedir. Aoki, Proudman ve Vlieghe (2004) ise konut piyasasının, para politikasının aktarım mekanizmasında kilit bir rol oynadığını vurgulamaktadır.

Küresel finansal kriz sonrasında literatür, uzun süreli gevşek para politikalarının varlık fiyat enflasyonu ve servet eşitsizliği üzerindeki etkilerine daha fazla odaklanmıştır. BIS (2021) ve IMF (2019), düşük faiz ortamının konut fiyatlarını gelir artışından kopardığını ve konut serveti artışının finansal kırılganlıkları derinleştirdiğini ortaya koymaktadır. Bu bağlamda para politikasının konut serveti üzerindeki etkisi, yalnızca büyüme değil, aynı zamanda finansal istikrar ve eşitsizlik perspektifinden de değerlendirilmektedir.

Türkiye özelinde yapılan çalışmalar, para politikasının konut piyasası üzerindeki etkilerinin güçlü olduğunu göstermektedir. Akçelik ve Ermişoğlu (2013), Türkiye’de para politikası şoklarının konut kredileri ve konut fiyatları üzerinden reel ekonomiye aktarıldığını ortaya koymaktadır. Aysan ve Dişli (2019) ise kredi genişlemesi ve düşük faiz dönemlerinin konut fiyatlarını hızla yukarı çektiğini, bu durumun servet birikimini konut üzerinden yoğunlaştırdığını vurgulamaktadır.

2.2. Maliye Politikası, Vergiler ve Konut Serveti

Maliye politikasının konut serveti üzerindeki etkileri, literatürde görece daha sınırlı ele alınmakla birlikte, özellikle vergi teşvikleri ve kamu müdahaleleri üzerinden önemli sonuçlar doğurmaktadır. Poterba (1992),

konutun vergi avantajlı bir varlık olarak belirlenmesinin, konut talebini ve fiyatlarını artırarak servet birikimini teşvik ettiğini göstermektedir.

OECD (2018, 2021) raporları, mülkiyet vergilerinin düşük olduğu ülkelerde konut servetinin hızla arttığını, ancak bu artışın servet eşitsizliğini derinleştirdiğini vurgulamaktadır. IMF (2022) ise konut sektörüne yönelik vergi indirimleri ve sübvansiyonların kısa vadede erişilebilirliği artırsa da uzun vadede fiyatları yukarı çekerek konut servetini belirli gruplarda yoğunlaştırdığını belirtmektedir.

Türkiye bağlamında maliye politikası, konut piyasasında ağırlıklı olarak teşvik edici bir rol üstlenmiştir. KDV indirimleri, tapu harcı düşüşleri ve kamu bankaları aracılığıyla sağlanan sübvansiyonlu krediler, konut talebini ve fiyatlarını artırmıştır. Ancak literatürde bu politikaların konut serveti dağılımı üzerindeki etkilerini sistematik olarak inceleyen çalışmalar sınırlıdır. Bu durum, Türkiye için maliye politikası-konut serveti ilişkisini analiz eden ampirik çalışmaların önemini artırmaktadır.

2.3. Makroihtiyati Politikalar ve Konut Serveti

Makroihtiyati politikalar, 2008 küresel finansal krizinin ardından konut piyasası kaynaklı sistemik riskleri sınırlamak amacıyla ön plana çıkmıştır. Borio (2014), finansal döngülerin geleneksel iş döngülerinden farklı dinamiklere sahip olduğunu ve makroihtiyati araçların bu döngüleri dengeleyici bir rol oynayabileceğini savunmaktadır.

Konut piyasasına yönelik makroihtiyati araçlar arasında Kredi-Değer Oranı (KDO), Borç-Gelir oranı (BGO) ve kredi büyüme sınırları öne çıkmaktadır. Kuttner ve Shim (2016), Asya ülkeleri için yaptıkları çalışmada, KDO ve BGO sınırlarının konut fiyat artışlarını ve kredi genişlemesini anlamlı biçimde yavaşlattığını göstermektedir. Cerutti, Claessens ve Laeven (2017) ise makroihtiyati araçların kredi döngülerini yumuşattığını ancak etkilerinin ülke ve politika bileşimine bağlı olduğunu ortaya koymaktadır.

BIS (2022), makroihtiyati politikaların konut serveti artışını tamamen engellemekten ziyade, artışın hızını ve borca dayalı niteliğini sınırladığı-

nı vurgulamaktadır. Bu bağlamda makroihtiyati politikalar, konut serveti üzerinde dengeleyici ancak tamamen bastırıcı olmayan bir etkiye sahiptir.

Türkiye’de 2011 sonrası dönemde uygulanan KDO sınırları ve kredi kısıtları, konut kredisi büyümesini dönemsel olarak yavaşlatmıştır. Ancak gevşek para ve maliye politikalarıyla birlikte uygulandığında, bu araçların etkinliği sınırlı kalmıştır. Bu durum, politika bileşiminin (policy mix) konut serveti dinamikleri açısından kritik önem taşıdığını göstermektedir.

Mevcut literatür, para politikası, maliye politikası ve makroihtiyati düzenlemeleri çoğunlukla ayrı ayrı ele almakta; konut serveti üzerindeki bütünsel etkilerini sınırlı ölçüde incelemektedir. Türkiye özelinde ise bu üç politika alanını aynı çerçevede ele alan ampirik çalışmalar oldukça azdır. Bu çalışma, söz konusu literatür boşluğunu doldurarak konut servetini politika bileşimi perspektifinden ele almayı, para, maliye ve makroihtiyati politikaların etkileşimli etkilerini analiz etmeyi ve konut serveti artışını finansal istikrar ve servet birikimi bağlamında değerlendirmeyi amaçlamaktadır.

3. Türkiye’de Konut Servetinin Niteliği

Türkiye’de konut servetinin oluşumu ve makroekonomik politikalarla etkileşimi, gelişmiş ekonomilerden ve birçok gelişmekte olan ülkeden ayrılan yapısal özellikler sergilemektedir. Bu özellikler, konutun yalnızca bir tüketim veya yatırım aracı olarak değil, aynı zamanda enflasyona karşı korunma, servet saklama ve nesiller arası aktarım aracı olarak görülmesinden kaynaklanmaktadır (Aysan ve Dişli, 2019; IMF, 2023).

3.1. Yüksek Enflasyon, Finansal Derinlik ve Konutun Servet Fonksiyonu

Türkiye’de uzun süreli yüksek ve oynak enflasyon, hanehalklarının finansal varlıklara olan güvenini sınırlamış ve konutun reel servet birikimi açısından merkezi bir rol üstlenmesine yol açmıştır. Finansal derinliğin

sınırlı olması ve uzun vadeli sermaye piyasası araçlarının yeterince gelişmemiş olması, konutun “zorunlu” bir servet biriktirme aracı haline gelmesine neden olmuştur (Alp ve Yalçın, 2018). Özellikle 1980’li ve 1990’lı yıllarda kronikleşen enflasyonist ortam, mevduat ve tahvil gibi nominal finansal araçların reel getirisini belirsiz hale getirerek, hanehalklarının bu varlıklara olan talebini sınırlamıştır (Eichengreen, 2008; Özatay, 2011). Bu dönemde finansal varlıkların enflasyona karşı yeterli koruma sağlayamaması, hanehalklarını reel varlıklara, özellikle de konuta yönlendirmiştir.

Türkiye’de konutun servet birikimindeki merkezi rolü, yalnızca enflasyon dinamikleriyle değil, aynı zamanda finansal sistemin yapısal özellikleriyle de yakından ilişkilidir. Finansal derinliğin görece düşük olması, sermaye piyasalarının sınırlı derinliğe ve çeşitliliğe sahip olması ve uzun vadeli tasarruf araçlarının yeterince gelişmemiş olması, hanehalklarının alternatif yatırım kanallarını daraltmıştır (Alp ve Yalçın, 2018; World Bank, 2020). Bu durum, konutu hanehalkları açısından yalnızca tercih edilen değil, büyük ölçüde zorunlu bir servet biriktirme aracı haline getirmiştir.

Bu bağlamda konut, Türkiye’de yalnızca barınma ihtiyacını karşılayan bir tüketim malı değil; aynı zamanda enflasyona karşı korunma sağlayan, görece likit ve sosyal olarak kabul gören bir yatırım aracı olarak konumlanmıştır. Aysan ve Dişli (2019), Türkiye’de konut fiyatlarının enflasyon karşısında güçlü bir korunma özelliği sergilediğini ve hanehalklarının bu özelliği rasyonel biçimde fiyatladığını göstermektedir. Bu bulgu, konut talebinin yalnızca demografik veya gelir temelli faktörlerle değil, aynı zamanda makroekonomik belirsizlik algısıyla da şekillendiğini ortaya koymaktadır.

Öte yandan, uzun vadeli finansal araçların sınırlı gelişimi, hanehalklarının portföy çeşitlendirme imkânlarını kısıtlamış ve servetin büyük ölçüde tek bir varlık sınıfında yoğunlaşmasına yol açmıştır. OECD (2021) ve IMF (2023) raporları, Türkiye’de hanehalkı servetinin büyük bölümünün konut varlıklarında toplandığını ve bu durumun hem servet eşitsizliklerini hem de makroekonomik kırılganlıkları artırdığını vurgulamaktadır. Konut fiyatlarındaki dalgalanmalar, bu nedenle Türkiye’de hanehalkı bilançoları üzerinde orantısız etkilere yol açabilmektedir.

Özetle, Türkiye’de yüksek ve oynak enflasyon ile sınırlı finansal derinlik, hanehalkı tasarruf davranışlarını sistematik biçimde konuta yönlendirmiştir. Bu süreç, konutun reel servet birikiminde merkezi ve baskın bir rol üstlenmesine neden olurken, aynı zamanda konut piyasasını para politikası, maliye politikası ve makroihtiyati düzenlemeler açısından kritik bir aktarım kanalı haline getirmiştir. Bu özgün yapı, Türkiye’de konut serveti dinamiklerinin yalnızca piyasa koşullarıyla değil, makroekonomik rejim ve kurumsal yapı ile birlikte ele alınmasını zorunlu kılmaktadır. Buna göre konut serveti artışı, çoğu zaman gelir artışından ziyade makroekonomik belirsizlikler ve para politikasının gevşekliği ile ilişkilidir. Düşük reel faiz dönemlerinde konut talebi hızla artmakta, bu durum konut fiyatlarının gelirlerden kopmasına ve servet birikiminin mekânsal olarak yoğunlaşmasına yol açmaktadır (TCMB, 2022).

3.2. Para Politikası Rejimi, Kredi Kanalları ve Konut Piyasası

Türkiye’de para politikasının konut piyasası üzerindeki etkisi, özellikle kredi kanalları aracılığıyla belirgin hale gelmektedir. Bankacılık sisteminin ağırlıklı olarak mevduat-kredi temelli olması, politika faizindeki değişimlerin konut kredisi faizlerine hızlı yansımaya neden olmaktadır. Ancak bu aktarım mekanizması, dönemsel olarak uygulanan seçici kredi politikaları ve kamu bankalarının aktif rolü nedeniyle asimetrik bir yapı sergilemektedir (Aysan ve Disli, 2019). Para politikasının konut piyasası üzerindeki etkisinin büyük ölçüde kredi kanalı üzerinden ortaya çıkması, finansal sistemin yapısal özellikleri nedeniyle diğer birçok ülkeye kıyasla daha belirgin hale gelmektedir. Türkiye finansal sistemi, sermaye piyasalarına kıyasla bankacılık sektörü ağırlıklı bir yapıya sahiptir ve bankalar temel olarak mevduat-kredi aracılığıyla fon sağlamaktadır. Bu yapı, politika faizindeki değişimlerin kısa sürede kredi faizlerine yansımaya ve para politikasının reel ekonomi üzerindeki etkilerinin büyük ölçüde kredi koşulları üzerinden şekillenmesine neden olmaktadır (TCMB, 2018; BIS, 2020).

Para politikasının konut piyasasına aktarımı, özellikle konut kredisi faiz oranları ve kredi erişilebilirliği kanalıyla gerçekleşmektedir. Politika fa-

izindeki düşüşler, bankaların fonlama maliyetlerini azaltarak konut kredisi faizlerini aşağı çekmekte; bu durum konut talebini ve fiyatlarını artırarak konut servetinde genişlemeye yol açmaktadır. Iacoviello (2005) ve Aoki, Proudman ve Vlieghe (2004), konutun teminat niteliği sayesinde kredi kanalının para politikası aktarımında merkezi bir rol oynadığını göstermektedir. Türkiye örneğinde ise bu mekanizma, bankacılık sisteminin yapısı nedeniyle daha hızlı ve güçlü işlemektedir (Akçelik ve Ermişoğlu, 2013).

Bununla birlikte, Türkiye’de para politikasının konut piyasasına aktarımı simetrik ve doğrusal bir yapıya sahip değildir. Dönemsel olarak uygulanan seçici kredi politikaları, kredi genişlemesini belirli sektörlerle yönlendirmekte ve piyasa faizleri ile kredi hacmi arasındaki ilişkiyi zayıflatabilmektedir. Özellikle kamu bankalarının aktif rol üstlendiği dönemlerde, politika faizinden bağımsız olarak konut kredisi faizlerinin düşük tutulabildiği ve kredi arzının artırılabilirdiği gözlemlenmektedir (Aysan ve Disli, 2019; IMF, 2023).

Bu asimetrik yapı, pandemi döneminde belirgin biçimde gözlemlenmiştir. 2020 yılında kamu bankaları aracılığıyla sağlanan sübvansiyonlu konut kredileri, piyasa faizlerinin oldukça altındaki oranlarla sunulmuş; bu durum para politikasının geleneksel aktarım mekanizmasını geçici olarak değiştirmiştir. TCMB (2021) ve OECD (2021) raporları, bu dönemde kredi arzındaki artışın konut talebini ve fiyatlarını hızla yukarı çektiğini, buna karşın kredi risklerinin ve borçluluk oranlarının arttığını ortaya koymaktadır.

Literatür, kamu bankalarının bu tür dönemsel müdahalelerinin para politikası aktarımını asimetrik hale getirdiğini vurgulamaktadır. Aysan ve Disli (2019), gelişmekte olan ülkelerde kamu bankalarının kredi genişlemesi yoluyla para politikasının etkilerini güçlendirebildiğini, ancak aynı zamanda makroihtiyati hedeflerle çelişen sonuçlar doğurabildiğini göstermektedir. Türkiye özelinde bu durum, para politikasının konut piyasası üzerindeki etkisinin yalnızca faiz oranlarıyla değil, aynı zamanda kredi arzının kurumsal bileşimiyle belirlendiğini ortaya koymaktadır.

Türkiye’de para politikasının konut piyasasına aktarımı, bankacılık

sektörünün baskın rolü sayesinde güçlü olmakla birlikte, seçici kredi politikaları ve kamu bankalarının aktif müdahaleleri nedeniyle dönemsel, asimetrik ve rejime bağlı bir karakter sergilemektedir. Bu özellik, konut serveti dinamiklerinin analizinde politika faizinin tek başına yeterli bir gösterge olmadığını; kredi arzı, kamu bankası davranışı ve makroihtiyati çerçevenin birlikte değerlendirilmesi gerektiğini göstermektedir. 2020 yılında pandemi döneminde uygulanan düşük faizli konut kredisi kampanyası, bu özgülüğün çarpıcı bir örneğini oluşturmaktadır. Kamu bankaları aracılığıyla sağlanan sübvansiyonlu krediler, kısa sürede konut talebini ve fiyatlarını artırmış; bu artış, konut servetinin borca dayalı biçimde genişlemesine yol açmıştır (TCMB, 2021). Bu durum, para politikasının konut serveti üzerindeki etkisinin Türkiye’de büyük ölçüde kredi arzı üzerinden şekillendiğini göstermektedir.

3.3. Maliye Politikası, Teşvikler ve Konut Servetinin Dağılımı

Türkiye’de maliye politikası, konut piyasasında uzun yıllardır ağırlıklı olarak talep ve fiyat destekleyici bir işlev görmüştür. Konut sektörüne yönelik maliye politikası araçları, özellikle vergi indirimleri, harç düzenlemeleri ve kamu öncülüğünde yürütülen konut projeleri aracılığıyla, konut talebini canlandırmayı ve inşaat sektörünü ekonomik büyümenin lokomotifine haline getirmeyi amaçlamıştır. Bu yaklaşım, kısa vadede ekonomik aktiviteyi destekleyici sonuçlar üretmiş olsa da, uzun vadede konut fiyatları ve konut serveti üzerinde yukarı yönlü ve kalıcı etkiler yaratmıştır (OECD, 2021; IMF, 2022).

Vergi politikaları bu sürecin merkezinde yer almaktadır. Türkiye’de konut satışlarına uygulanan KDV oranlarının dönemsel olarak düşürülmesi ve tapu harçlarında yapılan indirimler, işlem maliyetlerini azaltarak konut talebini artırmıştır. Poterba (1992) ve Crowe vd. (2013), konut işlemlerine yönelik vergi indirimlerinin kısa vadede erişilebilirliği artırabileceğini, ancak arzın yeterince esnek olmadığı piyasalarda bu tür teşviklerin büyük ölçüde fiyatlara yansıdığını göstermektedir. Türkiye örneğinde de benzer bir mekanizma işlemekte; vergi indirimleri, özellikle büyükşehirlerde konut

fiyatlarını yukarı çekerek konut servetinin mevcut mülk sahipleri lehine artmasına yol açmaktadır (OECD, 2021).

TOKİ öncülüğünde yürütülen kamu destekli konut projeleri, maliye politikasının konut piyasasındaki rolünü daha da karmaşık hale getirmektedir. TOKİ projeleri, sosyal konut üretimi ve alt gelir gruplarının konuta erişimini artırma amacı taşısa da, literatür bu projelerin mekânsal ve ölçeksel etkilerinin konut piyasasının geneline yayıldığını ve dolaylı olarak fiyatları yukarı çektiğini ortaya koymaktadır. Glaeser ve Gyourko (2008), kamu müdahaleleriyle desteklenen konut arzının, altyapı yatırımları ve beklenti kanalları yoluyla çevre bölgelerde arsa ve konut fiyatlarını artırmabileceğini vurgulamaktadır. Türkiye’de TOKİ projelerinin çoğunlukla büyükşehir çeperlerinde yoğunlaşması, bu etkiyi daha da güçlendirmiştir (World Bank, 2019).

Buna ek olarak, Türkiye’de emlak vergisinin düşük etkinliği ve servet vergilerinin sınırlı kapsamı, maliye politikasının yeniden dağıtım kapasitesini zayıflatmaktadır. OECD (2021) ve IMF (2022), mülkiyet vergilerinin düşük olduğu ülkelerde konut servetinin daha hızlı biriktiğini ve servet eşitsizliklerinin derinleştiğini göstermektedir. Türkiye’de emlak vergisinin yerel yönetim gelirleri içindeki payının sınırlı olması, konut serveti artışının maliye politikası yoluyla dengelenmesini zorlaştırmaktadır. Bu durum, maliye politikasının konut piyasasında dengeleyici değil, çoğu zaman konjonktür yanlısı bir rol oynamasına neden olmaktadır.

Emlak vergisinin düşük etkinliği ve servet vergilerinin sınırlı kapsamı, konut servetinin yeniden dağıtım mekanizmaları yoluyla dengelenmesini zorlaştırmaktadır. Bu durum, konut servetinin özellikle yüksek gelir gruplarında ve büyükşehirlerde yoğunlaşmasına katkıda bulunmaktadır (TÜİK, 2023). Dolayısıyla Türkiye’de maliye politikası, konut serveti eşitsizliklerini azaltmaktan ziyade, çoğu zaman dolaylı olarak derinleştiren bir etki yaratmaktadır.

3.4. Makroihtiyati Politikalar ve Politika Karması Problemi

Türkiye’de makroihtiyati politikalar, küresel finansal kriz sonrasında artan finansal kırılganlıklara yanıt olarak özellikle 2011 yılından itibaren konut kredisi büyümesini ve hanehalkı borçluluğunu sınırlamayı hedeflemiştir. Bu dönemde uygulamaya konulan KDO sınırları, konut kredilerinde vade kısıtları ve risk ağırlığı düzenlemeleri, konut piyasası kaynaklı sistemik riskleri azaltmaya yönelik temel araçlar olarak öne çıkmış ve konut kredilerindeki aşırı genişlemeyi dönemsel olarak yavaşlatmıştır (TCMB, 2014; Cerutti, Claessens, ve Laeven, 2017). Ancak bu araçlar, eşzamanlı olarak uygulanan gevşek para ve maliye politikalarıyla çeliştiğinde etkinliklerini kaybetmiştir (TCMB, 2023).

Makroihtiyati politika literatürü, KDO ve vade kısıtlarının konut kredisi genişlemesini ve konut fiyatlarındaki aşırı artışları yavaşlatmada etkili olabileceğini göstermektedir. Kuttner ve Shim (2016), Asya ekonomileri için yaptıkları ampirik çalışmada, KDO ve BGO türü araçların kredi büyümesini ve konut fiyat enflasyonunu istatistiksel olarak anlamlı biçimde azalttığını ortaya koymaktadır. Benzer şekilde Crowe vd. (2013), konut piyasasına yönelik makroihtiyati önlemlerin özellikle kredi temelli konut balonlarının oluşumunu sınırlamada etkili olduğunu vurgulamaktadır. Türkiye’de de KDO oranlarına getirilen sınırlamalar ve vade kısıtları, uygulandıkları dönemlerde konut kredisi artış hızında belirgin bir yavaşlamaya yol açmıştır (TCMB, 2016).

Türkiye’de konut talebi, konut sahipliği oranları ve konutun hanehalkı servetindeki yeri üzerine önceki çalışmalar sınırlı sayıda ve genellikle zaman serisi veya makro göstergelere dayalıdır. Ceritoğlu (2017) ise mikro düzey veriler kullanarak bu alanı derinleştiriyor. Ev sahibi olma eğilimi ile gelirin rolü, fiyatların ve faiz oranlarının etkisi, demografik değişkenler (yaş, kentleşme, göç vb.) önceki literatürde tartışılmış, Ceritoğlu ise çalışması bu literatüre Türkiye özelinde 2003-2014 dönemi üzerinden katkı yapmıştır. Ayrıca, konut piyasasında “hedonik fiyat endeksi” ve kalite artışı gibi unsurların fiyatların artışındaki etkisini ayırmak gerektiği daha önce önerilmişti; Ceritoğlu bu unsuru da çalışmasında dikkate almaktadır.

TÜİK tarafından yapılan Hanehalkı Bütçe Anketleri (HBS) verileri, 2003-2014 yıllarını kapsayan 12 ardışık dalga biçiminde şehir/kır farkları, hane gelirleri, demografik özellikler vb. bilgiler içermektedir. Ev sahibi olma durumu, ikinci konut sahipliği ve konut borcu yanında hanehalkı konut değerinin gelire oranı gibi göstergeler bağımlı değişken olarak kullanılmıştır. Bağımsız değişkenler ise sürekli gelir tahmini, konut fiyatları (hedonik fiyat endeksi ile kalite artışından arındırılmış), nominal faiz oranları, yaş, gelir grubu, aile reisi özellikleri vb. demografik değişkenlerdir. Probit modelleri ile ev sahibi olma, ikinci konut yatırımı ve konut borcu olasılıkları tahmin edilmiştir. Konut değerleri üzerindeki kalite artışı etkisini kontrol eden hedonik fiyat endeksi kullanılmıştır. Ayrıca dayanıklılık (robustness) testleri ile modellerin dönemler arasında nasıl değiştiği incelenmiştir (özellikle fiyat ve faiz etkisinin zamanla zayıflamış olup olmadığı kontrol edilmiştir).

Bulgulara göre gelir en önemli belirleyicidir. Sürekli gelir, Türkiye’de konut talebi ve ev sahibi olma durumunda en güçlü etkiye sahip değişkendir; diğer faktörlere göre en tutarlı ve güçlü tahmin edilen etkisi bulunmaktadır. 2003-2014 döneminde ev sahibi olma oranı yaklaşık %6 puan kadar düşmüş durumdadır ve bu gelir artışına rağmen beklenmedik bir durumdur. Konut fiyatının (hedonik fiyat endeksi) ve faiz oranlarının konut talebi üzerinde beklenen yönlü etkileri bulunmakla birlikte bu etkiler istatistiksel olarak çoğu tahminde anlamlı çıkmamaktadır. Özellikle son yıllarda bu faktörlerin etkisinin önceki dönemlere göre azaldığı tespit edilmiştir. Kiracı olan haneler için kira harcamalarının bütçedeki payı düşmektedir. Konut fiyatlarına kıyasla kira artışının daha yavaş olması bu durumu açıklamaktadır. Bu bulgu, kiracılık-ev sahipliği arasındaki tercihten ziyade talep/piyasa koşullarının ev sahibi olmayı etkileyen faktör olduğunu göstermektedir. Servet dağılımına etkiler açısından bakıldığında, orta gelir grupları, konut fiyatlarındaki yükselişten hem gelir hem de konut serveti açısından en çok fayda gören kesim olmuş; en düşük ve en yüksek gelir gruplarında bu etki daha sınırlı kalmıştır. Bu da konut serveti birikimindeki eşitsizlikleri artırabilecek bir durumdur.

Bununla birlikte literatür, makroihtiyati politikaların etkinliğinin büyük ölçüde para ve maliye politikalarıyla olan uyumuna bağlı olduğunu vurgulamaktadır. Borio (2014) ve BIS (2021), makroihtiyati araçların finansal döngünün yalnızca belirli aşamalarında etkili olabildiğini; gevşek para politikası ve genişleyici maliye politikalarıyla eşzamanlı uygulandığında ise bu araçların etkisinin zayıflayabileceğini göstermektedir. Türkiye örneğinde de benzer bir politika bileşimi sorunu gözlemlenmektedir: özellikle 2017 sonrası ve pandemi döneminde, gevşek para politikası ve maliye politikası destekleriyle birlikte uygulanan seçici kredi genişlemesi, makroihtiyati önlemlerin sınırlayıcı etkisini önemli ölçüde aşındırmıştır. Kamu bankaları aracılığıyla sağlanan sübvansiyonlu konut kredileri ve kredi kampanyaları, KDO ve vade kısıtlarının fiili etkisini zayıflatmış; bu durum konut kredisi hacminin ve konut fiyatlarının hızla artmasına yol açmıştır (TCMB, 2021; IMF, 2023).

TCMB (2023) Finansal İstikrar Raporu da bu durumu açık biçimde ortaya koymakta; makroihtiyati araçların kredi büyümesini geçici olarak yavaşlattığını, ancak para ve maliye politikalarıyla uyumsuzluk durumunda etkinliğin kalıcı olamadığını vurgulamaktadır. Bu bulgular, makroihtiyati politikaların tek başına konut serveti artışını sınırlamakta yetersiz kalabileceğini; artışı tamamen engellemekten ziyade hızını ve borca dayalı niteliğini sınırlayabildiğini, ancak politika uyumsuzluğu durumunda bu sınırlayıcı etkinin zayıfladığını göstermektedir. Bu açıdan Türkiye deneyimi, konut serveti dinamiklerinin tekil politika araçlarıyla değil, para ve maliye politikalarıyla etkileşim içinde ve bütüncül bir politika bileşimi (policy mix) çerçevesinde, kalıcı etkinlik hedefiyle değerlendirilmesi gerektiğini ortaya koymaktadır.

Türkiye örneği, konut serveti literatürüne üç açıdan özgün katkı sunmaktadır. Birincisi, yüksek enflasyon ve düşük finansal derinlik koşullarında konutun servet birikimindeki merkezi rolünü göstermektedir. İkincisi, kamu bankaları ve seçici kredi politikalarının para politikası aktarım mekanizmasını dönüştürdüğünü ortaya koymaktadır. Üçüncüsü ise makroihtiyati politikaların, uyumlu bir politika bileşimi olmaksızın konut serveti

artışını sınırlamada yetersiz kaldığını göstermektedir. Bu çerçevede Türkiye, konut serveti, politika bileşimi ve finansal istikrar ilişkisini analiz etmek için özgün ve öğretici bir örnek sunmaktadır.

4. Türkiye’de İktisat Politikalarının Konut Serveti Etkisi: İstatistiksel Bulgular

Bu bölümde, TÜİK tarafından yayınlanan makro ve mikro verilerle Türkiye’de iktisat politikalarının servet etkisi analiz edilmektedir. Kullanılan verilerin bir kısmı TÜFE ve Yİ-ÜFE gibi aylık olarak derlenirken ve uzun bir dönemi kapsarken, Hanehalkı verileri yıllıktır. Ayrıca inşaat maliyetleri verileri 2015 sonrasında düzenli olarak yayınlanmaktadır. Bu nedenle mevcut verilerle betimsel analiz yapılarak azami ölçüde yararlanılmaya çalışılmıştır.

4.1. Konut Satışları

Türkiye konut satış istatistikleri 2013–2024 dönemi için Tablo 1’de gösterilmektedir. Arz-talep çerçevesinde değerlendirildiğinde, bu istatistikler gerçekleşen işlemleri göstermektedir. Konut fiyatları, kredi imkanları ve diğer alım gücü belirleyicileri kısıtı altında karşılanan talep budur. Gerçekleşen bu konut satışları ekonomik ve demografik çerçevede aşağıdaki şekilde yorumlanabilir.

Toplam satışlar, 2013’te 1,16 milyon düzeyinde iken, 2020’de 1,5 milyon ile zirve yapmış, 2023’te 1,23 milyona kadar düşmüş, 2024’te yeniden 1,48 milyona çıkmıştır. 2020’deki zirve büyük ölçüde düşük faizli kredi kampanyaları ve pandemi döneminde güvenli varlık olarak konuta yönelimden kaynaklanmıştır. 2023’teki sert düşüş ise yüksek faiz, enflasyon ve krediye erişim kısıtları ile ilişkilidir. 2024’teki toparlanma ise nakit (peşin) satışların artması ve yabancı/yerli yatırım talebi ile açıklanabilir.

Tablo 1. Konut Satışları (Adet)

Yıl	Toplam	Kredili Alış	Diğer Alış	Birinci El Alış	İkinci El Alış
2013	1 157 190	460 112	697 078	529 129	628 061
2014	1 165 381	389 689	775 692	541 554	623 827
2015	1 289 320	434 388	854 932	598 667	690 653
2016	1 341 453	449 508	891 945	631 686	709 767
2017	1 409 314	473 099	936 215	659 698	749 616
2018	1 375 398	276 820	1 098 578	651 572	723 826
2019	1 348 729	332 508	1 016 221	511 682	837 047
2020	1 499 316	573 337	925 979	469 740	1 029 576
2021	1 491 856	294 530	1 197 326	461 523	1 030 333
2022	1 485 622	280 320	1 205 302	460 079	1 025 543
2023	1 225 926	177 748	1 048 178	379 542	846 384
2024	1 478 025	158 486	1 319 539	484 461	993 564

Kaynak: Türkiye İstatistik Kurumu.

Kredili (ipotekli) alışlar, 2013'te %40 seviyesinde iken, 2024'te %11'e kadar gerilemiştir. Özellikle 2018 krizi sonrası, yüksek faiz oranları ipotekli satışları sınırlamıştır. 2020'de faiz indirimleriyle %38'e yükselmesi dikkat çekmektedir. Ancak 2021 sonrası faizlerin yeniden yükselmesiyle ipotekli satışlar hızla düşmüştür. 2024'te kredili satışların tarihsel dip seviyelere inmesi, konut alımlarının artık finansal sistem dışındaki kaynaklarla (tasarruf, döviz, altın bozdurma, yurtdışı fon girişleri, miras/servet transferi) yapılmaya başladığını göstermektedir.

Konut satışlarında önemli bir konu birinci el ve ikinci el ayrımıdır. Birinci el konutlar üretildikleri yıl itibarıyla gayri safi yurtiçi hasılaya girerken, ikinci el konutların satışı sadece servetin el değiştirmesi ile ilgilidir. 2013–2017 arasında birinci el konut payı %46–47 civarında iken, 2019 sonrası %30–32'ye gerilemiştir. İkinci el satışların 2020'de %69, 2021 yılında küresel salgın etkisi ile gevşemesini müteakip 2022–2023'te yeniden %69 civarına çıkmasının nedenlerine bakmak gerekmektedir.

İkinci el konut satışlarının payının artması değişik nedenlerle ortaya çıkabilir. Bu nedenler arasında yeni konut üretimindeki yavaşlama, yüksek

maliyetler nedeniyle inşaat firmalarının arzı kısmış olması, alıcıların daha çok “hazır ve oturulabilir” konutları tercih etmesi sayılabilir. 2024’te birinci el satışlarda küçük bir toparlanma gözlenmektedir. Bu, kısmen tamamlanan projelerin devreye girmesi ve kentsel dönüşüm projelerinin etkisi olabilir.

Peşin, senet karşılığı ve gayri resmi işlemler gibi yöntemlerle yapılan diğer alımlar 2013’te %60 iken 2024’te %89’a çıkmıştır. Bu dramatik değişim, kredi faizlerinin yüksekliği nedeniyle konut piyasasında nakit satışların egemen hale geldiğini ortaya koymaktadır. Aynı zamanda, tasarruf sahiplerinin servetlerini enflasyona karşı korumak için konuta yönelttiği de düşünülebilir.

Demografik açıdan düşünüldüğünde bu eğilimler nüfus artışı, göç ve yabancı talebi çerçevesinde değerlendirilebilir. Türkiye’nin genç nüfusu, kentleşme ve özellikle İstanbul, Ankara, İzmir ve Antalya gibi merkezlere yönelen iç göç konut talebini sürekli canlı tutmaktadır. Ayrıca 2018 sonrası kur şoklarıyla birlikte yabancılar için konut fiyatları ucuzlamış ve bu gelişme özellikle 2020–2022 döneminde yabancı talebini desteklemiştir.

Ekonomik açıdan bakıldığında, konutun servet koruma aracı olması, enflasyonun yüksek olduğu dönemlerde hanehalkı tasarrufları reel olarak korunamadığı için konut, güvenli liman işlevi görmektedir. Bunun yanında ekonomik dalgalanmaların da etkisine bakmak gerekir. 2018 kur şoku, 2021 sonrası yüksek enflasyon ve 2023’teki sıkı para politikasının satışları baskıladığı söylenebilir.

Konut satışları ile ilgili gelişmeleri aşağıdaki şekilde özetleyebiliriz:

- 2013–2017: Dengeli, kredi destekli büyüme.
- 2018–2019: Ekonomik kriz ve faiz artışları sonucu kredili satışlarda çöküş.
- 2020: Pandemi ve düşük faiz kampanyaları sonucu rekor satış.
- 2021–2023: Yüksek enflasyon ve yüksek faiz sonucu nakit alımların yükselişi ve kredili satışların dibe vuruşu.

- 2024: Nakit alımlarla toparlanma ve ikinci el ağırlıklı satışların devamı.

4.2.Konut Fiyatlarındaki Gelişmeler

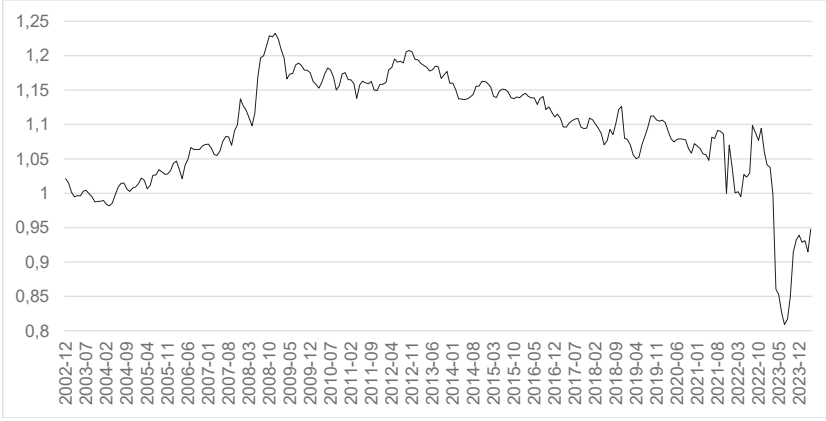
Konut sektöründeki arz-talep dengesi doğrudan konut fiyatlarına yansımaktadır. Grafik 1, tüketici fiyat endeksinin (TÜFE) konut fiyat endeksinin (KFE) oranını göstermektedir. Konut fiyatlarının genel tüketici fiyatlarına göre nasıl bir seyir izlediğini anlamak için kritik öneme sahip olan bu grafiği üç dönemde özetlemek mümkün görünmektedir.

2003–2008 döneminde konut fiyatları TÜFE’nin üzerinde seyretmektedir. İki endeksin birbirine çok yakın değiştiğini gösteren oran 2003’te 1 civarındadır. 2006–2007’de oran 1,06–1,09’dır; yani konut fiyatları enflasyondan %6–9 oranında daha hızlı artmıştır. 2008’de konut piyasasından başlayan küresel kriz öncesi zirveye doğru çıkmakta ve 1,13–1,23 aralığında seyretmektedir. Bu eğilimlere göre, 2000’lerin ortasında düşük faizler, ipotekli konut kredilerinin (mortgage sisteminin) gelişmesi ve ekonomik büyüme konutu cazip kılmıştır. Konutlar, TÜFE’ye göre ciddi prim yapmıştır.

2009–2017 yılları dengelenme ve dalgalanma dönemi olarak düşünülebilir. 2009 küresel krizinde oran bir miktar gerileyerek 1,17–1,18 aralığına gelmektedir. 2010–2013’te 1,16–1,20 bandında daha dengeli bir seyir gözlenmekte ve 2014–2017’de oran 1,09–1,16 aralığında giderek daralmaktadır. Bu dönemde konut fiyat artışı enflasyondan daha sınırlı hale gelmiştir. 2010 sonrası yüksek enflasyon ve faizler konutun reel cazibesini aşındırdığından artık TÜFE’ye kıyasla daha az getiri sağlamaya başlamıştır.

2018–2021 ise şoklar ve yeniden yükseliş olarak değerlendirilebilir. 2018’deki kur şoku sırasında oran 1,07–1,12 aralığında kalırken 2019’da tekrar 1,05–1,11 bandına oturmuştur. 2020–2021’de pandemi ve düşük faiz döneminde oran tekrar 1,07–1,09 civarına düşmüştür. Bu dönemde kamu destekli düşük faizli krediler konut fiyatlarını yukarı itmiş, fakat TÜFE de hızlandığı için konutun enflasyon karşısında çok yüksek bir prim kazanamamıştır.

Grafik 1. TÜFE ve Konut Fiyat Endeksinin Karşılaştırılması
(Veri kaynağı: TCMB)

2022 yılında oran çok hızlı yükselerek 1,07'den 1,09'a çıkmış ve Eylül 2022'de 1,10'a ulaşmıştır. Bu dönemde TÜFE zaten çok hızlı arttığı halde konut fiyatları enflasyondan %10 daha hızlı artmıştır. Söz konusu yılda kredili satışlar, dövizden kaçış ve arsa kısıtı konut fiyatlarını enflasyon oranının üzerinde arttırmıştır.

2023–2024 döneminde ise konut fiyatları enflasyon karşısında erimiştir. 2023 başında oran hala 1,06–1,04 civarında iken Mayıs 2023'ten itibaren sert düşüş başlamış ve oran 0,86–0,80 bandına inmiş, 2024 Mayıs'ta 0,95 seviyesine çıkmıştır. 2023 sonrası yüksek faiz politikasıyla konut piyasası büyük ölçüde baskılanmıştır. TÜFE hızla artmaya devam ederken konut fiyatları geride kalmıştır. Böylece konut, enflasyona göre reel olarak değer kaybetmiştir.

Özetle;

- 2003–2008: Konut fiyatları net biçimde enflasyonun üzerinde kalmıştır.
- 2009–2017: Konut ile enflasyon paralel gitmiştir; dikkate değer reel kazanç yoktur.
- 2018–2022: Dalgalı ama 2022'de kısa süreli balon oluşmuştur.
- 2023–2024: Konut, TÜFE'nin gerisine düşmüş; reel kayıp dönemi başlamıştır.

Konut uzun vadede (2003–2022) enflasyonun üzerinde getiri sağladığı halde 2023’ten itibaren sıkı para politikası, yüksek faizler ve alım gücü kaybı nedeniyle konut fiyatları reel anlamda enflasyon karşısında değer kaybetmeye başlamıştır.

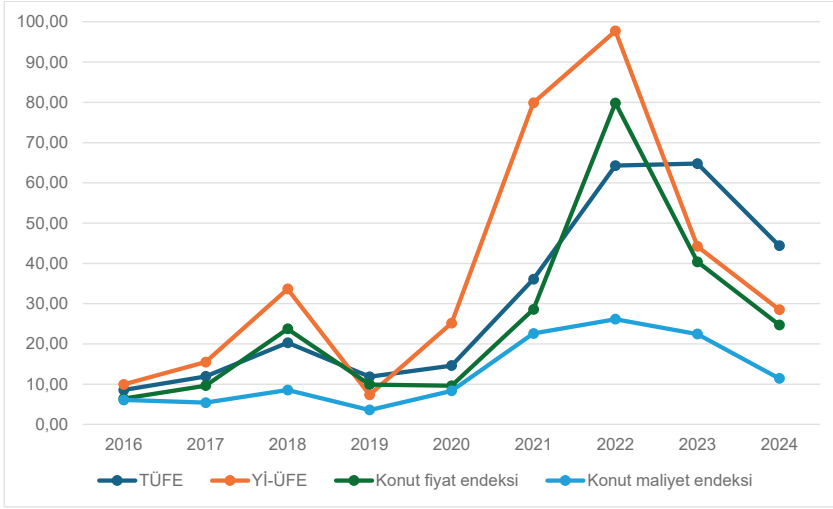
Konut fiyatları sadece arz-talep dengesinden değil, inşaat maliyetlerinden de doğrudan etkilenmektedir. Grafik 2, TÜFE (tüketici enflasyonu), Yİ-ÜFE (üretici enflasyonu), konut fiyat endeksi ve konut maliyet endeksi arasındaki ilişkiyi göstermektedir. 2016–2017 yıllarında enflasyon görece düşük, TÜFE %8–12, Yİ-ÜFE %10–15 aralığındadır. Konut fiyat artışları (%6–9) enflasyonun altında seyretmiştir. Bu dönemde talep sınırlı olsa da maliyet baskısı da düşüktür. 2018 yılında döviz krizinin etkisiyle Yİ-ÜFE %33’e fırlarken TÜFE %20’ye çıkmıştır. Konut fiyat endeksi %23,7 ile hem TÜFE hem de Yİ-ÜFE’ye yakın bir artış göstermiş, %8,5 olan maliyet artışı ise görece sınırlı kalmıştır.

2021–2022 yıllarında pandemi sonrası arz sıkıntıları, küresel emtia fiyat artışları ve TL’de değer kaybı sonucu Yİ-ÜFE %79–97 gibi rekor seviyelere çıkmıştır. Konut maliyet endeksi de hızla yükselmiştir (%22–26). Konut fiyat endeksi %28,6’dan %79,8’e sıçrayarak konut piyasasının enflasyon ve maliyet şoklarını yansıttığını göstermektedir.

2023–2024 yıllarında TÜFE %65’ten %44’e gerilerken, Yİ-ÜFE %44’ten %28’e düşmüştür. Konut fiyat endeksi de 79,8’den 24,7’ye keskin bir yavaşlama yaşamıştır. Bu değişim hem talep daralmasını hem de yüksek baz etkisini göstermektedir.

2016–2019 döneminde konut fiyat artışları maliyetlere paralel, hatta biraz üzerinde seyretmiştir. 2021–2022’de maliyetlerin sert artmasına rağmen fiyatlar daha da hızlı yükselmiştir (2022’de maliyet %26 artarken fiyat %79,8 artmıştır). Bu değişim spekülasyon talep, düşük faiz politikası ve yatırım amaçlı konut alımlarının etkisini göstermektedir. 2023–2024’te fiyat artışları maliyetlerin çok üzerinde kalmış olsa da sert bir düşüş başlamıştır. Bu da talep daralması ve krediye erişim zorluğu ile açıklanabilir.

Grafik 2. Konut Fiyat ve Maliyet Endeksleri
(Veri Kaynağı: TÜİK ve TCMB)

Türkiye’de 2016–2022 arasında yüksek genç nüfus, kentleşme ve göç (özellikle Suriye’den gelen nüfus) konut talebini artırmıştır. Pandemi döneminde düşük faizli krediler (2020 ve 2021’de) talebi hızla yükseltmiş ve fiyat patlamasına yol açmıştır. 2022–2023’te yabancılara satışın artması, döviz bazında ucuz konut fırsatı algısı talebi desteklemiştir. 2023 sonrası yüksek faiz politikaları, alım gücünde düşüş ve konut arzının kısıtlılığı talebi baskılamış, özellikle dar gelirli kesim konut piyasasından büyük ölçüde dışlanmaya başlamıştır. Bu süreç, Türkiye’de barınma krizinin derinleşmesine, kiraların aşırı yükselmesine ve hanehalkı bütçelerinde konut harcamalarının payının artmasına yol açmıştır.

Özetle, konut piyasası enflasyonun hem yansıması hem de itici gücü olmuş, 2018 ve 2021–2022 şokları konut fiyatlarını enflasyonun çok üzerinde yükseltmiştir. Genç nüfus, kentleşme, göç ve yabancı talebi konut fiyatlarını yapısal olarak yukarı taşımakla birlikte son yıllarda yüksek faizler ve gelir erozyonu alım gücünü sınırlamıştır. 2024 itibarıyla konut piyasasında ciddi bir yavaşlama ve düzeltme sürecinden söz edilebilir. Bu da fiyatların reel anlamda gerilemesine ve talep baskısının azalmasına işaret etmektedir.

4.3.Konut Sahipliği

Tablo 2, 2014–2023 döneminde gelir dilimlerine göre konut sahipliğinin değişimini göstermektedir. Bu dönem, Türkiye’de hem para politikası, hem maliye (vergi) politikası, hem de makroihtiyati düzenlemelerin yoğun biçimde uygulandığı; ayrıca TOKİ ve kamu destekli sosyal konut programlarının önemli rol oynadığı bir sürece tanıklık etmiştir.

Para politikası bağlamında, 2014–2017 arasında düşük faiz politikası ve kredi genişlemesi öne çıkmıştır. Konut kredisi faizleri %10’un altına düşmüş, bankalarca konut kredileri hızla artmıştır. Bu ortamda alt ve orta gelir gruplarında konut sahipliği oranı artmış, özellikle 1. ve 2. %20’lik dilimde 2014–2015 arasında ciddi bir sıçrama görülmüştür (5–6 puan). Bu artış, büyük ölçüde ucuz kredi, kamu destekli faiz sübvansiyonları ve TOKİ projeleri ile ilişkilidir.

Sıkılaşma ve şok dönemi olarak adlandırılabilir 2018–2019 döneminde 2018 döviz kriziyle birlikte faiz oranları hızla yükselmiş (TCMB politika faizi %24), konut kredisi arzı daralmıştır. Tüm gelir dilimlerinde konut sahipliği oranı duraklamış veya gerilemiştir. Özellikle 1. %20 ve 2. %20 dilimlerinde ev sahipliği oranı düşerken, üst gelir grubunda (5. %20) düşüş daha sınırlı kalmıştır. Bu, faiz şokunun alt gelirli grupları daha fazla olumsuz etkilediğini göstermektedir.

Tablo 2. Gelir Dilimlerine Göre Konut Sahipliği oranları

	1.%20	2.%20	3.%20	4.%20	5.%20
2014	55,0	54,2	51,3	63,2	71,2
2015	59,8	60,7	59,8	64,7	71,3
2016	58,2	60,3	60,6	65,7	70,9
2017	57,9	59,3	58,0	63,0	70,4
2018	55,7	57,2	58,1	64,7	68,1
2019	57,0	62,2	60,0	61,0	67,7
2022	60,3	58,9	59,4	61,6	67,6
2023	63,0	58,4	57,8	61,8	68,1
Ortalama	58,3	58,9	58,1	63,2	69,4

Veri Kaynağı: TÜİK

2020’de pandemiyle birlikte TCMB politika faizi sert biçimde indirilmiş (%8,25), kamu bankaları düşük faizli konut kredileri başlatmıştır. 2022’ye kadar devam eden ucuz kredi ve negatif reel faiz ortamı, 1. %20 grubunda yeniden artışı tetiklemiştir (2019’da %57 → 2022’de %60,3). Ancak bu kredi genişlemesi, konut fiyatlarını enflasyondan çok daha hızlı artırmış, 3. ve 4. %20’lik gelir dilimlerinde konut erişilebilirliği azalmıştır.

2023’te politika faizi yükselmiş, kredi kısıtlamaları devreye girmiştir. Buna rağmen 1. %20 grubunda ev sahipliği oranı artmaya devam etmiştir (63,0%); çünkü TOKİ’nin dar gelirli projeleri ve sosyal konut kampanyaları (2022 “İlk Evim, İlk İş Yerim”) bu dönemde etkili olmuştur.

Vergi politikaları bağlamında bakıldığında, Türkiye’de konut vergilendirmesi düşük düzeydedir: emlak vergisi oranları düşük, konut satış kazançları çoğu zaman vergiden muaf ve ikinci konutlarda teşvik edici istisnalar vardır. Bu durum üst gelir grubunun servet birikimini konut üzerinden artırmasına imkan tanımıştır. %20’lik dilimin ev sahipliği oranı zaten yüksek (yaklaşık %70 civarında) olup, 2014–2023 boyunca neredeyse sabit kalmıştır. Buna karşın alt gelir gruplarında vergi teşviki etkili değildir; çünkü tasarruf veya yatırım kapasitesi sınırlıdır. Ancak TOKİ konutlarında KDV oranı düşürülmüş, tapu harcı ve noter masraflarında geçici indirimler yapılmıştır. Bunlar, özellikle 1. ve 2. %20 gruplarında sahiplik artışına katkı sağlamıştır.

Makroihtiyati politikalar bağlamında ele alındığında, konut kredilerinde KDO sınırları, 2013’ten sonra kademeli olarak sıkılaştırılmış, ancak düşük gelirli kesimler için TOKİ veya kamu bankası projelerinde esnetilmiştir. 2019 sonrası kredi büyümesine sınırlamalar, konut kredilerinde vade sınırı (120 ay) ve gelir bazlı kredi kısıtları (BGO) getirilmiştir. Bu durum, orta gelir gruplarının (3. ve 4. %20) sahiplik oranında 2016 sonrası duraklamaya yol açmıştır. Buna karşın kamu bankalarının düşük faizli kampanyaları, makroihtiyati sınırları dengeleyerek alt gelir gruplarına geçici kolaylık sağlamıştır.

TOKİ ve sosyal konut uygulamaları da konut sahipliğinde önemli politika araçlarıdır. TOKİ’nin 2014–2023 arasında özellikle “düşük ve orta

gelir gruplarına yönelik” projeleri hızla artmıştır. 2014–2023 döneminde toplamda yaklaşık 1,2 milyon konut teslim edilmiştir; bunların çoğu 1. ve 2. %20’lik gelir dilimi için sosyal konut niteliğindedir. 2019–2023 arasında TOKİ projelerinde %40 civarında artış olmuştur. “İlk Evim, İlk İş Yerim” (2022) kampanyası doğrudan 1. %20 gelir grubuna hitap etmiş ve bu grubun ev sahipliği oranındaki artışı (2019–2023 arası 6 puan) açıklamaktadır. Dolayısıyla dar gelirli hanehalkı için konut sahipliği artışının ana kaynağı, piyasa mekanizmaları değil, devletin TOKİ eliyle doğrudan müdahalesidir.

Tablo 3. Gelir Gruplarının Konut Sahipliğini Etkileyen Faktörler

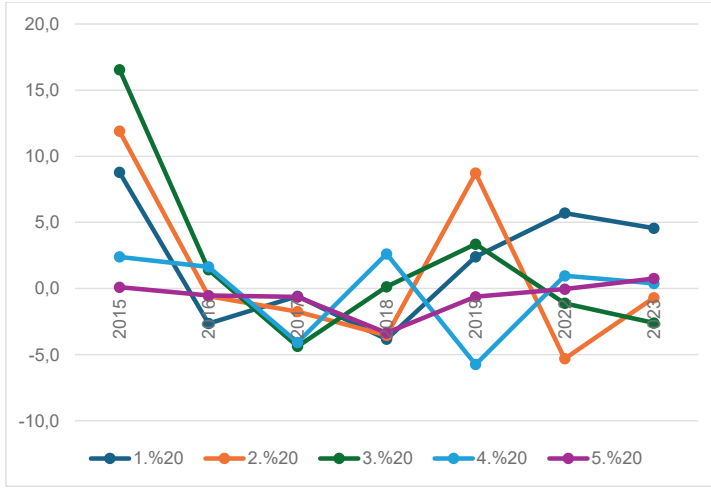
Gelir Grubu	Eğilim (2014–2023)	Temel Belirleyiciler
1. %20	Güçlü artış (+8 puan)	TOKİ projeleri, düşük faizli kamu kredileri
2. %20	Dalgalı, durağan	2018–2019 krizi etkisi, krediye erişim sınırlı
3. %20	Hafif düşüş	Fiyat artışları, kredi kısıtlamaları
4. %20	Durağan	Artan konut fiyatları, talebin üst gelir grubunda yoğunlaştı
5. %20	Yüksek ve sabit	Servet birikimi, vergi avantajları

Tablo 3’te özetlendiği gibi alt gelir gruplarında artışın lokomotifi kamu müdahalesidir (TOKİ uygulamaları ve düşük faizli krediler). Orta gelir gruplarındaki durgunluk, fiyat artışı ve kredi kısıtları nedeniyle erişim kaybından kaynaklanmaktadır. Üst gelir gruplarındaki sabit seyir ise zaten yüksek mülkiyet oranı ve vergi avantajlarından kaynaklanmaktadır. 2018 sonrası süreç, “finansallaşmış konut piyasası” ve “sosyal konutla destekli düşük gelirli sahiplik” ikili yapısına işaret etmektedir.

Küresel salgın dönemindeki aşırı durgunluğun aşılması için hem faiz oranları düşürülmüş, hem kredi değer oranı arttırılmış hem de uzun vadeli kredi verilmiştir. Konut değerinin %90’ına kadar verilen kredilerin vadesi 15 yıla çıkarılmış ve bir yıl ödemesiz imkan verilmiştir. Para politikasının makroihtiyati tedbirlerle desteklendiği bu dönemde konut sahipliği artmıştır. Ev sahipliği oranlarında en yüksek artış alt gelir gruplarındadır.

Ele alınan dönemde konut sahipliği bütün gruplar için ortalamalara yaklaşmıştır.

Grafik 3. Gelir Dilimlerine Göre Konut Sahipliğindeki Değişim (%)

Konut sahipliği açısından ortaya çıkan bu değişim önemli olmakla beraber, sahip olunan konutun değeri açısından çarpıcı bir sonuç ortaya çıkmaktadır. Konutların her gelir grubu için ortalama değerindeki artış hesaplandığında farklı bir tablo ortaya çıkmaktadır. Sonuçlar Tablo 4'te gösterilmektedir.

Tablo 4. Gelir Dilimlerinin Servetindeki Değişim (%)

	2015	2016	2017	2018	2019	2022	2023
1.%20	-7,1	19,7	25,4	13,7	0,7	214,0	127,3
2.%20	1,8	21,6	16,1	11,2	9,0	216,0	128,0
3.%20	4,2	16,5	19,8	9,5	12,3	217,9	136,5
4.%20	0,4	13,3	12,4	12,0	19,1	230,2	130,1
5.%20	4,1	10,8	7,8	25,5	3,6	213,0	141,3

Veri Kaynağı: TÜİK

Tablo 4, 2015–2023 döneminde gelir dilimlerine göre servetteki yüzde değişimleri göstermektedir. Servet artışının yönü ve miktarı, bu dönemde Türkiye’de uygulanan konut ve para politikaları ile servet dağılımının yeniden şekillenmesini yansıtır. Özellikle konutun hem yatırım hem tasarruf aracı olarak ağırlık kazandığı bir süreçte, konut fiyatlarındaki patlama, servet dinamiklerini alt-orta gelir lehine nominal olarak iyileştirirken, gerçekte gelir eşitsizliğini kalıcı hale getiren bir tablo yaratmıştır.

Kredi genişlemesi ve düşük faizli konut politikalarının uygulandığı 2015–2017 döneminde TCMB faizleri düşük olduğundan (ortalama %8–9), kamu bankaları aracılığıyla konut kredileri hızla genişlemiştir. Konut fiyat endeksi reel olarak artmış (%30 civarı), servet artışı özellikle 1., 2. ve 3. %20’lik gelir dilimlerinde %16–25 civarında olmuştur. Bu, ilk kez konut sahibi olan grupların (TOKİ ve düşük faizli krediler sayesinde) varlık edinmesi ile ilişkilidir. 4. ve 5. %20’lik gelir dilimlerinde artış daha sınırlı kalmıştır (%10–13 civarı); çünkü zaten konut sahibi olduklarından yeni servet kazancı düşük düzeydedir. Dolayısıyla bu dönemde alt-orta sınıflar görece kazançlıdır; konut politikası yoluyla varlık artışının tabana yayıldığı söylenebilir.

Döviz krizi, faiz şoku ve reel servet kaybı ile nitelenebilecek 2018–2019 döneminde, 2018’de politika faizi %24’e kadar yükselmiş, kredi piyasası daralmış ve konut satışları azalmıştır. Servet artış hızları tüm gruplarda düşmüş, bazı dilimlerde durağanlaşmıştır (örneğin 1.%20: +13,7, 5.%20: +25,5 ancak sonraki yıl +3,6). Yüksek enflasyon ve TL’deki değer kaybı, konuta erişimi zorlaştırdığından varlığı olmayanların serveti reel olarak azalmıştır. Konut sahibi olmayan düşük gelir grupları (özellikle 1. %20), finansal varlıkları da olmadığından, reel servet kaybı yaşamıştır.

Sonuç olarak, 2018–2019, varlık eşitsizliğindeki makasın yeniden açıldığı bir dönemdir. 2020–2022, negatif reel faiz, konut fiyat balonu ve servet patlaması dönemidir. Bu dönem “parasal genişleme ve varlık enflasyonu” evresidir. Politika faizi düşürülürken (%8,25), kredi kampanyaları (örneğin %0,64 faizli konut kredisi) alt ve orta gelir gruplarına açıldı. Aynı zamanda konut fiyat endeksi 2020–2022 arasında %400’den fazla

artmış; bu da konut sahiplerinin servetini katlamıştır. Alt gelir gruplarının serveti 2019–2022 arasında %200’ün üzerinde artmıştır (örneğin 1.%20: +214%, 2.%20: +216%). Bu artış TOKİ ve düşük faizli konut kredileri sayesinde konut sahibi olanların nominal servet kazancını gösterir. Ancak konut sahibi olamayan aynı gelir grubundaki bireyler için bu, servet kaybı ve dışlanma anlamına gelmiştir (konut fiyatı erişim dışına çıkmıştır). Üst gelir grubu (5.%20) ise artış oranı olarak daha düşük görünse de (213%), bu grup zaten yüksek servet tabanına sahip olduğu için mutlak artış miktarı en yüksektir.

Sıkılaşma, fiyat doygunluğu ve servet dağılımının yeniden sabitlendiği 2023’te TCMB politika faizi sert biçimde artırılmıştır (%8,5’ten %35’e). Konut kredileri daralmış, alım gücü düşmüş, ancak fiyatlar gerilememiştir. Servet artışı oranları tüm gelir gruplarında 2022’ye kıyasla düşse de hâlâ yüksek çift haneli seviyelerdedir. Bu, nominal değerlerin yüksek, fakat reel kazançların sınırlı olduğunu göstermiştir. Artış oranı en yüksek grup 5.%20 olmuştur; bu da varlık fiyatlarının finansallaşması sonucu servetin yeniden üst gruplara kaydığını göstermektedir.

TOKİ’nin rolü özellikle alt gelir grupları açısından hayati öneme sahip görünmektedir. TOKİ, düşük gelirli haneler için servet artışının lokomotifidir. 2020–2023 arasında “İlk Evim, İlk İş Yerim” ve “Sosyal Konut Hamlesi” projeleriyle 1. ve 2. gelir dilimlerinde servet artışını tetiklemiştir. Ancak bu artış konut fiyatlarındaki şişmeden kaynaklı nominal bir artıştır: reel anlamda bu kesimlerin servetleri konut dışında artmamıştır. Buna karşın konut sayısı ve değeri artan yüksek gelirli yatırımcılar, daha sürdürülebilir bir servet artışı elde etmişlerdir. 2020–2022 arası politikalar alt gelirli grupların servetinin nominal olarak katlandığı, fakat reel olarak üst gelirli lehine yoğunlaştığı bir süreci temsil eder. Düşük faiz, ucuz kredi ve TOKİ konutları servet eşitsizliğini kısa vadede yumuşatmış, ancak konut fiyat balonu bunu yeniden açmıştır. 2023 itibarıyla servet artışı yüzde olarak daha dengeli görünse de, servet stoku bakımından 5. %20’nin payı belirgin biçimde yükselmiştir.

Sonuç

Bu çalışma, Türkiye’de para, maliye ve makroihtiyati politikaların konut serveti üzerindeki etkilerini bir politika bileşimi çerçevesinde incelemeyi amaçlamıştır. Konutun Türkiye ekonomisinde yalnızca bir barınma aracı değil, aynı zamanda temel bir servet birikim ve enflasyona karşı korunma aracı olarak konumlanması, bu politikaların konut piyasası üzerindeki etkilerini makroekonomik istikrar, finansal kırılganlıklar ve servet dağılımı açısından kritik hale getirmektedir.

Çalışmanın bulguları, para politikasının Türkiye’de konut serveti üzerinde özellikle kredi kanalı aracılığıyla güçlü ve hızlı bir etkiye sahip olduğunu göstermektedir. Bankacılık sektörünün baskın rolü ve konut kredilerinin teminat yapısı, politika faizindeki değişimlerin konut talebi ve fiyatları üzerinden konut servetine yansımaları hızlandırmaktadır. Ancak bu etki, kamu bankalarının aktif rol oynadığı ve seçici kredi politikalarının uygulandığı dönemlerde asimetrik bir yapı sergilemekte; para politikasının aktarım mekanizması dönemselsel olarak zayıflamakta veya yön değiştirebilmektedir. Bu durum, politika faizinin tek başına konut serveti dinamiklerini açıklamakta yetersiz kalabileceğini ortaya koymaktadır.

Maliye politikası açısından bakıldığında, Türkiye’de konut piyasasına yönelik uygulamaların büyük ölçüde fiyat destekleyici ve konjonktür yanlısı bir karakter taşıdığı görülmektedir. KDV indirimleri, tapu harcı düşüşleri ve kamu öncülüğünde yürütülen konut projeleri, kısa vadede erişilebilirliği artırma ve ekonomik aktiviteyi destekleme amacı taşısa da, uzun vadede konut fiyatlarını yukarı çekerek konut servetinin mevcut mülk sahipleri lehine yoğunlaşmasına katkıda bulunmuştur. Emlak vergisinin düşük etkinliği ve servet vergilerinin sınırlı kapsamı ise maliye politikasının yeniden dağıtım kapasitesini zayıflatmış ve konut serveti artışının dengelenmesini zorlaştırmıştır.

Makroihtiyati politikalar, özellikle 2011 sonrası dönemde konut kredisi büyümesini ve borca dayalı kırılganlıkları sınırlamayı hedeflemiş; KDO oranları ve vade kısıtları gibi araçlar kredi genişlemesini dönemselsel olarak yavaşlatmıştır. Ancak çalışma, bu araçların etkinliğinin büyük ölçüde para

ve maliye politikalarıyla olan uyumuna bağlı olduğunu göstermektedir. Gevşek para politikası ve genişleyici maliye politikalarının eşzamanlı uygulandığı dönemlerde, makroihtiyati önlemlerin sınırlayıcı etkisinin belirgin biçimde zayıfladığı gözlemlenmektedir. Bu bulgu, makroihtiyati politikaların tek başına konut serveti artışını kontrol altına almakta yetersiz kalabileceğine işaret etmektedir.

Bu sonuçlar, Türkiye’de konut serveti dinamiklerinin tekil politika araçlarıyla değil, bütüncül bir politika bileşimi çerçevesinde ele alınması gerektiğini ortaya koymaktadır. Para politikasının fiyat istikrarı hedefiyle, maliye politikasının yeniden dağıtım ve erişilebilirlik hedefleriyle ve makroihtiyati politikaların finansal istikrar amacıyla uyumlu biçimde tasarlanmadığı bir ortamda, konut serveti artışı borca dayalı ve kırılgan bir yapıya bürünebilmektedir.

Politika önerileri açısından çalışma üç temel çıkarım sunmaktadır. Birincisi, konut piyasasına yönelik para politikası etkilerinin kredi arzı ve kamu bankalarının rolü dikkate alınarak değerlendirilmesi gerekmektedir. İkincisi, maliye politikasında konut talebini doğrudan destekleyen araçlar yerine, servet birikimini dengeleyici ve yeniden dağıtıcı mekanizmaların (etkin emlak vergileri, hedefli destekler) güçlendirilmesi önem taşımaktadır. Üçüncüsü ise makroihtiyati politikaların, para ve maliye politikalarıyla uyumlu bir çerçeve içinde uygulanması, konut serveti artışının hızını ve borca dayalı niteliğini sınırlamak açısından kritik öneme sahiptir.

Sonuç olarak, Türkiye örneği, konut serveti ile makroekonomik politika bileşimi arasındaki ilişkinin gelişmekte olan ekonomiler için öğretici bir vaka sergilediğini göstermektedir. Konut servetinin sürdürülebilir, kapsayıcı ve finansal istikrarla uyumlu biçimde şekillenebilmesi, ancak para, maliye ve makroihtiyati politikaların eşgüdümlü ve uzun vadeli bir perspektifle tasarlanmasıyla mümkün olacaktır.

Kaynakça

Akçelik, Y. ve Ermişoğlu, E. (2013). *Monetary transmission mechanism in Turkey*. Central Bank of the Republic of Turkey Working Paper.

Alp, H. ve Yalçın, C. (2018). *Financial deepening and household saving behavior in Turkey*. TCMB Working Paper.

Aoki, K., Proudman, J. ve Vlieghe, G. (2004). House prices, consumption, and monetary policy: A financial accelerator approach. *Journal of Financial Intermediation*, 13(4), 414–435.

Aysan, A. F. ve Dişli, M. (2019). Monetary policy, credit cycles and housing markets in emerging economies. *Journal of Economic Policy Reform*, 22(3), 193–210.

Bank for International Settlements (BIS) (2020). *Annual Economic Report*. Basel.

Bank for International Settlements (BIS) (2021). *Annual Economic Report*. Basel.

Bank for International Settlements (BIS) (2022). *Global liquidity and housing markets*. Basel.

Borio, C. (2014). The financial cycle and macroeconomics: What have we learnt? *Journal of Banking ve Finance*, 45, 182–198.

Carroll, C. D., Otsuka, M., ve Slacalek, J. (2011). How large are housing and financial wealth effects? *Journal of Money, Credit and Banking*, 43(1), 55–79.

Case, K. E., Quigley, J. M. ve Shiller, R. J. (2005). Comparing wealth effects: The stock market versus the housing market. *Advances in Macroeconomics*, 5(1), 1–32.

Ceritoglu, E. (2017). The effect of house price changes on cohort consumption in Turkey. *Central Bank Review*, 17(3), 99–110.

Cerutti, E., Claessens, S. ve Laeven, L. (2017). The use and effectiveness of macroprudential policies. *Journal of Financial Stability*, 28, 203–224.

Crowe, C., Dell’Ariccia, G., Igan, D. ve Rabanal, P. (2013). How to deal with real estate booms: Lessons from country experiences. *Journal of Financial Stability*, 9(3), 300–319.

Eichengreen, B. (2008). *Globalizing capital: A history of the international monetary system*. Princeton University Press.

Glaeser, E. L. ve Gyourko, J. (2008). *Rethinking federal housing policy*. AEI Press.

Iacoviello, M. (2005). House prices, borrowing constraints, and monetary policy in the business cycle. *American Economic Review*, 95(3), 739–764.

International Monetary Fund (IMF) (2019). *Global Finansal İstikrar Raporu*. Washington, DC.

International Monetary Fund (IMF) (2022). *Fiscal policy and housing markets*. Washington, DC.

International Monetary Fund (IMF) (2023). *Türkiye: Selected Issues*. Washington, DC.

Kuttner, K. N. ve Shim, I. (2016). Can non-interest rate policies stabilize housing markets? Evidence from a panel of 57 economies. *Journal of Financial Stability*, 26, 31–44.

Modigliani, F. ve Brumberg, R. (1954). Utility analysis and the consumption function. In K. Kurihara (Ed.), *Post-Keynesian economics* (pp. 388–436). Rutgers University Press.

OECD (2018). *The role of housing taxation in addressing inequality*. Paris.

OECD (2021). *Housing, wealth and inequality*. Paris.

Özatay, F. (2011). *The new Turkish economy: Transition to a floating exchange rate*. Brookings Institution Press.

Poterba, J. M. (1992). Taxation and housing: Old questions, new answers. *American Economic Review Papers and Proceedings*, 82(2), 237–242.

Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası (TCMB) (2014). *Finansal İstikrar Raporu*. Ankara.

Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası (TCMB) (2016). *Finansal İstikrar Raporu*. Ankara.

Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası (TCMB) (2018). *Monetary policy transmission mechanism in Turkey*. Ankara.

Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası (TCMB) (2021). *Finansal İstikrar Raporu*. Ankara.

Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası (TCMB) (2022). *Inflation Report*. Ankara.

Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası (TCMB) (2023). *Finansal İstikrar Raporu*. Ankara.

Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK) (2023). *Household wealth statistics*. Ankara.

World Bank (2019). *Turkey housing sector assessment*. Washington, DC.

World Bank (2020). *Turkey financial sector assessment*. Washington, DC.

Extended Summary

Housing occupies a distinctive place in the Turkish economy: beyond its function as shelter, it operates as a principal vehicle for wealth accumulation and a hedge against persistently high and volatile inflation, a role reinforced by Turkey's limited financial depth and the historically weak development of long-term financial instruments. Against this background, the present study examines how monetary policy, fiscal policy, and macroprudential policy jointly shape housing wealth in Turkey within an integrated policy-mix framework. While the existing literature has largely analyzed these three policy domains in isolation, empirical studies that evaluate their combined and interactive effects on housing wealth, particularly in an emerging-market, high-inflation setting such as Turkey, remain scarce. The study aims to fill this gap by (i) analyzing the interaction among monetary, fiscal, and macroprudential policies from a policy-mix perspective, (ii) systematically incorporating Turkey's distinctive institutional features, namely high and volatile inflation, limited financial depth, and the prominent role of public banks and TOKİ (the Housing Development Administration), into the analysis of housing wealth, and (iii) assessing the rise of housing wealth not merely as a growth phenomenon but also in terms of financial stability and the quality of wealth accumulation.

Methodologically, the study combines an institutional and literature-based qualitative analysis with a descriptive statistical analysis of housing-market data published by the Turkish Statistical Institute (TÜİK) and the Central Bank of the Republic of Turkey (TCMB), covering primarily the post-2010 period. Because the underlying series differ in frequency and coverage, the Consumer Price Index and Producer Price Index are monthly and span a longer horizon, whereas household-level data are annual and construction-cost data are only regularly published after 2015, the empirical section relies on descriptive analysis rather than a single unified econometric model, making the most of the available data. Four main empirical blocks are examined: housing sales statistics for 2013–2024, disaggregated by mortgaged versus other, largely cash, purchases and by

first-hand versus second-hand transactions; the ratio of the housing price index to the Consumer Price Index for 2003–2024, tracing three broad sub-periods; homeownership rates by income quintile for 2014–2023, together with the underlying policy drivers; and the percentage change in average housing wealth by income quintile for 2015–2023. In addition, the study revisits Ceritoğlu's (2017) micro-level analysis, which uses twelve waves of the TÜİK Household Budget Survey covering 2003–2014 and probit models, controlling for a hedonic price index that isolates quality-adjusted price effects, to estimate the probability of homeownership, second-home investment, and mortgage debt as functions of permanent income, house prices, interest rates, and demographic characteristics.

The findings show that monetary policy has a strong and rapid effect on housing wealth in Turkey, transmitted overwhelmingly through the credit channel because the financial system is bank-dominated and mortgage lending is directly linked to the policy rate. However, this transmission is not symmetric or linear: during periods when public banks play an active role, most visibly during the 2020 pandemic, when subsidized mortgage campaigns with rates far below market levels were extended, credit supply and housing demand can expand independently of the policy rate, temporarily overriding the conventional transmission mechanism. This implies that the policy rate alone is an insufficient indicator of housing-wealth dynamics; credit supply and the behavior of public banks must be considered jointly with the monetary stance.

Fiscal policy in Turkey has predominantly played a demand- and price-supportive role. VAT reductions, discounts on title-deed fees, and TOKİ-led public housing projects have improved short-term affordability and supported construction-sector growth, but over the long run they have pushed housing prices upward and concentrated housing wealth in the hands of existing owners. The limited effectiveness of the property tax and the narrow coverage of wealth taxation further weaken fiscal policy's redistributive capacity, so that, on balance, fiscal policy has tended to deepen rather than narrow housing-wealth inequality.

Macroprudential measures, loan-to-value ceilings and maturity restrictions on housing loans introduced mainly after 2011, have been effective in slowing excessive credit-driven housing-price increases during periods when they were applied consistently. However, their effectiveness depends heavily on coordination with monetary and fiscal policy: when loose monetary policy and expansionary fiscal measures were pursued simultaneously, most notably after 2017 and during the pandemic, when public banks extended subsidized mortgage campaigns, the restraining effect of macroprudential tools was substantially eroded. The TCMB's 2023 Financial Stability Report corroborates this pattern, noting that macroprudential instruments can slow credit growth temporarily but cannot sustain their effectiveness in the absence of policy coherence. Overall, macroprudential policy is found to be a moderating rather than fully suppressive force: it can limit the pace and debt-financed character of housing-wealth growth but cannot prevent that growth on its own.

The descriptive statistics reinforce these qualitative findings. Total housing sales rose from about 1.16 million units in 2013 to a peak of 1.5 million in 2020, driven by low-interest mortgage campaigns and pandemic-era demand for housing as a safe asset, before falling to 1.23 million in 2023 amid high interest rates and declining credit access, and recovering to 1.48 million in 2024 on the back of cash purchases. The mortgaged share of sales collapsed from roughly 40 percent in 2013 to about 11 percent in 2024, while cash and other non-credit transactions rose from 60 percent to 89 percent over the same period, indicating that housing purchases increasingly rely on savings, foreign-currency conversion, and remittances rather than the banking system. The ratio of the housing price index to the Consumer Price Index shows housing prices outpacing inflation in 2003–2008, moving broadly in line with inflation in 2009–2017, spiking sharply in 2022 amid a credit- and currency-driven price surge, and then falling well below the Consumer Price Index in 2023–2024 as tight monetary policy eroded real housing values. Homeownership data by income quintile indicate that gains for the lowest quintiles are closely tied to targeted public interventions, TOKİ's low-income housing programs and the 2022 “İlk

Evim, İlk İş Yerim” (My First Home, My First Workplace) campaign in particular, rather than to market-driven affordability. Finally, the change in average housing wealth by income quintile between 2015 and 2023 reveals a shift over time: broad-based gains for lower- and middle-income groups during the low-interest 2015–2017 period gave way to stagnation or real losses for non-owning low-income households during the 2018–2019 shock, followed by a nominal wealth boom concentrated among existing owners during the 2020–2022 period of negative real interest rates, and a renewed concentration of wealth gains in the top quintile in 2023 as asset prices financialized further.

Taken together, the study concludes that housing-wealth dynamics in Turkey cannot be explained by any single policy instrument; they must instead be understood through the interaction of monetary, fiscal, and macroprudential policy within a coherent policy mix. The Turkish case offers three original contributions to the literature: it demonstrates the central role of housing as a wealth-storage vehicle under conditions of high inflation and limited financial depth; it shows how public banks and selective credit policies can alter the conventional monetary transmission mechanism; and it illustrates that macroprudential policy, absent coordination with monetary and fiscal policy, is insufficient to contain housing-wealth growth. On this basis, the study recommends evaluating monetary policy’s housing-market effects with explicit attention to credit supply and public-bank behavior, redesigning fiscal tools around redistributive and effective property taxation rather than demand stimulation, and applying macroprudential instruments within a framework explicitly coordinated with monetary and fiscal policy so as to limit the pace and debt-based character of housing-wealth accumulation. More broadly, the Turkish experience offers an instructive case for other emerging economies in which housing simultaneously serves as shelter, inflation hedge, and primary store of wealth.

EĞİTİM HAKKI KAPSAMINDA PAKİSTAN'DAKİ AFGAN MÜLTECİ ÇOCUKLARIN EĞİTİME ERİŞİMİ

Abdul Satar KAWA*

Öz

Afganistan, son elli yılda dünyanın en büyük zorunlu göç veren ülkelerinden biri olmuştur; 1970'lerin sonundan itibaren başlayan ve günümüze kadar süren göç dalgaları, savaş, dış müdahaleler, rejim değişiklikleri, ekonomik çöküş, siyasi istikrarsızlık ve Taliban gibi baskıcı rejimlerin başa gelmesi ile göç dalgaları tetiklenmeye devam etmiştir. Pakistan, Afganistan'ın komşusu olarak 45 yılı aşkın süredir milyonlarca Afgan mülteciye ev sahipliği yapmış ve dünyanın en büyük mülteci barındıran ülkelerinden biri haline gelmiştir. Ancak bu uzun süreli göç dalgalarının yaşanması, 1951 Mülteciler Sözleşmesi'ne taraf olunmaması, ulusal mülteci yasasının bulunmaması ve dönemsel siyasi gerilimler nedeniyle hukuki belirsizlikler, sosyo-ekonomik zorluklar ve yapısal engeller yaratmıştır.

Bu çalışma konuyu çok boyutlu bir yaklaşımla incelemektedir. Öncelikle göç kavramları (mülteci, sığınmacı, göçmen) kavramsal çerçevede tanımlanacak; ardından Afganistan'dan Pakistan'a göç akımlarının dönemsel seyri (Sovyet işgali, iç savaş, Taliban dönemleri, ABD müdahalesi ve 2021 sonrası ikinci Taliban dönemi) tarihsel olarak analiz edilecektir. Daha sonra eğitim hakkı uluslararası insan hakları hukuku ve Pakistan iç hukuku bağlamında değerlendirilecek; son olarak ise Afgan mülteci çocukların eğitime erişimindeki çok katmanlı engeller (hukuki belirsizlik, belge sorunları, altyapı eksikliği, ekonomik baskılar ve ayrımcılık) ve bunların etkileri incelenecektir.

Anahtar Kelimeler: Göç, Afganistan, Pakistan, Eğitim Hakkı, Mülteci Çocuklar

* Yüksek Lisans, Eskişehir Osman Gazi Üniversitesi, Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı, E-posta: akawa208@yahoo.com, ORCID: 0000-0002-8332-8129
Bu makaleye atıf için: Kawa, Abdul Satar. (2026). Eğitim Hakkı Kapsamında Pakistan'daki Afgan Mülteci Çocukların Eğitime Erişimi, SDE Akademi Dergisi, 6(3), 572-600

EDUCATION RIGHTS IN THE CONTEXT OF ACCESS TO EDUCATION FOR AFGHAN REFUGEE CHILDREN IN PAKISTAN

Abdul Satar KAWA

Abstract

Afghanistan has been one of the world's largest countries of origin for forced migration over the past five decades. Since the late 1970s, successive waves of migration have continued to the present day, driven by war, foreign interventions, regime changes, economic collapse, political instability, and the rise of repressive regimes such as the Taliban. Pakistan, as Afghanistan's immediate neighbour, has hosted millions of Afghan refugees for over 45 years, making it one of the largest refugee-hosting countries globally. Despite this extended hospitality, the absence of a comprehensive national refugee law, non-accession to the 1951 Refugee Convention, and recurring political tensions have created significant legal, socio-economic, and structural barriers to the enjoyment of fundamental rights by Afghan refugees.

This paper examines the issue through a multi-dimensional lens. It begins with a conceptual clarification of key migration terms (refugee, asylum-seeker, migrant). It then traces the historical phases of Afghan migration to Pakistan (Soviet invasion, civil war, Taliban periods, U.S. intervention, and post-2021 Taliban resurgence). The analysis subsequently situates the right to education within international human rights law and Pakistan's domestic framework. Finally, it identifies and evaluates the layered barriers to educational access—legal ambiguity, documentation issues, infrastructure deficits, economic pressures and discrimination—and assesses their intergenerational consequences.

Keywords: Migration, Afghanistan, Pakistan, Right to Education, Refugee Children

Giriş

Afganistan, son elli yılda dünyanın en büyük ve en uzun süreli zorunlu göç kaynaklarından biri olmuştur. 1970'lerin sonlarında başlayan göç dalgaları, Sovyet işgaliyle (1979-1989) hız kazanmış; iç savaşlar (1989-1996), Taliban'ın ilk iktidarı (1996-2001), ABD öncülüğündeki müdahale (2001-2021) ve 2021'de Taliban'ın yeniden iktidara gelmesiyle kesintisiz devam etmiştir (UNHCR, n.d.-b). Savaş, çatışma, dış müdahaleler, rejim değişiklikleri, ekonomik çöküş, kıtlık, doğal afetler ve siyasi istikrarsızlık gibi çok katmanlı nedenler, on yıllardır Afganistan'ı dünyanın en fazla göç üreten ülkelerinden biri konumuna getirmiştir. Bu süreç, başta komşu ülkeler Pakistan ve İran olmak üzere dünyanın farklı bölgelerinde geniş bir Afgan diasporasının oluşmasına yol açmıştır (UNHCR, 2008).

Milyonlarca Afgan, ülkeden ayrıldıktan sonra barış, güvenlik ve daha iyi bir yaşam arayışıyla ev sahibi ülkelere sığınmış; ancak çoğu zaman hukuki belirsizlikler, sosyo-ekonomik zorluklar, ayrımcılık, entegrasyon sorunları ve temel haklara erişim kısıtlamalarıyla karşılaşmıştır. Bu bağlamda Afganistan'ın en yakın komşusu Pakistan, yaklaşık 45 yıldır milyonlarca Afgan mülteciye ev sahipliği yapmış; ancak Pakistan'ın 1951 Cenevre Mülteciler Sözleşmesi'ne taraf olmaması, ulusal düzeyde kapsamlı bir mülteci yasasının bulunmaması ve dönemsel siyasi gerilimler ciddi hukuki ve insani sorunlara neden olmuştur (UNHCR, n.d.-a). Özellikle son yıllarda iki ülke arasındaki ilişkilerin gerilmesiyle Afgan mülteciler sıklıkla baskı aracı olarak kullanılmış; 2023'ten itibaren uygulanan Yasadışı Yabancıların Geri Gönderme Planı (Illegal Foreigners Repatriation Plan - IFRP) Plan kapsamında 1 milyondan fazla Afgan'ın zorla geri gönderilmesi, mülteci aileleri zor koşullara sürüklerken çocukların eğitim sürekliliğini de olumsuz etkilemiştir (Human Rights Watch, 2025).

Pakistan'da yaşayan Afgan mültecilerin karşılaştığı en kritik ve uzun vadeli sorunlardan biri, mülteci çocuklarının eğitim hakkına erişimdeki kronik yetersizliktir. Eğitim hakkı, Birleşmiş Milletler Evrensel İnsan Hakları Beyanname'si'nin 26. maddesi, Çocuk Hakları Sözleşmesi'nin 28-29. maddeleri, Uluslararası Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklar Sözleşme-

si'nin 13. maddesi ve 1951 Cenevre Mülteciler Sözleşmesi'nin 22. maddesi gibi uluslararası normlarla güçlü şekilde korunmasına rağmen, Afgan mülteci çocuklar sistematik dışlanmayla karşı karşıyadır (United Nations, 1989). Bu makalenin temel amacı, Pakistan'daki Afgan mülteci çocukların eğitim hakkına erişim sorununu çok boyutlu bir çerçevede incelemek ve bu sorunun yalnızca bireysel bir hak ihlali olmadığını, aynı zamanda nesiller arası yoksulluğun devamı, toplumsal entegrasyonun engellenmesi ve bölgesel istikrarsızlığın derinleşmesi açısından stratejik bir kriz olduğunu ortaya koymaktır (Jahangir & Khan, 2021).

1. Konunun Kavramsal Boyutu

Pakistan'da yaşayan Afgan mülteci çocuklarının eğitime erişim sorununu incelemeye başlamadan önce, göç olgusunun temel kavramlarını netleştirmek faydalı olacaktır. Bu bağlamda, sıklıkla birbirleriyle karıştırılan üç ana terim göçmen, mülteci ve sığınmacı üzerinde durmak gerekmektedir. Bu terimler, uluslararası hukuk ve göç çalışmaları literatüründe belirli kriterlere göre ayrıştırılmakta olup, Pakistan'da yaşayan Afgan mültecilerin durumunu anlamak için kritik öneme sahiptir. Aşağıda, Uluslararası Göç Örgütü (IOM) ve Birleşmiş Milletler Mülteciler Yüksek Komiserliği (UNHCR) gibi otorite kurumların tanımları temel alınarak bu kavramlar ele alınacaktır.

1.1.Mülteci Kavramı

Mülteci kavramı Uluslararası insan hakları normlarının temel taşlarından biri olarak kabul edilmektedir. Göç terimleri sözlüğüne göre (Göç Terimleri Sözlüğü, 2004) “*mülteci; ırkı, dini, milliyeti, belirli bir sosyal gruba mensubiyeti veya siyasi görüşleri nedeniyle zulüm görme korkusu taşıyan, bu nedenle ülkesini terk eden ve korkusu nedeniyle geri dönemeyen veya dönmek istemeyen birey olarak tanımlanmaktadır* (IOM, 2019).”

Bu tanım, esasen 1951 Cenevre Sözleşmesi'nin 1. maddesine dayanmakta olup, mültecilere uluslararası koruma yükümlülüğü getirmektedir (United Nations High Commissioner for Refugees, 1951). UNHCR'ye göre, *“mülteciler, menşe ülkelerinde çatışma, şiddet veya zulüm nedeniyle uluslararası koruma ihtiyacı duyan kişilerdir ve bu statü, göçmenlerden farklı olarak belirli yasal haklar örneğin, zorla geri gönderilmeme (non-refoulement) ilkesi sağlamaktadır (UNHCR, 2025a)”*.

1.2. Sığınmacı Kavramı

Mülteci statüsünün bir ön aşaması olarak nitelendirilmektedir. IOM'a göre, *“sığınmacı; uluslararası koruma arayan ancak statüsü henüz resmi olarak tanınmamış bireyleri ifade etmektedir (IOM, 2019)”*. UNHCR'nin tanımında vurgulandığı üzere, sığınmacılar, mülteci statüsü taleplerinin değerlendirilmesini bekleyen kişilerdir ve bu süreçte, menşe ülkelerine zorla geri gönderilmeme (non-refoulement) hakkı gibi temel korumalara erişimleri bulunmaktadır (UNHCR, 2025b). Bu ayrım, mülteci statüsünün resmi onayını bekleme sürecini yansıtmakta olup ve özellikle bireysel başvuru prosedürleri olan ülkelerde geçerlidir.

1.3. Göçmen Kavramı

Göçmen terimi daha geniş bir kapsama sahiptir ve uluslararası hukukta resmi bir tanımı olmamasına rağmen, IOM tarafından, ikamet ettiği ülkeyi değiştiren birey olarak tanımlanmaktadır; bu değişim genellikle ekonomik, eğitimsel veya aile birleşimi gibi gönüllü nedenlere dayanmaktadır (IOM, 2019). UNHCR'ye göre, göçmenler, mültecilerden farklı olarak, doğrudan zulüm veya şiddet tehdidi altında olmadıkları için özel uluslararası koruma mekanizmalarından yararlanmazlar; hareketleri daha ziyade kişisel tercihlere bağlıdır (UNHCR, 2025b).

Yukarıdaki tanımlardan hareketle, Pakistan'da yaşayan Afganistan uyruklu bireyler, ağırlıklı olarak mülteci özelliklerini taşımaktadır. Nitekim, Afganistan'daki Sovyet işgali (1979-1989) döneminden başlayarak iç savaş-

lar, Taliban rejimleri ve son olarak 2021'deki Taliban iktidarı gibi olaylar nedeniyle ülkesini terk etmek zorunda kalan bu grup, yaklaşık 45 yıldır kesintisiz bir şekilde Pakistan'da barınmaktadır. UNHCR verilerine göre, Pakistan, 1951 Cenevre Sözleşmesi'ne taraf olmamasına rağmen, Afgan mültecilere “prima facie” (yüzeysel) mülteci statüsü tanımış ve Proof of Registration (Kayıt Belgesi ya da PoR Kartı) kartları yoluyla geçici koruma sağlamıştır (UNHCR, 2026a). Ancak, 2023'ten itibaren uygulanan Yasadışı Yabancıların Geri Gönderme Planı (IFRP) kapsamında, PoR kartlarının geçerliliği 2025 sonunda sona ermiş ve 2026 Ocak itibarıyla yaklaşık 1.3 milyon kayıtlı Afgan mülteci geri gönderilme riskiyle karşı karşıya kalmıştır (UNHCR, 2026b).

Yaşay yaşanan bu durum, Afgan mültecilerin gönüllü göçmenlerden ziyade zorlayıcı koşullar altında yer değiştirdiğini ve uluslararası koruma ihtiyaçlarını vurgulamaktadır. Dolayısıyla, bu kavramlar, Afgan mülteci çocukların eğitim hakkına erişim sorunlarını analiz ederken, yasal statülerinin belirsizliğinin temel bir faktör olduğunu göstermektedir.

2. Afganistan'dan Pakistan'a Başlayan Göçün Dönemsel Seyri

2.1. Sovyet İşgali Dönemi (1979-1989)

Afganistan'daki zorunlu göç dalgalarının en belirgin başlangıcı, 1979 Aralık ayında Sovyetler Birliği'nin Afganistan'a askeri müdahalesiyle gerçekleşmiştir (Barlas, 2022). Sovyet destekli komünist rejimin (1978 Saur Devrimi sonrası) güç kaybetmesi üzerine başlayan bu müdahale, Mujahideen direnişiyle birleşerek on yıl süren yoğun bir çatışma dönemini tetiklemiştir. Köy bombalamaları, kitlesel infazlar, tarım alanlarının tahribatı ve yaygın şiddet olayları, sivil nüfusu doğrudan etkilemiş; bu durum, milyonlarca Afgan'ın hayatını korumak amacıyla ülkeyi terk etmesine yol açmıştır (UNHCR, 1999). Bazı kaynaklarda göçün motivasyonları arasında dini bir boyut da vurgulanmaktadır: Özellikle işgalci güçlere karşı silahlı direnişe katılamayan bireyler, klasik İslami kavram olan hicret (Arapça: هجرة) pratiğine başvurmuşlardır. Hicret, zulüm ve baskı altında kalan Müslü-

manların daha güvenli bir bölgeye göç etmesini meşrulaştıran tarihsel bir kavram olup, bu dönemde Afgan direniş söyleminde sıkça kullanılmıştır (Barlas, 2022). Ancak göçün ana itici gücü, çatışmanın yarattığı hayati tehlike ve insani kriz olarak kabul edilmektedir.

Sovyetler Birliğinin Afganistan işgal girişi ile başlayan dönem, dünya tarihindeki en büyük mülteci krizlerinden birini oluşturmuştur. UNHCR verilerine göre, 1979 sonunda Pakistan'da yaklaşık 400.000 Afgan mülteci bulunurken, 1989'a gelindiğinde bu sayı dramatik bir şekilde artarak toplamda 6,2 milyona ulaşmıştır; bu mültecilerin yaklaşık yarısı Pakistan'da, yarısı ise İran'da barınmıştır (UNHCR, 1999). Pakistan'a yönelik göç dalgası özellikle yoğunlaşmış olup, resmi kayıtlara göre 3-3,5 milyon Afgan mülteci ülkeye sığınmıştır (Schöch, 2008). Bu rakamlar, kayıt dışı göçmenleri de içerdiğinde daha yüksek tahmin edilmektedir; bazı kaynaklar Pakistan'daki toplam mülteci sayısını 3,3 milyona kadar çıkarmaktadır (The New Humanitarian, 2012). Pakistan hükümeti, Soğuk Savaş bağlamında ABD ve müttefiklerinin desteğiyle açık sınır politikası izlemiş; UNHCR koordinasyonunda 300'den fazla mülteci kampı (çoğunlukla Khyber Pakhtunkhwa ve Balochistan eyaletlerinde) kurulmuştur (Schöch, 2008). Bu kamplar, uluslararası yardım (gıda, barınma, sağlık ve eğitim) ile desteklenmiş olsa da sayıları git gide artan Afganistan'dan gelen mülteci sayıların artması ile Pakistan'ın altyapısı, çevresi ve ekonomisi üzerinde de ağır bir yük oluşturmuştur (United Nations High Commissioner for Refugees, 1999). Neticede, Sovyet işgali dönemi (1979-1989), Afganistan'dan Pakistan'a yönelik en büyük ve en uzun süreli göç dalgasını tetiklemiş; toplamda yaklaşık 3,5 milyon Afgan'ın Pakistan'a sığınmasına neden olmuştur (UNHCR, 2024). Yaşanan göç, yalnızca insani bir krizin yanı sıra Soğuk Savaş'ın jeopolitik dinamiklerinin bir yansıması olarak da değerlendirilmektedir. Dönemin sonunda Sovyet çekilmesiyle (1989) bazı gönüllü geri dönüşler başlasa da iç savaşın devam etmesi nedeniyle mülteci akını büyük ölçüde sürmüştür (Harpviken, 2014).

2.2. Sovyet Çekilmesi ve İç Savaş Dönemi (1989-1996)

Sovyetler Birliği'nin Afganistan'dan çekilmesinin ardından başlayan dönem, göç dinamiklerinde karmaşık bir geçişi temsil etmektedir. Sovyet askerlerinin 1989 Şubat ayında resmi olarak çekilmesiyle birlikte, Sovyet destekli Najibullah rejimine bağlı unsurlar özellikle hükümet yetkilileri, komünist parti üyeleri ve işbirlikçiler iktidarın düşmesi ile ülkeden ayrılmak zorunda kalmıştır (Schöch, 2008). Bu grup, genellikle elit kesimden oluşmakta olup, bazı yetkililer Sovyetler Birliği'ne (Rusya'ya) sığınmıştır; diğerleri ise Hindistan gibi üçüncü ülkelere yerleşmiştir (Barlas, 2022). Bu süreç, Afganistan'ın iç politikasında bir güç boşluğu yaratmış ve Mujahideen fraksiyonlarının rekabetini tetiklemiştir. Eş zamanlı olarak, Sovyet işgali döneminde (1979-1989) komşu ülkelere kaçan mültecilerin önemli bir kısmı, çatışmanın azalması beklentisiyle Afganistan'a geri dönmüştür (UNHCR, 2002). UNHCR verilerine göre, 1988-1992 yılları arasında yaklaşık 2-3 milyon Afgan mülteci gönüllü olarak ülkesine dönmüştür; bu geri dönüşlerin büyük bölümü 1990'ların başında yoğunlaşmış olup, Pakistan'dan yaklaşık 1.5 milyon kişi bu akıma katılmıştır (UNHCR, 1993). Bu dönemdeki geri dönüşler, uluslararası toplumun (UNHCR ve Dünya Bankası gibi kurumların) teşvik ettiği programlarla desteklenmiş; ancak, Najibullah rejiminin 1992'de çökmesiyle birlikte bu eğilim tersine dönmüştür (Migration Policy Institute, 2017).

Sovyet çekilmesinin hemen ardından patlak veren iç savaş, göçün yeni bir dalgasını tetiklemiştir. Mujahideen grupları (örneğin, Hezb-i İslami, Jamiat-i İslami ve diğer etnik temelli fraksiyonlar) arasındaki güç mücadelesi, 1992-1996 yılları arasında Kabil'in yoğun tahribatına ve yaygın şiddet olaylarına yol açmıştır (Barlas, 2022). Yaşanan çatışmalar, sivil nüfusu doğrudan etkilemiş, kıtlık ve altyapı yıkımı nedeniyle milyonlarca Afgan yeniden göç etmek zorunda kalmıştır (UNHCR, 2023). Dönemin sonunda, yaklaşık 5 milyon Afgan ülkeyi terk ederken, 800.000'den fazla kişi ülke içinde yerinden edilmiştir. Bu rakamlar, UNHCR'nin tahminlerine göre Pakistan'a yönelik yeni akınları da içermekte olup, toplam mülteci sayısını 3-4 milyon civarına çıkarmıştır (Right to Education Initiative, 2018).

Pakistan'ın politikası bu dönemde değişim göstermiş; başlangıçta geri dönüşleri teşvik eden hükümet, iç savaşın şiddetlenmesiyle birlikte mülteci kamplarını sürdürmeye devam etmiştir. Ancak, uluslararası yardımın azalması ve ekonomik yükün artması, Pakistan'ın tutumunu sertleştirmiştir (Schöch, 2008). Bahsi dönem, Afgan mültecilerin nesiller arası yerleşikliğinin başlangıcı olarak da değerlendirilmekte olup, eğitim ve entegrasyon sorunlarını ön plana çıkarmıştır. Bu kapsamda, 1989-1996 arası, göçün hem geri dönüş hem de yeni dalga karakterini taşıdığı bir geçiş evresi olarak, Afganistan-Pakistan ilişkilerinde kalıcı izler bırakmıştır.

2.3. Taliban Dönemi (1996-2001)

Afganistan'daki zorunlu göçün üçüncü dalgası, 1996 yılında iç savaşın görece sona ermesi ve Taliban hareketinin iktidarı ele geçirmesiyle başlamıştır. Taliban, Molla Muhammed Ömer liderliğinde Kandahar'da 1994'te ortaya çıkan radikal bir İslamcı oluşum olarak, Mujahideen fraksiyonları arasındaki anlaşmazlıklardan yararlanarak hızla yayılmış ve 1996 Eylül'ünde Kabil'i ele geçirerek ülkenin yaklaşık %90'ını kontrol altına almıştır (Ruiz, 2004).

Başlangıçta, yıllarca süren savaş, kaos ve umutsuzluk içindeki Afgan halkı tarafından Taliban, düzen ve güvenlik sağlayıcı olarak algılanmış; ancak rejimin katı şeriat yorumu, kadın haklarının ağır kısıtlanması ve köktendinci politikalar kısa sürede halkın en büyük kâbusuna dönüşmüştür (UNHCR, 1999). Taliban döneminde uygulanan baskıcı politikalar kadınların eğitim ve çalışma hakkının tamamen kaldırılması, medya sansürü, kültürel mirasın tahribatı ve muhalif unsurlara yönelik şiddet özellikle Kabil'in eğitimli elit kesimini, devlet memurlarını, tıbbi profesyonelleri, öğretmenleri ve entelektüelleri doğrudan etkilemiştir (Noury & Speciale, 2016).

Ülkenin farklı kurumlarında çalışan eğitimli ve kaliteli bireyleri, Taliban'ın dayattığı kısıtlamalara ve köktendinci ve radikal anlayışına karşı çıkarak Pakistan'a kaçmıştır; bu göç, nitelikli işgücünün kaybı (brain

drain) olarak nitelendirilmekte ve Afganistan'ın uzun vadeli kalkınmasını olumsuz etkilemiştir (Maley, 2018, p. 210). Ayrıca, Afganistan'ın kuzeyinde Taliban'a karşı direniş gösteren Ahmet Şah Mesud liderliğindeki Kuzey İttifakı (Northern Alliance) ile Taliban arasındaki yoğun çatışmalar özellikle 1997-2001 bölge halkının kitlesel yerinden edilmesine ve Pakistan'a yeni akınlara yol açmıştır. UNHCR ve diğer kaynaklara göre, Taliban rejimi boyunca (1996-2001) Afganistan'dan Pakistan'a yönelik yeni göç dalgası önemli boyutlara ulaşmıştır. Resmi kayıtlı mülteci sayısı Pakistan'da yaklaşık 1.2 milyon civarında sabit kalmış olsa da (kayıt dışı dahil toplam 2 milyona yakın tahmin edilmekte), 1996'dan itibaren yeni akınlar eklenmiştir: Örneğin, Kabil'in düşüşüyle 50.000 civarı mülteci, 1998-1999'da Mazar-i-Sharif'in ele geçirilmesiyle binlerce kişi, 1999'da 30.000 kişi ve 2000-2001'de kuraklık + çatışma kombinasyonu ile 172.000'den fazla Afgan Pakistan'a sığınmıştır (U.S. Committee for Refugees, 2001).

Toplam yeni göçün 1-1.5 milyon civarında olduğu tahmin edilmekte olup, Dashti (2022) gibi kaynaklar bu dönemde yaklaşık 1.5 milyon Afgan'ın ülkeyi terk ettiğini belirtmektedir (Dashti, 2022). 1996-2001 arası dönemde yaşanan göç dalgası, önceki dalgalara kıyasla daha çok nitelikli ve kentsel kesimden oluşmuş; ancak toplam mülteci yükü Pakistan'da 3-4 milyon seviyesine yaklaşmıştır. Pakistan'ın politikası bu dönemde değişkenlik göstermiş; Taliban'ı fiilen destekleyen tutum (lojistik ve diplomatik), mülteci akınlarını kısmen sınırlamış olsa da sınır kontrolleri ve kampların devamı sürmüştür. Ancak uluslararası yardımın azalması ve ekonomik yük, Pakistan'ın tutumunu giderek sertleştirmiştir (UNICEF Office of Research – Innocenti, 2025).

Taliban dönemi (1996-2001), Afganistan'dan Pakistan'a yönelik göçün hem nitelik hem de nicelik açısından dönüştürme geçirdiği bir aşama olmuştur. Rejimin baskıcı politikaları nedeniyle nitelikli kesimlerin göçü artarken, 2001 yılında Afganistan'a ABD'nin müdahalesi ile rejimin devrilmesiyle birlikte geri dönüş beklentisi oluşmuş; ancak kalıcı yerleşiklik ve nesiller arası entegrasyon sorunları, sonraki on yıllarda Afgan mülteci meselesinin temel dinamiklerini şekillendirmiştir (Harpviken, 2014).

2.4. Amerika'nın Afganistan'a Müdahalesi (2001-2021)

Taliban rejiminin Kasım-Aralık 2001'de çökmesiyle birlikte Afganistan'da yeni bir dönem başlamış; Hamid Karzai'nin geçici hükümeti ve 2004 anayasası ile istikrar umudu doğmuştur. Bu süreç, uluslararası toplumun desteğiyle (Bonn Anlaşması 2001) mültecilerin gönüllü geri dönüşünü teşvik etmiş; UNHCR'nin Tripartite Anlaşması (Afganistan, Pakistan ve UNHCR arasında 2002'de imzalanan) çerçevesinde, 2002-2008 yılları arasında yaklaşık 4,8 milyon Afgan mülteci çoğunlukla Pakistan ve İran'dan vatanına dönmüştür (UNHCR, 2023). İran ve Pakistan'dan geri dönüşler, 2002-2005 arası en yoğun dönemini yaşamış olup, toplamda 2002-2021 arasında UNHCR'nin desteğiyle 5,3 milyondan fazla mülteci Afganistan'a yerleşmiştir (Dashti, 2022).

Yeni hükümetin kurulması, mültecilere umut vadetmiş; ekonomik kalkınma projeleri (GDP'nin 2002'de 4 milyar dolardan 2012'de 20 milyar dolara çıkması) ve uluslararası yardımlar, geri dönüş motivasyonunu artırmıştır (World Bank, 2022). Ne var ki, bu iyimser tablo ilerleyen yıllarda bozulmuştur. Taliban'ın 2005'ten itibaren yeniden dirilişi (güney ve doğu eyaletlerinde isyanlar), yaygın yoksulluk, açlık, doğal afetler ve ekonomik istikrarsızlık, ülkesine dönen mültecileri zor durumda bırakmış ve yeni göç dalgalarının yaşanmasına zemin hazırlamıştır (Migration Policy Institute, 2017). Örneğin, 2009-2014 arası Taliban saldırıları nedeniyle yaklaşık 1 milyon Afgan ülke içinde yerinden edilmiş; Pakistan'a yönelik yeni akınlar artmıştır (UNHCR, 2023).

Taliban sonrası dönemde, Afgan mültecilerin “protracted refugee situation” (uzun süreli mültecilik) haline dönüşünü simgelemiş; Pakistan'da kalan 2-3 milyon mülteci, PoR Proof of Registration(Kayıt Belgesi) kartları ile geçici koruma altında yaşamaya devam etmiştir, ancak 2010'lardan itibaren Pakistan'ın güvenlik odaklı politikaları (örneğin NAP 2014 sonrası baskılar) geri dönüş baskısını artırmıştır (Khan, 2017). neticede ABD müdahalesi dönemi (2001-2021), göçün hem büyük ölçekli geri dönüş hem de yeni dalga karakterini taşıdığı karmaşık bir evre olarak, Afganistan-Pakistan ilişkilerinde kalıcı etkiler bırakmıştır.

2.5. Taliban'ın İkinci Dönemi (2021-Günümüz)

Taliban'ın ikinci iktidar dönemi, 2021 Ağustos ayında ABD birliklerinin çekilmesi ve başkent Kabil'in hızla ele geçirilmesiyle başlamıştır. Bu süreçten önce, Doha'daki barış görüşmeleri (2020-2021) sırasında Taliban temsilcileri, 1996-2001 dönemindeki rejimden farklı olarak kapsayıcı bir hükümet kuracaklarını, ülkede yaşayan tüm etnik grupları dahil edeceklerini, insan haklarına özellikle kadın ve kız çocuklarının haklarına saygı göstereceklerini ve genel olarak geçmiş hataların tekrarlanmayacağını vurgulamıştı (Human Rights Watch, 2022). Ancak birinci döneminde olduğu gibi, Kabil'in düşüşünden hemen sonra (15 Ağustos 2021) Taliban'ın uygulamaya koyduğu katı şeriat yorumu kadınların eğitim ve çalışma haklarının kısıtlanması, medya sansürü, muhalif unsurlara yönelik infazlar ve etnik ayrımcılık bir önceki dönemdekine benzer şekilde Afgan toplumunda derin endişelere yol açmıştır (Amnesty International, 2021). Özellikle kadınlar ve kız çocukları, Taliban'ın ortaokul ve üzeri eğitimi yasaklaması (2022'den itibaren), zorunlu peçe uygulaması ve kamusal hayatta kısıtlamalar nedeniyle en ağır etkilenen kesim olmuştur (Amnesty International, 2023).

Taliban tarafından Afganistan'da oluşturdukları baskıcı rejim, göçün yeni bir dalgasını tetiklemiştir. Özellikle eski hükümet (Cumhuriyet dönemi) ordu, polis, emniyet güçleri mensupları, yabancı kurumlarla (NATO, BM veya NGO'larla) işbirliği yapan bireyler ve entelektüeller, intikam korkusuyla ülkeden ayrılmak zorunda kalmıştır, Taliban öncesi hükümetin güvenlik ve askeri kurumlarda çalışan kişiler Taliban'ın "affetme" vaatlerine rağmen yaygın infaz ve tutuklamalarla karşılaşmıştır (Human Rights Watch, 2022). Ayrıca, ekonomik çöküş (GDP'nin 2021-2023 arası %40 düşmesi), kıtlık ve doğal afetler (2022 depremi) gibi faktörler, sivil nüfusu da göç etmeye zorlamıştır (World Bank, 2023). UNHCR verilerine göre, Taliban'ın iktidara gelmesinden (2021 Ağustos) Mart 2026'ya kadar yaklaşık 1.6 milyondan fazla Afgan vatandaşı ülkeden göç etmiştir; bu rakam, 2021'de 600.000-800.000 yeni akınla başlamış olup, 2025 sonu itibarıyla toplam dış göçü 2-3 milyona yaklaştırmıştır (UNHCR, 2026b).

Yaşanan göçlerin büyük bölümü komşu ülkelere (Pakistan ve İran) yönelmiş; Pakistan’a 2021-2023 arası 600.000 civarı yeni mülteci ulaşırken, İran’a 1 milyona yakın akın kaydedilmiştir (UNHCR, 2026b). Ancak, 2023’ten itibaren Pakistan’ın Illegal Foreigners Repatriation Plan (IFRP) ve İran’ın deportasyon politikaları nedeniyle tersine dönüşler hızlanmış; 2025’te yaklaşık 2.9 milyon Afgan (gönüllü + zorla) ülkelerine dönmüştür (UNHCR, 2026c).

Güncel olarak (Mart 2026), Taliban’ın ikinci dönemi, Afganistan’daki insani krizin devamı olarak değerlendirilmekte olup, yaklaşık 5.8 milyon Afgan mülteci küresel çapta yerinden edilmiş durumdadır; bu durum, UNHCR’nin “non-return advisory” (dönüş yasağı tavsiyesi) ile desteklenmekte ve Pakistan gibi ev sahibi ülkelerin politikalarını etkilemektedir (UNHCR, n.d.-b).

3. Eğitim Hakkı Bağlamında Mülteci Çocukların Eğitim Hakkı

Günümüzde eğitim hakkı, tüm bireylerin temel insan haklarından biri olarak kabul edilmekte olup, bu hak, uluslararası normlar ve ulusal yasalarla korunmaktadır. Eğitim hakkı, bireylerin kişisel gelişimi, toplumsal entegrasyonu ve ekonomik bağımsızlığı için vazgeçilmez bir unsur olarak görülmekte; özellikle mülteci çocuklar gibi savunmasız gruplar için, travma sonrası iyileşme ve gelecek inşası açısından kritik öneme sahiptir (UNHCR, 2025a).

Tüm bireylerin en temel hakkı olan eğitim hakkı, Birleşmiş Milletler Evrensel İnsan Hakları Beyannamesi’nin (UDHR) 1948 yılında kabul edilen 26. maddesinde resmi olarak tanınmış olup, “herkesin eğitim hakkı vardır” ilkesini vurgulamakta ve eğitimde eşitlikçi erişimi zorunlu kılmaktadır (United Nations, 1948). BM’nin beyannamemisini takip eden uluslararası düzenlemeler, eğitim hakkını daha da güçlendirmiştir: Örneğin, Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi’nin (AİHS) Ek 1 Protokolü’nün 2. maddesi eğitim hakkını korurken, BM Eğitim, Bilim ve Kültür Örgütü’nün (UNESCO) Eğitimde Ayrımcılığa Karşı Sözleşmesi (1960) (UNESCO, 1960),

Uluslararası Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklar Sözleşmesi (ICESCR, 1966) Madde 13 ve Kadınlara Karşı Her Türlü Ayrımcılığın Önlenmesine Dair Sözleşme (CEDAW, 1981) Madde 10 gibi belgeler, eğitimde cinsiyet, ırk ve sosyal statü ayrımcılığını yasaklamakta ve kapsayıcı bir yaklaşımı teşvik etmektedir (Dumancı & Cemil, 2022). Mülteci çocuklar özelinde de eğitim hakkı, uluslararası insan hakları hukukunda daha spesifik korumalara tabidir (United Nations, 1966, United Nations, 1979).

1951 Cenevre Mülteciler Sözleşmesi'nin 22. maddesi, mültecilere ev sahibi ülkede temel eğitim erişimini garanti etmekte ve mülteci çocukların ev sahibi toplumdaki çocuklarla aynı muameleyi görmesini zorunlu kılmaktadır (United Nations, 1951). Benzer şekilde, Çocuk Hakları Sözleşmesi'nin (CRC) 28. ve 29. maddeleri, mülteci çocuklar dahil tüm çocukların ücretsiz temel eğitime erişimini, eğitimde ayrımcılığın önlenmesini ve çocuğun gelişimini destekleyen bir müfredatı vurgulamakta; sözü geçen sözleşme, mülteci çocukların travma ve yerinden edilme etkilerini dikkate alan kapsayıcı eğitim politikalarını teşvik etmektedir (Warner, 2017).

UNHCR'nin 2030 Mülteci Eğitim Stratejisi, mülteci çocukların ulusal eğitim sistemlerine entegrasyonunu hedeflemekte ve 2030'a kadar okullaşma oranlarını %100'e çıkarmayı amaçlamaktadır; bu strateji, mülteci eğitimini SDG 4 (Sürdürülebilir Kalkınma Hedefi 4: Nitelikli Eğitim) ile uyumlu hale getirmekte ve ev sahibi ülkelerin kapasitesini güçlendirmeyi öngörmektedir. Ayrıca, 2018 Küresel Mülteci Sözleşmesi (Global Compact on Refugees), mülteci çocukların eğitim hakkını ulusal sistemlere dahil ederek desteklemekte ve uluslararası sorumluluk paylaşımını teşvik etmektedir (Marcus, 2023).

Pakistan bağlamında ise eğitim hakkı, anayasanın 25-A maddesiyle (2010 değişikliği) güçlendirilmiş olup, devlet 5-16 yaş arası tüm çocuklara ücretsiz ve zorunlu eğitim sağlamaktan sorumlu tutulmaktadır; bu madde, ayrımcılık yapmama ilkesine dayanmakta ve kapsayıcı, eşitlikçi eğitimi desteklemektedir (National Assembly of Pakistan, 2010). Mülteci çocuklar için, Khyber Pakhtunkhwa (KP) Eyaleti'nin Ücretsiz Zorunlu Temel ve Orta Eğitim Yasası (2017) ve Balochistan Zorunlu Eğitim Yasası (2014)

gibi eyalet yasaları, mültecilerin Proof of Registration (PoR / Kayıt Belgesi) veya Afghan Citizen Card (Afganistan kimliği/ACC) ile devlet okullarına erişimini mümkün kılmaktadır (Relief International & Right to Education Initiative, 2019). Ancak, bu yasal çerçevelere rağmen, mülteci çocukların eğitim hakkı sıklıkla ihlal edilmekte; belge eksikliği, ücret engelleri, ayrımcılık ve altyapı yetersizliği nedeniyle okullaşma oranları düşük kalmaktadır örneğin, UNHCR verilerine göre, Pakistan'daki Afgan mülteci çocukların ilkokul okullaşma oranı %68 iken, ortaokulda %34'e düşmektedir (UNHCR, 2025a).

Anadolu Ajansı'nın yaptığı bir çalışmaya göre de, Pakistan'daki Afgan mülteci çocukların büyük çoğunluğu yeterli eğitim olanaklarından yoksun kalmaktadır. Başkent İslamabad'ın dışında yer alan Afgan Basti Kampı'nda yaklaşık 30 bin mültecinin yaşadığı belirtilmekte olup, eğitim çağındaki yaklaşık 5 bin çocuğa karşılık yalnızca iki okul bulunmaktadır. Bu okullarda toplam kapasite 400 öğrenciyle sınırlı olup, kalan binlerce çocuk eğitim imkanından mahrum bırakılmaktadır (Anadolu Ajansı, 2022).

Kamp içindeki okullarda fiziksel altyapı yetersizlikleri belirgindir, Dört sınıfın bulunduğu bir okulda yeterli masa ve sandalye bulunmaması nedeniyle bazı öğrencilerin hasır serilmiş bahçede ders gördüğü, ancak hava sıcaklıklarının artmasıyla bu alanın da kullanılamaz hale geldiği rapor edilmiştir. Elektrik olmaması nedeniyle fanların çalışmaması, temiz su eksikliği ve genel altyapı sorunları (asfalt yol yokluğu, kanalizasyon altyapısının bulunmaması, pis suların sokaklardan akması) hem eğitim kalitesini hem de çocukların sağlığını olumsuz etkilemektedir (Anadolu Ajansı, 2022).

Öğretmen Muhammed Ali'nin açıklamalarına göre, aileler çocuklarını okula gönderme konusunda istekli olsa da okul kapasitesinin yetersizliği nedeniyle daha fazla öğrenci kabul edilememektedir. Bu durum, kampta yaşayan yaklaşık 5 bin eğitim çağındaki çocuğun yalnızca %8'inin (400 kişi) okula gidebildiğini göstermekte ve geri kalan büyük kısmının eğitim hakkından fiilen mahrum kaldığını ortaya koymaktadır (Anadolu Ajansı, 2022).

Verilen örnek, Pakistan'daki 54 Afgan mülteci kampında yaşayan çocukların genel durumunu yansıtmaktadır. UNHCR verilerine göre 2019 sonunda kayıtlı Afgan mülteci sayısı 1,4 milyonu aşarken, hükümet kayıt dışı mültecilerle birlikte toplam sayının 4 milyona yaklaştığını belirtmektedir (Human Rights Watch, 2019). Mültecilerin %69'u kentsel ve varoş bölgelerde yaşarken, kalan kısım bu kamplarda hayatını sürdürmekte ve altyapı yetersizlikleri nedeniyle eğitim erişimi sistematik olarak kısıtlanmaktadır (Anadolu Ajansı, 2022). Farklı kurumlar tarafından tespit edilen bu saha gerçekliği, uluslararası insan hakları normları (1951 Cenevre Sözleşmesi Madde 22, Çocuk Hakları Sözleşmesi Madde 28-29, ICESCR Madde 13) ve Pakistan Anayasası'nın 25-A maddesiyle güvence altına alınan ücretsiz ve zorunlu eğitim hakkının pratikte ciddi ihlallerle karşı karşıya kaldığını göstermektedir.

4. Afgan Mülteci Çocuklarının Eğitim Hakkına Erişim Sorunu

Afganistan'dan Pakistan'a ve diğer ülkelere zorunlu göç etmek durumunda kalan Afgan mülteciler, ev sahibi ülkelerde bazen daha güvenli bir yaşam bulsalar da çoğu zaman ağır sosyo-ekonomik, hukuki ve kültürel engellerle karşılaşmaktadır (International Rescue Committee, 2025). Pakistandaki Afgan mültecilerin karşılaştığı engeller arasında Afgan mülteci çocuklarının eğitim hakkına erişim sorunu, en kritik ve uzun vadeli etkileri olan sorunlardan biri olarak öne çıkmaktadır. Eğitim hakkı, mülteci çocukların travma sonrası toparlanması, toplumsal entegrasyon, yoksulluk döngüsünün kırılması ve geleceğe dair umut inşası için vazgeçilmezdir; ancak Pakistan gibi uzun süreli ev sahibi ülkelerde bu hak sistematik olarak kısıtlanmaktadır (UNHCR, 2025a). UNHCR verilerine göre, Pakistan'daki Afgan mültecilerin yaklaşık %65'i 25 yaşın altında olup, bu nüfusun önemli bir kısmı okul çağındadır (UNHCR, n.d.-b).

Afgan mülteciler Pakistan'da üç ana kategoriye ayrılmaktadır: Proof of Registration (PoR / Kayıt Belgesi) kartına sahip kayıtlı mülteciler, Afghan Citizen Card (Afganistan kimliği/ACC) sahipleri ve belgesiz (undocumented) olanlar. Bu kategoriler, eğitim erişimini doğrudan etkilemekte; PoR

sahipleri devlet okullarına teorik olarak erişebilse de uygulama sorunları (geri gönderme tehdidi, belge yenileme zorlukları) nedeniyle fiili erişim sınırlıdır (Refugees International, 2023).

UNHCR Pakistan Stratejisi 2025–2027 raporuna göre, ülkede yaklaşık yarım milyon mülteci çocuk eğitimden yoksun kalmakta; genel okullaşma oranları düşük olup, ilkokul seviyesinde erişim %68 civarındayken ortaokulda bu oran %34'e düşmektedir (UNESCO, 2023). Küresel olarak mülteci çocuklar için okullaşma oranları 2025 itibarıyla ilkokulda %65, ortaokulda %42 ve yükseköğretimde %9 seviyesinde olup, Pakistan'daki durum bu ortalamaların altında kalmaktadır (UNHCR, 2025a).

Pakistan'da Afgan mülteci çocukların eğitim hakkına erişimini engelleyen başlıca nedenler şunlardır:

4.1. Yasal ve Politik Çerçeve Eksikliği

Pakistan, 1951 Cenevre Sözleşmesi'ne taraf olmamasına rağmen, mültecilere (prima facie) “ilk bakışta” koruma sağlamış ve PoR kartlarıyla geçici erişim imkanı sunmuştur. Ancak, ulusal düzeyde spesifik bir mülteci yasası bulunmamakta ve son yıllarda Yasadışı Yabancıların Geri Gönderme Planı (Illegal Foreigners Repatriation Plan - IFRP) kapsamında PoR kartlarının süresi Haziran 2025'te dolmuş, deportasyonlar hızlanmıştır. Bu belirsizlik, ailelerin okula kayıt konusunda çekingen davranmasına ve çocukların eğitimini kesintiye uğratmasına yol açmaktadır (Human Rights Watch, 2025).

4.2. Yerleşim Yapısı ve Altyapı Yetersizliği

UNHCR verilerine göre, Afgan mültecilerin yaklaşık %30'u kamplarda (refugee villages), %70'i ise kentsel ve yarı-kentsel alanlarda yaşamaktadır. Kamplarda okul sayısı sınırlı olup (örneğin, UNHCR'nin 54 yerleşim yerinde kurduğu 146 okulun çoğu KP ve Balochistan'da yoğunlaşmıştır), kapasite yetersizliği nedeniyle binlerce çocuk dışarıda kalmaktadır. Kentsel alanlarda ise okul ücretleri, mesafe, dil engeli (Pashto'dan Urdu/İngilizce'ye geçiş) ve ayrımcılık erişimi zorlaştırmaktadır (UNHCR, n.d.-b).

4.3. Belge ve Kimlik Sorunları

Devlet veya özel okullara kayıt için doğum belgesi veya kimlik istenmekte, ancak mülteci çocukların çoğu bu belgeleri temin edememektedir. Pakistan'da doğan Afgan mülteci çocuklar için doğum kaydı (birth registration) oranı düşük olup (yaklaşık %16), bu durum yasal statü ve vatandaşlık hakkını da etkilemektedir. Pakistan'ın 1959 Vatandaşlık Yasası (Madde 4) doğum yoluyla vatandaşlık sunsa da Afgan mülteciler için pratikte uygulanmamakta; bu da çocukların pasaport, kimlik ve eğitim erişimini engellemektedir (UNHCR, 2025a).

4.4. Ekonomik ve Sosyal Engeller

Ailelerin yoksulluğu nedeniyle çocuklar erken yaşta çalışmak zorunda kalmakta; çocuk işçiliği, erken evlilik (özellikle kız çocuklarında) ve aile içi sorumluluklar okula devamı önlemektedir. UNHCR 2025 raporuna göre, mülteci çocukların yarısından fazlası ekonomik nedenlerle eğitimden mahrum kalmakta; bu durum, nesiller arası yoksulluğu pekiştirmektedir (Human Rights Watch, 2025).

Pakistan'da yaşayan Afgan mülteci çocuklarının eğitim hakkına erişim sorunu, uluslararası insan hakları normları ile ulusal yasal çerçeveler arasındaki derin uçurumu ve uzun süreli mültecilik durumunun yarattığı yapısal zorlukları somut bir şekilde ortaya koymaktadır. Eğitim hakkı, 1951 Cenevre Sözleşmesi, Çocuk Hakları Sözleşmesi, ICESCR ve Pakistan Anayasası'nın 25-A maddesi gibi belgelerle güçlü bir şekilde korunmasına rağmen, PoR/ACC belgelerinin geçerliliğinin sona ermesi, geri gönderilme tehdidi, Yasadışı Yabancıların Geri Gönderme Planı (Illegal Foreigners Repatriation Plan – IFRP Plan kapsamında), doğum kaydı eksikliği, altyapı yetersizliği, ekonomik baskılar (çocuk işçiliği, erken evlilik), dil ve kültürel engeller ile ayrımcılık gibi çok katmanlı faktörler nedeniyle sistematik olarak ihlal edilmektedir (Jahangir & Khan, 2021).

Sonuç

Afganistan'da 1979 Sovyet işgalinden bu yana devam eden istikrarsızlık, iç savaşlar, dış müdahaleler ve rejim değişiklikleri, ülke genelinde kitlesel zorunlu göç dalgalarına yol açmıştır. Coğrafi yakınlığı nedeniyle Pakistan, bu göçün en büyük ev sahibi ülkelerinden biri olmuş ve yaklaşık kırk beş yıldır milyonlarca Afgan mülteciye barınma sağlamıştır. Ancak bu uzun süreli misafirlik, hukuki belirsizlikler, sosyo-ekonomik zorluklar, ayrımcılık ve altyapı yetersizlikleri nedeniyle mülteci topluluklarının temel haklara erişimini sistematik olarak kısıtlamıştır.

Bahsi geçen engeller arasında en kritik ve uzun vadeli etkileri olan sorunlardan biri, Afgan mülteci çocuklarının eğitim hakkına erişimindeki kronik yetersizliktir. Eğitim hakkı, uluslararası insan hakları normlarında temel bir hak olarak korunmaktadır. Birleşmiş Milletler Evrensel İnsan Hakları Beyannamesi'nin 26. maddesi, Çocuk Hakları Sözleşmesi'nin 28-29. maddeleri, Uluslararası Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklar Sözleşmesi'nin 13. maddesi ve 1951 Cenevre Mülteciler Sözleşmesi'nin 22. maddesi, mülteci çocuklar dahil tüm çocukların ücretsiz ve eşit eğitime erişimini garanti altına almaktadır. Pakistan Anayasası'nın 25-A maddesi de 5-16 yaş arası tüm çocuklara ücretsiz ve zorunlu eğitim sağlamayı devletin yükümlülüğü olarak tanımlamaktadır. Buna rağmen, Afgan mülteci çocuklar bu haklardan fiilen mahrum kalmaktadır. Pakistan'daki Afgan mülteciler üç ana kategoriye ayrılmaktadır: Proof of Registration (PoR / Kayıt Belgesi) kartına sahip kayıtlı mülteciler, Afghan Citizen Card (Afganistan kimliği/ACC) sahipleri ve belgesiz göçmenler. UNHCR verilerine göre, Pakistan'daki Afgan mültecilerin yaklaşık %65'i 25 yaşın altında olup okul çağındaki çocukların önemli bir kısmı eğitimden yoksun kalmaktadır. İlkokul okullaşma oranı %68, ortaokulda ise %34 seviyesinde seyretmekte; bu oranlar küresel mülteci ortalamalarının altında kalmaktadır. Erişim sorunları çok katmanlıdır: Pakistan'ın 1951 Sözleşmesi'ne taraf olmaması ve ulusal mülteci yasası bulunmaması nedeniyle hukuki çerçeve eksikliği, Yasadışı Yabancıların Geri Gönderme Planı (Illegal Foreigners Repatria-

tion Plan - IFRP) kapsamında PoR kartlarının 2025 Haziran'ında sona ermesi ve deportasyon tehdidi, yerleşim yapısı ve altyapı yetersizliği nedeniyle kamplarda sınırlı okul kapasitesi ile kentsel alanlarda ücret, mesafe, dil engeli ve ayrımcılık, belge ve kimlik sorunları nedeniyle doğum kaydı oranının %16 gibi düşük seviyelerde kalması ve 1959 Vatandaşlık Yasası'nın Afgan mülteciler için uygulanmaması, ekonomik ve sosyal engeller nedeniyle yoksulluk kaynaklı çocuk işçiliği, erken evlilik ve aile içi sorumluluklar, cinsiyet ve kültürel faktörler nedeniyle kız çocuklarının okullaşma oranının erkeklere göre belirgin şekilde düşük olması gibi unsurlar bu erişim krizini derinleştirmektedir.

Pakistan'da bulunan Afgan çocukların eğitim hakkını erişim meselesi, bireysel bir hak ihlalin yanı sıra, mülteci topluluklarında nesiller arası yoksulluk döngüsünün devamı, toplumsal entegrasyonun engellenmesi ve Sürdürülebilir Kalkınma Hedefi 4'ün (nitelikli eğitim) gerçekleştirilememesi anlamına gelmektedir. UNHCR'nin Pakistan'da kurduğu 146 okul projesi gibi girişimler yaklaşık 56.000 çocuğa erişim sağlamış olsa da toplam mülteci çocuk nüfusu karşısında yetersiz kalmakta ve geri gönderilme dalgalarıyla kesintiye uğramaktadır. Pakistan hükümeti ve uluslararası toplum, bu kronik sorunu çözmek amacıyla kapsamlı ve acil politika önlemleri almalıdır. Proof of Registration (PoR / Kayıt Belgesi) (PoR) ve Afghan Citizen Card (Afganistan kimliği/ACC) belgelerinin eğitim amaçlı kalıcılaştırılması veya özel eğitim vizesi mekanizmalarının getirilmesi, ulusal mülteci yasasının çıkarılması ve 1959 Vatandaşlık Yasası'nın Afgan mülteciler için fiilen uygulanması, doğum kaydı süreçlerinin kolaylaştırılması, kamplarda ve kentsel alanlarda okul kapasitesinin artırılması, ücret engellerinin kaldırılması, dil desteği programlarının yaygınlaştırılması, kız çocuklarının erişimine yönelik cinsiyet odaklı müdahaleler ve ayrımcılığı önleyen sosyal uyum programlarının güçlendirilmesi öncelikli adımlardır.

Uluslararası toplumun (UNHCR, UNESCO, UNICEF ve bağışçı ülkeler) fon, teknik destek ve kapasite geliştirme yoluyla ev sahibi ülkeyle işbirliğini artırması, sorumluluk paylaşımının etkin bir şekilde sağlanması

açısından kritik öneme sahiptir. Afgan mülteci çocuklarına nitelikli eğitim sağlanması, sadece bireysel hak ihlalinin giderilmesinden ibaret değildir çünkü Afgan topluluklarının uzun vadeli toparlanması, toplumsal barışın inşası ve bölge istikrarının güçlendirilmesi açısından stratejik bir yatırımdır.

Kaynakça

- Amnesty International. (2021). *Afghanistan: The Taliban's broken promises*.
- Amnesty International. (2023). *Afghanistan: The Taliban's war on women*.
- Anadolu Ajansı. (2022). Pakistan'daki Afgan mülteci çocukların çoğu eğitim alamıyor. <https://www.aa.com.tr/tr/dunya/pakistandaki-afgan-multeci-cocuklarin-cogu-egitim-alamiyor/2617875>
- Barlas, A. W. (2022). Population movements in Afghanistan: A historical overview, migration trends under the Taliban regime, and future outlooks. Munich Personal RePEc Archive.
- Centlivres, P., & Centlivres-Demont, M. (1988a). The Afghan refugee in Pakistan: An ambiguous identity. *Journal of Refugee Studies*, 1(2), 141–152.
- Centlivres, P., & Centlivres-Demont, M. (1988b). The Afghan refugees in Pakistan: A nation in exile. *Current Sociology*, 36(2), 71–92. <https://doi.org/10.1177/001139288036002008>
- Dashti, Z. (2022). Afghan external migration movements in the historical process. *Asya Studies*, 6(20), 301–314. <https://doi.org/10.31455/asya.1055791>
- Dumancı, A., & Cemil, B. (2022). Eğitim hakkı ve mülteciler: Uluslararası normlar ve ulusal uygulamalar. *Uluslararası Hukuk Dergisi*, 15(3), 45–67.
- Edwards, D. B. (1986). Marginality and migration: Cultural dimensions of the Afghan refugee problem. *International Migration Review*, 20(2), 313–325.
- Göç Terimleri Sözlüğü. (2004). *Uluslararası Göç Hukuku Dergisi*, 40, 44.
- Harpviken, K. B. (2014). Split return: Transnational household strategies in Afghan repatriation. *International Migration*, 52(1), 57–71.
- Human Rights Watch. (2019). *Many of the world's children, education proves elusive*.

Human Rights Watch. (2022). *“No forgiveness for people like you”: Executions and enforced disappearances in Afghanistan under the Taliban.*

Human Rights Watch. (2025, March 19). *Pakistan: Forced returns expose Afghans to persecution, destitution.* <https://www.hrw.org/news/2025/03/19/pakistan-forced-returns-expose-afghans-persecution-destitution>

International Organization for Migration. (2019). *IOM glossary on migration.*

International Rescue Committee. (2025). *How education is changing lives of Afghan children in Pakistan.*

Jahangir, A., & Khan, F. (2021). Challenges to Afghan refugee children’s education in Pakistan: A human security perspective. *Pakistan Journal of Humanities and Social Sciences*, 9(3), 594–604.

Khan, A. (2017). *Protracted Afghan refugee situation: Policy options for Pakistan.* Institute of Strategic Studies Islamabad.

Maley, W. (2018). *The Afghanistan wars* (3rd ed.). Red Globe Press.

Marcus, R. (2023). *Including refugee learners in national education systems.* UNICEF Office of Research – Innocenti.

Migration Policy Institute. (2017). *Afghanistan: Displacement challenges in a country on the move.*

Monsutti, A. (2005). *War and migration: Social networks and economic strategies of the Hazaras of Afghanistan.* Routledge.

Monsutti, A. (2008). Afghan migratory strategies and the three solutions to the refugee problem. *Refugee Survey Quarterly*, 27(1), 58–73. <https://doi.org/10.1093/rsq/hdn007>

Monsutti, A. (2010). The transnational turn in migration studies and the Afghan social networks. In D. Chatty & B. Finlayson (Eds.), *Dispossession and displacement: Forced migration in the Middle East and North Africa* (pp. 45–67). British Academy. <https://doi.org/10.5871/bacad/9780197264591.003.0003>

Monsutti, A., & Balci, B. (2014). Forced migration in broader Central Asia. In E. Fiddian-Qasmiyeh, G. Loescher, K. Long, & N. Sigona (Eds.), *The Oxford handbook of refugee and forced migration studies* (pp. 599–612). Oxford University Press.

National Assembly of Pakistan. (2010). *The Constitution of Pakistan 1973*.

Noury, A. G., & Speciale, B. (2016). Social constraints and women's education: Evidence from Afghanistan under radical religious rule. *Journal of Comparative Economics*, 44(4), 821–841.

Refugees International. (2023). “*They left us without any support*”: *Afghans in Pakistan waiting for solutions*.

Relief International, & Right to Education Initiative. (2019). *Closing the education gap for refugee children in Pakistan*.

Right to Education Initiative. (2018). *The status of the right to education of migrants: International legal framework, remaining barriers at national level and good examples of states' implementation*.

Ruiz, H. A. (2004). Afghanistan: Conflict and displacement 1978–2001. *Forced Migration Review*, 13, 12–13.

Scalettaris, G., Monsutti, A., & Donini, A. (2021). Young Afghans at the doorsteps of Europe: The difficult art of being a successful migrant. *Journal of Ethnic and Migration Studies*, 47(3), 519–535.

Schöch, R. (2008). *Afghan refugees in Pakistan during the 1980s: Cold War politics and registration practice*. UNHCR Policy Development and Evaluation Service.

The New Humanitarian. (2012). *Timeline of Afghan displacements into Pakistan*.

UNESCO. (1960). *Convention against discrimination in education*.

UNESCO. (2023). *Paving pathways for refugee inclusion: Pakistan case study*.

United Nations. (1948). *Universal Declaration of Human Rights* (UNGA Res 217 A(III)).

United Nations. (1951). *Convention relating to the status of refugees* (189 UNTS 137).

United Nations. (1966). *International Covenant on Economic, Social and Cultural Rights* (993 UNTS 3).

United Nations. (1979). *Convention on the elimination of all forms of discrimination against women* (1249 UNTS 13).

United Nations. (1989). *Convention on the Rights of the Child* (1577 UNTS 3).

United Nations. (2018). *Global Compact on Refugees* (UNGA Res 73/151).

United Nations High Commissioner for Refugees. (n.d.-a). *Asylum system in Pakistan*. <https://www.unhcr.org/pk/what-we-do/protection/asylum-system-pakistan>

United Nations High Commissioner for Refugees. (n.d.-b). *Forced displacement flow dataset: Four decades of flight from Afghanistan*. <https://www.unhcr.org/refugee-statistics/insights/explainers/forcibly-displaced-flow-data.html>

United Nations High Commissioner for Refugees. (1993). *The state of the world's refugees 1993*.

United Nations High Commissioner for Refugees. (1999). *Afghanistan 10 years after Soviet pull-out*.

United Nations High Commissioner for Refugees. (2002). *UNHCR running out of funds as Afghan returns surge*.

United Nations High Commissioner for Refugees. (2008). *The Afghanistan situation: Afghan refugees in Pakistan and the Islamic Republic of Iran*.

United Nations High Commissioner for Refugees. (2022). *Afghanistan situation regional refugee response plan / Global Trends Report 2022*.

United Nations High Commissioner for Refugees. (2023). *Global trends: Forced displacement in 2022*.

United Nations High Commissioner for Refugees. (2024). *Afghanistan situation*.

United Nations High Commissioner for Refugees. (2025a). *UNHCR education report 2025*.

United Nations High Commissioner for Refugees. (2025b). *What is asylum?*

United Nations High Commissioner for Refugees. (2025c). *Forced displacement survey: Pakistan 2024*.

United Nations High Commissioner for Refugees. (2026a). *Pakistan strategy 2025–2027 / Afghanistan situation update – March 2026*.

United Nations High Commissioner for Refugees. (2026b). *One million Afghans returned from Pakistan in 2025: Global Trends Report 2025*.

United Nations High Commissioner for Refugees. (2026c). *Returns to Afghanistan in 2025*.

United Nations High Commissioner for Refugees. (2026d). *Afghanistan situation*.

UNICEF Office of Research – Innocenti. (2025). *Generating evidence on internally displaced children, Afghan child migrants and forcibly displaced children in Pakistan*.

U.S. Committee for Refugees. (2001). *World Refugee Survey 2001*.

Warner, J. (2017). *No lost generations: Refugee children and their human right to education, from the Holocaust to the Syrian Civil War*. University of Washington Tacoma.

World Bank. (2022). *Afghanistan economic indicators 2002–2021*.

World Bank. (2023). *Afghanistan economic monitor 2023*.

Extended Summary

Afghanistan has been one of the world's largest sources of forced displacement for the past five decades. Prolonged conflict, foreign interventions, regime changes, economic collapse, and political instability since the late 1970s have driven successive waves of migration. As Afghanistan's immediate neighbour, Pakistan has hosted millions of Afghan refugees for over 45 years, making it one of the largest refugee-hosting countries globally. However, Pakistan's non-accession to the 1951 Refugee Convention, the absence of a comprehensive national refugee law, and recurring political tensions have created significant legal uncertainty, socio-economic difficulties, and structural barriers for Afghan refugees.

This study examines the challenges of Afghan refugee children's access to education in Pakistan from a multi-dimensional perspective. It begins by clarifying key migration concepts—refugee, asylum-seeker, and migrant—drawing on definitions from the UNHCR and the International Organization for Migration (IOM). A refugee is defined as a person with a well-founded fear of persecution who is unable or unwilling to return to their country of origin and is entitled to international protection, including the principle of non-refoulement. An asylum-seeker is someone whose claim for refugee status is pending, while a migrant typically moves for voluntary reasons such as economic opportunity.

Most Afghans in Pakistan fall under the refugee category due to conflict-driven displacement, although their protection remains temporary through Proof of Registration (PoR) cards, which have faced increasing uncertainty since the launch of Pakistan's Illegal Foreigners Repatriation Plan (IFRP) in 2023. The paper then provides a detailed historical analysis of Afghan migration to Pakistan across five main periods. The Soviet invasion (1979–1989) triggered the largest exodus, with approximately 3–3.5 million Afghans fleeing to Pakistan and the establishment of over 300 refugee villages with international support. The post-Soviet civil war (1989–1996) saw initial returns followed by renewed outflows due to factional fighting among Mujahideen groups. During the first Taliban

regime (1996–2001), repressive policies, particularly against women and intellectuals, led to further displacement and significant brain drain. The U.S.-led intervention period (2001–2021) initially enabled massive repatriation, with over five million Afghans returning with UNHCR assistance, but persistent insecurity and Taliban resurgence created new waves of displacement and turned the situation into a protracted refugee crisis.

Following the Taliban's return to power in August 2021, fresh outflows occurred amid repressive policies, economic collapse, and restrictions on women and girls' rights. However, Pakistan's intensified repatriation efforts under the IFRP have led to the return of over two million Afghans since 2023, leaving approximately 1.95 million still in Pakistan as of early 2026 and severely disrupting children's education. The study situates the right to education within both international human rights law and Pakistan's domestic framework. Internationally, this right is protected by Article 26 of the Universal Declaration of Human Rights, Articles 28–29 of the Convention on the Rights of the Child, Article 13 of the International Covenant on Economic, Social and Cultural Rights, and Article 22 of the 1951 Refugee Convention, all of which emphasize non-discriminatory access to education, especially for refugee children. In Pakistan, Article 25-A of the Constitution mandates free and compulsory education for children aged 5–16, while provincial laws in Khyber Pakhtunkhwa and Balochistan theoretically extend access to registered refugees. Despite these legal protections, implementation remains weak.

Afghan refugee children in Pakistan face multiple, interconnected barriers to education. Legal and policy uncertainty arises from the lack of a national refugee law and the threat of deportation under the IFRP, which discourages school enrolment. Documentation problems are widespread, with very low birth registration rates preventing many children from enrolling in schools. Infrastructure and settlement challenges are evident in both refugee camps, where school capacity is severely limited, and urban areas, where distance, fees, and language barriers (transition from Pashto

to Urdu or English) create additional obstacles. Economic pressures force many children into labour or early marriage—particularly girls—while discrimination and xenophobia further marginalise refugee families.

As a result, primary enrolment rates for Afghan refugee children stand at around 68 percent, dropping sharply to 34 percent at the secondary level, figures that fall below global refugee averages. UNHCR-supported initiatives, such as 146 schools serving approximately 56,000 children, remain insufficient to meet the overall need. In conclusion, the protracted displacement of Afghan refugees in Pakistan highlights the long-term human cost of conflict and inadequate international responsibility-sharing. Although the right to education is strongly guaranteed under international and domestic law, Afghan refugee children continue to experience systemic exclusion due to legal precarity, structural deficiencies, economic hardship, and political decisions. This denial of education perpetuates intergenerational poverty, hinders social integration, and threatens regional stability. To address the crisis, the study recommends urgent measures including the formalisation and extension of documentation for educational purposes, the adoption of a comprehensive national refugee law, expansion of school infrastructure, removal of financial and linguistic barriers, gender-sensitive programmes to support girls' education, and stronger international cooperation through organisations such as UNHCR, UNICEF, and UNESCO. Providing quality education to Afghan refugee children is not only a legal and moral imperative but also a strategic investment in human capital, peacebuilding, and long-term development in the region.

HAKEMLİ SDE AKADEMİ DERGİSİ YAZIM KURALLARI

I. Genel Kurallar

Stratejik Düşünce Enstitüsü (SDE) Akademi Dergisi yılda üç sayı (Ocak, Mayıs, Eylül) olarak yayımlanan hakemli akademik bir dergidir.

Dergi; uluslararası ilişkiler, sosyal bilimler, ekonomi – finans, hukuk, siyaset bilimi ve kamu yönetimi, güvenlik, enerji alanlarında araştırma ve incelemeye dayalı çalışmalara yer vermektedir.

SDE Akademi Dergisi’ne Türkçe gönderilecek makaleler için 150-250 kelimelik İngilizce özet, İngilizce gönderilecek makaleler için 150-250 kelimelik Türkçe özet verilmesi gerekmektedir. Türkçe yazılan makalelerin 750 kelimedenden az olmamak kaydıyla Genişletilmiş İngilizce özet “Extended Summary” eklenecektir. Aynı şekilde İngilizce yazılan makaleler için makale sonuna 750 kelimedenden az olmamak kaydıyla “Genişletilmiş Özet” eklenecektir. Verilen Türkçe ve İngilizce özetler, çalışmanın amacını, yöntemini, kapsamını ve temel bulgularını kapsamalıdır.

Hangi dilde yazılmış olursa olsun yazının başlığının Türkçe ve İngilizce olarak yazıya eklenmesi ayrıca yine Türkçe ve İngilizce olarak (3) anahtar sözcüğün belirtilmesi gerekmektedir.

Dergiye gönderilen yazılar başka bir yerde yayımlanmamış ya da yayımlanmak üzere gönderilmemiş olmalıdır. Yazıların uzunluğu 5.000-8000 sözcük arasında olmalıdır. Yazılar yayımlanmak üzere kabul edildiğinde SDE Akademi Dergisi bütün yayın haklarına sahip olacaktır. Yayın Kurulu’nun, makale kabulü konusunda hem içerik hem de biçim bakımından nihai karar hakkı saklıdır.

Dil ve anlatım bilimsel ölçülere uygun, açık ve anlaşılır olmalıdır. Çalışma, iyi tanımlanmış bir problematiğe dayanmalı ve başlıklar bu problematikle uyumlu olmalıdır. Yararlanılan kaynaklar, çalışmanın kapsamını yansıtacak zenginlik ve yeterlikte olmalıdır.

Yazarlar tarafından sisteme yüklenen makaleler editör kurulu tarafından incelenerek makalenin değerlendirilmeye alınıp alınmamasına karar verilir.

Dergiye verilecek yazılar Yayın Kurulu'nca ilk değerlendirilme yapıldıktan sonra iki hakeme gönderilecek, hakemlerden gelecek rapor doğrultusunda yazının basılmasına, rapor çerçevesinde düzeltilmesine, yazının geri çevrilmesine ya da üçüncü bir hakeme gönderilmesine karar verilecek ve durum yazara en kısa sürede bildirilecektir. Yayımlanmayan yazılar yazara geri gönderilmeyecektir.

Yazarlar unvanlarını, görev yaptıkları kurumları, haberleşme adreslerini, telefon numaralarını, e-posta adreslerini ve Orcid (Open Researcher ve Contributor ID) numarasını bildirmelidir. (<http://orcid.org>)

Yazardan düzeltme istenmesi durumunda, düzeltmenin en geç (1) ay içerisinde yapılarak Yayın Kurulu'na ulaştırılması gerekmektedir.

SDE Akademi Dergisi'ne gönderilen yazıların yazım bakımından son denetimlerinin yapılmış olduğu, yazarın e-posta aracılığıyla yazı için "basıla" verdiği kabul edilecektir. Yazı teslim edildikten sonra baskı düzeltmeleri için ayrıca yazara gönderilmeyecektir. Bu nedenle yazım yanlışlarının olağanın üzerinde olması yazının geri çevrilmesi için yeterli görülecektir.

II. Yazım Kuralları

Yazı, word formatında, 1.5 satır aralığında, ana bölümlerinde 12 punto; dipnot, özet, kaynakça, tablo gibi bölümlerinde ise 10 punto harf büyüklüğünde ve Times (New Roman) karakterinde yazılmalıdır.

Yazının giriş ve sonuç bölümlerine numara verilmemelidir. İzleyen bölümler yalnızca ilk harfleri büyük olacak şekilde numaralandırılmalıdır.

III. Atıflar, Dipnot ve Kaynakça:

Metin içinde yapılacak atıflar ayrıca içinde gösterilecektir. Kaynakça da bu atıf sistemine uygun olarak hazırlanacaktır. Aşağıda farklı nitelikteki kaynakların metin içindeki atıf ve kaynakçadaki yazılış biçimleri örneklerle gösterilmiştir:

Tek yazarlı kitaplar ve makaleler:

Kitap için metin içi yollama:

(Karpaz, 2011:49).

Kaynakçada:

Karpaz, Kemal H. (2011). Türk Siyasi Tarihi, Çev. Ceren Elitez, İstanbul: Timaş Yayınları.

Makale için metin içi yollama:

(Tanrısever, 2015:11).

Kaynakçada:

Tanrısever, Oktay. (2015). “Energy Diplomacy in an Increasingly In-terdependent and Globalizing World”, Energy and Diplomacy Journal, 1(1), s. 5-16

Editöryal yayınlar içinde yer alan makaleler:

Metin içindeki yollamada:

(Alpar, 2020: 273).

Kaynakçada:

Alpar, Güray. (2020), “Clifford Geertz”, Erdem, T. (Ed.), Milliyetçilik, İstanbul: Otorite: 271-281.

Kurum yayınları:

Metin içindeki yollamada:

(DPT, 1989: 145).

Kaynakçada:

DPT (1989). Altıncı Beş Yıllık Kalkınma Planı, 1990-1994 (Ankara).

İnternet kaynakları:

Metin içindeki yollamada:

(Pınar, 2020).

Kaynakçada:

Pınar, Abuzer. (2020), “Corona Pozitif Faiz Negatif”, <https://www.sde.org.tr/abuzer-pinar/genel/corona-pozitif-faiz-negatif-kose-yazisi-16531>, (20.09.2020)

Metin içindeki yollamada:

(Dışişleri Bakanlığı, 2010).

Kaynakçada:

Dışişleri Bakanlığı (2010), <http://www.mfa.gov.tr/default.tr.mfa> (16.06.2010).

Yollamalar dışındaki açıklamalar için dipnot kullanılmalıdır.

İletişim Bilgileri

Adres: Stratejik Düşünce Enstitüsü

Aşağı Öveçler Mah. 1330 Cad. No:12 Çankaya-Ankara

Yazılar Word formatında tek dosya halinde
makale@sdeakademidergisi.org mail adresine gönderilmelidir.

Tel : +90 312 473 80 45

Fax : +90 312 473 80 46

E-mail : makale@sdeakademidergisi.org

Web sitesi : www.sdeakademidergisi.org

Taranan Indexler ve Veri Tabanları
Indexes&Databases

ASOS
indeks

Aşağı Öveçler Mah. 1330 Cad. No:12
Çankaya-Ankara

Telefon: (0312) 473 80 45

E-posta: makale@sdeakademidergisi.org
www.sdeakademidergisi.org

